

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI ORDUSUNDA 18. VE 19. YÜZYILLARDA
YAPILAN ISLAHAT ÇALIŞMALARI VE BU
ÇALIŞMALARDA YABANCI UZMANLARIN ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali Rıza ŞİMŞEK

Enstitü Ana Bilim Dalı : Sosyoloji

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Osman ÖZKUL

MAYIS 2006

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**OSMANLI ORDUSUNDA 18. VE 19. YÜZYILLARDA
YAPILAN ISLAHAT ÇALIŞMALARI VE BU
ÇALIŞMALARDA YABANCI UZMANLARIN ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali Rıza ŞİMŞEK

Enstitü Ana Bilim Dalı : Sosyoloji

Bu tez / /2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ali Rıza ŞİMŞEK

29.05.2006

ÖNSÖZ

Osmanlı Ordusunun askeri modernleşme serüvenini incelediğimiz bu tez, yaklaşık bir buçuk yılımızı alan yorucu bir çalışmanın sonucu ortaya çıkmıştır. Mesleğimle de ilgili olması ve tarihe olan düşkünlüğüm nedeniyle büyük bir zevkle hazırladığımız bu çalışmanın başından beri bilgi ve tecrübeleri ile bana ışık tutan danışman hocam Yrd.Doç.Dr.Osman ÖZKUL'a, eğitim hayatımda bana büyük katkıları bulunan Sakarya Üniversitesi Sosyoloji bölümündeki bütün hocalarıma, ayrıca tezin yazımında bana yardımcı olan eşime ve sabırla çalışmalarımın bitmesini bekleyen oğlum Ata Onur'a şükranlarımı sunarım.Bunun yanı sıra çalışmamda ortaya koyduğum fikir görüşlerin tamamının bir Yüksek Lisans Öğrencisi olarak tarafıma ait olduğunu ve hiçbir şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerini bağlamayacağını belirtmek isterim.

Ali Rıza ŞİMŞEK

29.05.2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY.....	ii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: OSMANLI ORDUSUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	8
1.1. Kapıkulu Ocakları.....	9
1.1.1. Acemi Ocağı Teşkilatı.....	11
1.1.2. Yeniçeri Ocağı Teşkilatı.....	13
1.1.3. Cebeci Ocağı Teşkilatı.....	19
1.1.4. Kapıkulu Süvarileri Ocağı Teşkilatı.....	20
1.1.5. Topçu Ocağı Teşkilatı.....	22
1.1.6. Top Arabacıları Ocağı Teşkilatı.....	25
1.1.7. Humbaracı Ocağı Teşkilatı.....	27
1.1.8. Lağımçı Ocağı Teşkilatı.....	28
1.2. Eyalet Askerleri.....	29
1.2.1. Tımar Sistemi.....	30
1.2.2. Tımarlı Sipahiler.....	32
1.2.3. Akıncılar.....	33
1.2.4. Azaplar.....	35
1.2.5. Sekbanlar.....	36
1.2.6. Deliler.....	37
1.3. Osmanlı Donanma Teşkilatı.....	38

BÖLÜM 2: ISLAHATLARIN NEDENLERİ VE SİYASİ İLİŞKİLER.....	43
2.1. Ordudaki Bozulmalar.....	43
2.2. Dış Etkiler.....	47
2.2.1. Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri.....	50
2.2.2. Osmanlı Devleti-Almanya İlişkileri.....	57
2.2.3. Osmanlı Devleti-Fransa İlişkileri.....	62
2.3. Teknolojik Gelişmeler.....	65
BÖLÜM 3: 18. YÜZYIL ISLAHAT HAREKETLERİ.....	70
3.1. Lale Devri Islahatları.....	70
3.2. I. Mahmut Dönemi Islahatları.....	77
3.3. III. Mustafa Dönemi Islahatları.....	81
3.4. I. Abdülhamit Dönemi Islahatları.....	89
3.5. III. Selim Dönemi Islahatları.....	91
3.5.1. Nizamı Cedit'in Doğuşu.....	95
3.5.2. Avrupa'ya Elçiler Gönderilmesi.....	95
3.5.3. III. Selim'e Osmanlı Devlet Adamlarının Sunduğu Layihalar.....	98
3.5.4. III. Selim'e Yabancıların Sunduğu Layihalar.....	103
3.5.5. Nizamı Cedit Yeniliklerinin Uygulanması.....	107
3.5.6. Mevcut Ocakların Yeniden Düzenlenmesi.....	112
3.5.7. Nizamı Cedit Ocağının Kurulması.....	114
3.5.8. Donanmada Yapılan Islahatlar.....	118
3.5.9. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un Açılması.....	120
3.5.10. Nizam-ı Cedit'e Karşı Toplumda Oluşan Tepkiler.....	123
3.5.11. Nizam-ı Cedit ve Dış Etkenler.....	130
3.5.12. Kabakçı Mustafa Ayaklanması.....	131
3.6. 18. Yüzyıl Yenilik Hareketlerinin Tahlili.....	134
BÖLÜM 4: 19. YÜZYIL ISLAHAT HAREKETLERİ.....	151
4.1. II. Mahmut Dönemi Islahatları.....	152
4.1.1. II. Mahmut'un Padişahlığa Getirilmesi.....	152
4.1.2. Alemdar Mustafa Paşa ve Sekban-ı Cedit Ocağı.....	153

4.1.3. Eşkinici Ocağının Kurulması.....	157
4.1.4. Yeniçeri Ocağının Kaldırılması.....	159
4.1.5. Asakiri Mansure-i Muhammediyenin Kurulması.....	161
4.1.6. Hassa Birliklerinin Teşkil Edilmesi.....	163
4.1.7. Askeri Meclis ve Harp Okulunun Kurulması.....	164
4.1.8. Donanmada Yapılan Islahatlar.....	166
4.2. Osmanlı Devleti ile Prusya'nın Askeri Yakınlaşması	168
4.2.1. Moltke'den Önce ve Moltke İle Birlikte Görevlendirilenler.....	171
4.2.2. İlk Prusya Askeri Heyetinin Oluşturulması ve Çalışmaları.....	172
4.2.3. Redif Teşkilatının Kurulması.....	175
4.3. Abdülmecit Dönemi ve Tanzimat Ordusu.....	177
4.4. Polonyalı Mülteci Subayların Çalışmaları.....	182
4.5. Moltke'den Goltz'a Kadar Geçen dönemdeki Prusyalı Askerler.....	186
4.6. Sultan Abdülaziz Dönemi Islahatları.....	189
4.7. II. Abdülhamit Dönemi Islahatları.....	193
4.7.1. Kaehler Heyeti ve Çalışmaları.....	198
4.7.2. Von Der Goltz ve Alman Silah Sanayisi.....	203
4.7.3. Hamidiye Alayları.....	215
4.8. 19. Yüzyıl Yenilik Hareketlerinin Tahlili.....	219
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	232
KAYNAKÇA.....	240
ÖZGEÇMİŞ.....	244

KISALTMALAR LİSTESİ

MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
As.Fab.	: Askeri Fabrika
Osm.	: Osmanlı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı

Tezin Başlığı : “18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Ordusunda Yapılan Islahatlar ve Yabancıların Rolü”	
Tezin Yazarı : Ali Rıza ŞİMŞEK	Danışman: Yrd.Doç.Dr.Osman ÖZKUL
Kabul Tarihi: 16.07.06	Sayfa Sayısı: VI (ön kısım) + 244 (tez)
Anabilimdalı : Sosyoloji	
<p>18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devletinde ortaya çıkan ıslshat hareketlerinin incelendiği bu araştırma, genel anlamıyla bir toplumun modernleşme serüveninin önemli bir aşamasına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bugünün Türkiye’sine uzanan bir sürecin başlangıcında yer alan tarihsel veriler, kavramlar, kişi ve kurumların değerlendirilmesiyle, bir tarih bilincine ulaşılarak; süre gelen yanlışlıkların, eksikliklerin ve kronikleşmiş sorunların nedenleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Konunun ele alınma yönteminde tarihsel gelişim çizgisi izlenmiş olup, Osmanlı geleneksel yapısı anlaşılmadan konunun sağlıklı ele alınmasının mümkün olamayacağı düşüncesiyle, 18. yüzyıldan itibaren işleyen sürecin öncesine de değinilmiştir.</p> <p>Geleneksel yapısını muhafaza ederek Avrupa’ya titreten Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca herhangi bir değişim ihtiyacı hissetmemiştir. Ancak bu sırada ekonomik, siyasal, kültürel ve teknolojik alanlarda gelişmekte olan Batı, 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı’ya karşı askeri zaferler kazanmaya başlamış, bu durumda Osmanlı, içinde bulunduğu durumu sorgulama ihtiyacı hissetmiştir. Militer bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti’nin yenilgilere çözüm arayışının sonucunda vardığı ilk sonuç ; yanlışın Osmanlı’nın geleneksel yapısının bozulmaya başlamasından kaynaklandığı olmuştur. Ancak Lale Devri ile birlikte batının üstünlüğü kabul edilmeye başlanmış ve Avrupa uygarlığından seçilmiş bazı unsurların taklidine ve benimsenmesine doğru ilk bilinçli adım atılmıştır.</p> <p>Genellikle dönemin padişahı veya sadrazamının kişiliklerine ve yetiştirilme tarzlarına göre şekillenen 18. yüzyıl yenilikleri, çoğunlukla askeri alanlarda ortaya çıkmış ve Fransa’nın etkisi altında cereyan etmiştir. Yabancı askeri uzmanların ilk defa kullanılmaya başlandığı bu dönemde gerçekleştirilen yenilik hareketleri, daha çok teknik alanlarda gerçekleşmiş ve çoğunlukla yüzeysel taklitler olarak kalmıştır. Osmanlı hizmetine giren yabancı uzmanlar bazı yeniliklerin gerçekleştirilmesinde faydalı olmuş, fakat daha çok Fransa’nın politik çıkarlarına uygun şekilde çalışmışlardır. Nispeten daha planlı bir modernleşme hareketi olan Nizam-ı Cedit reformları da uygulanan yöntemin yanlışlığı, iç ve dış etkenler nedeniyle başarılı olamamıştır.</p> <p>19. yüzyıl, Osmanlı modernleşmesi açısından büyük değişimlerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Yapılan yenilikler konusunda Avrupa devletlerinin doğrudan etkileri bulunmakta olup, devlet yönetimi ve ordu üzerinde Fransız etkisinin yerini Almanya almıştır. Avrupa’ya eğitime gönderilen gençler, modernleşmenin itici gücünü oluşturmuş, batılı müesseselerin burada kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu dönem boyunca Osmanlı hizmetine giren Alman Subaylar, Osmanlı devletini Alman silah sanayisinin en büyük müşterisi haline getirmiş ve ordu üzerindeki Alman nüfuzunu giderek artırmışlardır.</p> <p>Osmanlı Devletinin modernleşme serüveni boyunca, Avrupa devletleri gözlerini diktiği Osmanlı topraklarına sahip olabilmek için bir yandan onun kendi uygarlığının nimetlerine yönelmesini desteklemiş, diğer yandan onu bir kimlik kargaşasına sürükleyecek kültürel ve siyasi propagandayı yürüterek ekonomik olarak kendisine bağlı kılmıştır.</p>	
Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Modernleşme, Ordu, Islahat, Yabancı Uzman.	

Title of the Thesis: The Reformation workouts at the Otoman Empire Army in the 18.th and 19.th centuries and the role of the foreign experts in these workouts

Author: Ali Rıza ŞİMŞEK

Supervisor: Yrd.Doç.Dr.Osman ÖZKUL

Date: 16.07.06

Nu.of pages: VI (pre text) + 244 (main body)

Department: Sociology

This research which examines the reforms came out in Ottoman Empire in 18 th and 19 th century, objects, to reveal an important stage of a society's modernization adventure. Historical accounts and notions which has existed from the beginning period to the today's Turkey are evaluated by figures and associations in order to make clear the reasons of wrongs, lackings and chronic problems by reaching a historical conscious. Historical advancing line is followed at the method of the research and since it will not be possible to deal with the subject thoroughly without making clear the traditional structure of Ottoman, the period before the 18 th century is also mentioned.

Ottoman Empire that shaken the whole Europe by conserving it's traditional structure, did not feel any need of changing. But, meanwhile, the west has developep at the fields of economy, politics, culture and technology and began to win military victories versus to Ottoman in the first years of 18 th century, so Ottoman began to feel the need to inquire it's situation. The first result Ottoman Empire that had a military structure had found out was that it's traditional structure had began to deteriorate. But with the Tulip Era, West's superior had been began to be admitted and first conscious steps were done through the adoptation and imitation of some of the elements chosen from the European society. Innovations of the 18 th century which took the shape according to personalities and growing up styles of the era's rulers and grand viziers, mainly appeared at the military field and occured under the French exert.

At this period that foreign military experts were first employed, innovation efforts were mainly occured at technical fields and generally stayed as the surfacial imitations. Foreign experts who were disposed to the Ottoman's service had been beneficial for some of the innovations but they mainly worked for the political benefits of the French. Nizam-ı Cedid reforms that were relatively more planned modernization actions were failed because of the era's falses and the interior and exterior exerts.

19 th century had been an era that crucial changes occured in order to modernize Ottoman Empire. European countries had direct relevance to the reforms and Germany took the place of France in order to offect the politics and army. Youngerters that were sent to Europe were the leaders of the reforms and leaded to constitute the Western associations in Ottoman. During this term German officers who were disposed to the service of Ottoman Empire leaded Ottoman Empire to be the Major consume of German Weapen industry and they increased the German effect above the army.

During the modernization adventure term of Ottoman Empire, European countries supported Ottoman to gear their civilization services in order to get Ottoman lands, on the other side carried on the cultural and political propagandas for rendering it dependent on Europe in economic ways.

Keywords: Ottoman Empire, Modernization, Army, Reform, Foreign Expert.

GİRİŞ

Türk kavimlerinin tarih sahnesine çıktıkları günden beri oluşturdukları orduları, devirlerinin özellik ve koşullarına göre dünyanın en güçlü ve savaşkan ordularından biri olmuştur. Eski devirlerde diğer milletlerin orduları genelde ücretli askerlerden oluşurken, Türk ordularında hiçbir fert para karşılığı savaşmamıştır. Adeta toplumu oluşturan bütün bireyler ordunun bir ferdi gibi çarpışmaktadır. Bu nedenle dönemi inceleyen sosyal bilimciler, Türk kavimlerini ordu millet anlayışı ile nitelendirmektedir.

Bu anlayış 1299 yılında kurulan Osmanlı Devletinin geleneksel yapısında da büyük oranda görülmektedir. Askeri esaslar üzerine kurularak fetihler sayesinde genişleyen Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında, ordu demek devlet demektir. Osmanlı Padişahları bütün seferlere ordusunun başında, şehzadeleriyle birlikte katılmaktadır. Bir yazar “Ordu devlettir, hükümet onun vazifelerinden biridir. Bir işgal kuvveti komutanı, işgal altındaki araziye nasıl orduyla yönetirse, padişahta ülkeyi orduyla yönetir.” diyerek, ordunun devlet ve hükümet mekanizmasındaki önemli rolünü belirtmek istemiştir.

Ancak Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulan Türk devletlerinden farklı olarak ilk kez merkezîyetçi, otoriter ve istikrarlı bir devlet rejimi ile bu siyasal yapıya dayanan mülki bölünmeye paralel olarak uygulanan tımar, zeamet ve has sistemini kurmuştur. Bu sayede yalnızca tüketici olarak kalmayan bir askeri yapı ile yabancı uzmanlar tarafından bile dâhiyane olarak nitelendirilen Yeniçeri Örgütü oluşturulmuştur. Oluşturulan bu askeri sistem, 17. yüzyıla kadar Osmanlı devletine büyük fayda sağlamış, ancak bu yüzyıldan itibaren çeşitli nedenlerle düzeni bozularak adeta devletin başına bir bela haline gelmiştir. 18. yüzyıldan itibaren girişilen yenilik hareketlerinin de öncelikli amacı düzeni bozulan askeri sistemin ıslahı ve çağa uygun hale getirilmesi olmuştur.

Çalışmanın Amacı

Çalışmamızın amacı, 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı ordusunda ortaya çıkan yenilik hareketlerinin incelenerek, bu teşebbüslerde yabancı uzmanların rollerinin ortaya çıkarılmasıdır. Türk modernleşme tarihinin çok önemli bir dönemini kapsayan bu

devirlerde askeri alanda başlayan yenilik teşebbüsleri zamanla diğer alanlarda ortaya çıkan yenilik hareketlerini de etkilemiştir. Yani diğer bir deyişle, ilk defa askeri alanda ortaya çıkan yenileşme hareketleri siyasal ve toplumsal yenileşme hareketlerine öncülük etmiştir. Bu nedenle, Osmanlı modernleşme hareketlerinin karakterinin anlaşılabilmesi için öncelikle askeri yeniliklerin ortaya çıkış sürecinin ve toplumsal grupların yenilikler karşısındaki tutumlarının incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmanın Önemi

Günümüz toplumlarının devlet, siyaset ve yönetim anlayışlarının, yapılanmalarının geçmişin mirasından etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Bu anlamda toplumlar, önceki nesillerden miras olarak aldıkları kurumların, değerlerin ve davranış biçimlerinin izlerini de taşımaktadır. İşte bu nedenle Cumhuriyet sonrası Türk modernleşme hareketlerinin ve ordunun siyasal konumunun anlamlandırılabilmesi için Osmanlı modernleşme hareketlerinde ordunun rolünün iyi bilinmesi gereklidir.

18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı ordusunda yapılan yenilik hareketleri temelinde, Osmanlı modernleşmesinin incelendiği bu çalışma, genel anlamıyla bir toplumun modernleşme serüveninin önemli bir aşamasına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bugünün Türkiye'sine uzanan bu sürecin başlangıcında yer alan tarihsel veriler, kavramlar, kişi ve kurumların değerlendirilmesiyle, bir tarih bilincine ulaşılarak; süregelen yanlışlıkların, eksikliklerin ve kronikleşmiş sorunların nedenleri anlaşılmaya çalışacaktır. Öte yandan, Osmanlı modernleşmesinin kendine özgü yanları ve çelişkileriyle ortaya konulmasına önem verilmiş; konuyla bağlantılı olarak Osmanlı – Avrupa ilişkileri ve yabancı uzmanların çalışmaları da ele alınmıştır.

Çalışmanın Metodolojisi

Çalışmamızda konuların ele alınma yönteminde tarihsel gelişim çizgisi izlenmiştir. Ayrıca geleneksel Osmanlı yapısı anlaşılmadan konunun sağlıklı ele alınmasının mümkün olmayacağı düşüncesiyle, konuyla doğrudan ilintili olan ve 18. yüzyıldan itibaren işleyen sürecin öncesine de değinilmiştir. Böylece kapsam, konunun kendisiyle sınırlı kalmamış, temeli sağlam tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda, Osmanlı geleneksel yapısında ordunun konumu, bu yapıdaki değişim ihtiyaçlarının doğması, yenilik arayışları ve yenilikler, yeniliklerin uygulanmasında Avrupa devletlerinin ve

yabancı uzmanların rolleri, Osmanlının son dönemine kadar uzanan kronolojik bir sırayla ele alınacaktır.

Genel olarak tarih sahasında incelenecek sosyolojik bir süreç, ulaşılması gereken tarihi verilerin çokluğu ve anlaşılması gereken olaylar nedeniyle oldukça karmaşıktır. Bu nedenle tarihi problemlerin anlaşılmasında ve olayların nedenlerinin çözümlenmesinde takip edilecek yöntem kadar, temel doğru verilerin belirlenmesi de önem taşımaktadır. Ayrıca, tarihi olayları hâkim bir pozitif bilim yöntemiyle veya bugünün siyasi anlayışıyla açıklama girişimleri de yanlış sonuçlar verebilmektedir. Yani tarihi gerçekliği bazı hipotezler ya da ön kabuller ile açıklamak yetersiz kalabilmektedir.(Özkul,2005)

Çalışmalar sırasında askeri arşiv belgelerinden akademik araştırmalara kadar uzanan geniş bir kaynak taraması yapılmıştır. Ancak akademik araştırmaların genellikle birbirinin tekrarı şeklinde olması ve çoğunlukla kapsamının dar tutulması bu konuda bizi oldukça zorlamıştır. Osmanlı ordusu hakkında tarihi verilere ulaşmaktaki bu zorluk, askeri kütüphanelerde yapılan araştırmalarla aşılmaya çalışılmış ve bu konuda yapılmış diğer çalışmalara oranla daha geniş bir kaynakça kullanılmıştır. Ayrıca yaklaşık ikiyüz yıllık tarihi bir sürecin, bu çalışmanın kapsamına sığdırılmasında önemli zorluklarla karşılaşmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı ordusunun yapısı ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Bu bağlamda Kapıkulu Ocaklarının yapısı incelenmiş; Acemi ocağı teşkilatı anlatılırken devşirme sistemine ve pencik kanununa da değinilmiştir. Yeniçeri Ocağının kuruluşundan yıkılışına kadar geçirdiği aşamalar tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla aktarılmaya çalışılmış, ileriki dönemde yenilik teşebbüslerinin yapıldığı Humbaracı, Topçu ve Lağımcı Ocaklarının teşkilatları ve görevleri hakkında bilgiler verilmiştir. Eyalet askerlerinin yapısı incelenirken de Timar sisteminin özelliklerine değinilmiş ve bu sayede ordu millet anlayışının nasıl şekillendiği açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı donanma teşkilatının kuruluşundan itibaren 18. yüzyıla kadar geçirdiği evrelere kısaca değinilerek, donanmada yapılan yenilikler öncesi gelişim süreci incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Osmanlı ordusunda yapılan ıslahatların ortaya çıkış nedenleri ve Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki siyasi ilişkilerin gelişimi

ayrıntılılarıyla ele alınmıştır. İslahatları gerektiren nedenler; ordudaki bozulmaların içeriği ve yol açtığı sonuçlar, silah teknolojisindeki gelişmelerin takip edilemeyişi ve dış etkenler alt başlıkları altında incelenmiştir. Bu bölümde yenilik teşebbüslerini gerektiren sebepler incelenirken Avrupa devletleri ile Osmanlı ordularının karşılaştırmaları yapılmış, bu konuda yabancı uzmanların görüşlerine de yer verilmiştir. Yüzyıllardır Avrupa'yı titreten bir ordunun nasıl olup ta işe yaramaz bir guruh haline geldiği nedenleriyle birlikte tarihsel süreç içerisinde özetlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra geliştirilen üstünlük kompleksi nedeniyle Avrupa silah teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin farkına varılamayışi ve savaş meydanlarında ardarda uğranılan yenilgiler sonucunda ortaya çıkan çözüm arayışı da açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ıslahatların ortaya çıkışını doğrudan etkilediğini düşündüğümüz devletlerin Osmanlı ile ilişkileri incelenmiştir. Bu anlamda gerek Deli Petro tarafında gerçekleştirilen reformlar aracılığıyla, gerekse açık denizlere inme sevdasıyla Osmanlı devleti ile sürekli savaş halinde bulunan Rusya 'nın askeri yenilik hareketlerinin ortaya çıkışında oynadığı rol açıklanmaya çalışılmıştır. Buna ilave olarak Osmanlı devletinin 18. yüzyıl yenilik teşebbüslerinin merkezinde olan Fransa ile ilişkileri ve 19. yüzyıl yenilik teşebbüslerinde büyük etkisi bulunan Almanya ile ilişkileri de bu bölümde anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Osmanlı Devletinde 18. yüzyılda meydana gelen askeri yenileşme hareketleri incelenmiştir. Osmanlı modernleşmesinin başlangıç devresini oluşturan bu dönem incelenirken tarihsel gelişim süreci dikkate alınarak hükümdarların saltanat devirleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Ancak yeniliklerin gelişimi açısından 18. yüzyıldaki hareketler üç devreye ayrılarak incelenmiştir. Buna göre Lale Devri; İlk teşebbüsler devresi, I. Mahmut, III Mustafa ve I. Abdülhamit'in saltanatında geçen dönem; Geçiş devresi ve III. Selim dönemi, Köklü reformlar devresi olarak nitelendirilmiştir.

18. yüzyıl yenilik hareketleri açısından ilk teşebbüsler devresi olarak nitelendirdiğimiz Lale Devri, Osmanlının batılı kurumlara, yaşam tarzına ve yeniliklere doğru yönelişinin başlangıç dönemi sayılmaktadır. Bu nedenle Lale devri incelenirken yeniliklerin ortaya çıkışında etkisi olan bütün etmenler göz önüne alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın kişiliği ve yetiştirilme tarzı, Paris'e elçi

olarak gönderilen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi 'nin sefaretnamesi, İbrahim Müteferrika tarafından yazılan “Usulül – hikem fi nizamil-ümem” isimli eser, sadrazama sunulan Rochefort projesi ve Batı uygarlığı ile Osmanlı uygarlığının karşılaştırıldığı “Tahrir” isimli belge hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla beraber yenilik hareketlerinin bilinçli bir tercih mi, yoksa askeri yenilgilere bir çare arayışı olarak mı ortaya çıktığı incelenmiş, Rusya’da yapılan reformların yanı sıra matbaa, itfaiye takımı, kumaş ve çini fabrikaları gibi dönemin diğer yeniliklerine de değinilmiştir. Ayrıca yenilikler karşısında halkın ve toplumsal grupların tutumları ile dönemi sona erdiren ayaklanmanın altında yatan nedenler açıklanmaya çalışılmıştır.

18. yüzyıl yenilik hareketleri açısından geçiş devresi olarak nitelendirdiğimiz I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemleri her padişahın saltanat devirleri alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemde Comte de Bonneval isimli Fransız Generalinin Osmanlı hizmetine girerek Humbaracı Ahmet Paşa olarak yaptığı 17 yıllık çalışmaları ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Özellikle Humbaracı ocağının ıslahı, Hendesehanenin açılması ve padişaha sunduğu yenilik teklifleri incelenen Ahmet Paşanın bunların yanı sıra pek bilinmeyen bir yönü olan Fransız casusluğuna da değinilmiştir.

Sultan III. Mustafa döneminde Osmanlı hizmetine giren Fransız Topçu Subayı Baron de Tott’un çalışmaları askeri yenileşme hareketleri açısından taşıdığı önem nedeniyle ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bu bağlamda Baron de Tott’un İstanbul’a geliş nedeni irdelenmiş ve kaynaklardaki çelişkili bilgiler tespit edilmiştir. Ayrıca Sürat Topçu Ocağının kuruluşu, Tophanenin yenilenmesi ve yeni topların dökümü gibi çalışmalara değinilmiş, Mühendishane-i Bahri Hümayun’un açılışı ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bir Türk düşmanı olan Baron de Tott’un Türkiye hakkındaki gözlem ve tespitlerine ayrıca yer verilmiş, Fransa’nın Osmanlı toprakları üzerinde oynadığı oyunlar anlatılmaya çalışılmıştır.

Yine bu bölümde Sultan I. Abdülhamit döneminin sadrazamı Halil Hamit Paşa’nın yenilik teşebbüsleri üzerinde durulmuştur. Sürat Topçu Ocağının tekrar kurularak genişletilmesi, Humbaracı Ocağının ıslahı, Fransa’dan uzmanlar getirilerek ordunun modernize edilme girişimi incelenmiş ve yeniçerilerin bu girişimler karşısındaki tutumları ele alınmıştır.

18. yüzyıl yenilik hareketlerinin en önemli devresi olan Sultan III. Selim dönemi, Köklü reformlar devresi olarak nitelendirilmektedir. Bu bölümde öncelikle, yeniliklerin ortaya çıkışında büyük rol oynayan Padişah III. Selim'in kişiliği ve yetiştirilme tarzı incelenmiş, III. Selim'in üzerinde ve yeniliklerin ortaya çıkışında büyük etkisi bulunan ulemadan Ebubekir Ratib Efendi'ye ayrı bir parantez açılmıştır. Onun ve Azmi Efendi'nin Sefaretnameleri incelenerek, uygulanacak yenilikler hakkındaki teklifleri ele alınmıştır. Nizam-ı Cedit'in ortaya çıkış aşamasında yaşanan iç ve dış siyasi gelişmelere değinilerek dönemin siyasi ortamının tasviri yapılmaya çalışılmıştır. Bunların yanı sıra III. Selim'e sunulan Layihalar hakkında bilgiler verilmiş, Ulemadan Tatarcık Abdullah Efendi'nin ve iki gayrimüslim Brentano ile D'ohsson'un layihaları ayrıntılarıyla incelenmiştir. Daha sonra Nizam-ı Cedit reformlarının uygulama aşaması anlatılmış ve Mühendishane-i Berri Hümayun'un açılışına değinilmiştir.

Bu bölümde ayrıca Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ve sonuçları anlatılmış, Akka zaferine değinilerek bu olayların içeride ve dışarıda yarattığı etkiler incelenmiştir. Bunun yanı sıra Nizam-ı Cedit'e karşı içeride oluşan tepkiler ele alınmış ve Kabakçı isyanını hazırlayan iç ve dış etkenler ayrıca incelenmiştir. Bölümün sonunda 18. yüzyıl yenilik hareketlerinin genel bir değerlendirmesi yapılarak sosyolojik açıdan tahliline yer verilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde ise Osmanlı devletinde 19. yüzyılda ortaya çıkan yenilik hareketleri neden-süreç-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmıştır. II. Mahmut devri reformlarıyla başlayan bu dönem, Osmanlı modernleşme tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Zira bu devir, reformların karakteri anlamında kendisinden önceki yenileşme çalışmalarından ayrılmakta ve batılılaşma çabalarında yeni bir çığırın başlangıcını teşkil etmektedir.

Bu nedenle II. Mahmut dönemi, devrin siyasi olayları da dikkate alınarak incelenmiş, Alemdar Mustafa Paşa'nın çalışmaları, Sekban-ı Cedit Ocağının kurulması, Yeniçeri Ocağının kaldırılması, Eşkinçi Ocağının ve Asakiri Mansure-i Muhammediye Ordusunun kurulması ve Hassa birliklerinin teşkil edilmesi gibi yenilikler ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Ayrıca II. Mahmut döneminde Osmanlı-Amerika ilişkilerine değinilmiş ve Almanya ile oluşan askeri yakınlaşma hakkında bilgiler verilmiştir.

Sultan II. Mahmut döneminde başlayan Osmanlı-Almanya yakınlaşması bu bölümde ayrıca ele alınarak, Osmanlı hizmetine giren Alman Subaylar ve çalışmaları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Dönemin diğer askeri yeniliklerinden Askeri Meclis, Tercüme Bürosu, Harp Okulu ve Tıbbiye'nin kuruluşu incelenmiş, Redif Teşkilatı hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır. Bunların yanında Moltke ve arkadaşlarının çalışmaları ele alınarak, Alman Hükümeti açısından konunun değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Bu bölümde ayrıca Sultan Abdülmecit dönemi ve Tanzimat ordusu incelenmiştir. Tanzimat Fermanı ele alınarak modernleşme ve askeri yenilikler açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Alman Subaylarının çalışmalarının yanı sıra Polonyalı mülteci subaylara da geniş bir yer ayrılarak, çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde ortaya çıkan yenilik hareketleri de ayrı bir başlık halinde incelenerek dönemin siyasi olaylarına yer verilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünün sonunda incelediğimiz Sultan II. Abdülhamit dönemi, gerek saltanat süresinin uzunluğu, gerek Osmanlı-Almanya ilişkilerindeki gelişmeler, gerekse iç siyasi olayların fazlalığı nedeniyle oldukça geniş bir şekilde incelenmiştir. Dönemin siyasi olaylarına yer verilmekle birlikte, esas inceleme konusu olarak Osmanlı-Almanya yakınlaşmasına paralel olarak Osmanlı Devletine gönderilen Kaehler Heyeti ve Von Der Goltz 'un çalışmaları ele alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devletinin Alman silah sanayisinin en büyük müşterisi haline nasıl geldiği, Alman Subaylarının bu konudaki katkıları ve öğrenim görmek üzere Almanya'ya öğrencilerin gönderilmesi gibi gelişmelere yer verilmiştir. Bunların yanı sıra Sultan II. Abdülhamit'in yenilikler karşısındaki tutumu ve Osmanlı Ordusu hakkındaki düşünceleri incelenmiş, Alman Subaylarının mektuplarındaki görüşlerine ve dönemin tarihçilerinin aktardığı bilgilere göre askeri yenileşme hareketleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca bugün bile tartışma konusu olan Hamidiye Alaylarının kuruluşu ele alınarak, teşkilatı ve gelişim süreci incelenmiştir. 19. yüzyıl yenilik hareketlerinin tarihsel gelişim sürecine göre incelendiği bu bölümün sonunda devrin yeniliklerinin sosyolojik açıdan bir tahliline de yer verilmiştir.

BÖLÜM 1: OSMANLI ORDUSU’NUN YAPISI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Milad öncesinden beri, tarih sahnesinde yerini almış ve birbirlerini izleyerek, irili ufaklı birçok devlet ve imparatorluklar kurmuş bulunan Türklerin, hükümlan oldukları devirlerin, özellik ve koşullarına göre oluşturdukları orduları, tarih boyunca dünyanın en güçlü ve savaşçı ordularından biri olmuştur. Türk tarihindeki en önemli devletlerden biri olan Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devletinin batı sınırlarında, Bizans İmparatorluğu’na komşu olan bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Osmanlı Devleti diğer Türk devletlerinin de olduğu gibi, askeri esaslar üzerine kurulmuş ve o sayede genişlemiş bir imparatorluktu. Osmanlılarda uzun yıllar ordu demek devlet anlamına geliyordu. Bir yazar “Ordu devlettir, hükümet te onun vazifelerinden biridir. Bir işgal kuvveti komutanı, işgal altındaki araziye nasıl orduyla yönetirse, padişah da ülkeyi orduyla yönetir” diyerek ordunun devlet mekanizmasındaki önemli rolünü belirtmek istemiştir (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:4).

Osmanlı Devleti, kurulduğu tarihten itibaren yönünü batıya çevirmiş ve sürekli savaşlar ve fetihlerle 600 yıl hüküm süren bir cihan imparatorluğu haline gelmiştir. Osmanlı ordusu da, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar imparatorluğun asli unsuru olmuş, zaman zaman padişahların tahttan indirilmeleri ve yerine geçecek padişahların belirlenmesinde de aktif rol oynamıştır.

Osmanlıların askeri teşkilatında, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve Memlûklülerin etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Ordusu; Kapıkulu askerleri, Eyalet askerleri ve Donanma Kuvvetleri olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktaydı (Yücel ve Sevim,1995:95).

Kapıkulu askerleri; yayalardan oluşan Yeniçeriler, Cebeciler, Topçular, Top Arabacıları ile Süvarilerden oluşan; sipah, silahdar, sağ ulufeciler, sağ garipler, sol gariplerden meydana gelmekteydi. Bu askerler, hükümdarın şahsına ait maaşlı merkez kuvvetleri olup, padişah nerede olursa onunla birlikte hareket ederlerdi.

Eyalet askerleri ise başlıca topraklı veya tımarlı sipahi denilen süvarilerle, yaya, müsellemler, azab (hafif piyade) ve Rumeli sınırlarında bulunan akıncılardan

oluşmaktaydı. Donanma hizmetinde de gemicilerle azaplar ve savaş zamanlarında da tımarlı sihapiler bulunurdu.

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde devletin henüz küçük olması ve fetihler için yeterli askeri bulunmaması nedeniyle ilk fetihlerinden itibaren Bizans İmparatorluğu ile Balkanlarda hâkimiyetleri altına aldıkları despotluklardan ve prensliklerin kuvvetlerinden de faydalanmayı düşünmüşlerdir. Bu nedenle yaptıkları antlaşmalarla savaş zamanlarına özgü olmak üzere bunlardan belirli ölçüde asker almışlardır. Ayrıca mecbur kaldıklarında Haçlı Ordularına karşı Anadolu beyliklerinden de zaman zaman yardımcı kuvvetler aldıkları görülmektedir (Uzunçarşılı, 1988a: 265-266).

1.1. Kapıkulu Ocakları

Osmanlı devletinin kuruluşu, ilk günlerinden itibaren askeri temel ve faaliyetlere dayanmaktaydı. Askeri teşkilatın kudret ve kuvveti, diğer kurumların gelişmesinde etkili olmuştur. Osmanlı padişahlarının teşkilatçılıktaki nitelikleri ve gayretleri de bu gelişmede aynı surette etkiliydi.

Osman Bey döneminde henüz memleket küçüktü ve ordu, aşiret kuvvetlerinden meydana gelmekteydi. Aşiret kuvvetlerinin hepsi atlı olup sefer durumunda bütün eli silah tutanlarda sefere katılmaya çağrılırdı. “Nefir-i am” denilen bu seferberlik sistemine Orhan Bey döneminde de başvurulduğu görülmektedir. Osmanlı devletinin hudutları genişledikçe, askeri teşkilatı da hem genişlemiş hem de çağın gereklerine göre tadil edilmiştir. İkinci Osmanlı Padişahı Orhan Gazi, Osmanlı Ordusunun temelini atarken atlı oymak kuvvetlerinin yerine, vezir Alâeddin Paşa ile Çandarlı Kara Halil’in tavsiyeleriyle Türk geçlerinden oluşturulan biner kişilik yaya ve müsellemler adlarında iki sınıf piyade ve süvari kuvveti meydana getirmişti. I. Murat’ın ilk dönemlerinde ihtiyaca göre bunların sayıları arttırılmış ve büyük başarılar kazanılmıştı. Yaya ve Müsellemlere savaş zamanlarında ikişer akça gündelik verilir, savaşa gitmedikleri zamanda ise kendilerine gösterilen çiftlikleri ekip biçerler, buna karşılık devlet hazinesine verecekleri vergiyi kendileri alırlardı. Yaya ve Müsellemler, XV. yy. ortalarına kadar silahlı hizmetlerde bulunmuşlar, daha sonra Kapıkulu yaya ve süvarilerinin sayıları

artınca ordunun geri hizmetlerinde nakliye, maden işletmeleri, kale yapımı, tersane gibi işlerde kullanılmışlardır (TSK Tarihi, 3/1, 1964:195-210).

I. Murat döneminde ise artan faaliyetler nedeniyle maaşlı ve devamlı bir orduya gereksinim iyice artmıştı. Padişah I.Murat tarafından Acemi Ocağının ve Yeniçeri Ocağının kurulmasıyla Kapıkulu Ocaklarının da temeli atılmış oluyordu. Osmanlı Ordusunun ilk daimi muvazzaf birliklerini oluşturan Kapıkulu teşkilatı yaya ve atlı olup Selçuklular ve Memlûklülerdeki gibi hükümdarın özel birlikleri olarak görev yapmışlardır. Daha sonraları Osmanlı Devletinin hudutları genişledikçe askeri teşkilatı da hem genişletilmiş hem de çağın gereklerine göre ıslah edilmiştir. 15 ve 16. yüzyıla geldiğimizde Kapıkulu Ocakları şu sınıflardan oluşmaktaydı; Acemiler, Yeniçeriler, Cebeciler, Topçular, Top Arabacılar, Lağımcılar, Humbaracılar ve Kapıkulu Süvarileri (Uzunçarşılı, 1988a:2-3)

Kapıkulu Ocaklarının çeşitli tarihlerdeki toplam mevcudu şöyledir (TSK Tarihi3/2, 1977:208);

Fatih Sultan Mehmet'in son dönemi (1481) = 20.000

II.Beyazıt tahta çıktıktan sonra = 30.000

Kanuni'nin son zamanlarında (1565) = 48.316

1609 yılı itibarıyla ise Kapıkulu ocaklarının ayrıntılı dökümü şu şekildedir;

Yeniçeriler = 37.627

Kapıkulu Süvarileri = 20.867

Cebeciler = 5.720

Topçular = 1.552

Top Arabacılar = 684

Toplam = 66.460

1.1.1.Acemi Ocağı Teşkilatı

Rumelideki fetihler gelişmeye başlayınca daha çok askere ihtiyaç duyulmuştu. Yaya ve Müsellem kuvvetleri ihtiyacı karşılayamıyor ve elde daimi bir ordunun bulunması gerekiyordu. Bu nedenle I. Murat tarafından, Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstemin tavsiyeleriyle XIV ncü yüzyılın son yarısı içinde Geliboluda bir Acemi Ocağı kurulmuştur (Uzunçarşılı, 1988a:5).

Acemi Ocağının amacı, esir alınan savaşa elverişli Hristiyanları kısa bir süre Türk eğitimiyle yetiştirerek fetihlerde asker olarak kullanmaktı. Alınan esirler, bir süre Gelibolu-Çardak-Lapseki deniz hattında çalışan gemilerde hizmet gördükten sonra yeniçeri olarak günlük iki akçe yevmiye ile orduya katılıyorlardı. Acemi Ocağı, ihtiyaca göre genişletildikten sonra Pencik kanununa göre beşte bir oranında alınan Acemi oğlanlar, önce Anadoludaki Türk köylülerine verilerek az bir ücretle çalıştırılıyorlardı. Türk adet ve geleneklerini öğrenerek yeni hayatına uyum sağlayan gençler daha sonra bir akçe gündelikle Acemi ocağına kayıt edilir mütakiben de Yeniçeri Ocağına katılıyorlardı (Uzunçarşılı,1988a:5-6).

1402 Ankara Savaşından sonra yaşanan Fetret devrinde ise Osmanlı devleti dağılmanın eşiğine gelmişti. Daha sonra tahta çıkan Çelebi Mehmet ve Oğlu II. Murat döneminde ordu tekrar düzene sokulmuş, artan asker ihtiyacını karşılamak üzere de Devşirme Kanunu çıkarılmıştı. Daha önce hiçbir Türk-Müslüman devletinde görülmeyen bu usüle göre; Osmanlı sınırları içinde yaşayan Hristiyan tebanın yaşları kanuna uygun olan erkek çocuklarından yalnız birer tanesi müslüman yapılarak Osmanlı ordusuna alınmıştır. Bu çocuklarda Anadolu köylüsünün hizmetine verildikten sonra Acemi Ocağına katılır, gürbüz ve yakışıklı olanları saray hizmeti için yetiştirilerek paşahın sarayına verilir. Devşirme yasası, ihtiyaca ve zamanın gereklerine göre, tespit edilen aksaklıkları giderilerek geliştirilmişti. Yasa gereği devşirme usulü şöyle işlemekteydi; Devşirme memurları, eline verilen fermanla kendisine devşirme bölgesi olarak gösterilen sancak ve kazalar gidip, yöresel kadıların ve sipahilerin yardımlarıyla bölgeyi dolaşır ve kilise heyetlerinin aracılığıyla 8-18 yaşlarındaki Hristiyan çocuklarını devşirirdi. Yasa gereği, bir çocuğu olanların oğlu alınmayıp babasının hizmetinde bırakılır, fakat birden fazla ise bir tanesi alınırdı. Alınacak çocuğun soyunun belli, iyi bir aileye mensup ve orta boylu olmasına önem verilirdi. Kısa boylu, köse ve

sanatkârlar alınmazlardı. Her bölgeden devşirilen çocuklar, 150–200 kişilik sürü adı verilen kabileler halinde, devlet başkentine gönderilerek iyice muayene edilmeleri sağlanır, müteakiben Anadoluya gönderilirdi. Zamanı gelince devşirilen çocuklar Acemi ocağına alınarak sürekli silâh altında bulundurulurdu. Acemi ocağının ilk zamanlardaki mevcudu 3000 kişi kadardı, Koçi beyin risalesinde belirttiğine göre III. Murat’ın Cülus tarihi olan 1574 senesinde bu sayı 7495 olmuştu. 17. yüzyılın başlarında I.Anmet döneminde ise bu sayı 12.000 i geçmişti (Uzunçarşılı, 1988a:79).

Kuruluşundan itibaren Acemi Ocağı teşkilatının hizmetleri incelendiğinde 16. yüzyılın sonlarına kadar süregelen askeri başarılarında çok önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Devşirme Kanununun, Kapıkulu Ocaklarına asker yetiştirmek suretiyle orduyu güçlendirmesinin yanısıra, İslam ve Türk terbiyesiyle yetiştirilen devşirmelerle, Müslüman-Türk nüfusunun arttırılmasında ve Rumelinin Türkleştirilmesinde büyük yararı olmuştur. Kanuna göre sekiz ile yirmi yaş arasında bulunan devşirme çocukları Türk örf ve adetlerine göre yetiştirildikten sonra yeteneklerine göre devlet hizmetlerinin en yüksek mertebelerine kadar çıkıyordu. Bilhassa 15. yüzyılın ortalarından itibaren, Çandarlı ailesi döneminde devşirmelerin sadrazamlığa kadar yükselmelerine olanak sağlanmıştır. Hatta 17. yüzyılın son yarısına kadar geçen süre içinde, sadrazamlık görevine genellikle devşirme devlet adamları getirilmiştir. Osmanlı Devletine hizmetleriyle büyük katkıda bulunan Mahmut, Gedik Ahmed, Sokullu Mehmet, Lala Mehmet, Koyuncu Murad, Kemankeş Kara Mustafa Paşalar gibi devşirme devlet adamlarının yanısıra, özellikle 17. yüzyılda devlete zararı dokunmuş oldukça fazla devşirme devlet adamı vardır. Devlet idaresi ile kapıkulu efradının tamamen devşirmelerin eline geçmesi, devleti kurmuş olan Türklerin önemli görevlere gelmesini engellemiş hatta Türkler hakkında “etrak bi idrak” tabiri kullanılmaya başlanılmıştır. 17. yüzyılda meydana gelen birçok isyan ve padişahların tahttan indirilme olaylarında devşirme devlet adamlarının rol oynadıkları görülmektedir. Bütün bunlara rağmen, Türklerden oluşan bir Tımarlı Sipahi kuvvetine ilave olarak kurulan devşirme teşkilatı, üç kıtada hüküm süren bir imparatorluğun oluşturulmasına büyük katkıda bulunmuştur (Uzunçarşılı,1988a:13-30).

1.1.2.Yeniçeri Ocağı

Balkanlardaki gelişmeler, devamlı bir yaya kuvvetinin bulunmasını gerektirmiş, Acemi Ocağı ile de bunun temeli atılmıştı. Hristiyan tutsaklarla devşirmeler, Acemi Ocağından yetiştirildikten sonra iki akça gündelikle Yeniçeri Ocağına alınırlar, yetenek ve kıdemine göre de gündelikleri artardı. Padişahın özel kuvvetlerinden, yaya askeri olan Yeniçeri Ocağının, tam olarak hangi tarihte kurulduğu bilinmemektedir. Ancak Uzunçarşılı'nın görüşüne göre, Yeniçeri Ocağının Murat Hüdavendigâr zamanında kurulmuş olduğuna şüphe yoktur. Yine incelediğimiz kaynakların tamamında bu ocağın I.Murat zamanında kurulduğu belirtilmiş, bazılarında kesin tarih olarak 1262 veya 1263 yılı verilmiştir (Uzunçarşılı, 1988a:144-145; Yücel ve Sevim,1995; TSK Tarihi 3/1,1964:207).

Kapıkulu Ocaklarının en güzide birliği olan Yeniçeri Ocağının askerleri, savaşlarda hükümdarın bulunduğu merkez hattında yerleşirlerdi. Padişah Yeniçerilerin arkasında ve ortasında bir yerde at üzerinde dururdu. Yeniçeriler sefere gidiş gelişlerde ve konaklamalarda, padişahın çevresinde bulunur ve onu korurlardı. Yeniçeri Ocağının ilk teşkilindeki düzeni ile ocak kuralları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ocak Kanununun zamanla geliştirilerek Kanuni Sultan Süleyman devrinde en mükemmel halini aldığı bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı XV. yüzyılın ortalarına kadar yaya veya cemaat adı verilen bir sınıftan oluşmaktaydı. 1451 yılında Sekbanların da katılmasıyla iki sınıfa çıkmış, daha sonra ağa bölükleri denilen üçüncü bir sınıf daha oluşturulmuştur. Yeniçeri Ocağı ilk teşkil edildiği zaman bin yeniçeri alınmış ve her yüz nefere bir Yayabaşı Kumandan tayin edilmişti. Yani ilk kurulduğunda Yeniçeri Ocağı on ortadan (bölük) oluşmaktaydı. Bu sayı yavaş yavaş artarak 101 bölüğe kadar çıkmıştır. Sekban bölükleri de 34 bölük olarak cemaat bölüklerinin altmış beşincisini oluşturmuştur. Aslında 1451 yılına kadar Sekbanlar, Yeniçeri Ocağından ayrı olarak müstakil bir ocak halinde bulunuyorlardı. Halk arasında Seymen diye anılan Sekban sınıfı padişahla beraber ava gitmekteydi. Fatih Sultan Mehmed, Sekbanlardan beşyüz asker kadarını av hizmeti için ayırmış, altı-yedi bin kadar sekban askerini de 65 nci Cemaat Bölüğündeki Yeniçeri Ocağına bağlamıştır. Her cemaat bölüğünün, kendine özel Oda denilen kışlaları, mutfakları, nişan adı verilen bölük damgaları vardı. Cemaat bölüklerinin başında Çorbacı adında bir bölük komutanı bulunuyordu. Sekban ve ağa

bölüklerinde ise bölük komutanına Bölükbaşı denilirdi. Bunlardan başka, bölüklerin kethüda, odabaşı, vekilharç, bayraktar, başesgi adı verilen subayları da bulunuyordu (Uzunçarşılı,1988a:155-176).

Yeniçeri Ocağının en büyük komutanı Yeniçeri Ağası idi, ondan sonra Sekbanbaşı gelmekteydi. Ocak Kethüdası, Zagarcıbaşı, Soncubaşı, Turnacıbaşı, Başçavuş ve Muhzırağa, kıdem sırasına göre ocağın önemli ağalarıydı. Yeniçeriler, üç ayda bir maaş alırlardı, her bölüğe ait meşin keseler içinde hazırlanan maaşın Salı günleri verilmesi kanun gereği idi. Yeniçeri Ocağında maaş işlerine bakan Yeniçeri Efendisi denilen kişi, ocakta önemli bir şahsiyet olup atanma ve azil sorumluluğu Sadrazama aitti. Maaşlar hicri yılın aylarına göre verilirdi. Muharrem, Safer, Reblülevvel denilen ilk üç aya, bu ayların baş harflerinin alınmasıyla Masar, Reblülahır, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahır aylarına Recec, Receb, Saman, Ramazan aylarına Resen ve Şevval, Zilkade, Zilhicce aylarına da Lezez adları verilmişti. Yeniçeriler gazi Serpuşu olan, uç bölgelerindeki Türklerin kendilerini halktan ayırmak için başlarına giydikleri ve Ahilere de mahsus olduğu söylenen Börk adı verilen beyaz keçeden bir başlık giyerlerdi. Börklerinin arkasındaki yatırım denilen ve omuza kadar inan parça, yeniçerilerin ensesini ve kısmen sırtını da örterdi. Yeniçeriler, börklerini eğri takar subaylar ise düz takardı, subayların börklerinin başa takılan yeri sırma işlemeli olup buna üsküf adı verilirdi (Uzunçarşılı, 1988a:263-272).

Yeniçerilerin yemekleri, her bölüğün kendi mutfağında yapılır, yemek masrafları da yeniçerilerden her hafta toplanan paralardan karşılanırdı. Bölüğün mutfağı aynı zamanda hapisane olarak kullanılmakta olup, cinayet suçu dışındaki diğer suçları işleyen yeniçerilere, cezaları mutfakta hapsedilerek çektirilirdi (Uzunçarşılı,1988:355-362).

Yeniçeri Ocağının bayrağı ve bandosu da bulunmaktaydı. Ocakta büyük bayrak olarak İmam-ı Azam bayrağı, Yeniçeri ağası bayrağı, ocağın büyük alay bayrağı, Kethüda bey bayrağı, Baş yayabaşı bayrağı, Başçavuş bayrağı ve 1610 yılından itibaren de Hacı Bektaş'ı simgeleyen bir beyaz bayrak taşınmaktaydı. Yeniçeri Ocağı, 13 ncü yüzyılda yaşamış olan Hacı Bektaş Veli'yi ocağın piri olarak kabul etmekteydi. Ocağın kuruluşu esnasında Babailerin ve Alperenlerin büyü etkisinin olması nedeniyle ocağın piri olarak

Hacı Bektaş-ı Veli kabullenilmişti (Yücel ve Sevim, 1995) (Uzunçarşılı, 1988a:290-292).

Zaten Osmanlı devletinin kuruluşu esnasında, Anadolu'da çok güçlü olan bir Ahi teşkilatı vardı. Orhan Gazi, Şeyh Edebalinin kızıyla evlenerek onların desteğini almış ve Bursanın fethi de dâhil olmak üzere birçok askeri başarıyı Ahi Hasan, Çandarlı Kara Halil, Şeyh Mahmut gibi Ahi beylerinin de desteğiyle kazanmıştır. Bizzat Ahi reisi olduğu söylenen I.Murat da Yeniçeri Ocağını kurduğu zaman askerlere Ahilere özgü olan beyaz börk giydirmiştir. Yaklaşık olarak 15. yüzyılın ilk yarısında da Babai tarikatı olarak bilinen tarikat, asıl ismini bırakarak Babai Şeyhlerinden Hacı Bektaş Velinin isminden gelen Bektaşilik adıyla anılmaya başlanmıştır. Ahiliğin eski gücünü kaybetmesiyle birlikte Bektaşiliğin gücü artmış ve Yeniçerileri etki altına almıştır. Yeniçerilerin Bektaşilikle alakaları ocağın kaldırılmasına kadar devam etmiştir (Uzunçarşılı,1988a:147-150).

Yeniçeri ocağında ilk devirlerde, ok eğitimi için bir talimhane vardı. Bu talimhanede ok atma eğitimi verilir, kabza tutma öğretilir ve egzersizler yapılırdı. Yeniçeriler, 14 ncü ve 15. yüzyılda ok, yay, kılıç, kalkan, kargı ve bıçak gibi savaş aletlerini kullanırlardı. Savaşta siper kazmak için kendilerine kazma ve kürekte verilirdi.

Talimhaneci tarafından yaptırılan ok taliminin yanı sıra Avcıbaşı diye adlandırılan görevli tarafından Yeniçerilere ve ocağa yeni giren askerlere, tüfek talimi yaptırılırdı. Ok ve tüfek talimhaneleri bir atış okulu halinde 16. yüzyılın sonlarına kadar devam etmesine rağmen bu dönemden itibaren önemini kaybetmiştir (Uzunçarşılı,1988a:332-336).

Savaş olmadığı dönemlerde Yeniçerilerin gerek İstanbul'da gerekse diğer şehir ve kalelerde olmak üzere çeşitli görevleri vardı. Bu görevlerden en önemli olanı ise toplanan Divan-ı Hümayuna muhafızlık yapmaktı. Yeniçeriler ilk zamanlarda hergün, daha sonraki yüzyıllarda ise haftada iki veya dört gün sabahları erkenden toplanan divana nöbetçilik yaparlardı. Yeniçeri ağasının emir komutasında önce sabah namazına, müteakiben saraya giden yeniçeriler divan toplantısının sonuna doğru saray mutfağında kendileri için hazırlanmış olan çorbaları alarak içerlerdi. Kâseler halinde meydana getirilen çorbaların, yeniçeriler tarafından içilmesi, ocak askerlerinin herhangi bir sorunlarının olmadığını göstermekteydi. Bazı zamanlarda ise, Yeniçeriler kendilerine

ikram edilen çorbaları içmez ve kâseleri ayaklarıyla devirirlerdi. Bu durum Yeniçerilerin bir şeyden huzursuz olduğunun göstergesi olmakla birlikte, padişaha ve sadrazama karşı bir uyarı niteliği de taşımaktaydı (Uzunçarşılı,1988a:321-322).

İstanbul'da bulunan yeniçeriler herhangi bir yangın durumunda itfaiyecilikte yaparlar, odalarında bulunan su kovası, kanca ve baltalarla yangın da söndürürlerdi. Tulumbacıların ihdas edilmesiyle birlikte, Yeniçerilerin yangındaki görevleri de azaltılmıştır. Yeniçerilerden bazıları da Yeniçeri ağasıyla birlikte İstanbul'un semtlerinde kol gezerek asayişin sağlanmasına çalışırlardı. İstanbul'da bulunan karakolların, kale kapılarının açılıp kapanması hizmetleri de yeniçerilere aitti. Bunlardan herhangi bir semtin inzibatına bakanlara Kullukçu ve kale kapılarında muhafızlık yapanlara da Yasakçı denmekteydi (Uzunçarşılı, 1988a:197).

Yeniçerilerin İstanbul dışındaki görevleri ise şehir ve kale hizmetleri olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Şehirlerde görev yapanların işi Yasakçılık ederek o bölgenin inzibatını sağlamaktı. Bir bölgeye yasakçı tayininin yapılabilmesi için kasaba halkının herhangi bir tehlikeye karşı Yasakçı talep etmesi gerekmekteydi. Kasaba ve şehirlerdeki bu Yasakçıların parası halk tarafından ödenmekteydi. Yeniçerilerin taşra vazifelerinden en önemli olanı ise kale muhafızlığıydı. Yeniçeri bölükleri nöbetle ve üç sene boyunca kalelerde muhafızlık yaparlardı. Hizmetini tamamlayan bölüğün yerine İstanbul'dan yeni bir bölük gönderilirdi. Bu muhafızlıkların en önemli olanları ise hudutlarda bulunan kalelerin muhafızlığıydı. Kalelerde muhafızlık yapan Yeniçerilere aynı zamanda Nöbetçi de denilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988a:321-330).

Yeniçerilerin içinde bir de maaş almadan görev yapan Gönüllü Yeniçeriler vardı. Bunlar bölge halkından olup, Yeniçerilerin şerefinden ve imtiyazlarından yararlanmak için maaşsız olarak Yeniçeriliğe alınan bir zümreden oluşmaktaydı. Gönüllü yeniçeriler buldukları bölgenin Yeniçeri Serdarının defterine kayıt edilirdi. Bunlar harp zamanında buldukları bölgenin Serdarının emir komutası altında muharebeye gidip, Yeniçerilerin ulüfe defterine maaşlı olarak kaydedilirler ve hakiki yeniçeri olurlardı (Uzunçarşılı, 1988a:330).

Osmanlı devlet geleneğine göre hükümdar ilan edilerek tahta çıkan padişah kendisinin muhafızı olan Kapıkullarına cülus bahşişi ve terakki (agu) verirdi. Osmanlı tarihine göre ilk defa Yıldırım Beyazid tarafından verilen Cülus bahşişinin verilmesine dair

kanunname çıkarılması da Fatih Sultan Mehmet zamanında olmuştur. Ayrıca geleneklere göre yeni padişahın ilk sefere çıkışında da yeniçerilere sefer bahşisi vermesi adet olmuştur. Ancak bu gelenekler zamanla kötüye kullanılmış ve devletin zor duruma düşürülmesine neden olmuştur (Uzunçarşılı, 1988a:337-344).

Osmanlı kanunlarına göre devletin merkez teşkilatındaki ağaların en büyüğü Yeniçeri Ağasıydı. Padişahlar saltanatlarını sağlama almak için buraya çok önem verirler ve en güvendikleri adamlardan birini Yeniçeri Ağası olarak tayin ederlerdi. Yeniçeri Ağaları, ocağın kuruluşundan 1451 yılına kadar ocaktan tayin edilirken, Yeniçerilerin Fatih Sultan Mehmet'ten sefer bahşisi istemek suretiyle yaptıkları münasebetsizlik üzerine, Yeniçeri Ağalarının Sekban Başılardan seçilmeye başlandığı görülmektedir. Fakat bunların da bazı yanlış hareketlerde bulunmaları üzerine, Yeniçeri Ağaları saray efradından seçilmeye başlamıştır. Yeniçeri ağası direk olarak padişaha bağlı olup divanın toplandığı günlerde padişaha arza çıkardı. Eğer divanın toplandığı günlerde padişah sarayda değilse, Yeniçeri Ağası divana muhafızlık yapacak yeniçerilerini gönderir, fakat kendisi saraya gitmezdi. Padişahın Cuma ve bayram namazlarına çıkması durumunda Ağada namaza çıkar, padişahın koluna girerek attan inmesini sağlardı. Yeniçeri Ağasının barıştaki görevlerinden birisi de İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasıydı. Ağa, mahiyetinde bulunan bir heyet ve falakacılarıyla birlikte zaman zaman semtleri dolaşarak asayişini temin ederdi (TSK Tarihi, 3/1, 1964: 217-219).

1593 yılına kadar Yeniçeri Ağalarının tayinleri ve azilleri doğrudan doğruya Hükümdara bağlıydı. Padişah sefere giderken Yeniçeri Ağası da gider, eğer padişah sefere gitmez ise Ağa da İstanbul'da kalırdı. III. Murat, Avusturya seferi esnasında, önceki hükümdarlar gibi ordusunun başında savaşa gitmemiş ve sadrazam Sinan Paşayı Serdar-ı Ekrem tayin ederek, Yeniçeri Ağasının Vezir-i azam maiyyetinde sefere gitmesine karar vermişti. Bu durum, Yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar sürmüştür. Aslında, 16. yüzyılın başlarından itibaren, zaten devlet teşkilatında oldukça etkili bir konumda bulunan Yeniçeri Ağalarının itibarı daha da arttırılmıştı. Bu dönemde kabul edilen bir kanunla Yeniçeri ağaları bazen Vezirlik ile Ağa Paşa olurlardı. Böyle olduğu zamanlarda Yeniçeri Ağası divana girip müzakerelere katılırdı. 16. yüzyılın sonuna kadar ise terfi ettirilecek Yeniçeri Ağaları genellikle Beylerbeyi ve Kaptan-ı Derya olurlardı. Ağalar gözden düşüp, ağalıktan çıkarıldıkları zaman mevcut maaşlarının karşılığı olan

Haslarla sancak beyi yapılır, teammüllere göre de Kastamonu sancak beyliğine gönderilirlerdi. Devlet teşkilatının bozulmasıyla birlikte bu gibi kanun ve teamüllere önem verilmediğinden Yeniçeri ağalarının Sadrazam tayin edildikleri de görülmüştür (Uzunçarşılı,1988a:187).

Yeniçeri Ocağının kendine özgü kanun ve kuralları bulunmaktaydı. Aynı gün ve aynı saatte ocağa girmiş olanlardan hangisi diğerinden daha evvel kaydolmuşsa o nefer daha kıdemli oluyordu. Otorite ve disiplin çok üst düzeyde olmakla birlikte neferler arasında bir kardeşlik anlayışı da mevcuttu. Küçüklerin büyüklerine hürmet ve itaatte kusur etmemelerinin yanında, büyüklerinde küçüklerine şefkat ve sevgi göstermeleri adettendi. Yeniçeri ocağına en son giren bir nefer, bulunduğu odanın acemisi olup hizmetiyle mükellefti. Fakat odasında kendisine asla yabancılık çektirilmez, kardeş muamelesi görürdü. Yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak da kendisinden yemek parası alınmazdı. Yeniçeri Ocağına mensup bulunan neferler arasındaki birlik ve beraberlik, çok üst düzeyde bulunuyordu. Padişahlarına ölümüne bağlı olan yeniçeriler için en büyük şeref, muharebede padişahı korumaktı. Hükümdarı kendi velinimetleri olarak gören yeniçerilere, padişahlarda “kulum” diye hitap ederlerdi. Ancak yeniçeriler arasında ocağa bağlılık bazen herşeyden önce gelmekteydi. Öyleki kimi zamanlar padişaha isyan eden arkadaşları ile padişah arasında seçim yaptıklarında, arkadaşlarına silah çekmemiş ve Yeniçeri Ocağına bağlılığı padişaha yeğlemişlerdir (Uzunçarşılı,1988a:288-289;TSK Tarihi, 3/1,1964:224).

Yeniçeri ocağının kurulduğu tarihten 16. yüzyılın başına kadar yeniçerilerin evlenmeleri kesinlikle yasaktı. Bundan dolayı hem İstanbulda hem de Edirne'de kendileri için yaptırılan kışlalarda kalırlardı. Evlenmesine ilk izin verilen Yeniçeri neferi Yavuz Sultan Selim döneminde Vezir-i azam olan Yunus Paşanın kardeşidir. Daha sonraki dönemlerde evlenmeye ilgili yasaklar kaldırılmış hatta evlenenlerin kışla dışında, kendi evlerinde kalmalarına bile izin verilmiştir. Aslında Yeniçeri Ocağı, kuruluşundan 16. yüzyılın sonuna kadar sürekli tekâmül ederek dönemine göre mükemmel bir hale gelmişti. Kanuni Sultan Süleymana kadar Osmanlı padişahlarının ordularının başında sefere gitmeleri ve onların disiplinleriyle yakından ilgilenmelerinin sonucu olarak Kapıkulu Ocakları kendi dönemi içerisinde dünyanın en mükemmel ordusu olarak gösteriliyordu (Uzunçarşılı, 1988a:306-307).

Yeniçeri Ocağının düzeninin bozulmaya başlaması, Sultan III. Murad dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde, evli yeniçerilerin sayılarında büyük artışlar olmuş ve evli neferlerin evlerinde yatmalarına izin verilmişti. Bu yeniçerilerin arasında esnaflığa başlayanların da olduğu görülmektedir. Yine III. Murad döneminde Kulkardeşi ismiyle Yeniçeri Ocağına yabancıların alınması, zamanla ocağın sayısını büyük ölçüde arttırmıştır. Bu durum, Yeniçeri maaşlarının temini açısından da sorun yaratmıştır. Ocağa girebilmek için gerekli müddeti geçirmeden alınan bu yabancılar, ocaktaki diğer neferlerin de disiplinini bozmuştur. Bu dönemden itibaren, Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1826 yılına kadar geçen zamanda, Yeniçeriler, Osmanlı devletinin iç siyasetinin baş aktörü olmuştur. Vaka-i Hayriye olarak adlandırılan bu olayın kapsamlı bir değerlendirmesini sonraki bölümlerde ayrıca yapacağız (Uzunçarşılı,1988a:478).

1.1.3. Cebeci Ocağı

Cebeci ocağının tam olarak ne zaman kurulduğunu bilemiyoruz, ancak yazılı kaynaklarımız 15. yüzyılın ortalarında bu ocağın mevcut olduğunu göstermektedir (Uzunçarşılı,1988b:3-5).

“Cebe” nin kelime anlamı zırh demektir. Cebeci ocağı, Yeniçerilere ait ok, yay, tüfek, kılıç, kazma, kürek, barut, fitil, kurşun, zırh, tolga gibi harb malzemelerini tedarik ve muhafaza eder, muharebe zamanında bunları cepheye götürürlerdi. Muharebenin sona ermesiyle birlikte aynı malzemeleri geri alarak bakımını yapar, onarıma ihtiyacı olanları tamir ederlerdi. Yaklaşık 600–700 kişiden oluşan Cebeci Ocağı, diğer Kapıkulu ocakları gibi bölüklere taksim edilmişti. Cebeci ortaları silah yapan, tamir eden, barutları ıslah eden, harp malzemelerini tedarik edip hazırlayan sınıflardan oluşmaktaydı. Bunların arasında ayrı bir sınıf olarak kumbara dökücüleri, barutçular ve lağımcılar da mevcuttu (TSK Tarihi 3/1, 1964:236-237).

Cebeci Ocağının en büyük zabıtine Cebecibaşı denilirdi. Cebecibaşı tayin edilen şahıs padişahın huzuruna kabul edilerek teşekkür anlamında etek öperdi. Cebecibaşının protokoldeki yeri Fatih Sultan Mehmet Kanunnamesine göre Kapucular Kethüdasından sonra, Topçu başından önce gelmekteydi. Teşkilat olarak Yeniçeri Ocağına bağlı bulunan Cebeciler, merkez olarak İstanbuldaki atölyelerde görev yapmakla birlikte kalelerde görev yapan cebeciler de mevcuttu. Kalelerde hizmet yapan Cebeciler, Yeniçerilerde olduğu gibi üç yıl süreyle kalelerde hizmet ettikten sonra, merkeze

getirilip yerlerine başkaları gönderilirdi. Cebeci Ocağı imalathanesinde yapılan harp malzemelerinin muharebe meydanlarına taşınması için de katır ve deve kullanılırdı. Ordu bir yerde konakladığı zaman Cebeciler ordunun merkez cephesinin gerisinde bulunurlardı.

Ordudaki Yeniçeri sayısının artması cebeci sayısını da arttırmakta, azalması da bu sayının düşmesine neden olmaktadır. Yeniçeriler 12.000 kişi iken Cebecilerin 500 nefer olduğu, 1566 yılında toplam Cebeci neferi sayısının 700 kişi olduğu görülmektedir. 16. yüzyılın sonlarına doğru Cebeci sayısının dört binden fazla olduğu, 1702 yılında ise mevcudun 2462 nefere düşürüldüğü anlaşılmaktadır. Yeniçeri sayısına göre mevcutları değişen Cebecilerin son dönemdeki mevcutları tam olarak bilinmemektedir (Uzunçarşılı, 1988b:21-22).

1700'lü yıllarda Yeniçeri Ocağının nizamının bozulması Cebecileri de olumsuz yönde etkilemiş Cebeci Ocağında işe yarar cebeci bulunamaz olmuştu. Yeniçeri Ocağının çıkardığı isyanlara Cebecilerde katılmış hatta Edirne Vakası diye bilinen II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve şeyhülislam Feyzullah Efendinin katli ile neticelenen ayaklanmada Cebeciler başrolü oynamıştır. Bütün bunların sonucu olarak Cebeci Ocağı, Yeniçeri Ocağı ile birlikte 1826 yılında II. Mahmut tarafından kaldırılmıştır (TSK Tarihi 3/1,1964:237; Uzunçarşılı, 1988b:16-17).

1.1.4. Kapıkulu Süvarileri Ocağı

Osmanlı ordusunun en seçkin, en disiplinli birliklerinden birisi de Kapıkulu Süvarileriydi. Bu süvari kuvvetleri doğrudan doğruya padişahın şahsına bağlı olup, esasen devşirmelerden oluşuyordu. Derece ve maaş olarak yeniçerilerden üstün olan Kapıkulu Süvarileri savaşta ve merasimlerde padişahın sağında ve solunda yer alırlardı. İlk dönemlerde komutanların ve devlet adamlarının çocukları da bu ocağa alınmaktaydı. Kapıkulu Süvari Ocağı I.Murat tarafından Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşanın tavsiyesi üzerine kurulmuştur. Bunlara "sipah" veya "Bölükhalkı" denilmiştir (TSK Tarihi 3/2,1977:231-233).

Halk tarafından "Sipah" ismiyle anılan Kapıkulu Süvarileri aslında altı bölükten oluşmakta olup birinci bölüğün adı sipah, ikinci bölüğün adı ise Silahtar"dır. Diğer dört

bölükten ikisi sağ ve sol ulufeciler, diğer ikisi ise sağ ve sol garipler olarak bilinmektedir. Süvari Ocağının en mümtaz birliği olan Sipah Bölüğü, Fatih Sultan Mehmet zamanında teşkil edilmiştir.

İlk zamanlarda devlet adamlarının ve kumandanların çocukları da bu bölüğe alınmıştır. Kırmızı bayrak taşıyan bu bölük, padişahların camiye çıkışlarında ve sefere hareketlerinde, ikişer ikişer sağ tarafında bulunurlardı. Muharebe esnasında ise ordu merkezinin sağ tarafında kalp diye adlandırılan saltanat bayraklarının altında, bazen de padişahın arka tarafında mevzilenirdi. Sipahiler, muharebe meydanında çadırlarını padişahın otağının sağına kurarlardı. Üçyüz bölükten oluşan sipahilerin sefere giderken ki görevlerinden birisi de ordunun geçeceği yerlerde santak tepesini tutarak ordunun emniyetli bir şekilde geçeceği yolu göstermekti (Uzunçarşılı, 1988b:146).

Kapıkulu süvari ocağında ilk kurulan bölük olan Silahtar Bölüğüne taşıdıkları bayraktan doları “Sarı Bayrak” bölüğü de denilmekteydi. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar, Kapıkulu Süvari Ocağının baş bölüğü olan silahtar bölüğü, alaylarda padişahın arkasından giderlerdi. Sipah bölüklerinin kurulmasıyla silahdarların padişahın sol tarafında yürümeleri kanun olmuştur. Silahdar bölüğünün görevi, sefere gidilirken ordunun geçeceği yolların açılıp temizlenmesidir. Silahdarlar, ordunun geçeceği yolları açarlar, köprüleri tamir ettirirler, geçilmesi zor bataklıkları temizlettirirler ve bunun için mahalli reayayı bu hizmetlerde kullanırlardı. Padişah otağının nöbetini bir gece sipah bölüğü bir gece silahdar bölüğü tutardı. Bunlara ilave olarak silahtarların başka görevleri de vardı. Ordu sefere gidip gelirken padişahın tuğralarının ve yedek atlarının taşınması ile padişahın fakirlere dağıttığı sadakaları dağıtmak silahdarların diğer görevleriydi (TSK Tarihi 3/1,1964:231-233 ; Uzunçarşılı, 1988b:148-149).

Kapıkulu süvarilerinin evlenmeleri, ocağın kurulduğu günden itibaren serbest bırakılmıştı. Gerektiğinde hızla toplanabilmeleri için İstanbul, Edirne ve Bursa kentleri arasındaki köy ve kasabalara yerleşmelerine izin verilirdi. Yeniçeri Ocağında uzun süre hizmet etmiş ve muharebede başarı göstermiş olanlar Süvari Ocağına alınırdı. Kapıkulu Süvari teşkilatından bahsedilirken birliklere her ne kadar “Bölük” adı verilmekteyse de gerçekte bu bölüklerden her biri başlangıçta bu günkü alaylar ve hatta daha sonraları birer süvari tümeni gibiydiler. Süvariler, kılıç veya meçten başka mızrak ve ciritle de donatılmıştı. Kılıçlarını piyade gibi boyunlarına takar ve meçi çoğu zaman yanlarına

asarlardı. Bunların yanı sıra ok-yay ve kalkanı da ustalıkla kullanırlardı (Osmanlı Ordu Teşkilatı, MSB., 1999:27).

Kapıkulu Süvarileri ocağına terfi eden Yeniçerilerin yanı sıra Süvari evlatları ve muayyen zamanlarda saray çıkmaları da katılırlardı. 1651 yılına kadar hariçten alınan süvari adayları ayrı bir deftere kayıt edilir ve 3 yıl denemeye tabi tutulurdu.

16. yüzyılın sonlarına doğru Süvari Ocağı kanununa aykırı olmasına rağmen, ocağa yabancılar kaydedilmiştir. Rivayete göre Süvari Ocağına kanun hilafına yabancıları ilk sokan kumandan, Özdemir oğlu Osman Paşadır. Doğrudan doğruya esas deftere kayıt edilen yabancılar ve kendi siyasi emellerine askerleri alet etmek isteyen vezirler sayesinde Süvari Ocağının nizamı da bu dönemde bozulmuştur. Çoğu saraydan geldiği ve padişahın muhafızlığını yaptıkları için devlet ve halk tarafından çok önem verilen Kapıkulu Süvarileri 16. yüzyılın sonlarından itibaren hızla çeşitli isyanlara katılmıştır. Kapıkulu ocakları içerisinde Divan-ı Hümayun basarak padişahı tehdit eden ilk ocak Süvari Ocağıdır. Kıdem ve maaş itibarıyla Yeniçerilerden ileri olduklarından, yeniçerilerle aralarında bir rekabet vardı. Sadrazamlar bu nedenle Yeniçeri Ocağını, Süvari Ocağına karşı tutmuşlardır. Ancak iki ocak, on yedinci yüzyılın ilk yarısından itibaren, beraber isyan çıkarmaya başlamıştır. Bundan sonra da itibarını tamamiyle kaybeden Süvari Ocağının rolünü, Yeniçeriler oynamaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 1988b:190-201).

1.1.5. Topçu Ocağı

Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 1386 yılında ilk Osmanlı-Karaman savaşından bahsederken şu izahati vermektedir; “Bu harbin başlıca özelliği, Karaman Ordusunda yalnız ok ve kılıç kullanıldığı halde Osmanlı ordusunda tüfek kullanılması ve hatta bir tek de demir top bulunmasıdır. Bu tek topun 1364 tarihinde Bursa’da dökülmüş olduğu söylenir.” (TSK Tarihi 3/1, 1964: 237) Yalnız Osmanlı ordusunda barut az bulunduğundan bu top her zaman atılmaz, ara sıra kullanılmıştır. Birçok kaynağa göre Osmanlı Ordusunda top kullanılışının ilk örneği olarak Kosova Meydan Muharebesi (1389) gösterilmektedir. Prof.Uzunçarşılı ise Kapıkulu Ocakları II. Kitabında; topun ilk defa Kosova muharebesinde kullanıldığını ve Haydar isminde bir topçunun bulunduğunu

anlatmaktadır. Prof. Uzunçarşılı'ya göre I.Murat döneminde topun kullanıldığına şüphe yoktur, ancak bir Topçu Ocağının olup olmadığı belli değildir. Topçu Ocağına acemilerden erat alındığına göre, Topçu Ocağının Yeniçerilerden biraz sonra kurulduğunun kabul edilmesi yerinde olacaktır. 1453 yılında İstanbul'un fethinde bir miktar topun kullanılmış olmasıda bu düşüncüyü doğrulamaktadır (Uzunçarşılı,1988b:35–36).

15. yüzyılın başlarında varlığı bilinen Topçu Ocağının kurulmasından sonra, buraya acemi ocağından asker alınmaya başladı. Bunlar, çoğunlukla devşirildikten sonra çiftçi Türklerin hizmetlerine verilip, oradan ulufeye kaydedilmek üzere acemilikte hizmete alınacakların arasından seçilirdi.

Top dökmek ve muharebede top kullanmak üzere iki kısımdan oluşan Topçu Ocağı, Kapıkulu Ocaklarının yaya kısmına dâhil olup tamamıyla müstakil bir halde bulunuyordu (Uzunçarşılı, 1988b:35).

Topçu Ocağının personele ihtiyacı bulunduğu Topçubaşı durumu yazı ile Divan-ı Hümayuna bildirirdi. Topçu Ocağına tahsis edilen erat “Şagirt” (çırak) olarak deftere kaydedilirdi. Top kullanan topçu erati, ilk zamanlarda katır ve develerle taşınan hafif toplarla beraber savaşa gidip topları kullanırlardı. Kapıkulu Topçularının başındaki kumandana Topçular Ağası=Topçubaşı=Sertopi denirdi. Bundan sonra, “Dökücübaşı”, ondan sonra “Ocak Kethüdası” ve “Çavuş” gibi ocağın büyük rütbeli subayları gelirdi (TSK Tarihi 3/1, 1964:238–239).

Topçu kışlaları ile top dökümhanesi halen İstanbul'da “Tophane” adıyla bilinen semtte bulunuyordu. Evliya Çelebinin kaydına göre Tophaneyi Fatih Sultan Mehmet ile oğlu II. Beyazıd yaptırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında tophane binası yıktırılarak, ihtiyaca göre daha büyük ölçüde yeniden yaptırılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in topçuluğa önem vermesiyle gelişmeye başlayan Topçuluk faaliyetleri, II. Beyazıd zamanında Kral Şarl'ın Napolide bulunduğu sırada, bir grup top dökücüsünün ve topçusunun Osmanlı devletine getirilmesiyle daha da gelişmiştir (Uzunçarşılı, 1988:39-40).

II. Beyazıd'ın Topçuluğun gelişmesi için çaba göstermesinin nedeni babası Fatih Sultan Mehmed'in topçuluğa çok önem vermesidir. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un

fethinden önce Edirne’de “Urban” adındaki Macar ustadan yararlanarak büyük bir top dökürmüştür. Rumelihisarına yerleştirilen bu topla yapılan atışta, Boğaz’dan geçen bir Venedik gemisi batırılmıştır. Ağırlığı 17,7 ton olan bu top, daha sonra Çanakkale Boğazına yerleştirilerek, düşman gemilerine karşı kullanılmıştır. Macar Urban tarafından yapılan bu top İstanbul’un fethinde kullanılan en büyük toptur. Rum kaynakları da, Fatih’in İstanbul kuşatmasında top döküm evlerinde, savaşın durum ve gereğine uygun toplar dökmeleleri için direktif verdiğini ve özel amaçlara göre savaş alanında top dökürdüğünü yazmaktadır. Nitekim Haliç’teki düşman gemilerini birer birer batırmak ve tam bir deniz egemenliği sağlamak amacıyla, havan topları dökürmüştür (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:185-186).

1456 yılının baharında, Belgrad’ı almaya karar veren Fatih, gerekli hazırlıkları yaptırırken, Morava Nehrinin kenarında görülmemiş büyüklükte taş güller atabilen yedi havan topuyla, çeşitli çapta daha küçük 300 Muhasara topu da yaptırmıştır.

O dönemde top dökümü ilkel usullerle yapılmakta olup, barut sanayisinde henüz gelişmemişti. Bu nedenle, topların attığı güller önceleri taştan yapılıyor, etkileri de az oluyordu. Bu durum kalelerde gedik açmayı güçleştiriyordu. İlk dönemlerde kundağı mevcut olmayan top namluları, kütükler üzerinde veya yere gömülerek kullanıldığından, gereği gibi nişan da alınamıyordu. Bu nedenle her bir topla, günde dört-beş güllü ancak atılabiliyordu. Macar Urbanın döküğü topların başarılı olmasından sonra Fatih Sultan Mehmet, Urban, Saruca ve Donar adındaki ustalara yeni toplar dökürmüştür. Yeni dökülen iki büyük top için 600 kantar tunç sarf edilmiştir. Bu olay o dönemde gelişmiş bir maden sanayisinin de mevcut olduğunu ve ağır sanayiinin bu maden sanayisiyle desteklendiğini göstermektedir (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:186–187).

Fatih Sultan Mehmet tarafından yapılan Tophanenin içinde, yüzlerce top kalıbı dolaplar, iki büyük tunç fırını, top arabası imalathanesi vardı. Yavuz Sultan Selim döneminde de top dökümüne devam edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan seferinde Budin Kalesini ele geçirmiş ve içinde top dökürmüştür. Kanuni, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yapılacak hareket için Erzurum, Basra, Bağdat ve Diyarbakır’da tophaneler yaptırmıştır. Nitekim 1566 yılında top dökümü için kalıp yapımında kullanılan toprak,

Hasankeyf'ten Bağdat ve Basra'daki tophanelere yollanmıştır (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:187).

Topçu ortaları, Nizam-ı Cedide kadar, ağa bölüğü ve cemaat olarak iki kısımdan oluşmaktaydı. Topçu ocağı erleri, yeniçeriler gibi ya hükümet merkezinde veya sınırlardaki şehirlerde, kıyılarda ve önemli şehirlerdeki kalelerde olmak üzere iki türlü hizmette bulunurlardı. İstanbul dışındaki kalelerde vazife alan topçular, merkezden atanan Topçubaşı'nın komutasında bulunurdu. Kalelerdeki topçuların bilgileri zaman zaman denetlenir, bu denetlemede başarı gösteremeyenler görevlerinden çıkarılır, yerlerine uygunları alınır. Taşrada bulunan top imalathanelerine de İstanbul'dan ustalar gönderilirdi (TSK Tarihi 3/3, 1981:139-142).

Osmanlı ordusundaki topçu mevcudu dönemlere göre değişiklik göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre Topçu Ocağının mevcudu 16. yüzyılın ilk yarısında 1024 olup, bu yüzyılın sonlarına doğru Ocak mevcudu dört bine çıkmıştır. Köprülüler devrinde bu sayı 2026 iken on yedinci yüzyılın sonlarında muharebelerin de devam etmesi nedeniyle topçu miktarı 5084'e çıkmıştır. Başlangıçta küçük olan toplar, muharebelere katır ve develerle taşınırken sonradan yapılan büyük toplar top arabalarıyla taşınmaya başlamıştır. Sefere giden Topçular, yürüyüşte Cebhane'nin önünden giderlerdi. Ağır olup "kale küp" denilen kaleleri dövmeye yarayan toplar verilen emre göre ya geriden gelir veya hiç getirilmezdi. I. Viyana kuşatması esnasında büyük topların getirilmemesi sebebiyle Osmanlı ordusunun başarısız olduğu da söylenmektedir. (Uzunçarşılı, 1988 II) Bu sorunların üstesinden gelmek için ilerleyen yıllarda Osmanlı Ordusunda hem Top Arabacıları ocağı hem de sürat topçularının kurulduğu görülmektedir. Topçu Ocağında sonraki yüzyıllarda yapılan ıslahatları diğer bölümlerde ayrıca inceleyeceğiz.

1.1.6. Top Arabacıları Ocağı

Kapıkulu ocaklarının yaya kısmına mensup olan Top Arabacıları Ocağı, büyük olmaları nedeniyle deve ve katırlarla taşınamayan topları taşımak için kurulmuştur. Top arabalarının ilk defa Fatih Sultan Mehmet'in Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan için çıktığı seferde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Fatih dönemindeki kayıtlar

incelendiğinde, Topçu başından bahsedildiği halde arabacı başına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bu durum Prof.Uzunçarşılıya göre Top Arabacı Ocağının Fatih devrinde henüz kurulmamış olduğunu göstermektedir. Ancak TSK Tarihi III. Cilt, Top Arabacıları Ocağının Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulduğunu bildirmektedir. Kuruluş tarihi tam olarak bilinemeyen Top Arabacıları Ocağının kışlası Tophanede bulunmaktaydı. Arabacı Ocağı efradı İstanbul'daki kışlalarında bulunmalarına rağmen mühim kalelerde de nöbet hizmeti yaparlardı (Uzunçarşılı, 1988:97–101; TSK Tarihi 3/2 1977).

Top arabacıları, topçularla beraber sefere giderlerdi, sahra toplarını çeken araba ve hayvanlar bunların nezaretleri altında bulunup, muharebe esnasında da hayvanları muhafaza ederlerdi. Ocağın en büyük zabiti Top Arabacıları Baş olup, ocakta kethüda, çavuş, başçavuş, kethüdageri, ocak kâtibi gibi zabitler de bulunurdu. Top arabacı Ocağına, lazım olan erler, acemi oğlanlarından ve kuloğullarından alınırdı. Ocağın mevcudu on altıncı yüzyılın ortalarında 678 olup, bu yüzyılın sonlarında mevcudu 3000 olarak gösterilmektedir. Toparabacı teşkilatı, seferde yürüklerle de takviye edilirdi. 1565 tarihinde Selanikteki kadılara ve Selanik yürüklerinin Subaşısına yazılan hükümlerde, yürüklerin 100 çift manda ile top çekmek üzere emrolunan yerde hazır bulundurulmalarından bahsedilmektedir (TSK Tarihi 3/2 1977).

Toparabacı Ocağının görevi, her ne kadar topları nakletmek ise de; Ocak personelinden bir grup da, top arabalarının onarımını veya yeniden yapımını sağlardı. Top Arabaları Tophane'de yapılırdı. İstanbul'daki Tophane'de, top arabalarından başka, ilk dönemlerde topların kundak, kızak ve tekerlekleri de yapılıyordu. Kundakların yapımı için lüzumlu olan kereste yurt içinden tedarik edilirdi. Fatih Sultan Mehmet, harp sanayisinin muhtaç olduğu gemi ve top kundağı yapımına yarayan keresteyi (Abanoz) elde etmek amacıyla Sisam adasını ele geçirmiştir (TSK Tarihi, İdari Lojistik, 1995:193).

Toparabacıları Ocağı sonraki dönemlerde Topçu ocağıyla beraber ıslaha tabi tutulmuş, süvari ve piyade olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

1.1.7. Humbaracı Ocağı

Osmanlı ordusunda humbara yapan ve bunları muharebede kullanan erlere humbaracı denirdi. Humbara demir veya tunçtan yuvarlak şekilde yapılır ve içine patlayıcı madde doldurulurdu. Humbaracılar, Osmanlı ordusunda eskidenberi mevcut olup, üç kısma ayrılmaktaydılar. Cebeci ocağına bağlı olanlar, Topçu ocağına bağlı olanlar, Kale muhafazasında bulunanlar (timarlı humbaracılar) (TSK Tarihi 3/3, 1981:138-139)

Humbaracılar daha sonra yeniçeri ocağı içinde bağımsız bir sınıf olmuştur. Bu sınıfın esasını kale humbaracıları teşkil ediyordu. Bunlar, timarlı olup en büyük amirleri merkezde bulunurdu. Kale humbaracılarının timarları kaleler civarında bulunuyordu. Cebeci Ocağına bağlı olanlar humbara yaparlar ve humbarayı elle atarlardı. Topçu Ocağına bağlı bulunan humbaracılar, humbarayı topla atarlardı. Humbaralar muhtelif ağırlıkta olup, eski kaynaklarda (humbara-i maden-idset) ve (humbara-i kebir) denilen el humbarasıyla diğer büyük humbaralardan bahsedilmektedir (Uzunçarşılı, 1988b:118-127).

Osmanlı tarihinde ilk defa Kandiye kuşatması sırasında Humbaracı Ocağının teşkiline lüzum görülerek, sağ, orta, sol humbaracıların başında üç humbaracı başı tayin edilmiştir. Kandiyenin zaptından sonra Çehrin, Beç, Kamanice ve diğer bazı kalelerin fethinde bu humbaracıların büyük hizmetleri görülmüştür. Padişah IV. Mehmet bu üç humbaracıbaşının ordunun kadrosuna alınmasını kabul ve tasdik ettiği zaman “Üç humbaracıbaşının ordunun kadrosuna alınması, benim kanunum olsun. Üç humbaracıbaşından maksat, kalenin fethinde her biri bir koldan müsabaka edercesine çalışarak, kalenin bir an evvel fethinin sağlanmasıdır. Bu suretle bunlar yeni yeni ateşli silahlar, usuller, tertipler bularak birbirlerinden üstün olmaya çalışacaklardır” demiştir. O zaman her humbaracı başının emrinde 20’şer humbaracı erden toplam 60 humbaracı vardı. III. Ahmet devrinde humbaracı mevcudu 300’e yükseltilmiştir. Humbaracıların 16. yüzyıldaki sayıları azalan Humbaracılar 17. yüzyılın başlarından itibaren ihmal edilmeye başlanmış aynı yüzyılın sonunda ise önemini iyice kaybetmiştir. 18. yüzyılda Humbaracı ocağına tekrar önem verilmiş ve Humbaracı Ahmet Paşa (Comte Bonneval) tarafından ıslah edilerek güçlendirilmiştir (TSK Tarihi 3/3, 1981:139).

1.1.8. Lağımıcı Ocağı

Osmanlı ordusunda çok eski dönemlerden itibaren lağımıcıların kullanıldığı bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in ve Kanuni Sultan Süleyman'ın birçok seferde önemli kalelere karşı giriştikleri taarruzlarda büyük ölçüde lağım muharebeleri yaptırdığı ve bunların çoğunda başarıya ulaştıkları görülmektedir. Muharebe zamanında kuşatılan kaleleri yıkmak için lağım yapan lağımıcılar özel seçilirdi. Memleketin birçok yerindeki çeşitli maden ocaklarında çalışmış veya çalışmakta olan tecrübeli ve bilgili zanaatkârların toplanarak oluşturulduğu düşünülen Lağımıcı Ocağı 16. yüzyılın sonlarında teşkil edilmiştir. Ocak teşkil edilmeden öncede orduda hizmetlerde bulunan lağımıcılar yeraltında yollar açarak fitil ve barutla kale surlarını yıkarlardı. Seferlerde ordu ile beraber hareket eden lağımıcıların çoğunlukla Ermeni, Rum ve Hristiyan Bosnalılardan oluştuğu söylenilmektedir (Uzunçarşılı, 1988b:131-133).

Kıbrıs seferi, Bağdat seferi, doğu seferleri ve özellikle Kandiyenin fethinde lağımıcıların büyük hizmetleri görülmüştür. İki kısımdan oluşan lağımıcı ocağının bir kısmı Cebecibaşının emir komutasındaki Cebeci Ocağından maaş alırken diğer kısmının da zeamet ve timarları vardı. Timarlı lağımıcıların başlarındaki amire lağımıcıbaşı denirdi. Bundan başka kethüda ve çavuş, ocağın büyük zabitlerinden olup alemdar ise küçük zabitlerindendi. II. Muratın 1450 Arnavutluk seferinde, Kruya Kalesinin kuşatmasında lağım kullanılmıştı. Yine aynı padişahın Mora Seferinde Germe hisarına karşıda lağım kullanıldığı göz önüne alındığında lağımıcılığın Osmalıdaki tarihinin ne kadar eski olduğu görülmektedir. Ocak haline gelişi 16. yüzyılın sonlarına rastlayan lağımıcı ocağı, aynı yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ortalarına kadar çok iyi bir seviyeye ulaşmıştı (TSK Tarihi 3/1, 1964:239-243).

17. yüzyılın ortalarından itibaren ocağa ehil olmayan kişilerin alınmasıyla lağımıcı ocağının nizamı bozulmuştur. Aynı yüzyılın başlarında İstanbul'da beş bin lağımıcının bulunduğu dikkate alınırca önceki padişahların bu sınıfa ne kadar önem verdiği daha iyi anlaşılabilir. Zamanla önemini kaybederek düzeni bozulan Lağımıcı Ocağına 18. yüzyılın son yarısında tekrar ehemmiyet verilerek bazı düzenlemeler yapılmıştır.

1.2. Eyalet Askerleri

Osmanlı Ordusunun Kara Kuvvetleri, Kapıkulu Ocakları ve Eyalet Askerleri olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktaydı. Yeniçeri Ocağı, Kapıkulu Süvarileri, Cebeci ve Topçu Ocakları ile Toparabacı ve Lağımcı gibi sınıflardan oluşan kapıkulu askerleri, askerliği meslek edinmiş, kışlalarda yaşayan daimi muvazzaf kadroyu oluşturmaktaydı. Padişahın özel birliklerini oluşturan kapıkulu askerlerinin mevcudu ordunun bütününe oranla pek fazla değildi. Kara Kuvvetlerinin büyük kısmını, “timarlı sipahi” sistemiyle eyaletlerin sefere hazırladıkları, kendi beylerbeyi ve sancak beylerinin emir-komutası altında bulunan eyalet askerleri teşkil ederdi. Seferde bu eyalet ve sancakların çıkardıkları askerler, kara ordusuna katılırlardı (TSK Tarihi3/1,1964:233).

Osmanlıların eyalet bölümleri 16. yüzyılın ortalarına doğru istikrarlı bir şekil almıştır. 1566 yılı itibariyle Osmanlı Devletinin üç kıtadaki eyaletleri şunlardı:

Avrupada: Rumeli, Budin, Temeşvar, Bosna Eyaletleri

Asyada: Anadolu Eyaleti (Anadolunun batı kısmı), Karaman, Sivas, Erzurum, Kars, Maraş, Van, Diyarbakır, Bağdat, Lahsa, Yemen, Şam, Şehrizar, Musul, Halep, Trablus ve Rakka Eyaletleri.

Afrikada: Mısır, Habeş, Trablusgarp (Libya), Cezayir Eyaletleri

İstanbul başkent olarak mülki ve askeri teşkilatın dışında tutulmuştur. 1652 yılında Osmanlı Ordusundaki Eyalet Askerlerinin mevcudu şöyledir (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:239):

Rumeli Eyalet Askeri Kuvvetleri = 57.000

Akıncılar = 12.000

Ocaklılar = 2313

Rumeli Eyalet Askeri Kuvvetlerinin toplamı = 71.313

Anadolu Eyalet Askeri Kuvvetlerinin toplamı = 124.600

Genel Toplam = 195.913

Her eyaletin o zamanki iç ve dış durumlarına, devletin sefer planına, yapılması planlanan harekâta, hangi eyalet ve sancakların hangi cins kuvvetlerinin (örneğin: Timarlı Süvari, akıncı, azap, yerli özel süvari ve ücretli, görevli, gönüllü yerli kuvvetler gibi) ne oranda katılacaklarına göre mevcutları hemen her sefere göre değişmekteydi.

Hazırlanmış planlara, verilen emirlere rağmen, özellikle eyalet kuvvetlerinin sefer mevcutlarının her zaman beklenen seviyeyi tutturamadıkları, sefere katılmaları gereken bazı görevlilerin, çeşitli sebeplerle veya hiçbir sebep yok iken sefere katılmadıkları çok görülmüştür. Bu sebeple, eyalet kuvvetlerinin komutanları olan beylerbeyi, sefere giderken, bütün askerın künye defterlerini de birlikte götürür emrindeki kuvvetler bir geçitten (örneğin: askeri köprü) geçerken yoklama yaparlardı. (TSK Tarihi 3/2, 1977; TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:244).

Eyalet askerlerinin sınıflarına geçmeden önce Timar sisteminin incelenmesinin daha yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1.2.1. Timar Sistemi

Devlete ait arazinin yıllık vergi veya öşürünün (1/10'u) bir hizmet karşılığı bir kişiye bırakmaya Selçuklularda "ikta" denirdi. Bu ikta hizmete karşılık verildiği için gerektiğinde bu arazinin öşürü hazinece de idare edilir veya başka birine verilebilirdi. İktanın başka bir şekilde bir vilayet veya eyaletin, bütün gelirleriyle beraber bir komutan veya valiye bırakıldığına da rastlamaktayız. Bu takdirde o vali veya komutan, bu ikta karşılığı olarak hazineye belirli bir vergi vermek ve sefere belli bir miktar askerle katılmak zorundaydı. İkta usulü, çok eskiden beri bütün Türk devletlerinde vardı. Bir memleketi elde eden hükümdar, oranın arazisini hizmetlerine karşılık olarak komutanlarına verir, onlarda personeline dağıtırdı. Komutan sadakat gösterdiği sürece bu araziye sahip olur, aksi halde elindeki arazi, hükümdara yani hazineye intikal ederdi (TSK Tarihi 3/1, 1964:195-198).

Selçuklu devletinde bir uç beyi olan Osman Gazi de Söğüt bölgesini ikta olarak almıştı. Böylece ikta sistemi Osmanlılarda da uygulanmaya başlamıştır. Orhan Bey döneminde timar dağıtımına ait birçok tarihi kayıtlar olduğu gibi, timar verilen askerlerinde sınırlara yerleştirildiği görülmektedir (TSK Tarihi 3/1,1964:196).

Timarlar dâhilindeki yerli halkta, bazen sipahilerle birlikte savaşa katılıyordu. Rumeli fetihleri başlayınca, timar sistemi burada da uygulanmaya başladı. Hatta Gelibolu civarının, Yakup Ece ile Gazi Fazıl'a timar olarak verildiği, ilk tarih kaynaklarında yazılıdır. I. Murat devrinde Rumelide fetihler artmaya başlayınca Anadolu'dan birçok halk, hatta bir takım Türk aşiretleri Rumeliye nakledilerek kendilerine timar verildi. Yıldırım Beyazid Anadolu beyliklerini birer birer işgal edip varlıklarına son verdiği zaman, o beyliklerdeki timarları, olduğu gibi bırakmış ve böylece o bölgelerdeki timar sahiplerinin toplu halde kendisine katılmasını sağlamıştır. Bu durum Rumelide aynı şekilde uygulanmış, fethedilen yerlerdeki arazi ve sınıf statüsünü esas itibariyle muhafaza etmişlerdir. Bizanslıların ve Slavların eski Hristiyan askerleri de timarın içine dahil edilmiş, bu suretle bir takım eski adet ve gelenekleri birdenbire ve tamamıyla değiştirilmemiştir (TSK Tarihi 3/1, 1964:197).

Aslında Osmanlı toprak rejiminde araziler üçe ayrılıyordu. Öşriyeye, Haraciyye ve Arz-ı Miri, Öşriyye müslümanlara ait olan topraklardı. Toprağı işleyen tam mülkiyetine sahipti ve toprağını isterse satabilir, parçalayabilir veya miras bırakabilirdi. Ancak toprak sahibi elde ettiği ürünün onda birini “öşür” devlete vergi olarak ödemek zorundaydı. Haraciyye, fetihlerden sonra gayrimüslim halka bırakılan topraklardı. Tıpkı öşriyye gibi toprak sahibi her türlü tasarruf hakkına sahipti. Harac-ı Mukassem adıyla öşür, Harac-ı Muvazzaf adıyla da arazi vergisi öderlerdi. Çoğunlukla Rumeli eyaletlerinde uygulanırdı. Arz-ı Miri topraklar ise mülkiyetin doğrudan doğruya devlete ait olduğu topraklardı. Bu topraklardaki köylülerin ödediği vergi, bazı kişilere görevlerinin karşılığı olarak bırakılırdı. Osmanlı topraklarının büyük çoğunluğu Arz-ı miri idi. Fethedilen topraklar hemen ölçüp biçilirdi. Sonra bu toprak, bir eyalet veya sancak olarak kendi içinde bölünürdü (Haksun, 2004:233;TSK Tarihi 3/3, 1981:51-58).

Miri topraklar üçe ayrılırdı. Has, yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan vezirlere beylerbeyine, sancak beylerine tahsis edilen büyük arazilere denirdi. Zeamet, geliri 20.000-100.000 akçe olan ve büyük memurlar ile sipahi beylerine verilen topraklardı. Timar ise geliri 1000-20.000 akçe olan topraklar olup sipahilere ve yararlılık gösteren askerlere tahsis edilirdi. Timar sahibi sipahiler, bu topraklarda oturmak ve aldıkları her 3000 akçe için bir atlı asker donatmak, yetiştirmek ve gerektiğinde savaş getirmek zorundaydılar (Haksun, 2004:234) (TSK Tarihi 3/3, 1981:51-58).

Mülkiyetin Devlete, kullanım hakkının köylüye, yönetim ve gelirin sipahiye ait olduğu bu toprak düzeni, Osmanlı ordusunu da biçimlendirmiştir. Üretim birimiyle askeri birimin aynı olması, timarın hem askeri örgütün, hem de toprak düzeninin en küçük birimi olması, devletin işini kolaylaştırmıştır. Merkezi otorite, ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaşmış, devleti temsil eden sipahiler halkın içinde yaşadığından, hükümetle halk arasında sürekli bir bağ kurulmuştur. Devlet ülkenin her köşesindeki üretimi denetleme ve yönlendirme imkânı bulmuştur. Bu sayede Osmanlı devleti hiçbir masraf yapmadan çok büyük bir orduyu savaşa hazır halde bulundurmuştur.

1.2.2 Tımarlı Sipahiler

16. yüzyılın ilk yarısına kadar, Osmanlı ordusunun en büyük ve en önemli kısmını tımarlı sipahiler teşkil ediyordu. Osmanlıların yükselme devrindeki büyük başarıları, kapıkulu askerleriyle iş birliği halinde bulunan ve ordunun büyük kısmını teşkil eden tımarlı sipahiler sayesinde kazanılmıştır. Timara sahip olabilmek için padişahın seferlerine katılmak ve yararlılık göstermek gerekiyordu. Tımar verilmesi, genel olarak fethedilen topraklar üzerinde yapıldı. Akınlarda yararlılık gösteren akıncılara da tımar verildi. Böylece Rumeliye ve Orta Avrupa ya da binlerce Türk tımarlı sipahi yerleştirilmişti.

Sipahilerin atanma ve görevinden uzaklaştırılmaları İstanbul'da yapıldı. Prensip olarak ilk defa, bir tımar almak için merkeze gidip padişahın müsaade almak gerekiyordu. Her türlü yükselmeler ve tımar miktarlarının arttırılması, beylerbeyinin verdiği vesikalara göre, padişah tarafından yapılır ve merkezdeki deftere işlenirdi. Bu suretle sipahiler, daima merkezin emir ve kontrolü altında bulunan askeri memur durumundaydılar. Sipahi, seferde gösterdiği yararlılık karşısında, sancakbeyi veya beylerbeyinin verdikleri tezkereye göre, defterde yazılı ilk tımarın üzerine yeni zam alabilirdi (TSK Tarihi 3/3, 1981:132-134).

1528 yılındaki resmi kayıtlara göre 27.000 kapıkulu askerine karşılık, tımarlı ordu 85–90.000 kadardı. 1610 yılında tımarlı ordusu 115.000 olarak hesaplamaktaydı. Fakat 17. yüzyılın başlarından itibaren de tımarlı sipahiler artık önemini kaybetmişlerdi. Bunun başlıca nedeni, 16. yüzyıl ortalarında, Avrupada yapılan savaşların daha çok topçu ve

piyadenin rol oynadığı kale savaşlarına dönüşmesiyle birlikte tımarlı sipahilerin yardımcı kuvvet durumuna düşmesiydi. Bu yıllardan sonra tımarlı sipahiler, yeniçağın tüfekli ağır piyadesine eskisi gibi karşı koyamaz olmuşlardı. Sipahiler, at, kılıç, mızrak ve gürzü, savaşın vazgeçilmez unsurları saydıkları için tüfek kullanmayı bir aşağılık telakki etmişler ve dolayısıyla geleneklerini terk etmek istememişlerdi. Sipahilik itibardan düşünce, tımar ümidiyle sınırlara gidemeyen Anadolu delikanlıları, sekban bölüklerine katılmaya ve gündelik karşılığında, paşaların kapısında veya padişahın ordusunda hizmet etmeye başladılar. Bu sekban bölükleri daha sonra, Anadolu'da Celali kargaşalıkları devrini açmıştı. Zaman ve gelişmelerin icaplarına uydurulmayan tımarlı sipahiler de, 17. yüzyılın ortalarından itibaren geri hizmetlerde çalıştırılmaya başlandı. Yörük ve müsellemler gibi, top, cephan ve diğer savaş malzemelerini taşıma, kalelerde zahire toplama, onarım ve benzeri gibi amelelik işlerine verildiler. Tımarlı sipahilerin önemini kaybetmesi üzerine, bunların ellerindeki tımar gelirleri fazla görüldü. Hazinesinin ihtiyacı ileri sürülerek, bedelli tımar adıyla her tımarlının senelik gelirinin yarısı kadar bir vergi alınmasına karar verildi. Bu verginin toplanması karışıklığa ve Girit seferinde bulunan tımarlı sipahilerin ayaklanmasına neden oldu (Uzunçarşılı, 1978:284).

Bunların yanında 17. yüzyılda savaşçı tımarlılardan boşalan dirlikler, yine savaşçılara verilmeyerek saray mensuplarına, cücelere, dilsizlere, soytarılar ve diğer hak sahibi olmayanlara verilmeye başlandığından topraklı sipahi sayısı gittikçe azalmış ve Osmanlı ordusunda 16. yüzyıldaki maddi ve manevi kuvvetini gittikçe kaybetmeye başlamıştı (TSK Tarihi 3/3, 1981:134).

1.2.3. Akıncılar

Akıncılar, barış zamanı devletin siyasi ve askeri hedefi olan yabancı bir ülkeyi baskınlarla istilaya elverişli bir hale getiren, seferde ise bazen asıl ordu kuvvetleriyle birlikte bazen de tali cephelerde savaşa katılan hafif süvari birlikleriydi. Genel olarak ücretsiz çalışan bu sınıf askerler, devlete vergi vermemek, aldıkları esir ve ganimetlerden pay almak suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Babadan oğula geçen bu askerlik hizmetine girenlerin isimleri ve kimlikleri ayrı defterlere kaydedilir, ikinci kopyaları devlet merkezinde saklanırdı. Akıncılar, atlarını, silahlarını ve donatılarını

kendileri sağlardı. Hükümetin izniyle akıncı ocağına giren gençler, kütüğe kaydolduktan sonra “Akıncı Kanunlarına” tabi olurlardı (TSK Tarihi 3/1,1964:235).

Gerçekte asker olmayan, her türlü silahını, donatımını, atını kendisi sağlayan, barışta Rumelinin önemli sınırlarına yakın belirli bölgelerde yer yer toplu bir halde tarım gibi işlerle uğraşmakla birlikte çok esaslı olarak teşkilatlanan, , devletin emri veya sınırlarda bir tehlike belirmesi üzerine derhal alarma geçerek düşman ülkesine yıldırım hızıyla saldıran bu süvariler uzun yıllar boyunca Osmanlıların gururu, düşmanlarının korkulu rüyası olmuştur.

Akıncılar normal asker sayılmasalar bile, her birinin durumu, kimliği ve sicilinin devletçe belli olduğu ve dışarıdan gelişi güzel herkesin bu ocağa girmediği bütün akıncıların kendi akıncı kanunlarına bağlı buldukları ve en sonunda, hayret edilecek başarılar sağladıkları düşünülecek olursa, bunların ne kadar sıkı bir disiplin altında buldukları daha iyi anlaşılır. Akıncılar, barış zamanı sınır bölgelerinde kendilerine ayrılmış yerlerde, ocaklar halinde iş ve güçleriyle meşgul olurken bile başlarında bağlı buldukları “toyçe”leri vardı. (Akıncı Bölük Komutanı) Akıncı Beyleri, herhangi bir tehlike anında birliğini hemen toplayıp süratle görev yerine intikal ederdi (Uzunçarşılı, 1982:285).

Akıncılar, Rumelide genel olarak sınırlara yakın genişçe bölgelerde dört büyük grup halinde teşkilatlanmışlar ve her grup, eski akıncı komutanlarından birinin soyadını taşımaktaydı. Silistre bölgesinde; Malkoçoğulları, Sırbistan ve Bosna bölgesinde; Mihailoğulları, Arnavutluk bölgesinde; Evronosoğulları, Mora bölgesinde; Turahanoğulları grupları ve her grubun başında da, komutan olarak aynı ailelerden akıncı sancak beyi bulunmaktaydı. Teşkilat ve gruplama, merkezi bir durumda yapılmış olup, gerektiğinde her grup kendi başına görev alabileceği gibi, icabında birkaçı veya hepsi birden büyük kitleler halinde toplanırdı. Bu takdirde akıncı beylerinden en kıdemlisi emir ve komutayı ele alırdı. Nitekim Kanununin Macaristan (1530) ve Alman (1532) seferlerinde 50.000’den fazla tutan akıncıları Mihailoğlu Mehmet Bey komuta etmişti (TSK Tarihi 3/2, 1977).

Osmanlı Devletinin en önemli unsurlarında biri olan Akıncılar, 1595 yılına kadar kuvvetli bir teşkilat olarak devam etmiştir. Bu yıl içinde sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Sinan paşa, Eflâk’ta başarısızlığa uğrayınca, ordusuyla Yerköye çekilmişti. Sinan paşa

ordusunu bir an evvel Tuna nehrinin güneyine geçireceği yerde, köprüden geçecek esir sahiplerinden pencik almayı emretti. Bu nedenle ordunun çok büyük zaman kaybetmesiyle Eflâklılar Osmanlılara yetişebildi. Eflâklılar, açtıkları top ateşiyle Tuna üzerindeki köprüyü yıkarak Osmanlı askerlerinin birçoğunu denize döktü. Tunanın kuzeyinde kalmış olan Akıncıların hemen hemen tamamı da Eflak Ordusu tarafından kılıçtan geçirildi. Bundan sonra Akıncılar hiçbir zaman eski gücüne dönememiş ve zamanla sönüp gitmişlerdir (TSK Tarihi 3/3, 1981:134).

1620 yılında Vidin Sancak Beyi Mihal oğullarından Hızır Paşanın emrindeki akıncı mevcudu 3.000'e düşmüştü. 1625 yılında mevcudu 2-3000'e düşmüş olan akıncıların yerine hükümet sınır kalelerindeki teşkilata önem vermiş, bir taraftanda Tatar Süvarilerini akıncılık görevlerinde kullanmışlardı. Böylece Akkerman, Bucak, Dobrice tatarlarıyla Kırım Tatarları da akın hizmetinde zaman zaman görev almışlardı (Uzunçarşılı, 1982:286).

1.2.4. Azaplar

Azap teşkilatı, ilk önce Anadolu'da yapılmış, daha sonra da Rumelide teşkil edilmişti. Kırmızı börk giyen Azap Askerlerinin tamamı bekârdı. Genel olarak azaplar, kuşatmalarda ileri sürülürdü. Düşman taarruzlarına önce bunlar hedef olur, yeniçeriler çoğu zaman onların ölümleri üzerinden hücum ederdi. Azaplar, birbirleriyle irtibatlı olmak üzere, memleketin idari bölümlerine göre küçük gruplara ayrılmış bulunurdu. Her eyaletteki azaplar, Azapağası, Azap Kâtibi adlarında iki ve her bölükte Reis, Odabaşı, Bayraktar adlarında üç subayın komutasında bulunurlardı. Azap reisi, Yeniçerilerdeki "Çorbacı" rütbesine eşitti. Her bölük veya odada 10 Reis vardı. Onbaşı olarak nitelendirilen reisler kendi gruplarını yönetirdi. Azaplar, Azap ağası vasıtasıyla Beylerbeyinin emri altında bulunurlardı. Savaşta, Azap ağasının komutası altında Beylerbeyinin maiyetinde savaş girerlerdi (TSK Tarihi 3/1, 1964:228-230).

15. yüzyıldan itibaren Azaplar, bahriye teşkilatında da görevlendirilmişlerdir. Bu tarihten itibaren Kara ve Deniz Azapları olarak ikiye ayrılan bu sınıfın Orhan Bey döneminde oluşturulduğu sanılmaktadır. Savaşta merkez ordusunun önünde bulunup ilk hücum birliği olarak görev yaparlardı. Bunların gerisinde toplar ve onların gerisinde de

yeniçeriler dururdu. Savaş başladığı zaman azaplar sağa sola açılarak topçunun önünü açarlar ve ateş etmesini sağlarlardı. İlk dönemlerde çok büyük yararlılık gösteren Azapların 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren disiplinsizliklerin görüldüğü için Kanuni devrinin sonlarına doğru ortadan kaldırıldığı görülmektedir (TSK Tarihi 3/2, 1977).

1.2.5. Sekbanlar

16. yüzyılın ortalarında Avrupa seferleri, daha ziyade piyade ve topçunun rol oynadığı kale savaşı halini alınca, timarlı sipahilerle akıncıların önemleri azalmaya başlamıştı. Bundan sonra Osmanlı ordusunun Anadolu'dan aldığı eyalet askerlerinin bir kısmı sekban olmuştu. Anadolu'da bu şekilde tüfekli sekbanların meydana çıkması, Osmanlı askeri tarihinde bir dönem noktasıdır. Bunların yayalarına sarıca, süvarilerine sekban denirdi. Maaşları görevleri oldukları eyalet ve sancaktan verilirdi. Sarıca ve sekbanlar asayiş korumak ve gerektiğinde sefere katılmak üzere daha ziyade beylerbeyi ve sancak beylerinin kapı halkı olarak bölükler halinde teşkilatlanmışlardı. Ayrıca Kapıkulu ocakları dâhilinde bulunan sekban ortaları mevcuttu fakat onların görevleri bunlarınkinden farklıydı (TSK Tarihi 3/3, 1981:123-124).

Bunlardan başka serhatkulu askerleri arasında da sekban denilen askerler vardı. Ancak değer yönünden bunlar zayıf askerlerdi. Askere ihtiyaç olduğu zaman, kendi istekleriyle hizmete gelen köy halkından oldukları için eğitim ve disiplinden yoksundular. Vergilerden kurtulmak isteyen Hristiyanlarda bunların arasında bulunuyordu. Yaz mevsimi ürün korumasıyla görevli olanlara kır sekbanı denirdi. Sekbanlara resmi belgelerde sarı sekban, halk arasında seymen denirdi (TSK Tarihi 3/3, 1981:124).

İlk zamanlarda gerekli bir unsur olan sarıca ve sekbanlar zamanla, bağlı buldukları beylerbeyi ve sancak beylerinin görevlerinden uzaklaşmaları veya özellikle sefer zamanlarında bir kısım asayiş kuvvetleriyle savaşa gitmelerinde, bunlardan asayiş bölgelerinde kalanlar, kimliklerinin verdiği imtiyaza dayanarak gruplar halinde eşkiyalığa başlamışlar ve halkın başına bela olmuşlardı. Bu suretle bunlar 17. yüzyıl başlarında Anadolu'da Celali Ayaklanma devrini açtılar. Zamanla bunlara toprağını terk eden çift bozanlarda katıldılar ve birkaç kişiden başlayıp 400–500 kişiye yükselen

gruplar halinde yolları keserek Anadolu'nun huzurunu bozdular. Halkında büyük tepkisini çeken Sekbanlar 1688 yılında Şeyhülislamdan alınan bir fetvayla seferberlik ilan edilerek yok edildiler (TSK Tarihi 3/3, 1981:124-125).

1.2.6. Deliler

15. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlının Rumeli sınır bölgelerinde akıncılardan ve diğer sistemlerden farklı olarak yeni bir atlı sınıfın oluşmaya başladığı, görülmektedir. 16. yüzyılın başlarından itibaren bu sınıf oldukça gelişerek önemli bir savaş unsuru haline gelmiştir. Rumeli sınırında oluşan ciddi tehlikeleri süratle önleyebilmek amacıyla oluşturulan bu teşkilat uzun yıllar başarıyla görev yapmıştır. Önceleri, bu teşkilata hükümetçe “Delil” adı verilmişti. Arapça olan “Delil” terimi, Türkçede “Klavuzluk, yol göstericilik” anlamına gelmekteydi. Fakat bu teşkilat zamanla gelişip bunun mensupları, hiçbir şeyden korkmayarak, her tehlikeye düşünmeden atılacak derecede ve deliliği andıracak cesaret gösterdikleri için, bir süre sonra halk tarafından bunlara “Deli” denmeye başlanmış ve bu isim, kayıtlara da öyle geçerek sonuna kadar kalmıştır. Bir kısmı Türk, bir kısmı da Boşnak, Hırvat, Sırp gibi slav halktan yeni müslüman olmuş savaşçılardan kurulu bu “Deliler” 16. yüzyılda yalnızca Rumeli halkından oluşmaktaydı. Bunların devletten maaşları, ücretleri, istekleri, timarları yoktu. Bunlar, önceleri Rumeli Beylerbeyinin Semendire ve Bosna sancak beylerinin özel muhafız birliği sayılırlar, maaşlarını bu beylerden alırlar, at, silah ve donatılarını bu beylerin desteklemesiyle sağlardı. Doğrudan doğruya bu beylerin emrinde ve yanlarında bulunan deli birlikleri, evvela birer bölük kuvvetinde iken, zamanla sayıları artmıştı (Uzunçarşılı, 1982) (TSK Tarihi 3/3, 1981:135).

Deliler görünürde akıncılara benzetilmekle birlikte gerçekte onlardan farklıydılar. Her üç bölgede bağımsız birer ocak halinde toplanmışlardı ve ocaklarını Halife Hazreti Ömerülfaruk’a mensup sayarlar, alna yazılanın mutlaka geleceği inancını taşırlar ve böylece de hiçbir tehlikeden kaçınmazlardı. Elleri silah güzleri vardı. Başlarında benekli sırtlan veya pars derisinden yapılmış ve üzerinde kartal tüyü takılmış külahlar taşırlardı (TSK Tarihi 3/2, 1977).

Delilerin 16. ve 17. yüzyıllarda büyük hizmetleri görülmüşse de 18. yüzyıldan sonra bunların da nizamları bozulmuş ve devlete zararlı olmaya başlamışlardır.

1.3. Osmanlı Donanma Teşkilatı

Kesinleşmiş olmamakla birlikte bazı kaynaklarda Hazar denizi ve Baykal gölü çevresindeki Türk gruplarının gemicilikle uğraştığına dair bilgiler mevcuttur. Ancak denizciliğin dünya politikasındaki önemini ve uluslar için zenginlik ve refah kaynağı olduğunu fark ederek ilk tersane ve deniz üssünü kuran Türk devleti Selçuklulardır. Süleyman Şah, Bizans'ın elinde bulunan İzmit Körfezi yakınındaki İznik'i fethederek başkent yapmış ve Türkleri ilk defa Marmara denizinin kıyısına yerleştirmiştir. Aslında Türkler, Asyanın coğrafi özellikleri nedeniyle, daha ziyade kara askeri teşkilatına önem vermişler, bu bölgede dünyanın en güçlü kara ordularını kurmuşlardır. Anadolunun yurt edinilmesinden sonra denizcilikte önem kazanmaya başlamış, özellikle Karasi, Aydın, Menteşe ve Saruhan beylikleri bu alanda büyük gelişme göstermişlerdir (Gencer, 2001:1-3).

Osmanlı beyliği kuruluş yıllarında Anadolu'daki diğer Türk beyliklerine kıyasla daha çok bir kara devleti görünümündeydi. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında denize kıyısı olmadığı için donanması da mevcut değildi. Orhan Bey zamanında Karasi beyliğinin Osmanlı topraklarına katılmasıyla ilk Osmanlı tershanesi olan Karamürsel tersanesine ilave olarak Aydıncık ve İzmit tersaneleri de gemi yapımında kullanılmıştır. Osmanlı devletinin Rumeliye yerleşmesi istikrar bulduktan sonra, Rumeliyi elde tutmak ve gerektiğinde hızla oraya asker sevk edebilmek ve özellikle Boğaz'ı ve Marmara sahillerini muhafaza edebilmek için Gelibolu'da bir tersane kuruldu (Gencer, 2001:6-7).

Yıldırım Beyazid (1389–1402)'ın Ege kıyılarındaki Saruhan, Aydın ve Menteşe Beyliklerini ortadan kaldırmasıyla Ege denizine de açılan Osmanlı donanması Akdeniz'de Latinlere karşı münferit leventlik yapan ünlü denizcilerin devlet hizmetine alınmasından sonra daha da güçlenmişti. Osmanlı donanmasının 1399 yılında kuşatılan İstanbul'a yardım etmek üzere Çanakkale boğazından içeri girmiş bulunan Ceneviz deniz kuvvetleriyle yaptığı deniz muharebesi, Osmanlı denizcilik tarihinde batı denizciliği ile yapılan ilk çarpışmadır. Bu ilk deniz savaşında, Saruca Paşa

komutasındaki 18 parça Türk donanması, ilk muharebeyi kazanmış ancak hemen arkasından Cenevizlilerin Venedik ve Rodos şövalyeleri desteğiyle yaptığı saldırıda mağlup olmuştur (Gencer, 2001:6-7; M. S. B. Osmanlı Ordu Teşkilatı, 1999:52).

Ankara Savaşı ve Fetret Devrinden sonra Osmanlı donanmasının Mehmet Çelebi zamanında (1413–1421) yeni bir ivme kazandığı görülmektedir. Gelibolu’da büyük bir gemi inşaatı faaliyetine başlanmış ve iki yıl içinde 13’ü kadirga ve diğerleri küçük tip teknelerden olmak üzere 112 gemiden müteşekkil bir donanma oluşturulmuştur (TSK Tarihi, Deniz Kısmı, 3/1, 1964:56).

Çalı Bey komutasına verilen Türk donanması Çanakkale’den çıkararak Venediklilerle mücadeleye girişmiştir. 1415 yılında Venediklilerle yapılan büyük deniz muharebesinde Osmanlı donanması büyük bir yenilgiye uğramıştır. Çalı Bey’in şehit olduğu deniz muharebesinin en önemli özelliği Venediklilerin denizcilikteki üstünlüğünün bariz olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu savaşta Venedik donanmasında 15 büyük kadirga, Osmanlılarda ise 13 kadirga ve 21 küçük tip gemi vardı. Venedik gemileri daha büyük ve muntazam olduğu kadar toplarla da teçhiz edilmiş bulunuyor ve gemicilikte manevra bakımından büyük tecrübe kazanmış personel tarafından idare ediliyordu. Muharebenin kesin sonucunu da Venedik donanmasının yüksek ateş kudreti tayin etmişti (TSK Tarihi, Deniz Kısmı, 3/1,1964:56-59).

Fatih Sultan Mehmet’in Osmanlı tahtına çıkması, Osmanlı donanması içinde bir dönüm noktası olmuştur. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar bir savaş donanmasından çok akın donanmasına benzeyen Osmanlı donanması, bu dönemden itibaren yavaş yavaş deniz aşırı fetihlerde başarılar kazanmaya başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fethettikten sonra donanmanın önemini idrak etmiş ve tersaneyi önce kadirga limanına, daha sonra da Haliç’e naklettirerek yeni gemi tezgâhları kurdurmuştur. Fatih’in denizcilik alanındaki ciddi çalışmaları sayesinde Osmanlı donanması 350–400 gemiye ulaşmış ve Kaptan-ı Derya’lığa Baltaoğlu Süleyman Bey getirilmişti. Fatih zamanında, Ege denizinde bulunan birçok ada fethedilerek sahillerin emniyeti sağlanmış, Karadeniz sahilleri Osmanlı topraklarına katılmış, Kırım ve Kefe Seferleri yapılarak Karadeniz’deki Osmanlı etkinliği artırılmıştır. Osmanlı’nın Otrantoyu 1480’de alarak İtalya’ya ayak basmaları da Fatih Sultan Mehmet zamanında gerçekleşmiştir (Gencer, 2001:9).

Padişah II. Beyazid babası gibi tahta çıktıktan sonra donanmaya büyük önem vermiştir. Osmanlı devletinin Karpat dağlarını ve Torosları ele geçirmeleri bu dağlarda yetişen kerestelerin gemi yapımında kullanılmasını sağlamıştır. II. Beyazid Osmanlı donanmasını yeni bir tarzda teşkilatlandırarak 1495 yılında dönemin en büyük denizcisi Kemal Reis'i Kaptan-ı Derya yapmıştır. Kemal Reis'in donanmanın başına getirilerek donanmanın yeniden teşkilatlandırılması, Osmanlı donanmasını Venedik'le açık deniz muharebesi yapabilecek seviyeye getirmiştir. Nitekim 1499 senesinde Venedikliler ve Fransızlar bozguna uğratarak Mora, Koron, Navarin ve İnebahtı gibi çok önemli mevkiiler ele geçirilmiştir. Ele geçirilen İnebahtı, bundan sonraki deniz muhaberelelerinde de Osmanlılar için önemli bir üs olarak kullanılmıştır (Gencer, 2001:11).

Yavuz Sultan Selim, 1517'de Mısır'ı aldıktan sonra, Süveyş'te Kölemen Tersanesini kurmuş bulunan Selman Reis de bu tesislerde ve Mısır donanmasıyla Yavuz Sultan Selim'in emrine girdi.

Tunus ve Cezayir'de yeni kurulmuş bulunan Garp Ocakları adlı korsan teşkilatının tersaneleri de Yavuz'a bağlılığını bildirdi. Böylelikle Osmanlı devletinin büyük tersaneleri arasına, Gelibolu ve İstanbul tersanelerinden sonra Süveyş Tersanesi de katılmış oldu. Bütün Akdenize egemen olmak isteyen Yavuz Sultan Selim, büyük denizaşırı seferler yapabilecek çok kuvvetli bir deniz gücü kurmak amacıyla Kasımpaşa Tersanesini genişleterek bir anda 150 parça gemi çatacak ve bunları donatıp ikmal edecek tesislerle güçlendirmeye, seferden dönecek gemileri barındıracak gözler yaptırmaya başladı, fakat ömrü bunları tamamlamaya yetmedi. Yavuz'un ölümünde burada çalışan sanatkârların sayısı 3000'i, donanmadaki gemi sayısı da 150 parçayı aşılıyordu (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:214-215).

Yavuz Sultan Selim'in erken vefatı, denizcilikle ilgili planlananların yapılmasını engelledi. Fakat oğlu Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı donanması Avrupa devletlerinden bile ileri seviyeye ulaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul Tersanesini babasının istediği düzeye çıkardı ve tersane tartışmasız, dünyanın en büyük ve en güçlü tersanesi haline geldi. Bu tersanede hiçbir sıkıntı çekmeden aynı anda 130 adet gemiyi birden en ucuz ve en kaliteli şekilde inşa edecek tesisler bulunuyordu. Tophane ve devletin diğer harp sanayi kurumları, imalat gücü bakımından İstanbul Tersanesinden sonra geliyordu. Yine Kanuni döneminde Macaristan'ın Osmanlıya

katılmasından sonra Tuna Nehrinde de bir ince donanma kurulmuş, bölge ihtiyaçlarını karşılamak için de Rusçuk'a bir tersane inşa edilmiştir (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:215).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, gemi sanayisinde yapılan hamlelerin yanısıra Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut ve Kılıç Ali Reis gibi tecrübeli denizcilerin devlet hizmetine alınmaları, Osmanlı donanmasını gerçek anlamda ilk defa Avrupa donanmalarından daha üstün bir duruma getirmişti. Türk denizciliğinin altın dönemini yaşadığı bu yıllarda Barbaros Hayreddin Paşa Preveze'de Haçlı donanmasını hezimete uğrattığı bir sırada, başka bir Türk filosu Hadım Süleyman Paşa kumandasında Hindistan'da Diyun Kalesini kuşatmıştı. Seydi Ali Reis'in Akdeniz'deki faaliyetleri neticesinde Kızıldeniz ve Karadeniz'den sonra Akdeniz'de bir Türk gölü haline gelmiştir. Kanununin vefat ettiği yıllarda Osmanlı devletinin sınırları, Habeşistan'dan Estergon'a, Fas'tan Hazar Denizine kadar yayılmıştı. Hatta Osmanlı filoları Septe Boğazından geçerek İzlandaya kadar gitmiş, Hint okyanusundan Zengübar'a, Diyu'ya hatta Sumatra'ya kadar uzanmıştı (Gencer, 2001:18-19).

Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu II. Selim zamanında (1566–1574) Türk donanması, hala Akdeniz'in en güçlü deniz kuvvetiydi. Avrupa ülkeleri arasında Türklerin denizde yenilmez olduğu gibi bir inanış oluşmuştu. Ancak 1571 yılında Kıbrıs'ın fethi ve İnebahtı (Iepanto) deniz savaşında Osmanlı donanması feci bir şekilde Haçlı donanmasına yenilmiştir. Kıbrıs'ın fethi 70.000 Türk'ün canına mal olduğu gibi, büyük emeklerle oluşturulan Osmanlı donanmasının da telef olmasına neden olmuştur. Bu duruma çok üzülen II. Selim, 1571–1572 kışında ve dört ay gibi kısa bir sürede İstanbul Tersanesinde 150 parçalık yeni bir donanma inşa ettirmişti. Kaptan-ı Deryalık makamına Kılıç Ali Paşayı getiren padişah II. Selim Tersane alanını daha da genişleterek donanmayı 250 parçaya çıkarmıştı (Gencer, 2001:20-21).

16. yüzyılda dünyanın en üstün deniz gücü olan Osmanlı donanması, yine bu yüzyılın sonlarından itibaren zayıflamaya başladı. Bunun başlıca nedeni denizcilikten yetişmeyen bilgisiz ve tecrübesiz kişilerin Kaptan-ı Derya'lığa getirilmesidir. Bu gerilemenin diğer nedeni de, gemicilikte Avrupa'da yapılan yeniliklere uyulmamasıdır. Avrupanın denizci ülkelerinde uzun direkli, yelkenli kalyonlar yapılırken Osmanlılar kürekli kadirga gemilerinde ısrar etmişlerdir. Bu durumun sonucu olarak Venedikliler

17. yüzyılda Akdeniz’de tekrar üstünlüğü ele geçirmiştir. Hatta Osmanlı donanmasını mağlup ederek boğaz dışındaki bazı adaları ve Bozcaada’yı ele geçirmiş ve İstanbul’u tehdit etmişlerdi. Osmanlı donanmasındaki bu gerilemenin devletin geleceğini tehdit ettiğini fark eden padişah IV. Mehmet, kalyon tipi gemilerin inşasına önem vermiş ve kalyonlardan oluşan bir donanma oluşturmuştur. 1682 yılından itibaren oluşturulan kalyon tipi donanma, Mezemorta Hüseyin Paşanın Kaptan-ı Derya olmasıyla birlikte Akdeniz’deki üstünlüğü tekrar ele geçirmiş ve 1770 Çeşme faciasına kadar geçen 80 yıl boyunca bu üstünlüğünü sürdürmüştür (Gencer, 2001:23-25).

BÖLÜM 2:ISLAHATLARI GEREKTİREN NEDENLER VE SİYASİ İLİŞKİLER

2.1.Ordudaki Bozulmalar:

Osmanlı devleti, kurulduğu 1299 yılından 16. yüzyılın sonlarına kadar geçen sürede, ordusuyla zaferden zafere koşarak üç kıtada birden hüküm süren bir cihan imparatorluğuna dönüşmüştü. Çoğu zaman muharebe meydanlarında kendi mevcudunun birkaç misli büyüklüğündeki orduları perişan eden, bir dönem Avrupa ülkelerinde hiçbir şekilde mağlup edilemeyeceğine inanılan Osmanlı ordusu,nasıl olmuştu da 16. yüzyılın sonlarından itibaren kendi devletine zarar vermeye başlayan bir unsur haline gelmişti?

Osmanlı tarihinde orduda görülen ilk disiplinsizlik hareketi II. Selim döneminde ortaya çıkmıştır. Kanununun vefatından sonra II. Selim'in tahta çıkışında, cülus bahşişi yüzünden yeniçeriler, bu padişahın saraya girmesini geciktirmişlerdi. Ancak II. Selim, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi iki büyük padişahтан sonra saltanata geçmiş olduğu için henüz padişahların Kapıkulu askerleri üzerindeki etkisi devam etmekteydi. Bu nedenle II. Selim döneminde Kapıkulu askerlerinin disiplinsizlikleri aşırıya gitmemişti. III. Murat zamanında, Sokullu Mehmet Paşa gibi değerli bir sadrazamın iş başında bulunduğu sıralarda da, yeniçerilerin baş kaldırmasına fırsat verilmemişti. 1575 yılında Kapıkulu süvarileri Divan-ı Hümayun'u basarak fazla para istemeye kalkmışlar fakat Sokullu Mehmet Paşa, sipahilerin ileri gelenlerini yanına çağırarak onlara kanunun gereklerini anlatmış ve olayın gelişmesini önlemişti (Haksun, 2004:92-94; Uzunçarşılı, 1988a: 337-344).

Sokullunun ölümünden sonra görülmeye başlayan idaresizlik ve tedbirsizlikler nedeniyle yeniçerilerde zaman zaman itaatsizlikler görülmeye başlamıştır. Örneğin 1583 yılında maaşlarının ayarı bozulmuş akçeyle verilmesini bahane eden yeniçeriler Beylerbeyi Mehmet Paşayla Defterdar Mehmet Efendiyi öldürmüşlerdi. Bu olay Osmanlı devleti için sarsıntının başlangıcı olmuştur. Yeniçeriler önceleri toplu ve silahlı olarak ayaklanmışlar, vezirler ve padişahları dinlemez olmuşlardı. Bundan sonraki üç yıl içinde, Osmanlı devletinin her tarafında karışıklıklar meydana gelmiştir. Bu arada

Mısır'da Kiğı'da, Budin'de ve Tebriz'de ayaklanmalar olmuştur (TSK Tarihi 3/3,1981:37-38).

Şüphesiz Kapıkulu Ocaklarında görülmeye başlanan bu bozulmaların temel nedenlerinden bir tanesi de Yavuz ve Kanuni'den sonraki padişahların orduyla fazla ilgilenmeyip, sefere onlarla beraber gitmemeleridir. III. Murat döneminde, Kapıkulu Ocağının nizamına aykırı olarak dışarıdan nefer alınması da Ordunun disiplinini ve düzenini bozan önemli nedenlerden birisidir. Sadrazamlığa getirilen liyakatsız vezirler nizamı bozulan Kapıkulu ocaklarına kendi yandaşlarını doldurmuş ve isyana kıışkırtmıştır. Evliliğin serbest bırakılmasıyla geceleri evlerine giden yeniçerilerin bir kısmı ticarete de başlamış ve sefere gitmez olmuşlardı. III. Mehmet Eğri Seferine giderken beraberindeki yeniçeri sayısının 8000 olduğu tespit edilmiştir. Hâlbuki o tarihte defterdeki yeniçeri sayısı 40.000'den fazlaydı. Bunlardan 20.000'i seferle görevlendirildiği halde ancak 8.000 kadarı muharebeye katılmış, ancak ulufeleri yine 20.000 kişi üzerinden alınmıştı. Bu hale karşı, padişah ve sadrazam, ocaklardan çekindikleri için hiç bir şey yapamıyorlardı (TSK Tarihi 3/3, 1981:409, 37-40).

Sokullunun ölümünden sonra, sadrazamların nüfuzları azaldıkça, saray mensuplarının etkileri arttı. Paşalara ve ulemaya verilen paşmaklık, saray kadınlarına verilmeye başlandı. Vezirlerin ve devlet büyüklerinin kapılarında eskisi gibi parayla alınmış köleler değil, askeri hizmetler için ayrılmış olan timarlılar hizmet görmeye başladı. 16. yüzyılın ikinci yarısıyla 17. yüzyılda rüşvet ve zulüm bütün memleketi kapladı. Defterdarlar ve Valileri doyurmak için halk soyuluyordu. 1591 yılında divana gelmekte olan Sadrazam Ferhat Paşa'ya askerler saldırıda bulundular. Yine aynı tarihte yeniçeriler rüşvet karşılığında kendilerinin istedikleri birini Buğdan Voyvadalığına tayin ettirdiler. 1592 Macaristan seferinde, Serdar-ı Ekrem Sinan Paşa'nın emrine itaat etmeyen Kapıkulu askerleri, kendilerine gösterilen kışlayı terk ederek Belgrad'a geldiler. Yine aynı yıl, ulüfelerin gecikmesi nedeniyle ayaklanan sipahiler divan-ı hümayun-a gelerek Defterdar Emin Paşanın kellesini istemişlerdi. Sarayından ayrılmayan III. Murat, yeniçerilere cepheye gitmelerini emretmiş fakat bunlar önce "Padişahsız sefere gitmeyiz" demişler, sonra da "Bahşiş almadan sefere çıkmayız" diye ayak diremişlerdi. Sonunda yeniçeri ağası yalvararak bunları yola çıkarabilmişti. Bunlar Sofya'ya geldikleri sırada, ulüfe zamanı gelmişti. Ulüfelerini istemek üzere padişah III.

Murat'a bir yayabaşını temsilci olarak göndermişler ve yıllık ulûfelerini almadan cepheye gitmeyeceklerini padişaha bildirmişlerdi. Bunun üzerine iç hazineden 600.000 altın çıkarılarak 12 at arabasıyla Sofya'ya gönderilmişti (TSK Tarihi 3/3, 1981; Uzunçarşılı, 1988a:482).

III. Mehmet'ten sonra, yeniçeriler sadrazam ve Serdar-ı Ekrem'le sefere gitmeye alışmışlardı. 1596 yılında yeniçerilere sefer hazırlığı emri verildiği zaman "Padişahın fermanıyla sefere gideriz amma serdarımız vezir-i azam olmak gerektir. Serdarımız gayri olursa işimiz ileri gitmez ve maslahatımız bitmez" demişlerdi (Uzunçarşılı, 1988a:482).

Avusturya seferi'nin uzun sürmesi dolayısıyla, boşalan kapıkulu ocaklarının kadrolarını doldurmak için 1598 yılında dışarıdan ocağa adam alınmasında bir sakınca görülüyordu. Bu suretle devşirme kanununun da geçerliliği kalmıyordu. Bunun yanı sıra diğer seferlerde, çeşitli bahanelerle himaye edilerek muharebeye gitmeyen yeniçerilerin yerine, er mevcudunu artırmak için, İstanbul'da olduğu gibi Rumeli ve Anadolu'da da serdengeçti (gönüllü) bayrakları açılarak yeniden asker yazılıyordu. Dışarıdan alınan bu askerler, kapıkulu ocaklarının disiplinini bozuyor ve bazı paşalar ile vezirlerin ihtiraslarına alet oluyorlardı.

1603 yılında sipahiler, III. Mehmet'i ayak divanına çağırılmışlar, devlet işlerine karıştığını öne sürdükleri Kapağası Osman Ağayla, Kızlar Ağası Gazanfer Ağanın başlarını istemişlerdi. Yine 1603 yılında Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın makamına geçmek isteyen Sadaret Kaymakamı Mahmut Paşa, Kapıkulu süvarilerini amacına alet etmek istemiş, Hasan Paşa da yeniçerileri elde ederek, bunlarla süvarileri yola getirmişti. Bu nedenle iki ocak arasında düşmanlık başlamıştı (TSK Tarihi 3/3, 1981: Uzunçarşılı, 1988a: 477-519).

I.Ahmet döneminde (1603–1617) ve I.Mustafa'nın dört aylık saltanatı zamanında kapıkulu ocaklarında önemli bir olaya rastlanılmamıştır. Ancak II. Osman döneminde, yeniçeriler disiplinsizliklerini çok ileri götürmüşlerdir. Lehistan savaşlarında yeniçerilerin isteksizliklerini görerek bunları yola getirmek isteyen II. Osman'ın bu niyetini sezen yeniçeriler, genç ve tecrübesiz padişahı öldürmüşler ve yerine akıl sağlığı bozuk olan I.Mustafa'yı ikinci defa hükümdar yapmışlardı. Bu olaylardan sonra, taşkınlıklarını daha da artırmışlardı. Zaman zaman bunların korkularından esnaf ve

tüccarlar dükkânlarını açamaz hale gelmişlerdi. Bir yıldan daha az süren, I.Mustafa'nın bu ikinci saltanat devresinde zorbalara, altı kere sadrazam değiştirtmişlerdir. Sonunda I.Mustafa'yı tekrar tahtından indirerek yerine henüz çocuk yaşta bulunan IV. Murat'ı geçirmişlerdi. IV. Murat'ın çocukluk yaşlarında da yeniçerilerin ve sipahilerin zorbalıkları devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1988a:477-519).

IV. Murat'ın saltanatının ilk dönemi olan çocukluk yıllarında sipahilerin İstanbul'da ve dışarıda şehir ve kasabalarda halka ve hükümete karşı taşkınlıkları dayanılmaz bir hale gelmişti. Bunlar Anadolu'da halka zulüm yapıyor ve soyuyorlardı. Sipahiler hayvan besledikleri için bunların çoğu şehir ve kasabalara yerleşerek çiftlik sahibi olmuşlar ve buldukları bölgeyi nüfuzları altına almışlardı. Kapıkulu askerlerinin taşkınlıklarını İstanbul'da gözleriyle gören ve dışarıdaki hareketlerini adamları vasıtasıyla öğrenen IV. Murat, büyüüp idareyi eline aldıktan sonra, bunlara karşı çok sert davranmış sipahi ve yeniçerilerin elebaşlarını, birer birer yok ederek kalanları da sindirmişti (TSK Tarihi 3/3, 1981).

IV. Murat'ın Kapıkulu ocağında kurduğu disiplin, padişah I.İbrahim devrinin ilk yıllarında da devam etmiş fakat bu padişahın son devirlerinde ocak mensupları yine disiplinsizliklere ve zorbalıklara başlamışlar sonunda da padişahı öldürmüşlerdi. 1648 yılında padişah İbrahim'in katillerini istemek bahanesiyle sipahi ocağının ayaklanması üzerine bunlara karşı yeniçeriler çıkarılarak, asiler yola getirilmişti. Bu tarihten sonra yeniçeriler küstahlıklarını daha da artırmışlardır. 1650 yılında İstanbul halkının yeniçerilere karşı giriştikleri fakat sonuç alamadıkları bir ayaklanmada sadrazamlık makamına Siyavuş Paşa getirilmişti. Yeni sadrazam, ağalarla antlaşmak için, Ortacamiye gittiği zaman ocak ağalarından meşhur Bektaş Ağa "Bak kardeş; eğer ki sen bu işi ettin, ammakim iyi etmedin, amma bizim meşveremiz olmadan (danışman) bir iş edeyim dersen vezirlik edemezsin" demişti (TSK Tarihi 3/3, 1981; Haksun, 2004:127).

1651 yılında sancak-ı şerif çıkarılarak İstanbul halkı bu azgın ocak mensuplarına büyük bir darbe vurduysa da, vezirlerin birbirini çekememesi yüzünden, zaman zaman yine karışıklıklar eksik olmamıştı. 17. yüzyılın ikinci yarısında Köprülüler'in sadrazamlığı dönemlerinde 30 yıl kadar Kapıkulu Ocaklarında herhangi bir ayaklanma hareketi görülmemişti. Daha sonraları IV. Mehmet'in padişahlıktan indirilmesiyle sonuçlanan ve altı ay süren tehlikeli olaylar meydana gelmişti.

Kapıkulu ocaklarından cebeci, topçu ve toparabacıları ocakları ise yeniçeriler ve sipahiler gibi taşkınlıklar yapmamışlar, çoğu zaman ayaklanmalara karışmamışlar, bazen zorla veya gösteriş için yeniçeri ve sipahilere katılmışlardı (Uzunçarşılı,1982).

Tarihçi Naima'ya göre askeri düzenin bozulmasının nedeni timar sisteminin bozulmuş olmasıdır.

“Timar sisteminin bozulması köyleri çökertmiş, bomboş bırakmıştır. Çiftini cubuğunu bozan halk İstanbul'a akın etmektedir. Timarlı sipahi askerleri de İstanbul'a gelmekte ve maaşlı asker sınıfı çoğalmaktadır. Zaten bu devirde Yeniçeri –kultafesi-nin de sayıları artmıştı” (Aslantürk,1997:116).

Naima, Osmanlı Tarihi eserinde toplumsal sınıflandırma yaparken asker sınıfı hakkında “Balgam” benzetmesi yapmıştır. İbn Haldun'dan büyük ölçüde etkilenecek toplumu insan organizasına benzeten Naima'ya göre;

“Asker balgama benzer. Balgamın insana lüzumu ve faydası olduğu kadar, fazlalığının da zararı vardır. Asker de böyledir... İnsan kemal yaşına geçse soğuk ve rutubet-ki balgam hilkatı ve ihtiyarlık tab'ıdır. Şüphesiz o yaşta balgam galip olup hükmünü icra eder. Diğer ahlat da ona uymağa meyleder. Aynı zamanda zaman-ı vukuften sonra her devletin askeri ziyade olagelmıştır. Ne kadar sıkı tutulsa dahi halk askerliğe meyleder, hiç olmazsa kıyafetini taklit eder ve gittikçe çoğalır. O halde o yaşta olan kimse balgamı tamamen mağlup ettiği takdirde onu mağlubiyet halinde durdurmaya çalışması abestir. Belki o halde olan kimsenin yapması gereken balgamın zararsız miktarına razı olmasıdır” (Aslantürk,1997:69-70).

2.2. Dış Etkiler

Kurulduğu 1299 yılından 1683 II. Viyana kuşatmasına kadar geçen sürede Osmanlı Devleti dünyanın üç kıtasında birden hüküm süren çok kudretli bir imparatorluk oluşturmuştu. Öyleki çoğu zaman bu durum Avrupa ülkeleri tarafından Haçlı seferleriyle engellenmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştı. Osmanlılar sadece muharebe meydanlarında değil, bilimde, harp ve gemi sanayisinde, mimaride ve sanatta da Avrupa medeniyetine karşı tartışmasız bir üstünlük sağlamıştı. Hatta bir dönem Avrupada, Osmanlıların asla mağlup edilemeyeceğine dair bir inanışta oluşmuştu. Bu üstünlük Osmanlı devlet adamlarında da bir büyüklük kompleksine yol açmış ve Avrupaya karşı küçümseyici bir tavır takınmışlardı. Osmanlıların “kefere” diye

nitelendirdiği Avrupa devletlerine karşı üstünlük duyguları o kadar gelişmişti ki bazı devletlerin ticaret temsilcilerine kendi ekonomilerini olumsuz etkileyebilecek ticari imtiyazları (kapitülasyonlar) bile vermekte sakınca görmemişlerdi.

17. yüzyıla kadar Osmanlılar, Avrupa'daki en son gelişmeleri izlerler ve kısa bir süre içinde bunları uygularlardı. Teknolojik ve teknik alanlardaki gelişmelerin yanı sıra Osmanlıların oluşturduğu siyasal ve askeri güç, çağının da üstünde bulunuyordu. Hatta Osmanlıların uyguladığı askeri rejim, bazı ülkelerin siyasal ve askeri örgütlenmelerine model bile olmuştu. Örneğin Moskof devletinin Pomotse ve Streltsy örgütleri Osmanlı timar ve yeniçeri örgütleri model alınarak geliştirilmişti (Berkes, 2004:74).

Osmanlı yöneticilerinin, devletlerini üç kıtanın, iki denizin, iki dinin, iki âlemin efendisi olarak saydığı yıllarda Avrupa devletlerinde de kayda değer gelişmeler olmaktadır. Daha Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u kuşatması esnasında, Avrupa'da Gutenberg basacağı ilk kitabı hazırlamaktaydı. Üç yıl uğraşıldıktan sonra 1456 yılında ilk kitabın basılışı tamamlanmıştı. Sadece 15. yüzyılda Avrupa'da 1700 matbaa kurulduğu, 15–20 milyon kitap basıldığı tahmin edilmektedir (Berkes, 2004:37).

Hemen yanbaşındaki ülkelerde bu gelişmeler olurken, Osmanlılar bunlara kayıtsız kalmaktaydı. Ancak Viyana kuşatmasındaki başarısızlık ve 1699 yılının başında yapılan Karlofça Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti gerçeklerle yüzleşmek zorunda kaldı. Bu antlaşmayla Osmanlılar, Macaristan ve Transilvanya'yı savaş halinde olduğu Avusturya'ya bırakıyor, Padolya ve Ukrayna Polonya'ya, Mora da Venedik'e veriliyordu. Azak'ın Rusya'ya bırakılmasıyla da Rusya Karadenize ilk defa adımını atmış oluyordu. Bunların yanı sıra, Hristiyan devletlerinin Osmanlı Devletine haraç vermesi de kaldırılıyordu. Yirmibeş yıl sürecek bu antlaşmayla birlikte Osmanlıların Orta Avrupadaki varlıkları da sona eriyordu. Aslında Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki en üstün devlet olmak iddiasından vazgeçmesi Zitvatoruk Antlaşmasıyla (1606) başlamıştı. Daha 17. yüzyılın başlarında yapılan bu antlaşmaya göre Avusturya İmparatoru ile Osmanlı Padişahı iki eşit hükümdar olarak kabul ediliyor ve Avusturyanın Osmanlılara ödediği vergi kaldırılıyordu. Karlofça antlaşması Osmanlı devletinin Avrupa ülkelerine toprak bıraktığı ilk antlaşma olmakla birlikte, devletin sonunun da başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Berkes, 2004:41-42).

1699 Karlofça Antlaşmasından, 1718 Pasarofça Antlaşmasına kadar geçen sürede, Osmanlı devlet adamları yeni topraklar fethetmek yerine Karlofça Antlaşmasıyla kaybedilen toprakları geri alma düşüncesini benimsemek zorunda kalmışlardı. Bu nedenle önce Rusya'ya karşı savaş açarak Prut Savaşının sonunda Azak Kalesini Rusya'dan geri aldılar. Müteakiben Venedik'e savaş ilan edilmiş ve çok başarılı bir seferden sonra Karlofça Antlaşmasıyla kaybedilen Mora Yarımadası yeniden ele geçirilmişti. Ancak henüz sefer sona ermeden Avusturya, Osmanlı Devletine bir nota vererek Venedikten alınan toprakların geri verilmesini istedi. Osmanlıların bu isteği kabul etmemesi üzerine, Avusturya 1716 yılında Osmanlı Devletine savaş açtı. Rusya ve Venedik karşısında başarılı olan Osmanlı Ordusu Avusturya karşısında aynı başarıyı gösteremedi ve Petrovadin'de ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilginin üzerine Avusturya ve Venedik ile Osmanlı devleti arasında 21 Temmuz 1718 tarihinde Pasarofça Antlaşması imzalandı. Osmanlılar açısından çok ağır şartlar içeren bu antlaşmaya göre Temesvar Eyaleti ve Semendire sancağı (Belgrad dolayları) Avusturya'ya terk edilmiştir. Avusturya'ya Fransa ve İngiltere'ye tanınanlara benzer bazı ticari ayrıcalıklar verilirken Venediklilere de Mora, Dalmaçya, Hersek ve Karf adası bırakılmıştır (Özkan, 2003; Haksun, 2004:149-151).

Pasarofça Antlaşması Osmanlı devlet adamlarının dünya görüşlerinde önemli değişikliklere yol açtı. Avrupa devletlerinin teknolojik ve ekonomik üstünlüğünün farkına varan Osmanlılar, artık kayıpları da telafi etmekten vazgeçmiş ve eldeki toprakların muhafazası için çalışmaya başlamışlardır. 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda ıslahat yapmak zaruri hale gelince, Osmanlı devlet adamları ve uleması genellikle İmparatorluğun zayıflamasını, klasik Osmanlı kurum ve usullerinden uzaklaşmayla açıkladılar. Dolayısıyla bu dönemin ıslahat çalışmaları da eski dönem Osmanlı kurumlarına dönüş yaparak onları eksiksiz uygulama hedefleriyle yapılmıştı. Ancak 1683 Viyana bozgunundan 1718 Pasarofça Antlaşmasına kadar geçen sürede yaşanan toprak kayıpları, iç isyanlar ve ekonomik sorunlar artık klasik dönem Osmanlı kurumlarından vazgeçilmedikçe Avrupa ile başa çıkılamayacağı düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. İşte bu düşüncelerle imzalanan Pasarofça antlaşmasıyla başlayıp 1730 yılına kadar süren 12 yıllık döneme de Lale Devri adı verilmiştir (Berkes, 2004:41-45).

Lale Devri, her ne kadar zevk ve sefa dolu eğlenceleriyle daha çok anılmış olsa da aslında Osmanlıların Avrupa devletleriyle gerçek anlamda iletişim kurduğu ve çağı yakalama konusunda ilk adımların atıldığı dönem olması nedeniyle daha önemlidir. Osmanlı Devletinin batılılaşma çalışmalarının ilk devresi olarak değerlendirilen bu dönemi ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Şimdi kısaca 18. yüzyılda Avrupanın önemli devletleriyle Osmanlı Devletinin ilişkilerine değinerek bu ilişkilerin reform çalışmalarına etkileri üzerinde duracağız.

2.2.1 Osmanlı-Rusya İlişkileri

17. yüzyılın sonlarına kadar Rus Devleti hem Avrupa açısından hem de Osmanlı İmparatorluğu açısından çok önemli bir devlet değildi. 17. yüzyılın sonlarında hükümdar olan Çar I.Petro (deli) Rusya’da bir takım reformlar yaparak ülkesini güçlendirmeye çalıştı. Amacı açık denizlere inmek olan Deli Petro önce orduyu yenileyerek gemi tezgâhları yaptırdı. Hollanda’ya savaş gemileri siparişi ederek donanmayı güçlendirdi. Osmanlıların Viyana bozgunundan yararlanarak kutsal bağlaşmaya katıldı. Yaptığı Avrupa gezisinde İngiltere’de gemicilik tekniğini öğrenen Deli Petro Venedik, Avusturya ve Roma’da da Avrupa kültürünü yakından inceleme fırsatı buldu. Rusya’yı güçlü bir Avrupa devleti yapmayı düşleyen Deli Petro gördüklerinden çok etkilendi. Avrupadan çok sayıda subay, doktor, mühendis, öğretmen ve teknisyen getirterek reformlarına devam eden Deli Petro 18. yüzyılın başlarına geldiğimizde Rusya’yı güçlü bir Avrupa devleti haline getirmişti (Haksun, 2004).

Rusya’nın başında Çar I.Petro (Deli Petro) olduğu sırada Osmanlı tahtında da III. Ahmet bulunuyordu. Deli Petroya göre Rusya’nın kuvvetlenmesi ve Avrupalı bir devlet haline gelebilmesi için ancak açık bir denize çıkması gerekiyordu. Karadeniz kıyıları ve Kırım Yarımadası Osmanlı’ların, Baltık Denizi kıyıları ise İsveç’in elinde bulunuyordu. Batıda Lehistan, Rusya’yı Batı Avrupa’dan ayırıyordu. Deli Petro büyük hayaller peşinde koşuyor, Karadeniz’e inmek, Kırım’a yerleşmek, Balkanlar’da bulunan Ortadoksları himayesi altına almak, Lehistan üzerinde egemenlik kurmak istiyordu.

Deli Petro’nun Baltık Denizi kıyılarına çıkmak istemesi ve Lehistan işlerine karışması, İsveç Kralı XII. Şarl ile aralarının açılmasına neden olmuştu. Bu nedenle iki devlet

arasında başlayan savaşta, Rusya İsveç'i Poltava'da ağır bir yenilgiye uğratmıştı (1709). Bu yenilgiden sonra XII. Şarl, yaralı bir halde Bingegeer nehrini geçerek Osmanlılara sığındı. İsveç Kralını takip eden Rus kuvvetleri Osmanlı sınırını geçerek Aksu kıyısında 300 kadar İsveç askerini rehin aldı (TSK. Tarihi 3/4,1982; Haksun,2004:144).

Çar Deli Petro Osmanlı Devletine gönderdiği özel bir elçi vasıtasıyla İsveç Kralına yardım edilmemesini talep etti. Diğer taraftan Eflak ve Buğdan Beylerini ayaklanmaya teşvik eden Deli Petro, Balkanlarda da gizli bir propaganda yürütmeye başladı. Kırım Hanının, Petronun Osmanlılar aleyhine giriştiği faaliyetleri anlatan bir raporu padişaha göndermesi ve İsveç Kralının kışkırtmalarıyla 1711 yılında Rusya'ya savaş açıldı. Bu ilk sayılabilecek, savaş Osmanlılar lehine şartlar içeren Prut Antlaşmasıyla sona ermiştir. Ancak Osmanlı-Rus ilişkileri, Rusya'nın politikaları nedeniyle sürekli savaşlar ve Osmanlı aleyhine şartlar taşıyan antlaşmaların imzalanmasıyla sürüp gitti. 1736–1739 Osmanlı-Rus savaşları, Belgrad antlaşmasıyla, 1768–1774 Osmanlı-Rus savaşları ise Küçük Kaynarca antlaşmasıyla sona ermişti. 1736–1739 savaşları Osmanlılar açısından pek kötü değilse de 1768–1774 savaşları tam olarak felaketti (Uzunçarşılı,1982; Haksun, 2004:145-148).

Rusya tahtında bulunan Çariçe II. Katerina, bir taraftan Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye çalışırken diğer taraftan da Lehistan'ın içişlerine karışarak bu devleti kendi nüfuzuna almak istiyordu. Bu sırada Lehistan Kralı III. Ogüst'ün ölmesi üzerine, Katerina bu fırsattan yararlanarak kendi adamı Stanistas Ponyatofsti'yi Lehistan'a zorla kral seçtirdi. Leh soyluları bu oldubittiyi kabul etmeyerek Osmanlı Devletinden yardım istediler. Polonyanın Bar kasabasında toplanan soylular Osmanlı Devletine yardım etmesi karşılığında Podolyanın geri verileceğini bildirdi. Bunun üzerine kasabayı basan Ruslar Leh soylularını dağıttı. Yurtseverlerden bir kısmı sınırları geçerek Osmanlıya sığındı. Ruslar bunları kovalamak bahanesiyle Osmanlı topraklarına girerek Lehlilerle birlikte bazı Türkleri de öldürdü (TSK Tarihi 3/4,1982:24; Haksun, 2004:157).

Rusların bu hareketi üzerine o sırada padişah olan III. Mustafa savaşa karar verdi. Zaten İstanbul'da yıllardan beri Rusya'ya karşı bir savaş havası bulunuyordu.

Leh soyluları ve Fransız elçisinin padişahı savaşa kışkırtması da bu kararın alınmasında etkili olmuştu. Aslında Osmanlı ordusunun durumu pekiyi değildi. Her ne kadar bazı

ıslahatlar yapılmış olsa da Ordu yaklaşık 30 yıldır batıda harp etmemiştir. Başlarında yetenekli ve tecrübeli komutanları kalmayan askerlerin disiplin ve itaatleri de zayıflamıştır. Buna rağmen savaştan anlamayan bazı devlet adamlarının da padişahla beraber savaştan yana olmaları üzerine 1768 yılında Rusya'ya karşı savaş ilan edildi (Haksun, 2004: 157).

Beş koldan birden saldırıya geçen Ruslar, Kırım, Kafkasya, Gürcistan, Ukrayna ve Basarabya üzerine yürüdü. Bir Rus ordusu Hotin Kalesini aldıktan sonra, Eflak ve Buğdan'ı istilaya başladı. Yaş ve Bükreş Rusların eline geçerken, bir Rus ordusu da İsmail Kalesi civarında Kartal Ovasında Osmanlı Ordusunu bozguna uğratarak 50.000 askerini öldürdü. Bu savaşta, Osmanlı Devletinde iç karışıklık yaratmak isteyen Katerina, Balkanlardaki Ortodoks Hristiyanları kışkırtarak Mora Bölgesinde isyan çıkarttı. Mora ayaklanmasını öğrenen Kaptan-ı Derya Hüsametdin Paşa donanmayla birlikte Mora'ya hareket etti. Mora yakınlarında Rus donanmasıyla çarpışan Osmanlı donanması daha sonra Çeşme Limanına girdi. Burada yer darlığından dolayı gemiler manevra yapamayacak şekilde üst üste demirledi. Osmanlı donanmasının Çeşme Limanındaki sıkışık durumunu gören İngiliz Amiralinin fikriyle birkaç gemi liman ağzına geldi. Limanı koruyan kalyonlarla karşılıklı ateş muharebesi esnasında limana sızmayı başaran diğer gemiler, Osmanlı Donanmasını ateşe verdi. Zaten üst üste yığılmış olan gemilerin hepsi yok olurken, bu olay da Çeşme felaketi olarak tarih sayfalarına kaydedildi (7 Temmuz 1770) (Haksun, 2004:158).

Çeşme felaketinden sonra, Ruslar Ege Denizine hâkim olmuşlar, Limni Adasına saldırarak Çanakkale Boğazına kadar gelmişlerdi. Bu tarihte Donanma Komutanlığına getirilen Cezayirli Hasan Paşa, karşı taarruza geçerek Ruslar'ı buradan uzaklaştırdı. Rusların kazandıkları başarılar üzerine Avusturya ve Prusya telaşa düşmüşlerdi. Zira Avusturya, Rusyanın ilerlemesini kendi çıkarlarına uygun görmüyordu. Çünkü Ruslar'ın işgal ettikleri Eflak ve Buğdan'da Avusturya'nın da gözü vardı. Osmanlı Devleti, Avusturya'nın bu durumundan istifade ederek onunla gizli bir antlaşma yapmıştı. Bu antlaşmaya göre, Avusturya, Rusya'nın bu savaşta işgal ettiği toprakların gerek siyaset ve gerekse savaş yoluyla Osmanlı Devletine iadesine çalışacak, buna karşılık Osmanlı Devleti de Avusturya'ya harp masrafı olarak yirmi bin kese akçeyle küçük Eflak ve Bokavina'yı verecekti. Osmanlı-Avusturya Antlaşması, Rusya'nın dostu

olan Prusya'nın işine gelmemiştir. II. Frederik Avusturya'yı Osmanlı Devletinden ayırmak için 1772 yılında Lehistanı paylaşmayı teklif etmiş ve üç devlet bu konuda anlaşarak Lehistan'ın ilk paylaşmasını yapmışlardır (TSK Tarihi 3/4,1982:25;Haksun, 2004:159).

II. Frederik bundan sonra Rusya'yla Osmanlı Devleti arasındaki savaşa son vermek için araya girmişti. Ruslar, Kırım'a bağımsızlık verilmesi, Yenikale ve Korç Kalelerinin Rusya'ya bırakılmasını istedikleri için yapılan müzakerelerden bir sonuç alınamamış ve savaş yeniden şiddetlenmişti. Ruslar, bu sefer Ruscuk ve Silistre'yi kuşatmışlar; Akdeniz'de bulunan donanmalarıyla da Mısır'da devlete karşı ayaklanan asilere yardım etmişlerdi. Bu sırada III. Mustafa ölmüş ve yerine I.Abdülhamit geçmişti (1774) Yeni padişahın ilk günlerinde Rusya'ya karşı bazı başarılar kazanılmıştı. Fakat bir müddet sonra Ruslar, yeniden taarruza geçerek, Şumnu'da bulunan Osmanlı Ordusu üzerine yürümüşlerdi. Ruslar'a karşı dayanamayacağını anlayan Serdar-ı Ekrem, barış istemek zorunda kalmıştı.1774 yılında Osmanlı-Rus devlet adamları Küçük Kaynarca denilen yerde, Osmanlı tarihinin en ağır şartlarını taşıyan antlaşmalarından biri olan Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamışlardır (TSK Tarihi 3/4,1982:25; Haksun, 2004:159).

Bu antlaşmaya göre; Kırım'a bağımsızlık verilecek, Korç, Yenikale, Dinyaper Nehri ağzındaki Kılburun Kalesi ile Azak Kalesi etrafındaki arazi ve Buğ Nehri ile Dinyester Nehri arasında kalan bölge Rusya'ya bırakılacaktır. Rusya ise bu savaşta işgal etmiş olduğu Eflak, Buğdan, Basarabya ile Akdeniz'de işgal ettiği adaları Osmanlı Devletine geri verecekti. Ruslar, Karadeniz, Akdeniz ve diğer Türk sularında serbestçe ticaret yapacaklar, Fransa ve İngiltere'ye verilmiş olan kapitülasyonlardan faydalanacaklardı. Bunların yanı sıra Ruslar, Osmanlı uyruğundaki Ortadoksların Eflak ve Buğdan beylerbeylerinin haklarını koruyacaklardı (Uzunçarşılı, 1982; TSK Tarihi 3/4, 1982:25; Haksun, 2004:160).

Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, fazla toprak kaybına uğramamıştı. Fakat uzun yıllardır Osmanlıya bağlı olan Kırım Hanlığı elden çıkmış ve Rusya'ya Osmanlı Devleti uyruğunda olan Ortadoksları himaye etme hakkı verilmişti. Stratejik öneme sahip bu maddenin sayesinde Rusya, Osmanlı Devletinin içişlerine karışma fırsatı elde etmiş ve kritik bölgelerde konsolosluklar açarak ileriki yıllarda çıkacak milliyetçi isyanlara zemin hazırlamıştır. Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Rusya,

Kırım'ın iç işlerine karışmaya başladı. Kırım'ı Rusya'ya bağlamak için kendi yandaşları olan Şahin Giray'ı Rus ordusuyla birlikte Kırım'a sokarak zorla han seçtirmeleri üzerine Rusya ile savaş kaçınılmaz olmuştu. Kırım'ın ileri gelenleri Şahin Giray'ın hükümdarlığını kabul etmeyerek Osmanlı Devletinden yardım istediler. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın savaş olasılığı Fransa'yı telaşlandırdı. Rusya'nın Akdeniz'e inme ihtimali nedeniyle telaşlanan Fransa Osmanlı Devleti ile Rusya'yı antlaşmaya ikna etti. Aynalıkavak Antlaşması (1779) olarak tarihe geçen bu antlaşmaya göre; Ruslar Kırım'daki askerlerini çekecek, Osmanlı Devleti de buna karşılık Şahin Giray'ın hanlığını kabul edecektir (Haksun, 2004:161).

Alınıkavak Antlaşmasına rağmen Ruslar, Kırım'ın iç işlerine karışmaya devam etmiş ve II. Katerina, Kırım'ı Rusya'ya bağlamak için 1783 yılında bir ordusunu göndererek Kırım'ın Rusya'ya bağlandığını ilan etmişti. Bu olay karşısında Osmanlı Devleti önemli bir tepki veremedi. Aslında devletin ileri gelenleri yeniden savaşa girmeleri durumunda işlerin daha da kötüye gideceğini belki de kellelerinin uçacağını düşünüyorlardı.

Bu sırada Rusya ile Avusturya, Osmanlı Devletini paylaşmak için yeni bir takım planlar hazırlamaya başlamıştı. II. Katerina, Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak istiyordu. Bu iki devlet arasında yapılan bir antlaşmaya göre, Avusturya Hotin, Küçük Eflak, Sırbistan, Bosna, Hersek, Adriyatik kıyılarını alacak, Ruslar da Eflâk'ın geri kalan kısmıyla Buğdan'ı işgal ederek burada bir Daçya Devleti kuracaktı. Ayrıca İstanbul merkez olmak kaydıyla eski Bizans İmparatorluğu yeniden kurularak bu devletin başına da Katerina'nın torunu, XIII. Konstantin adıyla kral olarak geçirilecekti. Rusya ile Avusturya arasındaki tarihte "Grek Projesi" olarak anılan bu antlaşma, İngiltere'yi telaşa düşürmüştü. İngiltere, iki devlet arasında yapılan bu antlaşmayı Osmanlı Devletine bildirerek savaşa kışkırtmıştı. Diğer taraftan Rusya ile Avusturya'nın kuvvetlenmelerini çıkarlarına uygun bulmayan Prusya da Osmanlı Devletini tutuyordu (Haksun, 2004:163; Uzunçarşılı, 1982).

Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine ittifaklar yapıp, planlar hazırlanırken II. Katerina harekete geçerek 1786 yılında Güney Rusya'da yapacağı bir geziye Avusturya İmparatoru II. Jozef'i de davet etmiş; iki imparator Korsan'da görüşmüşlerdi. Bu görüşmede, Osmanlı Devleti aleyhindeki ittifaklarını yenilemişler; üzerinde (Bizans yolu) yazılı zafer takları altından geçerek, Osmanlı Devletine karşı büyük gösteriler

yaptırmışlardı. Rusya ve Avusturya'nın bu hareketleri, Osmanlı Devleti tarafından iyi karşılanmadığından, Prusya ve İngiltere'nin de kışkırtmasıyla Rusya'ya karşı savaş ilan edildi. Savaş, Osmanlı Ordularının taarruzuyla başlamış ancak ertesi yıl Avusturya'nın da savaşa katılmasıyla Osmanlı Ordusu yine ikiye ayrılmak zorunda kalmıştı. Rusların Ozi Kalesini alarak halkı kılıçtan geçirdiği haberinin İstanbul'a gelmesiyle hastalanan Padişah I.Abdülhamit kısa sürede ölünce yerine III. Selim Osmanlı tahtına çıktı (1789) (Haksun, 2004:163-164).

Osmanlı Devletinin durumunun kötüleştiği bir sırada, İsveç Rusya'ya karşı savaşa başlamış, diğer taraftan Fransa'da büyük ihtilal çıkmıştı. Bunun üzerine Avusturya, Fransa işleriyle yakından ilgilenmeye başlamıştı. III. Selim bu durumdan faydalanarak zafer için çok çalışmışsa da bir sonuç elde edememişti. Ruslar, Boze nehrinin kenarında bir ordumuzu yenerek Bender, Kili ve Akkerman Kalelerini işgal etmişler, Avusturyalılar da Belgrad ve Semendire'ye girmişlerdi. Rusya ile Avusturya'nın ilerlemesinden çekinen Prusya, Osmanlı Devletiyle bir ittifak yapmıştı. Bu antlaşmaya göre Avusturya'lılar Tuna'yı aştıkları takdirde Prusya'da savaşa girecekti. Prusya, Avusturya'yı barışa zorlamak için ordularını seferber etmişti. Bu sırada Yerköyü Kalesi'ni almak isteyen bir Avusturya Ordusu bozguna uğratılmıştı. Bunun üzerine Avusturya, Rusya'dan ayrılarak Osmanlı Devletiyle Zıştovi Antlaşmasını imzalamıştı. (1791). Bu antlaşmaya göre, Avusturya, bu savaşta Osmanlı Devletinden aldığı yerleri geri vermiş, buna karşılık Orsova ile Bansa vilayetindeki Onna Suyu bölgelerinde bir miktar arazi Avusturya'ya bırakılmıştı. Zıştovi Antlaşmasından sonra III. Selim Rusya ile savaşa devam etmek istemişse de, ordunun durumu buna elverişli değildi.

Rusya'da savaşta yalnız kaldığı için barış yapmak istiyordu. Sonunda 1792 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında da Yaş Antlaşması imzalandı. Buna göre, Kırım'ın, Rusya'ya ait olduğu kabul edilmiş, Ozi Kalesi ve Buğ Nehriyle, Dinyester Nehri arasındaki bölge, Rusya'ya bırakılmış, Dinyester Nehri iki devlet arasında sınır kabul edilmişti. Böylece Doğudaki Osmanlı-Rus sınırı harpten önceki durumunda kalmış oluyordu (TSK Tahiri 3/4,1982:27; Haksun, 2004:165-166).

Aslında III. Selim Osmanlı tahtına çıktığında halkta büyük bir ümit vardı. Kırım'ın geri alınacağını III. Selim'in cihangir bir padişah olacağını düşünüyorlardı. Ancak beklenenlerin hiçbirisi olmadı. III. Selim ne kadar iyi yetişmiş olursa olsun, başta ordu

olmak üzere bütün Osmanlı devlet kurumları çağının gerisinde kalmıştı. Bu durum düzeltilemedikçe bırakın kaybedilen yerleri geri almayı, eldekilerin muhafazası bile mümkün değildi. 18. yüzyılın başlarında başlayıp sonlarına kadar süregelen Osmanlı-Rus savaşlarının ve Osmanlı Devletinin diğer Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinin, Osmanlı Ordusundaki reform hareketlerini şekillendiren en önemli etkenlerden biri olduğuna şüphe yoktur. Özellikle Osmanlı ile Rusya devletleri arasındaki çıkar çatışmaları, Osmanlı Devletinin Avrupa ülkeleriyle oluşturduğu ittifaklarda belirleyici bir rol oynamıştır. Fransa, Prusya ve Avusturya gibi devletler bazen Rusların bazen de Osmanlıların yanında yer alarak, kendi çıkarlarına göre davranmışlardır. Bu durum Osmanlı devlet adamlarına diplomasinin ince oyunlarını da öğretmiş bundan sonra başlayıp Cumhuriyet dönemine kadar süren “Denge Politikası”nın temelleri atılmaya başlamıştır.

Osmanlı-Rus savaşlarının, İstanbul ileri gelenlerine öğrettiği şeylerden birisi de Osmanlı Ordusunun harb tekniğinde diğer ülkelerin çok gerisinde kalmış olmasıdır. Muhtemelen 1725–30 yılları arasında İbrahim Müteferrika tarafından yazılarak 1731’de padişah I.Mahmut’a sunulan “Usûlü’l-hikem fi nizami’l ümem” isimli eserin amacı, Osmanlı devlet kuruluşunun bozulmasının, Avrupa devletlerinin güçlenmelerinin nedenlerini araştırmak, çağdaşlaşmak için Osmanlı Devletinin neler öğrenmesi ve alması gerektiğini anlatmaktır. Yazar öncelikle üç ana siyasal düzen olan Monarşi, Aristokrasi ve Demokrasi’yi tanımladıktan sonra Avrupa’daki en ileri uluslar olan İngiltere ve Hollanda’nın demokrasiyle yönetildiğini anlatır. Bunların yasalarının Tanrıdan gelme değil akıl yoluyla bulunmuş ilkelere dayandığını söyler. İbrahim Müteferrika, Avrupa siyasal düzenlerinden bahsettikten sonra, bunların dayandığı militer kurumları ve askerlik yöntemlerini ele alır. Avrupa devletlerinin ve son olarak Rusya devletinin nasıl güçlendiğini, bunların karşısında Osmanlı Devletinin nasıl zayıfladığını ve tek çözümün bunların yöntemlerini kullanmak olduğunu anlatır. Rus Çarı Deli Petro’nun Avrupa’dan ders alıp, oradaki gelişmelerin en yararlılarını seçerek nasıl başarı kazandığını anlatan Müteferrika Osmanlı Devletinin de aynı şeyi yapmaması durumunda ileride güçsüz ve yoksul kalacağını yazmıştır (Berkes, 2004:53-55).

2.2.2 Osmanlı Devleti-Almanya İlişkileri

Karlofça Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ile daha dostane ve yakın ilişkiler kurulması gerektiğini anlamıştı. III. Ahmet'in Osmanlı tahtına çıktığı tarihlerde, Fransa, İngiltere ve Almanya arasında 1701 yılında başlayan İspanya savaşı devam etmekteydi. Brandenburg dükası-Hohenzolern hanedanından Friedrich Wilhelm, takip ettiği başarılı siyaseti sonucunda dükalığını gittikçe yükseltmiş ve İspanya savaşlarından da istifade ederek Krallığını kurarak Almanya İmparatoru Leopod'e tasdik ettirmiştir. Böylece Prusya Krallığı kurulmuş ve dükalığın merkezi olan Berlin, Krallığın da merkezi olmuştur (Uzunçarşılı, 1978:239-240).

Avrupa devletleriyle dostane ilişkiler kurmak isteyen Osmanlı Devleti, 18 Ocak 1701 tarihinde kendini Prusya Kralı ilan eden, I.Friedrich'in krallığını kutlamak amacıyla Asım Said Efendi başkanlığında ve 15 kişiden teşekkül eden Osmanlı heyetini Berlin'e göndermiştir. Bu heyetin gidişi, iki devlet arasındaki ilişkinin de başlangıcını oluşturmuştur. Prusya'nın Osmanlı Devletine gönderdiği ilk devlet adamı "Ahır Kethüdası" sıfatını taşıyan Johannes Jorgewsky ise 1721 yılında İstanbul'a gelmiştir. Prusya ordusunun ihtiyacı olan iyi cins atların Osmanlı Devletinden alınması için gelmiş olan Jorgowsky'de sonra 1739 yılında Johann de Jatter isimli temsilci İstanbul'a gelmiş olup, ilişkilerin geliştirilmesinde büyük payı olmuştur (Yılmaz, 1993:17).

Almanya tarihinde çok önemli bir yer tutan, 1740 yılında tahta çıkan iki büyük hükümdar, Maria Theresia ve II. Friedrich arasında Alman âleminde kimin lider olacağının mücadelesi, 1866 Prusya-Avusturya harbi ile kesin bir şekilde Prusya lehine sonuçlanmıştır. 1756–1763 yılları arasında Avrupa'da devam eden Yedi Yıl Savaşları esnasında, Avusturya, Rusya ve Fransa'nın müttefik olarak Prusya'ya karşı savaşı sürdürmeleri, II. Friedrich'i çok zor durumda bırakmış ve yeni ittifak arayışlarına yöneltmiştir. 1760 yılında Rus orduları, Berlin'i işgal ettiğinde, Prusya için Osmanlı Devletinin yardıma koşması, kaçınılmaz derecede hayati önem kazanmıştır. II. Friedrich Osmanlı Devleti ile ittifak kurarak Avusturya ve Rusya'yı arka cephelerinden sıkıştırmak istiyordu. Bu hedefini gerçekleştirmek isteyen Prusya hükümdarı, Osmanlı Devletine başvurarak; Eğer Osmanlı savaşın devamını istiyorsa kendisiyle ittifak kurarak savaşa devam edilmesini, devletlerarasında barış kurulmasını istiyorsa da her iki taraf nezdinde girişimde bulunmasını istemiştir. Osmanlı Devleti Prusya ile ittifak

teklifini derhal reddetmeyerek, Avrupa'da gerektiğinde kendi tarafını tutacak dost bir devleti kırmamayı uygun bulmuş ve şartların tadili ve bir antlaşma zemini bulunması için, Prusya'ya şimdilik bir dostluk ve ticaret antlaşmasının imzalanması teklif edilerek ittifak meselesinin görüşülmesi daha sonraya bırakılmıştır. Prusya devleti bu teklifi kabul etmiş ve iki devlet arasında 1761 yılında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır (Uzunçarşılı, 1983:200-202,234).

Prusya hükümdarı, II. Friedrich'in Avrupanın en güçlü üç devletine karşı gösterdiği başarılı direniş ve parlak zaferlerin, Osmanlı Devleti üzerinde olumlu tesirleri olmuştur. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında oluşan yakınlaşma diğer devletleri tedirgin etmiş ve kuvvetlerinin bir kısmını Osmanlı sınırında tutmaya mecbur bırakmıştır. 1762 yılına gelindiğinde Prusya ve Osmanlı Devleti arasındaki yakınlaşma ittifaka dönüşecekken Rusya'da saltanat değişikliği olmuş ve ittifak antlaşması yapılmamıştır. Çariçe Elizabeth'in ölmesi üzerine, Prusya hayranı III. Peter Çar olmuş ve ordularına geri çekilme emri vermiştir. Rusya'nın Prusya ile bir barış antlaşması yaparak savaştan çekilmesi üzerine, Prusya ile ittifak yaparak Rusya ile savaşı sürdürmek isteyen Osmanlı Devleti bu planından vazgeçmiştir. 1763 yılından sonraki gelişmeler, iki devletin bir ittifak içinde bulunmalar bile ortak menfaatlerinin tanındığı ve yakın münasebetlerinin korunduğu bir dönem olmuştur. Lehistan meselesi yüzünden çıkacak olan 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Prusya'nın diplomatik yardımları ve barış için arabuluculuk gayretleri, Osmanlı Devletine büyük faydalar sağlamıştır (Uzunçarşılı,1983:202-210).

Prusya kralı II. Friedrich 1786 yılında ölünce yerine geçen yeğeni II. Friedrich Giyyam da önceki hükümdar gibi Avusturya ve Rusya karşısı bir siyaset takip ederken Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. Osmanlı Devletinin Avusturya ve Rusya'nın kışkırtıcı davranışları karşısında savaşa karar vermesinde İngiltere ve Prusya'nın da teşvikleri önemli rol oynamıştır. 1787 yılında başlayan savaşın Osmanlı Devleti aleyhine gelişme göstermesi üzerine Prusya Osmanlı Devletinin yanında savaşa dâhil olmuştur. Aslında Prusya, Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı topraklarını ele geçirerek büyüyüp daha fazla kuvvetlenmelerini engellemeyi kendi menfaatlerine uygun bulmaktaydı. Böylece her iki devletin çıkarları kesişmiş ve Osmanlı Devleti ile Prusya arasında 1790 yılında müşterek düşmana karşı aynı anda harbetmeyi öngören bir ittifak

antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Osmanlı Devletinin tarihinde ilk defa bir Avrupa devletiyle fiili ittifak yaptığı antlaşmadır. 1790 yılında imzalanan bu antlaşmaya göre, Prusya Rusya'ya harp ilan edecek ve Osmanlı Devleti barış yapmadıkça Prusya da harbe devam edecekti. Ancak bu vaat yerine getirilmemiş ve III. Selim, Rusya ile harbe devam etmek istemiş olmasına rağmen Prusya'nın isteksiz tutumunun da etkisiyle 1792 Yaş Antlaşmasına razı olmuştur (Yılmaz, 1993:20).

Ruslarla Yaş Antlaşmasının imzalanmasından sonra barış devresine girilince, Padişah III. Selim Avrupa devletlerinin her alanda ileri gittiklerini görerek devletin bozulmuş ve bozulmaya yüz tutmuş kurumlarını ıslah çalışmalarına başlamıştır. Bu ıslahat çalışmalarından biri de diplomasi alanında olmuştur. Kuruluşundan III. Selim devrine gelene kadar Osmanlı Devleti İslam ve Hristiyan devletlere zaman zaman elçiler göndermiştir. Ancak bu elçiler çoğu zaman tartışmalı bir konunun çözülmesi veya saltanat değişikliklerinin kutlanması gibi nedenlerle gönderilir ve gittikleri yerde kısa bir süre kalır, görevleri biter bitmez geri dönerlerdi. Avrupa devletleri ise, hem kendi aralarındaki hem de Osmanlı Devleti ile münasebetlerini devam ettirmek için daimi elçiler kullanırlardı. Osmanlı Devleti kendisi ile diplomatik ilişkileri bulunan bütün devletlerin elçilerini kabul ettiği haleden, aynı devletler nezdinde daimi elçiler bulundurmuyordu. Avrupa'da ortaya çıkan süratli gelişmeler ve devletlerarası münasebetlerin zamanında takip edilerek, devletin uygulayacağı siyasetin doğruluğunu tespit etmek için, ilk defa III. Selim zamanında elçilikler kurulmaya karar verilmiştir. Öncelikle Avusturya ve Prusya elçisi olarak daha önce Belgrad defterdarlığı yapmış olan Giritli Seyyid Ali Efendi görevlendirilmiştir. İki devlet arasında kurulan bu bağlantı, Osmanlı Devletinin diplomasi faaliyetlerine canlılık kazandırmış ve ayrıca Sefir Ali Efendi'nin İstanbul'a gönderdiği rapor ve bilgiler sayesinde Londra ve Paris'e gönderilecek büyükelçiliklerin diplomasi kurallarına uygun şekilde hareket etmeleri sağlanmıştır (Yılmaz, 1993:21).

Başlangıçtan itibaren müsbet yönde gelişen Osmanlı-Prusya ilişkileri, Napolyon'un Avrupa'yı tehdit etmeye başlamasıyla değişikliğe uğramıştır. Hatta Prusya uğradığı mağlubiyetlerin acısını Osmanlı Devletinden çıkarmak istemiş gibi, bir paylaşım tasarısı hazırlayarak Rus Çarına vermiştir. Çıkarları gereği Osmanlı Devletine karşı düşmanca bir tutum takınmaya başlayan Prusya Devleti, bu tutumunu 1828-1829

Osmanlı-Rus savaşına kadar sürdürmüştür. Bu savaşta, doğuda Erzurum ve batıda Edirne'ye kadar ilerlemeyi başaran Rusya karşısında Prusya, Osmanlılar lehine arabuluculuk teşebbüslerinde bulunarak tekrar dostça bir tutum içerisine girmiştir. 1853 yılında, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgali, Osmanlı Devleti kadar Avusturya ve Prusya'yı da ilgilendirdiğinden, bu iki devlet durumu protesto etmiştir. Aslında Prusya'nın asıl endişesi, çıkacak savaşın genişlemesi ve bu arada Fransa'nın Ren havzasına saldırma ihtimaliydi. 1701 yılında başlayan ve özet olarak bu şekilde gelişen Osmanlı-Prusya ilişkileri, 1860'lı yıllardan itibaren Alman Başbakanı Otto von Bismarck'ın düşünceleri doğrultusunda yeni bir zemine oturmuş ve Cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam etmiştir (Yılmaz, 1993:21-22).

Uzun süredir Alman birliği sağlayarak liderlik yapmak isteyen Prusya Devleti, 1871 yılında Versailles'de Fransaya karşı büyük bir zafer kazanmıştı. Bu zafer, bir yığın krallık, prenslik ve serbest şehirlerde yaşayan insanların oluşturduğu Alman milletinin Prusya önderliğinde birleşmesinde büyük rol oynamıştır. 1871 yılında ilan edilen Alman İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20 nci yüzyıla damgasını vuran devlet olmuştur. Birleşmenin önderi olan Prusya, sosyal yapısı, ideolojisi ve kültürüyle diğer devletçiklerin çoğu tarafından sevilmiyordu. Güneyin Katolik kültürü, kuzey şehirlerinin denizci-tüccar niteliği, Hessen ve Ren ülkelerinin endüstriyel ve Bavyera'nın tarıma dayalı yapısı Prusyalılıkla çatışan unsurlardı. Bu devletçiklerin tek ortak noktası Almanca konuşuyor olmalarıydı. Berlin merkezli yönetilmeye çalışılan yeni İmparatorluğun en büyük iddiası mukaddes Roma-Germen İmparatorluklarının halefi olduğu savıdır. Ancak Roma-Germen tacı bile Viyana'daki Habsburg Sarayı hazinesinde bulunuyordu. Zaten yeni İmparatorluğun karşısında bulunan en büyük güçte İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya gibi Avrupa'nın büyük devletleriydi (Ortaylı, 2003).

8 Ekim 1871 tarihinde başbakan ve dışişleri bakanı sıfatıyla hükümetin başına geçen Bismarck, istifasını vererek ayrıldığı 18 Mart 1871 tarihine kadar, bütün gücünü Alman birliğinin kurulmasına ve bu birliğin güçlendirilmesine harcamıştır. Bunun sağlanabilmesi için de Fransa'nın her bakımdan yalnız bırakılması gerektiğine inanan Bismarck, bu devletle ittifak kurabilecek durumda bulunan Rusya ve Avusturya'yı daima Almanya'nın yanında tutmaya çalışmış ve bu devletlerin Osmanlı Devleti

aleyhine olarak Doğu Avrupa’da genişlemelerine asla ses çıkarmamış, hatta uyguladığı siyasetin bir gerçeği olarak, bu gelişmeyi desteklemiştir. Başlangıçtan itibaren dostane bir şekilde gelişen ve müşterek düşmana karşı birlikte tedbirler alınmasını öngören Türk-Alman siyasi ilişkileri, Bismarck’ın uygulamaları ile şekil değiştirmiş ve Osmanlı Devleti bu dönemde önemli menfaat kayıplarına uğramıştır (Yılmaz, 1993:23-26).

1880’li yıllardan itibaren ise, ne pahasına olursa olsun artık İngiltere ve Fransa’ya bağımlı kalmak istemeyen Padişah II. Abdülhamit’in, ordunun ıslahı için Alman yardımı istemesi ve Bismarck’ın da doğu meselelerine karşı eski görüşünü değiştirmesi neticesinde, iki devlet arasındaki münasebetler yeniden düzelmeye başlamıştır. 14 Haziran 1888’de II. Wilhelm’in Alman İmparatoru olması ve 18 Mart 1890’da genç imparatorun baskıları neticesinde Bismarck’ın başbakanlıktan ayrılmasıyla, Almanya’nın tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. 1871 Sedan galibiyetinden itibaren Alman Birliğinin güçlendirilmesini esas kabul eden Almanya, 1884’den itibaren sömürgecilik ve 1890 yılından itibaren de “dünya politikası” izlemeye başlamıştır. Çünkü Bismarck döneminde elde edilmiş olan sömürgeler, toprak bakımından yerleşmeye müsait olmadığından, yayılma gücüyle karşılaşmış ve bu durum yeni nüfuz alanları elde etmeyi gerektirmiştir. Anadolu, bu bakımdan oldukça müsait şartlar ihtiva ettiğinden Alman yöneticilerinin dikkati de Anadolu’da toplanmaya başlamıştır. 1889 yılında Alman İmparatoru Wilhelm’in Yunanistan’a yaptığı bir ziyaret münasebetiyle İstanbul’a da uğrayarak Abdülhamid’i ziyaret etmesi iki devlet arasındaki dostluğu kuvvetlendirmiştir. Bu yıllarda yapılan iki farklı ticaret antlaşmasıyla da Almanlar, Osmanlı Devleti içinde çeşitli ticari ayrıcalıklar kazanmıştır. Bu antlaşmalar neticesinde Almanya, Osmanlı limanlarında posta vapurları işletmeye, mamullerini Anadolu pazarlarına sevk etmeye, memleketin çeşitli bölgelerinde banka ve ticarethaneler kurmaya, okullar ve hastaneler açmaya başlamıştır. Barış yolu ile Osmanlı devletinde yayılma politikası izleyen Almanya, demiryollarının inşası ve işletmesi konusunda elde ettiği imtiyazlarla birlikte nüfuzunu de iyice arttırmıştır (Wallach,1985;Yılmaz, 1993:26-32).

1701 yılında Osmanlı Devleti ile Prusya arasında başlayan ve çoğunlukla olumlu yönde gelişen ilişkilerdeki dönüm noktalarından birisi de 1792 yılında başlayan ıslahat çalışmalarında Prusya ordusunun örnek olarak alınmasıdır. Osmanlı ordusunun

ıslahatında görev alan Alman subayları iki devletin ilişkilerinin yoğunlaşmasına neden olmuş ve bu birliktelik I.Dünya Savaşında kader birliği yapmalarına kadar süregelmiştir.

2.2.3 Osmanlı Devleti-Fransa İlişkileri

17. yüzyılda Köprülüler döneminde bozulan Osmanlı-Fransız ilişkileri, Karlofça Antlaşmasının imzalanmasından sonra tekrar düzeltilmişti. Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'nın kuvvetlenmesi üzerine, Fransa ile yeniden dostluk kurmasının kendi lehine olacağını düşünüyordu. Fransa ise, doğuda Rusya ve Avusturya'nın kuvvetlenmesini ve Osmanlı toprakları aleyhine genişlemelerini kendi çıkarlarına uygun görmüyordu. Çünkü bu sırada Fransa'nın, Osmanlı Devleti ile geniş ölçüde ticari ilişkileri vardı ve diğer devletlere göre daha çok imtiyazlara sahip bulunmaktaydı. Eğer Osmanlı toprakları üzerine Rusya ve Avusturya yerleşecek olursa Fransa bu menfaatlerinden mahrum kalacak ve doğu ticaretini rahat yapamayacaktı. Bu nedenle Fransa Devleti Osmanlılarla olan eski dostluğuna yeniden önem vermiş ve istilacı devletlere karşı Osmanlı çıkarları ve dolayısıyla kendi menfaatlerini korumaya çalışmıştı (TSK Tarihi 3/4,1982:28).

Lale devrinin başlamasıyla birlikte, Osmanlı-Fransız ilişkilerinde büyük gelişmelerde yaşandı. Dönemin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, hem Rusya karşısında ittifak aramak hem de yenileşme projesine örnek almak maksadıyla Fransa ile ilişkilere büyük önem vermiştir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, 1720 yılında Fransa ile ittifak antlaşması olanağı aramak üzere Paris'e gönderilmişti. Bu görevine ilave olarak Fransız uygarlığını tanıması, bunların uygulanabilecek olanları üzerine bilgi getirmesi istenmişti. Fransa ise 1715 yılında başlayan Osmanlı-Venedik ve Avusturya savaşlarında Osmanlı Devletinden yana bir siyaset izledi. 1722 yılında Osmanlı-İran savaşı sırasında Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlığı her iki tarafı da memnun edecek bir biçimde çözdü. Sonunda 1736'da başlayan Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarında Osmanlı Devletini tuttu. Belgrad Antlaşmalarına aracılık yaptı ve Osmanlı Devletinin kazançlı çıkmasını sağladı. Bütün bu çalışmalar Fransa'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin artmasını sağlamıştı (Berkes,2004;Haksun, 2004:166-169).

Belgrad antlaşmasından sonra Fransa sefiri Marki Dö Vitnöv, Fransa'nın bu nüfuzundan faydalanarak, Kanuni devrinden beri zaman zaman Fransa'ya verilen imtiyazlara ilaveler koparmaya ve Osmanlı Devletiyle yeni bir ticaret antlaşması yapmaya muvaffak olmuştu. Sultan I.Mahmut tarafından imzalanan ve Fransa'ya ekonomik, hukuki ve dini bakımlardan birçok imtiyazlar sağlayan bu yeni antlaşmanın en önemli özelliği, Fransa'ya verilen bu hak ve imtiyazların bundan böyle devamlı olarak yürürlükte kalacağı ve değişmeyeceği esasının kabul edilmesiydi. 1740 Kapitülasyonları olarak adlandırılan bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Fransa'ya diğer devletlerden daha üstün bir yer vermekteydi. Sonraları siyasi bir takım olaylar ve yenilgiler yüzünden diğer devletlere de verilen bu imtiyazlar, Osmanlı Devletinin zararına olmuş, memleketin iç ve dış ticaretini, yabancıların eline geçirmişti. 1740'dan sonra Fransa İhtilaline kadar devam eden zaman zarfında Osmanlı-Fransa münasebetleri dostane olarak devam etmişti. Fransa'da ihtilal başladığı zaman bütün Avrupa devletleri Fransa'ya karşı cephe aldıkları halde Osmanlı Devleti, Fransa'nın dostluğuna sadık kalarak yeni rejimini tanımıştı. Bu sırada padişah olan III. Selim Fransa'nın dostu ve yenilik taraftarıydı. Fransa da bu dostluğa önem veriyordu. Hatta 1792 yılında, Osmanlı Devleti orduyu ıslah etmek için Fransa'nın yardımına başvurmuş ve oradan birçok subay, topçu ve diğer teknik uzmanlar ve kitaplar getirtmişti (TSK Tarihi 3/4,1982:28-30).

Osmanlı Devleti-Fransa ilişkileri, Fransa'nın Mısır'a yerleşme hedefleri nedeniyle bir süre sonra tekrar bozulmaya başladı. Aslında Mısır'ı alan Napolyon'un Osmanlı Devletine olan ilgisi, bir süredir devam ediyordu. İtalya savaşlarından önce Fransa'da henüz pek tanınmayan Napolyon, ön plana çıkarak kendini ispat edebilmek için III. Selim tarafından Fransa'dan istenilen eğitici subaylar arasında yer almak istiyordu. Bunun için, Fransız Selamet-i Umumiye Komitesi'ne şu dilekçeyi verdi:

“Rusya Çariçesinin, Rusya-Avusturya dostluk bağlarını kuvvetlendirdiği bir devirde, Osmanlının askerlik bakımından hatırı sayılır bir hale gelmesi için Fransa'nın elinden gelen her şeyi yapması kendi çıkarınadır. Bu devletin kahraman fakat harp sanatının prensiplerinden anlamayan pek çok milis askeri vardır. Modern terbiyede, harplerin kazanılmasıyla ve en çok kalelerin alınmasında ve savunmasında iş gören topçuluk, Osmanlılarda henüz çocukluk evresindedir. Bunu kavrayan Babîâli bizden topçu ve istihkâm subayları istedi. Bugün orda bu

alanlarda çalışan birkaç subayımız vardır. Fakat müspet bir netice elde edilmesi için bunlar ne sayı, ne de bilgi bakımından yeter görülebilir.

Birçok yerlerde ve en çok Tulon'un kuşatılmasında topçularımıza komuta ederek ün kazanan General Bonaparte hükümet adına Osmanlı ülkesine gitmeye isteklidir. Kendisiyle beraber harp bilimlerinde özel bilgileri olan 5-6 subayı da götürecektir. Bu yeni ödevinde başarılı olursa, yani Türk orduları kuvvet kazanırsa, Bonaparte vatanına büyük bir hizmet yaptığına kani olacak ve dönüşte kendini ona layık görecektir" Bonaparte (Haksun, 2004:167).

Fakat Napolyon, İtalya ordusu başkomutanlığına atanıp, Avusturya orduları üzerine bir seri zafer kazandıktan sonra düşüncesini değiştirdi. Napolyon'a göre artık Osmanlı İmparatorluğu yıkılmak üzereydi ve onları düşünmeye gerek yoktu. Tamda bu sırada Alman Filozofu Leibniz, Almanya ile Fransa arasında sürüp giden antlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için IV. Lui'ye sunduğu bir planda Almanya ile Fransa'nın, Osmanlılara karşı yapacakları birlik savaşının karşılığı olarak Fransa'nın Mısır'a yerleşmesini önerdi. Fakat proje yürürlüğe giremedi. Bu yüzden de Mısır'a herhangi bir zarar gelmemişti. Ancak Napolyon, İtalya savaşlarına son veren Kampo Formiya Antlaşmasını imzaladıktan sonra 1797 yılında Paris'e döndü. Kendi gibi Fransa'nın Mısır'a yerleşmesini isteyen dışişleri bakanı Talleryan ile anlaştı. İki devlet adamı Direktuvar hükümetine düşüncelerini kabul ettirdi. Sözde, ada devleti olması nedeniyle kendisine bir şey yapamadıkları İngiltere'yi sömürgelerinde yenmek için Mısır seferini hazırlamaya başladı. Gerçekte seferin amacı, Fransa'ya Akdeniz'de önemli bir sömürge kazandırmaktı. Osmanlılar ise Fransa'nın Mısır'ı alacağına dair haberlere bir türlü inanamıyordu. Böyle bir düş ortamındayken, 2 Temmuz 1798 tarihinde Fransa'nın İskenderiye limanına çıktığı haberi geldi. Zaten 1797 yılında imzalanan Kampo Formiya Antlaşması, Fransa'ya yedi Yunan adası ile Arnavutluğu kazandırmıştı. Böylece Fransa ve Osmanlı Devleti komşu olmuştu. Napolyon'un Yunan adalarında ulusçuluk propagandası yapmaya başlaması, Rusya'nın çıkarlarına uygun düşmüyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne yakınlaşan Rusya'nın yanı sıra Fransa'nın Afrika'daki yayılma politikasından rahatsız olan İngiltere'de Osmanlı Devletiyle ittifak kurmak istiyordu. 1798 yılında Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanmasının, Fransız Donanmasını Abukir limanında yakalayıp yok etmesi üç devletinde çıkarları için uygun düşüyordu. Bunların üzerine Osmanlı devleti hem Rusya ile hem de İngiltere ile

Antlaşma imzaladı. Osmanlı-Rus antlaşması, Osmanlı tarihi için çok büyük anlam taşımaktadır. Osmanlılar bu antlaşmaya kadar bağlaşmalar sistemine girmeyerek siyasette yalnızlık ilkesine bağlı kalmıştır (Haksun, 2004:168;TSK Tarihi 3/4,1982:29).

Osmanlı-Rus bağlaşması, iki devletin komşuluk ilişkilerinde de bir dönüm noktası olmuştur. Daha önce Osmanlı Devleti ve Rusya sürekli olarak birbirlerini yok etmeye çalışmıştı. Bu bağlaşmadan sonra Osmanlı Devleti aleyhine girişimde bulunan devletler Rusya'yı da göz önünde bulundurmamak zorunda kaldılar. İngilizlerle imzalanan antlaşmaya göre ise Osmanlı Devleti Akdeniz'deki tüm limanlarını Fransa'ya kapatacağı. Buna karşılık olarak İngilizler, Napolyon'u Mısır'dan çıkarmak için çalışacaktı. Aslında Cebeli Tarık'tan sonra, Malta'yı alan ve Hindistan'ın güvenliği için Mısır'la yakından ilgilenen İngiltere, Osmanlı karasularında Fransız ticaretini yok ederek yerine geçmek istiyordu. Bu antlaşma aynı zamanda İngiltere'nin Osmanlı topraklarının bütünlüğünden yana siyaset izlemesinin başlangıcı olmuştur. Bütün bunlara rağmen Mısır'ı alan ve müteakiben Suriye'yi almak için hareketlenen Napolyon Akka kalesinde Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna yenildi. Yerine Kleber'i bırakarak Fransa'ya dönmek zorunda kalan Napolyon, böylece hüsrana uğramış oldu (Haksun, 2004:169-170).

2.3 Teknolojik Gelişmeler

Kurulduğu 1299 yılından 17. yüzyıla kadar geçen sürede tüm dünyada gıpta ile bakılan bir orduya sahip olan Osmanlı Devletinin bu yüzyıldan itibaren nasıl gerileme sürecine girdiğine daha önce değinmiştik. Kuşkusuz ki Osmanlı Devletinin bu kadar büyümesini sağlayan temel faktör, üç kıtada birden zaferden zafere koşan Osmanlı Ordusu idi. Fethedilen bölgelerdeki zenginlikler, devletin hazinesini dolduruyor, zenginliğine zenginlik katıyordu. Savaş meydanlarında kurulan bu üstünlük, zamanla Osmanlı devlet adamlarında gereksiz bir büyüklük kompleksinin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Osmanlı ordularının üstün cesareti ve savaşçılığı Avrupa'da dilden dile dolaşıyordu. Bazı yabancı yazarların o yıllardaki Osmanlı ordusu hakkındaki görüşleri şöyleydi: Paul Jove, Türk askerlerini üç noktadan Hristiyan askerlerinden üstün bulmaktadır: “Amirlerine tereddütsüz itaat ederler, muharebede canlarını düşünmezler, ekmezsiz ve şarapsız, sadece suyla arpayla kanaat ederek uzun zaman yürüyebilirler” (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik 1995:246).

Pastel, “XVI. Yüzyılda, Osmanlı ordusunun, dünyanın en ilahi nizamına riayet ettiğini, şaşılacak derecede büyük bir sessizlik içinde manevra yaptığını” yazar (TSK Tarihi, İdari ve Lojistik, 1995:247).

Osmanlı ordusu sadece disiplini ve savaşıcılığı ile değil kullandığı silah teknolojisi ve harp taktiği ile de uzun yıllar boyunca Avrupa devletleri karşısındaki üstünlüğünü sürdürmüştü. 17. yüzyıla kadar etkin bir politikaya ve büyük bir askeri güce sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, silahlı kuvvetleri için gereksinim duyduğu silah, mühimmat, araç ve gereçleri üreten harp sanayisini kurmuş ve üstün bir düzeye çıkarmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, hızla genişlemiş ve bu arada tımarlı süvari sayısı kısa sürede çoğalmış, bu süvarilere en iyi silahlar tedarik edilmişti. Gerçekten, 15 ve 16. yüzyılda Osmanlı Devletinde gelişmiş bir sanayi faaliyetinin var olduğu ve ihtiyaç duyulan her türlü harp malzemesinin milli sanayi imkânlarıyla üretildiği görülmektedir. İhtiyaçların yurt içinden karşılanamaması durumunda veya Avrupa’da yeni bir silahın yapılması durumunda devlet adamları yeniliklerden faydalıyor hatta bazen Avrupa’dan gelme uzmanlar kullanıyorlardı. Osmanlılar, daha İstanbul’un fethinden önce, barut, muhasara topu, havan, humbara, arkebut, lağım (mayın) gibi dönemin silahlarını almışlardı. 1578–1590 yılları arasındaki İran savaşları ile 1593-1606’daki Avusturya savaşları sırasında reform dolayısıyla kiliselerden sökülüp kırılan çan parçaları bile İngiltere’den ithal edilip top yapımında kullanılmıştı. 1645–1669 Girit seferinde bile, Osmanlılar hala top, humbara, havan, lağım ve ateşte güçlü durumlarını sürdürüyorlardı. Ülkede demir, kurşun, bakır madenleri işleniyor, güherçile ve kükürt üretimi devam ediyordu (Berkes, 2004:74).

Osmanlı Devleti’nin top, tüfek, barut, havan ve lağım gibi kara silahlarının üretiminde gösterdiği ilerlemeye rağmen denizcilik alanında İstanbul’un fethine kadar önemli bir gelişme görülmemektedir. İstanbul’un fethiyle birlikte gelişmeye başlayan Osmanlı donanması, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa komutasında zirveye çıkmıştır. (1523) Donanmaların bütün malzemesi, usta ve işçileri Türk milliyetine mensup olup, 17. yüzyılın ortalarına kadar her yıl 40 kadırğa inşa etmek kanundu. Bu suretle eksiklerin yeni dolduruluyor veya donanmanın sayısı artırılıyordu. Türk mühendis ve işçilerininin meydan getirdiği bu savaş filosu Preveze deniz savaşında Haçlı donanmasını perişan etmişti. 1571 İnebahtı savaşında,

donanmasının tamamını kaybeden Osmanlı Devletinin denizcilikte bir daha toparlanamayacağını düşünen Avrupa devletleri çok geçmeden yanıldıklarını anladılar. 5 ay gibi kısa bir sürede 200 parçalık Osmanlı Donanması tam teçhizat denize açılmıştı. İnebahtı savaşında donanmasını kaybeden Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa dönemin Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşaya “gemi teknesi yapmak mümkündür, fakat 200 sefineye beş altı yüz lenger ve buna göre palamar, yelken, halat ve ip bulmak ihtimali yoktur” demişti. Sokullu Mehmet Paşa’nın yanıtı ise şöyle olmuştur;

“...Paşa hazretleri, sen henüz bu Devlet-i Aliyeyi bilmemişsin be!...Vallah böyle itikad eyle. Bu devlet ol devlettir ki, murat edinirse cümle donanmasının lengerlerini ve sarenlerini gümüşten, çarmlıklarını ibrişimden, yelkenlerini atlastan etmekte şubat çekmez ve herhangi bir geminin mutat üzre alatunu ve yelkenlerini yetiştiremezsen bu minval üzere benden al...” (Gülen, 2001:23-24)

Peki, ne olmuştu da 16 nci yüzyılın ikinci yarısında bile bu kadar güçlü bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devleti aradan geçen yüz yıldan sonra hem ekonomisi hem de ordusu bozulmuş, savaş meydanlarında perişan olmuştur. Tabi ki ilk akla gelen nedenler padişah ve devlet adamlarının yetersizliği olmaktadır. Bunun yanı sıra İmparatorluğun doğal sınırlarına ulaşması, taassubun aklın ve bilimin önüne geçmesi ile Osmanlı devlet adamlarında oluşan üstünlük kompleksi işlerin tersine dönerek İmparatorluğun büyük bir hızla güç kaybetmesine neden olmuştur. “Kefere” diye nitelendirilen Avrupa devletlerinde olup bitenleri izlemeyen, hatta elçilik açmaya bile gerek görmeyen Osmanlılar teknoloji alanında ortaya çıkan gelişmelere de kayıtsız kalmıştır. Bu durum savaş meydanlarında da kendisini göstermiş ve Osmanlı ordusunun peş peşe yenilgiler almasına sebep olmuştur. Sadece kılıçlarının keskinliğine, bileklerinin kuvvetine güvenen, eski zaferlerinin gururuna kapılan Osmanlılar, yerinde sayarken Avrupa Devletlerinde Reform ve Rönesans’ın etkisiyle yeni bir döneme girilmiş ve art arda teknik buluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Hafif silah teknolojisinde, topçuluk ve istihkâmcılıkta büyük ilerlemeler gösteren batı orduları, Osmanlı ordusundan daha üstün bir duruma ulaşmıştı (Uluçay ve Kartekin, 1958:10-11).

Osmanlı ordusunun, teknolojik olarak batı ordularının gerisinde kaldığını bildirerek devlet adamlarını ilk defa uyaran kişi, ulema sınıfından Bosna kadısı Akhisarlı Hasan

el-Kâfi'dir. Akhisarlı 1596 Eğri seferinin ardından yazdığı Usûlü'l-hikem fi nizami'l-alem adlı kitabında özetle şöyle yazmaktadır:

“Şimdiki zamanda silahlar ihmal edildi. Bu yüzden savaştan çok kaçan oluyor. 1596'da Eğri seferinde bu görüldü. Özellikle Rumeli ve Bosna'da düşman ile cenk eylemeye dayanamayıp firar edenler oldu. Şimdi düşmanda yeni çıkmış silahlar kullanılıyor ve askerimiz bu yüzden kaçıyor. Bizim de bu silahları edinmemiz gerekir. Yasaklardan sakınma, disiplin kalmadı. Zulmeden zafer kazanamaz. Asker zulme başladı mı arkası yenilgidir. Üç yıldan beri, özellikle, Anadolu'da şehir ve köylerde asker zulmü başladı. Müslümanların, Hristiyanların ırzını ve mallarını yağma ediyorlar. Bunu yapan özellikle kapıkulları diye adlandırılanlardır” (Berkes,2004: 36).

16. yüzyılda Avrupa'da özellikle tüfek yapımında başlayan yenilikler, 17. yüzyılda savaş tekniğinde, asker eğitiminde, savaş nizamı tertibinde köklü değişiklikler getirmişti. Önce Almanya'da, sonra Hollanda'da ve Fransa'da gerçekleştirilen teknik yenilikler sonucunda, Osmanlı piyadesinin kullandığı ağır ve hantal arkebuz tüfekleri yerine, ateşlenmesi ve doldurulması kolay, hafif çakmaklı tüfekler savaşlarda kullanılmaya başladı.

1709 yılında Auba'nın yaptığı süngülerin ateşli silahlara takılarak kullanılabilmesi ve fişegin bulunması, ordunun eğitiminde ve taktik tertiplenme yöntemlerinde çok önemli değişiklikler yapılmasına neden oldu. Dönemin savaş kuramcısı Montecucoli de yeni savaş kuramının ilkelerini şöyle açıklamaktaydı;

“Yeni savaş kavramına göre savaşı yürüten başlıca ilkeler savaş amacının belirlenmesi, ordunun hareketliliği, şaşırmanın önemi, taşıtların ve yolların önemi, yedek güçlerin bulundurulması, daimi ordu beslenmesi ve bunun destekleyecek mali kaynakların sağlanmasıdır.” Bu açılardan Osmanlı ordusunun, eğitilmiş daimi ordu kavramının en iyi örneği olduğunu söyleyen Montecucoli, bütün bunlara rağmen Osmanlı silah teknolojisinin de geri kaldığını vurgulamıştır. “Topları gösterişli ve korkutucudur; fakat hareketli ordular karşısında işe yaramazlar; battal ve ağırdırlar. Ordunun saf nizamları da çağdaş nizamların gerisinde kalmıştır. Bir orman sıklığını andıran bu ordu, kişisel cesaretle üstün olmakla birlikte, yeni savaş yöntemlerinde kullanılan, ateş gücü üstün, yeni silahlarla donatılmış olan bir ordu karşısında disiplinini yitirir, panik başlar. Komuta birliği yokluğundan ötürü

paniğin arkasından askerin kaçmaya, önüne geleni yağmalaya koyulması gelir”
(Berkes, 2004: 54–55).

Gerçekten de yüzyıllardır Avrupa’yı titreyen, hatta hiçbir zaman mağlup edilemeyeceğine dair görüşler ileri sürülen Osmanlı Ordusu, artık eski gücünü kaybetmişti. Öyle ki eskiden kendisinden birkaç kat büyüklükteki orduları perişan eden Türk ordusu, artık kendi büyüklüğünün yarısı kadar bile olmayan ordulara yenilir olmuştu. Piyadesi, akıncı süvarisi ve ağır muhasara topları etkisini kaybetmeye başlamıştı. Avrupa ordularının, hem hafif piyade tüfeği hem de sürat toplarıyla sağladığı üstün ateş gücü karşısında, Osmanlı ordusu düzensiz bir kalabalık haline dönüşüyor, arkasından panik başlıyordu. Kaçan asker sevk ve idare edilemiyordu. Piyadenin yayılışı, mevzilenişi, keşif ve haber alma gibi taktiksel konularda da gerilemeler olmuştu. Eskiden ordunun başında savaşa giden padişahlar, hem manevi açıdan askere güç verir, hem de daha şehzadeliği döneminde kazandığı savaş tecrübesiyle zaferlerin kazanılmasında büyük rol oynardı. Gerek sadrazamlar, gerekse üst rütbeli komutanların hepsi liyakata göre seçilir ve buldukları konuma hak ederek gelirlerdi.

Fakat 17nci yüzyıldan itibaren, şehzadeliği sırasında sarayda kafes hayatı yaşamış padişahların yetersizliği nedeniyle, askerlikten gelmemiş kişiler yüksek komutanlık makamlarına gelmeye başladılar. Çoğu zaman orduyu sadrazamlar komuta eder, cesaret ve kahramanlık göstermek isteyen bir sadrazam, düşman kurşununa kurban giderse yalnız savaş halindeki ordu değil, hükümet bile başsız kalırdı.

İlk Osmanlı hükümdarlarının, kabiliyet ve üstün strateji yeteneklerinden yoksun dönemin padişahları, çoğu zaman askerlikten gelen bir komutan yerine, saraydan veya bürokrasiden gelen bir gözdeyi “göreyim seni” diyerek sefere yollardı. Teknolojik geri kalmışlığın yanında, askerlikten anlamayan komutanlarında orduyu yönetmesi, muharebe meydanlarındaki kaçınılmaz sonuçları hazırlamıştı.

Askeri teknoloji ve sanayideki gelişmelerin artık izlenemeyişinin baş nedeni ise, Osmanlı maliye ve devlet ekonomisinin içine düştüğü bunalımdı. Osmanlı parasının değeri düşerken Avrupa’nın hem ham, hem de işlenmiş maddelerinin değeri yükselmekteydi. Bu durumda çağdaş yenilikler artık izlenemiyor, ordu yeni silahlarla donatılmıyor, asker yetiştirme yöntemleri geriliyor, asker arasında disiplinsizlik ve isyan eğilimleri başlıyordu (Berkes, 2004:76).

BÖLÜM 3: 18 NCİ YÜZYIL ISLAHAT HAREKETLERİ

1683 İkinci Viyana Kuşatmasından 1699 Karlofça Antlaşmasına kadar geçen süre Osmanlı Devleti açısından sonun başlangıcı olarak görülmektedir. Osmanlı Devletinin en kanlı, en buhranlı ve tehlikeli dönemini kapsayan bu yıllarda, koskoca imparatorluk, ikiyüz senede kazandığı yerleri kaybettiği gibi elinde kalanları da müdafaa edemeyecek bir hale gelmişti. 1699 yılından 1718 Pasarofça Antlaşmasına kadar geçen 19 yıl boyunca Avusturya, Macaristan ve Rusya ile de savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, bu tarihte imzaladığı Pasarofça Antlaşmasıyla kesintili de olsa bir barış dönemine girmişti. 1718 yılından başlayıp 1730 tarihine kadar geçen bu süre “Lale Devri” olarak adlandırılmış olup, Osmanlı Devletindeki ilk yenilik hareketlerinin de başladığı dönem olarak görülmektedir. Lale devri ile başlayan 18. yüzyıl ıslahat hareketleri, sosyal bilimciler tarafından aşağıdaki dönemlere ayrılarak incelenmektedir;

18. yüzyıl yenilik hareketleri

- Lale Devri (1718–1730)
- I.Mahmut Islahatları (1730–1754)
- III. Mustafa Islahatları (1757–1774)
- I.Abdülhamit Islahatları (1774–1789)
- III. Selim ve Nizam-ı Cedit (1789–1807)

3.1. Lale Devri Islahatları (1718–1730)

1718 yılında Pasarofça Antlaşmasını imzalayan Osmanlı devletinin başında padişah III. Ahmet ve Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa bulunuyordu. Türk modernleşme tarihinin başlangıcı olarak nitelendirilen bu dönemin en önemli yanı, 1595 yılında başlamış olan geleneksel düzene dönme arayışlarının yetersiz olduğunun kabul edilerek, ekonomik, sosyal ve bilimsel alanda daha ileride bulunan ülkelerden yararlanma fikrinin uygulamaya geçirilmesidir. Aslında, uzun yıllardır Avrupa uygarlığını aşağılayan Osmanlı devlet adamları ve uleması, askeri teknik ve yenilikler söz konusu olduğunda,

olumsuz bir tavır takınmıyor hatta cihad yapmaya yarar sağladığı için bu yenilikleri destekliyorlardı.

1560'da Osmanlı Devletinde Alman elçisi olarak bulunan Busbec, bu konuda şöyle yazmıştı;

“Dünyada hiçbir ulus, Hristiyanlar tarafından icat edilen top, havan ve daha diğer birçok şeyleri kullanmalarıyla da kanıtlandığı gibi, yabancıların yararlı icatlarından yararlanmada Türklerden daha büyük bir isteklilik göstermemiştir. Bununla beraber, şimdiki halde, matbaayı kullanmaya veya saat kulesi dikmeye yönlendirilemezler. Çünkü kutsal yazıların, yeni kendi kutsal kitaplarının, basıldığı takdirde artık yazı olmaktan çıkacağını ve saat kuleleri dikilirse müezzinlerinin otoritesinin ve eski dini törenin bundan zarar göreceğini zannederler.” (Lewis, 1996:42)

İstanbul'da Alman elçisi olarak görev yapan Busbec tarafından tasvir edilen fikir yapısı, bizce ıslahat hareketlerinin neden öncelikle ve çoğunlukla askeri alanlarda yapıldığının bir başka göstergesidir. Zaten askeri alanın dışında yapılan yenilik hareketleri genel olarak halk tarafından kabul görmemiş ve çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devletinde ilk reform teşebbüsüne cesaret eden devlet adamı Lale Devrinin Sadrazamı olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. İbrahim Paşa aynı zamanda Avrupa'yı tanımanın, Osmanlı dış politikası için çok önemli olduğuna inanan ilk Osmanlı Sadrazamı olarak da kabul edilmektedir. 1730 yılına kadar tüm yetkileriyle bir hükümdar gibi ülkeyi yöneten İbrahim Paşa, savaştan ve mücadeleden hoşlanmazdı. İyi bir eğitim almış olan İbrahim Paşa, ülkeyi barış içerisinde geliştirmeyi umuyordu. Bilimsel tartışmalara, edebiyat ve tarihe düşkün olan Sadrazam, bu konularda ün yapmış kişileri çevresinde topladı. Bazı tarih kitaplarının ve Aristonun eserlerinden bazılarının Osmanlıcaya çevirisini yaptırdı. Avrupa Devletleriyle yakın ilişkiler kurmayı isteyen Damat İbrahim Paşa, 1719 yılında Viyana'ya bir elçilik heyeti gönderirken 1720 yılında da Fransa ile bir ittifak olanağı aramak üzere Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi de Paris'e göndermiştir. Bu görevine ilave olarak Fransız uygarlığını tanınması, incelemeler yaparak bunlardan Osmanlıya uygulanabilecek olanlar üzerine bilgi getirmesini istemiştir. Paris'e giderken oğlu Sait Mehmet Efendi'yi de yanında götürün Mehmet Çelebi, Fransa'da gördükleri karşısında büyük şaşkınlık duymuştur. Fransa'dan

dönünce yazdığı “Sefaretname” isimli eserinde Paris’te gördüklerini adeta yeni bir dünya keşfetmiş gibi takdir ve hayranlıkla anlatır. Yeni teknikleri, askeri okulları, bilim kurumlarını, rasathaneyi, hastaneleri, limanları, anatomi laboratuvarlarını, karantina yöntemlerini, hayvanat bahçelerini, park, tiyatro ve opera gibi Osmanlıda hiç bilinmeyen eğlence yerlerini anlatan Çelebi Mehmet, bunlardan olumsuzca söz etmek yerine, acayip bulduklarını bile olumlu bir dille neşretmektedir. Yazdığı eserde o dönemin Avrupa’sının en ileri ülkesi olan Fransa’daki gelişmeleri derin bir görüşle incelememiş olmakla birlikte, yazdıklarında o dönem için yeni sayılabilecek bir bakış açısı görülmektedir (Özkul,2005:130-132).

Mehmet Çelebi’nin Paris’e yanında götürdüğü oğlu Sait Mehmet Efendi döndükten sonra İbrahim Müteferrika ile birlikte matbaanın açılması için çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. Osmanlı Devletindeki ilk matbaa, İbrahim Müteferrika ve Sait Mehmet tarafından 1727 yılında Sultan Selim semti civarında İbrahim Müteferrika’nın evinde kuruldu. Şüphesiz ki bu basımevinin kurulabilmesi için Sadrazam Damat İbrahim Paşa’nın büyük katkısı olmuştu. Bu matbaada 14 yıl içinde toplamı 23 cilt tutan 17 eser basılmıştır. Bunların 11 tanesi tarih, 3 tanesi dil, 3 tanesi faydalı bilimler (coğrafya, miknatis, askerlik) üzerinedir. Watson’un hesaplamasına göre toplam baskı adedi 13200 olmuştur (Berkes, 2004:62).

Zaten Lale Devrinin en büyük kazanımı, bu matbaanın açılarak, kitap sayısının arttırılmış olmasıdır. Aslında Osmanlı Devletinde, daha II. Beyazıt zamanında Yahudiler tarafından bir matbaa açılmıştı, ancak Türkçe eserlerin basımı yasaktı. Yeni kurulan matbaaya da Kuran, fıkıh, hadis gibi dini eserleri basmamak kaydıyla izin verilmişti. Matbaanın kurucularından Sait Mehmet Efendi,1741 yılında diplomatik bir görevle Fransa’ya gönderilmiş, 1755’te de kısa bir süre sadrazamlık yapmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla ilk Fransızca öğrenen Osmanlı sadrazamı da o olmuştur. Fransız hayranı olduğu, ziyafetlerde şarap içtiği ve operaya meraklı olduğuna dair, Fransız kaynaklarında bilgiler mevcuttur (Berkes, 2004).

Matbaanın diğer kurucusu olan İbrahim Müteferrika, tarihte hep bu özelliğiyle bilinmektedir. Ancak onun Osmanlı modernleşme tarihi açısından çok önemli bir yanı daha vardır. Müteferrika, Osmanlı asker düzeninin çağdaş Avrupa yöntemlerine göre ıslah edilmesi gerektiğini ortaya koyan ilk düşünce adamıdır. Aslen Macar olan İbrahim

Müteferrika, 1674 yılında doğmuş 1692 yılında Müslüman olmuştur. Türkçeyi ve İslam bilimlerini çabuk öğrenerek yükselmiş, hatta 1705–1711 ya da 1711–1714 yılları arasında Müslümanlığı savunmak için “Risale-i İslamiye” adında bir kitap da yazmış, sonunda da müteferrikalığa ve hâcegan rütbesine kadar yükselmiştir. İbrahim Müteferrika’nın 53 yaşında, hâcegan rütbesindeyken yazdığı “Usulü-l hikem fi nizami’l-ümem” isimli eserinde, Osmanlı Devlet kuruluşunun bozulmasının ve Avrupa devletlerinin güçlenmelerinin nedenlerini araştırdığı görülmektedir. Müteferrika, eserinde Osmanlı Devletinin gelişmesi için neler yapılması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Niyazi Berkes, bu eserin 1731 yılında I.Mahmut’a sunulduğunu belirtirken, Bernard Lewis bu eserin önce Damat İbrahim Paşa’ya sunulduğunu, 1732 başlarında da I.Mahmut’a tekrar sunulduğunu yazmaktadır (Lewis,1996:48;Berkes,2004:50-53).

İbrahim Müteferrika, söz konusu eserinde, Avrupa’nın en ileri devletlerinin demokratik düzenle yönetilen İngiltere ve Hollanda gibi ülkeler olduğunu belirtmiştir. Avrupa devletlerinin askeri yapılarını inceledikten sonra Rusya’da Deli Petro tarafından yapılan reformları örnek olarak göstermiş, Osmanlı Devletinin bu yeniliklerden ders alarak gerekli reformları yapmadığı taktirde Rusya ve Avrupa karşısında güçsüz düşeceğini anlatmıştır. Bu eserinde Müteferrika, ilk defa olarak Avrupa’da yeni askerlik kuruluşlarını, taktik ve strateji yeniliklerini anlatırken “Nizam-ı Cedit” terimini kullanmıştır (Berkes, 2004:53–54).

Lale Devrinin askeri reformlar açısından dikkati çeken diğer bir önemli olayı da Pasarofça Antlaşmasının hemen ertesinde yazılmış olan “Tahrir” isimli belgedir. Bu belge, adı verilmeyen Müslüman bir devlet adamı ile Hristiyan bir subay arasında geçtiği varsayılan bir tartışmanın tutanağını andırır. Bu belgeyi kimin yazdığı tam olarak bilinmese de, yazılışından yıllarca sonra bu belgeden söz eden Esat Efendi (1785–1847), bu belgeyi zamanın bazı düşünürlerinin padişah III. Ahmet’e sunulmak üzere Sadrazam İbrahim Paşa’ya bir muhtıra olarak verdiklerini bildirir. Çok daha sonraları bu belgeden söz eden başka bir tarih yazarı, Mustafa Naci Paşa (1824–1889) ise bunun Osmanlı hizmetinde bulunmuş olan bir Avrupalı tarafından yazıldığını bildirmektedir (Berkes, 2004:45).

Bernard Lewis ise bu belgenin amacının, İmparatorluğun kötü durumunun olabildiğince karanlık tasvir edilerek, Osmanlı egemen çevrelerinin yenilgiyi kabule hazırlanması olduğunu iddia etmektedir (Lewis, 1996:46).

Belgenin kendisi incelendiğinde, gerekli reformların ne olduğunu tartışan Müslüman ve Hristiyan'ın tezlerinin, yabancı gözlemcilerin görüşüyle birlikte sunulduğu görülmektedir. Tartışmadaki "Müslüman" Osmanlı rejiminin ve İslamın üstünlüğünü vurgularken, "Hristiyan" ise buna karşı çıkmamakla beraber, Avrupa dünyasında gelişen yeniliklerin alınması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Müslüman bunu onaylamasa da, tersini de iddia etmez. Sözü edilen yenilikler ise kültür ve ekonomi alanlarında değil sadece askerlik alanlarındadır (Berkes,2004:45).

Lale Devrinin diğer bir askeri reform projesi de 1716 yılında Rochefort adlı bir Fransız subayı tarafından padişaha sunulmuştur. Fransa'da ortaya çıkan Katolik-Protestan savaşından kaçan ve aslen Protestan olan Huguenot grubunun başında bulunan Rochefort isimli subayın Osmanlı'dan istediği şey Eflak ve Boğdan, olmazsa başka bir yerde yerleşme izni verilmesidir. Bu amaçla o dönemki sadaret Kaymakamı olan İbrahim Paşa ile görüşmelerde bulunan Rochefort, Osmanlı ordusunda yabancı mühendis subaylardan oluşan bir fen kıtasının kurulması için bir proje sunmuştur. Rochefort, Osmanlıya kabul edildikleri taktirde "cedit nizam" alayları kurmak üzere subay eğitimi ve yetiştirmesini üstleneceğini, kendilerinin Protestan olması nedeniyle Osmanlı'nın baş düşmanı olan Katoliklerin zulmüne uğradıklarını, Osmanlı Devletinin kendilerine yer vereceğine inandığını söyler. Ancak Rochefort'un İstanbul'a niçin geldiğini, casus tercümanlar aracılığıyla öğrenen Fransız elçisi, hükümetinin direktifine uymuş ve rüşvet yolunu kullanarak bu projenin kabul edilmesini önlemiştir (Berkes, 2004:46-49).

Lale Devrinde ortaya çıkan bu reform talepleri, düşünüldüğü kadar uygulamaya koyulamadı. Denizcilik ve Gemicilik alanında bazı yenilikler yapılmaya başlandı. Osmanlı tarihinde ilk kez 1682 yılında üç ambarlı kalyon inşa edilmişti. III. Ahmet zamanında bu gemilerin yapımı tekrar ele alınıp geliştirildi ve kadırga tipi gemiler Osmanlı donanmasından kalkmaya yüz tuttu. 1720 yılında asıl adı David olan bir Fransız, Türklüğe geçerek "Gerçek" ismini aldı. İşte bu Fransız'ın İstanbul'da bir itfaiye takımı kurduğu görülmektedir. Ayrıca yine bu dönemde, Haydarpaşa'da bir birlik

kurularak, Avrupa usulü talimlere başlatılmıştır. Tam olarak kimin tarafından ne zaman kurulduğu belli olmayan bu birliğin toplam 300 kişiyi bulan askerlerinin tamamı padişaha en yakın ocak olan Bostancı ocağından alınmıştır. Bu seçkin birlik 1730 Patrona Halil isyanına kadar eğitimlerine devam etmiştir. (Lewis, 1996; Berkes,2004:63).

Lale Devri (1718–1730) Osmanlı tarihinde daha çok batı taklitçiliğinin, zevk ve sefanın yoğun olarak yaşandığı bir devir olarak anılmaktadır. Gerçekten de bu dönemde, Paris’e elçilik göreviyle giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin dönerken getirdiği planlara göre İstanbul yeniden imar edilmiştir. Fransız mimari planlarına göre yapılan Kâğıthane’deki Sadabat Köşkü, Üsküdar’daki Şerefabat, Beylerbeyi bahçesindeki Bağ-ı Ferah, Fındıklı’da bugün Mimar Sinan Üniversitesi’nin bulunduğu yerde Emnabad, Alibeyköyündeki Hüsrevabad dönemin en önemli saraylarıydı. Döneme ismini veren Lale çiçeği adeta bir tutku ve prestij sembolü haline gelmişti. Yaz aylarında lale bahçelerinde eğlenceler düzenlenir, kış aylarında da helva sohbetleri yapılır olmuştur. Lalenin 239 çeşidi yetiştirilirken, bunlara çeşitli isimlerde verilmişti. Fiyatları çok pahalı olan lale soğanları, Mahbub, Müferrih-i zat, Vefk-i Meram, Nur-ı Saadet gibi isimlerle anılır olmuştur. Fransız yaşantısı ve modasının taklit edilmeye başlandığı bu dönemde, Osmanlı yüksek tabakası lale bahçeleri arasında yeni bir dünyanın zevk ve sefasına dalmışlardır. Tütün ve kahvenin serbest bırakılmasıyla İstanbul halkı da kahvehanelerde ve meyhanelerde, yöneticileri gibi eğlenir olmuştur. Devletin ileri gelenleri, devlet sorunlarını lale bahçelerinde tartışırken, halktan ayırt edilmez duruma gelen yeniçerilerde hem kendi aralarında hem de halk tabakasıyla Galata ve İstanbul kahvehanelerinde aynı konuları konuşuyorlardı. Sadrazam İbrahim Paşa ve çevresi bu eğlencelere o kadar dalmıştı ki 7–8 aydır ayaklanma hazırlığı içindeki Patrona Halil ve adamlarının farkına varamadılar (Berkes,2004:43-44;Haksun,2004:172-175).

Sonunda 28 Eylül 1730 tarihinde, Yeniçeri ocağına kayıtlı 17 kişi birleşerek Sultan Bayezid Camisinin kaşıkçılar kapısında, ellerinde yalın kılıç ve bayrak açıp dört koldan harekete geçti. Oradan divan yoluna geçip et meydanına gelen asilere, Yeniçeri Odalarının kapısı açılarak I.Bab-u gün kazanı çıkarıldı. Meydanda epeyce bir kalabalık toplanmıştı. Ayaklanma devlet ileri gelenlerini şaşırtmıştı. Aslında ayaklanma gecesi asilerin yanındaki kalabalık evlerine dağıldığı için, ancak 40–50 kişi kalmıştı. Saraydan

bir miktar bostancı ile baskın yapılsa topluluk dağıtıldı. Görüşmelerle zaman harlandı. Sancak-ı şerif çıkarıldı ve asilere istekleri soruldu Asiler; “Padişahımızdan her vehiç ile hoşnuduz. Lakin devletlerine karar ve kıymetleri olan 4 kişi iki saat içinde bize teslim edilsin” dediler. Sonra da 37 kişinin isimlerini saraya bildirerek bunların saraydan uzaklaştırılmasını istediler. Dört kişilik listede Sadrazam İbrahim Paşa, Şeyhülislam Abdullah Efendi, İbrahim Paşa’nın damatları Mehmet ve Mustafa Paşalar vardı. Padişah III. Ahmet, kendisini kurtarmak için asilerin istediği İbrahim, Mustafa ve Mehmet Paşaları boğdurarak cesetlerini asilere verilmek üzere At Meydanına gönderdi. Asilerin buna rağmen dağılmaması üzerine, Sultan III. Ahmet tahttan çekilerek, yerini yeğeni I.Mahmut’a bıraktı (Haksun, 2004:175-176; TSK Tarihi 3/4, 1982:276-283).

Bir döneme son vererek Sadrazamın kellesini alan, Osmanlı padişahını tahtından indiren Patrona Halil ayaklanmasının aslında hiçbir ideolojik yönü bulunmuyordu. Her ne kadar ayaklanan kalabalığın ikide bir şeriat isteriz diye sesleri duyuluyorsa da isyana neden olan olayların dinle hiçbir alakası bulunmuyordu. Sadrazam İbrahim Paşa, devletin ekonomik durumu kötü olmasına rağmen halka hiçbir katkısı olmayan, sadece seçkin bir tabakanın eğlencesi için kullanılan çok sayıda saray yaptırmıştı. Nitekim isyanın sonunda bu eserlerin tamamı asiler tarafından yıkılmıştır. İbrahim Paşa’nın bütün önemli makamlara kendi akrabalarını getirmiş olması ve batı taklidi eğlenceler, dedikoduları arttırmış ve isyana zemin hazırlamıştı. Ayrıca Lale Devrinin en önemli yeniliği olan matbaanın İstanbul’da sayıları 90.000’i bulduğu söylenen hattatların bir kısmını işsiz bırakması da ayaklanmanın taraftar bulmasını kolaylaştırmıştı. Din kurumunun, matbaanın ancak din dışı yapıtları basabileceğini bildirmesi, hattatların bir kısmının işlerini korumasını sağlamış, bu durum asilerin tutumlarını da etkilemiştir. Ayaklanmanın sonunda matbaaya, tulumbacılık örgütüne, kâğıt ve kumaş fabrikalarına, çini atölyelerine dokunulmamıştı. Tepki sadece eğlenceye ve batı taklitçiliğine yönelik eserlere karşı olmuştu. Ancak Patrona Halil Ayaklanması ideolojik yönü olmamasına rağmen, gerici çevreler tarafından tepkisel halk hareketlerinin kullanıldığı ilk ayaklanma olma özelliğini taşımaktadır (Haksun, 2004:177-178; TSK Tarihi 3/ 4, 1982:276-283).

3.2. I.Mahmut Dönemi (1730–1754) Islahatları

Patrona Halil Ayaklanmasından sonra III. Ahmet'in saltanattan çekilmesi üzerine kardeşi II. Mustafa'nın büyük oğlu I.Mahmut hükümdar oldu. Padişah olduğunda 35 yaşındaydı. (TSK Tarihinde I.Mahmut'un 30 yaşındayken 30 Ekim 1730 Pazartesi gecesi padişah olduğu bildirilmektedir.)

Padişahlığının ilk dönemlerinde Patrona Ayaklanmasının elebaşlarının devlet yönetimine müdahale etmelerinden rahatsız olmuştu. Daha önce Yeniçeri Ocağından atılmış olan isyanın elebaşlarından Muslu Beşe, Ocağa tekrar kendini aldırması ve Kul Kethüdalığı makamına getirtmişti. Özellikle İstanbul kadılığına getirilen Deli İbrahim Hoca'nın yapmadığı şımarıklıklar kalmamıştı. Hükümetin bunlardan korkarak her istediklerini yapması, asilerin cesaretlerini artırıyordu. Padişah I.Mahmut devlet otoritesini bir an evvel kurmak için liyakatli bir adam olan Mısır Kethüdası İbrahim Ağa'ya asileri temizleme görevini verdi. Kapıcılar Ağalığı görevine getirilen İbrahim Ağa gizlice çalışarak isyana katılmayan Yeniçeri Subaylarından bir grup oluşturdu. 17. Ortanın Komutanı Pehlivan Halil Ağa liderliğindeki bu grup, isyancıları öldürmek için hazırlıklarını tamamladı. Patrona Halil ve arkadaşları, Halil'e Rumeli Beylerbeyliği unvanının verileceği vaadiyle saraya çağrıldı. Toplam 18 kişilik asiler grubu, sarayda Aslanhane denilen odada, Pehlivan Halil ve arkadaşları tarafından öldürülerek, cesetleri Bab-ı Hümayun karşısındaki III. Ahmet Çeşmesi'nin önüne atıldı. Başarılı çalışmalarından dolayı, İbrahim Ağa Sadrazamlığa, Pehlivan Halil Ağa da Kul Ağalığı görevine terfi ettirildi. Bu olaydan iki ay sonra tekrar bir ayaklanma hareketi belirmişti. 27 Ocak 1731'de toplanarak Süleymaniye'deki Ağa kapısını basan, Yeniçeri Ağasını yaralayan asiler, Sadrazam İbrahim Paşa'nın atak davranıp Sancak-ı Şerifle üstlerine yürümesiyle bozguna uğramış, çoğu öldürülmüştü (TSK Tarihi 3/4,1982:276-283; Haksun, 2004:179-181).

Padişah I.Mahmut zeki ve soğukkanlı bir padişahı. Gerekli işlerde devletin ileri gelenlerini toplayarak onların görüşlerini alır ve ona göre hareket ederdi. Yirmibeş yıllık saltanı süresince İstanbul'dan dışarı çıkmadı. Fakat atadığı değerli komutanlarla, İran, Rus ve Avusturya savaşlarını yönetti. Babası ve amcasının saltanattan çekilme nedenlerini göz önünde tutarak Sadrazam'ın ve Şeyhülislam'ın oyuncağı olmadı. Şiir ve musikiyi seven I.Mahmut satranç oynamayı da çok severdi. Ölümünde hazine bol

miktarda para bulunan I.Mahmut ileri görüşlü ve yenilik taraftarı bir padişahı. Patrona İsyanının elebaşlarını yok eden I.Mahmut daha sonra yenilik çalışmalarına başladı.

Yeni okullar açmak, batıdaki gelişmeleri Osmanlı Devletinde de uygulamak isteyen Padişah I.Mahmut, çevresinde kendisini destekleyecek kimseyi bulamıyordu. Açmayı düşündüğü okullar için öğretim elemanı ve kitap mevcut değildi. Padişah bir gün İbrahim Müteferrika'yı huzuruna çağırdı. "Düşmanın çoğu zaman zafer kazanmasına neden nedir?" diye sordu. Haksun'un naklettiğine göre İbrahim Müteferrika, Yeniçerilerden korkmakla birlikte askerin kişisel çıkarlarına düştüğünü, coğrafya bilgisinin olmadığını, Avrupa'daki askeri düzenden ve eğitimden habersiz olduğunu, eğer savaş tekniğine önem verilirse, az zamanda düşmanın düzeyine çıkılabileceğini söyledi (Haksun, 2004: 181).

İşte tam bu sırada I.Mahmut'un aradığı niteliklere sahip Avrupa'da çok tanınmış bir General de Osmanlı Ordusunda görev almak istiyordu. Fransız asıllı bir general olan Comte de Bonneval,29 yaşında tanınmış bir subay iken Fransa Kralı ile anlaşamadığı için yurdundan kaçarak, daha önce savaştığı Avusturya ordusuna girmişti. Orada 22 yıl çeşitli savaşlarda ve özellikle Osmanlılarla yapılan savaşlarda ün kazanmış bir General olmuştu. Prens Engene ile rekabeti nedeniyle hapse atılan Bonneval 1727 yılında buradan kaçarak Venedik'e geldi. 1729 yılında, Avusturyalılardan intikam almak amacıyla Osmanlı Ordusuna girmek için Bosna'ya geçti. Avusturya devletine iade edilmemek için Müslümanlığa geçerek Ahmet adını aldı. 1731 yılının Eylül ayında Sadrazam Topal Osman paşa tarafından huzura çağırılıp, kendisine Humbaracı Ocağının ıslah edilmesi görevi verildi. Bu işte Bonneval'e yardımcı olması için onun gibi Müslümanlığı kabul etmiş üç Fransız Subayı ve Fransız hükümeti tarafından gönderilen iki Topçu Subayı da görevlendirildi (Lewis, 1996:48-49; Berkes, 2004:63-64).

Humbaracı Ocağı, eski Osmanlı ordusunda çok önemli bir yere sahipti. Humbaracılık o dönemin bomba ve havan topu askerliği idi. Bunların kale muhafızlıklarında görevli olanları Timarlı örgütüne bağlıydılar. Cebeci Ocağına bağlı olup bomba yapımı işinde çalışan humbaracılar ile topçu ocağına bağlı havan topu humbaracıları Kapıkulu Ocağına mensuptular. 17. yüzyılda bomba ve top yapımındaki teknik ilerlemelerin takip edilemeyeşi, gerekli hammadde ve yapım malzemelerinin İtalya, Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerden satın alınamayışı yüzünden, Humbaracı Ocağı çağının

gerisinde kalmış ve önemini kaybetmişti. Bu ocağın modernleştirilmesi görevini alan Bonneval, Bosna'dan gelirken, beraberinde getirdiği bir kısım humbaracı askerini, Bostancı Ocağından seçilmiş askerlere katarak 1733 yılında maaşlı bir Humbaracı kıtası kurdu (Berkes, 2004:64-65).

Avrupa ordularının kuruluşuna göre bölük, tabur, alay düzeninde tertiplenen bu birliğin eğitimi için 1734 yılında Üsküdar'da "Hendesehane" adı altında ilk askeri fen ve tatbikat okulu açıldı. Bu hizmetlerinden dolayı, Ahmet Paşaya Humbaracı rütbesi verilerek vezir yapıldı. Açılan Hendesehane'de bilhassa riyaziye tahsiline önem verilmişti. Buraya ilk hoca olarak bu ilimde büyük mahareti bulunan Yenişehir Müftüsü Hacı Mahmut Efendizade Mehmet Sait Efendi tayin edildi. Pirizadenin yaptığı bazı hendese aletleri bilirkişiler tarafından tecrübe edilerek bu mektepte kullanılmaya başlandı. Bu sırada tophane, baruthane, cephane, lağımçı ve arabacı ocakları da yeni nizama göre ayarlandı. 1747 yılında Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra teşkilatın başına onun evlatlığı Süleyman Paşa getirildi. Ancak burada okutulan müspet ilimler softalar ve Yeniçerilerin asla işine gelmiyordu. Yeni kurulan ocaklarda programlı bir şekilde talim ve çalışmalar yapmaya alışkın olmayan yeniçeriler bu durumdan yakınmaya başladılar. Humbaracı, Lağımçı ve diğer ocakların mensupları komutanlarına karşı bir harekete hazırlanmaya başladılar. Bu ocaklara mensup olmayan Yeniçeri ortaları da ileride bu disiplin ve nizamın kendilerine de tatbik edileceğinden korktukları için bunları destekliyorlardı. Devlet yönetimindekiler geçmiş dönemlerdeki isyanlarında etkisiyle yeni bir isyanı göze alamadılar ve Hendesehaneyi kapatmak zorunda kaldılar (Uluçay ve Kartekin,1958:17-18).

Osmanlı Ordusunda görev alan ilk batılı subay olan Humbaracı Ahmet Paşa'nın 17 yıl yaşayarak öldüğü Osmanlı Devletinde yaptığı ıslahat çalışmaları pek kalıcı olmamıştır. Ancak batılı anlamda ilk askeri yeniliklerin yapılması ve ilk defa müspet ilimlerin okutulduğu bir müessese olan "Hendesehane"nin açılması onun başarısı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca onun tarafından hazırlanmış raporların, Osmanlı devlet adamlarının Avrupa ve modernleşme açısından görüşlerini geliştirdiği söylenebilir. Humbaracı Ahmet Paşa, hazırladığı raporlarda, artık cesaret ve kahramanlığın yeterli olmadığını, çağdaş askerlikte eğitim ve disiplinin, asker maaşlarını zamanında ödemenin en önemli şey olduğunu belirtir. Ahmet Paşa, Fransız ve Alman ordu

kuruluşları hakkında bilgi vererek onların askeri yöntemlerinin, olduğu gibi alınmasını tavsiye etmiştir. Sıhhiye bölüklerinin kurulmasını da tavsiye eden Humbaracı Ahmet Paşa, ekonomik anlamda çağdaşlaşmanın gerekleri yerine getirilmeden askeri teknolojinin de geliştirilemeyeceğini söylemiştir. Rusya'da ki gelişmelere de dikkat çeken Ahmet Paşa, Rusya'nın yakın gelecekte Avrupa ve Asya'da daha çok genişleyeceğini, bunun en çok Osmanlı Devletini etkileyeceğini, eğer Osmanlı Devleti Rusya'daki gibi çağdaş teknolojiyi almazsa zor durumda kalacağını bildirmiştir (Berkes, 2004:64-65).

Humbaracı Ahmet Paşa, bütün bunların yanında aslını hiçbir zaman kaybetmemiş bir Fransızdı. Vezir olduktan sonra İstanbul'daki nüfuzu kısa zamanda artan Ahmet Paşa, adeta padişahın hariciye nazırı olmuştu. Mecbur kaldığı için İslamiyeti kabul eden Ahmet Paşa, bulunduğu her fırsatta Müslümanlığı aşağılamıştır. İstanbul'da bulunan çok sayıda ecnebiyi etrafında toplamış ve devlet görevlerine getirtmiştir. Ahmet Paşa görev yaptığı süre boyunca Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki menfaatlerini gözetmiş ve bu konuda Fransız elçiliğiyle işbirliği yapmıştır. Padişah ve Osmanlı devlet adamları onun gerçek yüzünü görememiş, devletin bütün işlerinde ona danışarak haberdar etmişlerdir (Özkul, 2005:150).

Lale Devrinin başlarından itibaren Fransa ile yakınlaşmaya başlayan Osmanlı Devletinin bu tercihi, sadece yenileşme istekleriyle değil, Rusya'ya karşı Fransa'dan yardım sağlama amacıyla böyle olmuştu. Fransa, Avrupa'daki güç dengesi sebebiyle böyle bir ittifaka yanaşmadı, fakat uzman ve araç sağlama biçiminde yardım yapmaktan da geri kalmadı. Fransa'nın bu bölgedeki amaçlarını dört başlık altında toplayabiliriz; kapitülasyonların genişletilmesi, Avusturya'nın Akdeniz'e, Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasının önlenmesi, İngiltere'nin Akdeniz bölgesinde aşırı yayılmasının engellenmesi ve Katolik müesseselerin propaganda faaliyetlerine karşı koyulan kısıtlamaların kaldırılması. Zaten 1740 yılında Fransa'dan dış yardım sağlamak uğruna verilen kapitülasyonların genişletilmesi ve geri alınamayacak şekilde süreklilik verilmesi Osmanlı Devletinin diplomasisinden ne kadar az anladığının açık bir göstergesidir. Osmanlı Devletine yardım ediyormuş gibi görünen Fransa bir taraftan kendi çıkarlarını sağlamlaştırıyor, diğer taraftan da Osmanlı Devletinin bölüşülmesi halinde hangi bölgelerin kendisine düşeceğini planlarını yapıyordu. Fransa'nın gizli emellerini ortaya

çıkarıcı gelişmeler oldukça da Osmanlı kamuoyunda reformlara karşı direniş artıyordu. Nitekim 1768–1774 savaşları Fransa'nın Polonya'daki çıkarları nedeniyle Osmanlı Devletini kışkırtması sonucunda başlamış ve Osmanlı Devletinin büyük toprak kaybına neden olmuştur (Berkes, 2004:79-80; TSK Tarihi 3/4,1982:28-30).

3.3. III. Mustafa Dönemi (1757–1774) İslahatları

Osmanlı padişahı I.Mahmut 13 Aralık 1754 günü vefat ettiğinde yerine kardeşi III. Osman geçmişti. 56 yaşında tahta çıkan bu padişah uzun yıllar kafes hayatı yaşadığı için ruhen ve bedenen hasta bir yapısı vardı. Kısa saltanatı süresince I.Mahmut'un yaptığı şeyleri tenkit etmiş, kadınların kıyafetleriyle uğraşmıştır. 30 Ekim 1757 tarihinde ölmesiyle, yerine III. Ahmet'in oğlu III. Mustafa 41 yaşındayken tahta çıktı. şehzadelik dönemi kafes hayatında öldürölme korkusuyla geçen III. Mustafa, buna rağmen zamanını okuyup öğrenmekle geçirmiş, tıp ve edebiyat kitapları okuyarak kendisini yetiştirmiştir. Onun tahta çıkması halk arasında da memnuniyetle karşılanmış ve desteklenmiştir. Hükümdarlık meziyetlerine yeterince sahip, yenilik taraftarı ve zeki bir şahsiyet olan III. Mustafa'nın en büyük yardımcısı da dönemin Sadrazamı Koca Ragıp Paşa olacaktır (İslam Tarihi 11.cilt,1994:151).

18. yüzyılda yapılan askeri yeniliklerin en önemli dönemlerinden birisi de şüphesiz Padişah III. Mustafa zamanında yapılanlardır. Lale devrinde başlayıp I.Mahmut döneminde süren yenilik fikirleri ölmemiş, bizzat yeni padişah tarafından yaşatılmıştı. Fransa devleti de Rusya karşısında, kendi çıkarlarına uygun düştüğü için Osmanlı Devletini, askeri açıdan güçlendirmek istiyordu. Gönderdiği bir elçiyle, yenilikler yapmak istediğini Osmanlı'ya bildiren Fransa'nın bu teklifi, İstanbulda kuşkuyla karşılandı. Fransa'nın yaptığı bu başvuru, Osmanlı Devleti tarafından reddedildi, fakat ıslahatları yapmak üzere yine bir Fransız topçu subayı olan Baron de Tott görevlendirildi (Haksun, 2004:181-182;Berkes,2004:80-84).

Aslen Macar olmasına rağmen Fransa ordusunda topçu subayı olarak görev yapan Baron de Tott'un İstanbul'a neden geldiğiyle ilgili bilgiler çeşitli kaynaklarda farklı olarak verilmektedir. Örneğin Bernard Lewis, Baron de Tott'un İstanbul'a Türkçe'yi incelemek ve öğrenmek üzere geldiğini bildirir, Mümtaz Turhan'da Adnan Adıvar'a dayanarak kitabında Baron'un İstanbul'a geliş nedenini aynı şekilde açıklar. Korel Haksun ve Osman Özkul ise zamanın Fransız elçisinin damadı olan Baron de Tott'un

Fransa Devleti tarafından, Osmanlı ordusunun durumunu incelemek maksadıyla görevlendirildiğini belirtmektedir. Niyazi Berkes ise Baron de Tott'un Fransa hükümeti tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu inceleme, Türkçe öğrenme ve Kırım'la ilgili bilgi toplama göreviyle İstanbul'a geldiğini bildirir. Berkes, ayrıca Osmanlı Devletinin Fransa'nın yenilik projesi teklifini reddetmesi üzerine, Fransa'nın kendiliğinden harekete geçerek daha geniş bir planı uygulamaya koyduğunu bildirir (Berkes,2004:90).

Kendiliğinden harekete geçen Fransa'nın Türkiye'ye subay, haritacı, mühendis, top ve mermi yapım uzmanı, coğrafyacı gibi teknik personel gönderdiğini, bunlara inceleme ve istihbarat, top dökümü ve sürat topçularının yetiştirilmesi, tersane, istihkâm ve topçuluk alanlarında eğitim ve kitapların hazırlanması görevlerinin verildiğini anlatan Berkes, Karadeniz'den Akdeniz'e, Mısır'dan Mora'ya kadar bütün bölgelerin Fransız subay ve uzmanları tarafından incelenerek Fransa hükümetine raporlar hazırlandığını yazmaktadır. Baron de Tott'un da bu planın bir parçası olduğu ve masum bir sebeple İstanbul'da olmadığı açıktır. Nitekim TSK Tarihi 3/ 4 cildinin 76 ncı sayfasında da Baron de Tott'un Fransız hükümeti tarafından görevlendirildiği anlatılmakta ancak diğer kaynaklardakinin aksine Fransız hükümetinin yardım teklifinin Osmanlı Devleti tarafından reddedildiğine dair bir bilgi verilmemekte ve sanki bu teklif kabul edilmiş ve müteakiben Baron İstanbul'a gelmiş gibi anlatılmaktadır (Berkes, 2004:81-82; Lewis, 1996; Özkul, 2005:151; Haksun,2004:181; Turhan, 1998; TSK Tarihi 3/ 4, 1982:76).

Baron de Tott'un İstanbul'a geliş ve kalış nedenleri üzerinde bu kadar durulmasının sebebi kaynaklarda nakledilen bilgilerdeki çelişkilerdir. Baron'un İstanbul'a geliş nedenini Türkçe öğrenmek ve kalış nedenini Türk'lerin sahip olduğu ruh asaletinden etkilenmesi olarak açıklayan kaynakların da olduğunu belirtmek isteriz (Uluçay ve Kartekin, 1958:20).

Padişah III. Mustafa tarafından,1769 yılında huzura kabul edilen Baron, Çanakkale Boğazı'nın tahkimi ve topçu sınıfının ıslah edilmesiyle görevlendirildi. Hemen işe başlayan Baron de Tott, kısa süre içerisinde Çanakkale ve İstanbul Boğazının tahkim işlerini bitirdi. Tophaneyi yenileştiren Baron yeni toplar da döktürdü. Hasköy'de yeni bir top dökümhanesi açtırarak yeni tip topların döktürülmesine hız verdi. Günümüzde Sahra Topçusu adıyla bilinen sınıfın kurulmasını sağladı. Sürat topçuları adıyla tanınan

bu sınıfın kullandığı toplar daha kolay taşınabiliyor ve çabuk doldurularak ateşlenebiliyordu. Padişah III. Mustafa top döküm işleriyle yakından ilgileniyor, bazen oğlu III. Selim'i de yanına alarak top döküm işlerini denetliyor ve sürat topçularının eğitimlerini izliyordu. 37 takım halinde kurulan sürat topçularının her top takımı 34 akçe yevmiyeli bir top ustası, 33 akçe yevmiyeli bir folyacı ve 25 akçe yevmiyeli üçer erden oluşmaktaydı. Sürat topçularının toplam mevcudunun 259 er olduğu bildirilmektedir (Haksun, 2004:182; TSK Tarihi 3/4, 1982:76-77).

Sürat topçusu sınıfının kurulması ve Baron de Tott tarafından döktürülen tekerlekli, küçük çaplı bir sürat topunun orduya kabul edilmesi, görüldüğünden daha önemli bir olaydır. "tut beyzade" adı verilen bu topun, Osmanlı ordusuna girmesi, aslında gecikmiş ve belki de devlet açısından bu gecikmenin bedeli çok pahalıya ödenmişti. Sürat topunun, ordularda kullanılmaya başlamasından evvel kullanılan muhasara topları, dönemin en önemli silahlarıydı. O dönemde topçu sadece kalelerin kuşatılmasında kullanılıyordu. Ustaları ve döküm yerleri farklı farklı olduğundan, topların cinsleri ve çapları da birbirinden farklıydı. Bu nedenle topların isimleri, o topu imal eden ustanın ismiyle anılıyordu. Bu topların her birini 40 çift manda çekiyor, ayrıca 20'şer çift manda yedek bulunuyordu. Bu toplarla 400 insan beraber gidiyor, sevk ve idareyi tanzim ve temin ediyordu. Çoğu zaman bu toplar, sefere götürülmüyor ve kuşatılan kalenin yakınlarında bir yerde yeni toplar döktürülüyordu. Takriben Kanuni Sultan Süleyman devrinde, Avrupa'da yayılmaya başlayan sürat toplarının en büyük özelliği, bütün muharebelerde etkili bir şekilde kullanılmasıdır. Topçuluk konusunda daha önceleri bütün dünyaya fark atan Osmanlı Devleti, sürat toplarının temininde geç kalmasının bedelini savaş meydanlarında ağır mağlubiyetler alarak ödemişti. Bu nedenle askeri yenileşme hareketlerinin en önemli konusu sürat topu eksikliğinin tamamlanması olmuştur (Esencan, 1946:6,23-27).

Sadrazam Koca Ragıp Paşa daha Baron de Tott görevine başlamadan önce I.Mahmut döneminde kapatılmak zorunda kalınan Hendesehanenin yeniden açılması için hazırlıklara başlamıştı. Eski hendesehanenin öğrencilerinden sağ kalanlarla ölenlerin çocuklarını toplatarak, Karaağaç tarafından geniş bir evi mektep haline getirip derslere başladığına dair bilgiler mevcuttur (Baysun,1952:55).

Padişah III. Mustafa, Osmanlı’da ilim ve maarifin yayılması gerektiğine inanıyor ve bunun için de batı tarzında eğitim veren mühendislik okulunun açılmasının şart olduğunu düşünüyordu. Bu okulu açma görevini de bizzat padişahın alan Baron de Tott hemen hazırlıklara başladı. Bu girişim Hedesede yetişen dönemin alimleri tarafından hoş karşılanmamıştı. Kendilerini kafi derecede alim sayan hendeseciler bu girişimin kendilerine hakaret olacağını düşünüyorlardı. Bunun üzerine padişah, başında Reisül-Küttab İsmail Bey’in bulunduğu bir heyet huzurunda, Baron de Tott tarafından hendesecilerin imtihan edilmesine karar verdi. Baron de Tott, bu sınavda yaşadıklarını şöyle nakletmektedir;

“Padişah, büyük memurlardan intihap edilen iki mümeyyizin huzurunda, bu müterrizleri imtihan etmemi bana emretti. Aralarından altı kişi imtihana girip, eski müessesenin şeref ve haysiyetini müdafaa için ayrıldılar. Bu imtihanda kısaca, bir müsellesim (üçgenin) üç zaviyesi mecnununun (iç açılarının toplamının) ne olduğunu sordum; içlerinden en cesuru bana “Müsellesine göre” cevabı verince imtihanı daha ziyade uzatmaya hacet kalmadığı anlaşıldı. Fakat şunu da söyleyelim ki, bu mühendisler ilme rağbet gösterdiler, hemen hepsi yeni mektebe yazılmaya talip oldular.” (Turhan, 1988:141)

Sonunda, 1773 yılında bugünkü Deniz Harp Okulunun temelini oluşturan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun kuruldu. Haliç’teki tersane civarında açılan bu okulda bahriye mühendisleri yetiştirilmeye başlandı. Okulun öğrencileri arasında saç ve sakallarına ak düşmüş gemi süvarileri de bulunuyordu. Baron de Tott’un derslerini dikkatle takip eden talebeler, üç aylık bir eğitim devresinin sonunda “müsellesat-ı müsteviye”nin dört problemini çözecek seviyeye ulaşmışlardı (Uluçay ve Kartekin, 1958:22).

Yeni kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayun’da Baron de Tott’la birlikte görev alan ilk hocanın Cezayirli Seyyid Hasan olduğu anlaşılmaktadır. Bu sıralarda İstanbul’a gezmeye gelerek Mühendishane-i Bahri Hümayun’u da ziyaret eden İtalyan rahibi Toderini’nin anıları, Mühendishane hakkında oldukça geniş bilgiler vermektedir. Toderini, gezdiği mühendishanede çok sayıda haritalar, planlar ve denizciliğe ait aletler gördüğünü, dokuz genç talebe ile yaşlı bir zatın çalıştıklarına şahit olduğunu anlatmaktadır. Toderini, anılarında Cezayirli Seyyid Hasan Paşanın Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca konuşabildiğini, Akdenizi ve Okyanusu hatta Hindistan ve Amerikayı

bile gezdikten sonra İstanbul'a gelmiş, çok iyi bir gemici ve iyi bir klavuz olduğunu bildirmektedir. Cezayirli Seyyid Hasan Paşanın bir süre sonra ikinci amiralliğe terfi ettirilmesinden sonra yerine, dönemin hendese âlimlerinden Seyyid Osman Efendi tayin edilmiştir (Uluçay ve Kartekin, 1958:23).

Mühendishane 1782 yılında, mevcut binanın yetersiz kalması nedeniyle, Halil Hamid Paşa tarafından şimdiki Camialtı yakınındaki bir yere taşındı. Bu sırada İstanbul Limanında bulunan Charleton adlı Fransız firkateyninin komutanı Binbaşı Truguet ve Fransız sefaretinin memurlarından Tondo da Mühendishanede ders vermeye başladılar. Fransız hocalar tarafından verilen notlar Kirkor ve Mihran Efendiler tarafından Türkçeye çevrilip talebelere dağıtılıyordu. Daha sonraları Fransa'dan gelen istihkâm binbaşısı Monnier ve Jean de Laffite Clave isimlerindeki iki kale mühendisi başka mektep olmadığından, tersane mühendis mektebinde ders vermeye başladılar. (1784) Bu suretle Deniz mühendishanesinin yanında bir de kara Mühendishanesinin temelleri atılmış oldu (Gencer,2001:26-27).

Mühendis Hane-i Bahri Hümayun'da görev yapan Fransız uzmanların yanısıra ulemadan da hocalar bulunmaktaydı. Fransız uzmanlar daha çok pratik sahalarda çalışmalarda bulunurken, teorik dersleri Türk hocalar veriyordu. Ancak Baron de Tott'un Türklere takındığı olumsuz ve küçümseyici tutum rahatsızlık yaratmıştı. Özellikle Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa Baron de Tott'un tavırları yüzünden Fransız uzmanların tamamına düşman olmuştu (Özkul, 2005:277).

Aslında Mühendishane'de ders veren çok değerli Türk hocalar bulunmaktaydı. Bunların en önemlilerinden birisi de, Hendese ve riyaziye derslerini veren Gelenbevi İsmail Efendi'dir. Dönemin en önemli matematik bilgini olan İsmail Efendi, Logaritma konusunda bir risale hazırlamış ve onun bilgisini sınamaya çalışan bir Fransız mühendis tarafından; "Şu adam Avrupa'da olsa ağırlığınca altın değeri olurdu" sözüyle değerlendirilmiştir (Baysun,1952:56).

Başta Baron de Tott olmak üzere Fransız uzmanların tavır ve davranışları, Gazi Hasan Paşa gibi devlet adamları tarafından, şüphe ve nefretle izleniyordu. Nitekim hatıralarından da anlaşılabilceği gibi tam bir Türk düşmanı olan Baron, her fırsatta Türkleri aşağılamaktaydı. Fransa'ya döndükten sonra yazdığı "Hatıralar" isimli kitabında o dönemin Türklerini cahil, sersem, ahlaksız, şerefsiz ve haysiyet

duygularından yoksun olarak gösteren Baron, hatta bu kavramların Türkçe’de karşılığının bile olmadığını iddia etmiştir. Baron de Tott’un bu kitabı, Avrupa’da çeşitli dillere çevrilmiş ve Avrupa’da zaten var olan Türklerle ilgili olumsuz görüşlerin daha hızlı yayılmasını sağlamıştır (Berkes, 2004:90).

Ancak Baron de Tott’un Türk düşmanı olması bile, kanımızca Osmanlı Devletinin askeri açıdan ne kadar geri kaldığının göstergesi olan Rus savaşındaki şu gözlemlerinde, doğruluk payının oldukça yüksek olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir:

“Generallerin kibirli bilgisizliği diğer subayların beceriksiz gururları ile birleşince, her parçanın yanlış takılmış olduğu top bataryalarını sürükleyen Türk ordusu her seferinde düşmanın topçu ateşi ile hallaç pamuğu gibi atılıyordu; buna karşılık Rusların kâfir olduklarını söyleyerek intikamlarını almaya çalışıyorlardı. Rusların, dayanılması mümkün olmayan top ateşi sayesinde galip geldiklerini, fakat bu ateşi kesip, yiğit insanlar gibi kılıçla Türkleri karşılamaya kalkıştırlarsa hepsinin müminlerin kılıç darbeleri altında perişan olacağını ileri sürüyorlardı. Bu budala yobazlardan bazıları, Rusları kutsal Ramazan ayında saldırmakla bile suçluyordu. Buna rağmen, Rus topraklarının atlılarını iş göremez hale soktuğunu öğrenen padişah benden değişik top modelleri hakkında bilgi istedi; ben de Avrupa’da kullanılan top çeşitleri hakkında ona bilgi verebilmek maksadıyla Saint Remy’nin “Hatıralar”ını yolladım; Hükümdarın bunu incelemek için geziye gittiği vakit bile bu kitabı yanında taşıttığını öğrendim” (Tott, 2005:243).

Her ne kadar Baron tarafından yazılan kitap, başından sonuna kadar yalan ve hakaretlerle dolu olsa da, alıntısını yaptığım bu satırların doğruluğunu, dönemin Osmanlı ordusunu anlatan hemen hemen bütün tarihçiler de görmekteyiz. Bazı eserlerde, Osmanlı-Rus muharebeleri anlatılırken, 8000 Rus askerinin, 120.000’den fazla Osmanlı askerini bozguna uğrattığı muharebelerle karşılaşmaktayız. Bu nedenle kitaptaki bilgilerin tamamının, yanlış ve uydurma olduğunu iddia etmek büyük bir yanılğı olacaktır.

İstanbul’da bulunun Fransız heyetinin, Osmanlı devletinin kara ve deniz kuvvetlerini Avrupa ordularına göre yenileştirme çalışmaları, Rusların dikkatini çekmişti. Bu çalışmaları engellemek isteyen Ruslar, müttefiki olan Avusturya devletiyle birlikte Fransa’ya müracaat ettiler. Bunun üzerine Avusturya İmparatorunun damadı olan Fransa Kralı XVI. Louis, 1788 yılında Fransız uzmanların geri dönmesini sağladı. Buna

rağmen mühendishanedeki eğitim durmamış ve Türk hocalar tarafından öğrenci yetiştirilmeye devam edilmişti (Özkul,2005:278).

Zaten bir süredir İstanbulda, Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasetinin ne kadar dostane olduğu konusunda tartışmalar yapılmaktaydı. 1784 yılında Fransa hükümeti tarafından İstanbul'a elçi olarak gönderilen Comte de Choiseul Gouffier'de bir Grek uygarlığı hayranı çıkmıştı. 21 yaşındayken hayranı olduğu eski Grek uygarlığını görmek üzere Atina ve Isparta'yı gezmiş, 1782 yılında da bu gezisini iki ciltlik kitap halinde yayımlamıştı. Kitabında Atina ve Isparta çocuklarının bugün "aptal müslüman"ın boyunduruğu altında yaşamasına duyduğu isyandan bahsetmektedir. Fransa Hükümeti işte böyle bir adamı, İstanbul'da yaratacağı tepkiyi önemsemeyerek elçi olarak Osmanlı Devletine göndermişti. Hasan Paşa'nın şüphelerini haklı çıkaran diğer bir olay ise Mühendishane de öğretmenlik yapan Fransız Subayı Chevalier Truguet'nin 1784 yılında, İstanbul'da elçiliğe bağlı bir gemi ile gizlice boğazdan çıkıp gitmesi olmuştur. Birkaç hafta sonra, İngiliz elçisi Sir Robert Ainslie, Mısır'daki ajanlarından, geminin Mısır'a gittiğini ve Kölemen beylerinden Murat ve İbrahim ile müzakerelere giriştiğini haber alarak Hasan Paşa'ya bildirdi. Hasan Paşa Baron de Tott'un 1777 yılında müfettiş adı altında Mısır'ın işgal planını hazırlamak üzere gönderildiğini biliyordu. Truguet'in Mısır seyahatinin nedeninin de aynı olduğu kanısına varmıştı (Berkes, 2004:83).

Gerçekte Fransa'nın amacı neydi? Bir taraftan Osmanlı Devletinin ordusunu güçlendirmeye çalışırken diğer taraftan bazı bölgelerini işgal etmek için hazırlıklar yapıyordu. Aslında Volney'in söylediği gibi Fransa, Osmanlı Devleti gibi kendi halkı aleyhine, Fransız halkı lehine imtiyazlar veren, kendi tüccarına %10 gümrük, Fransız tüccarına %3 gümrük koyan başka bir devlet bulamazdı. Ancak Fransa her ihtimale karşı hazırlık yapıyordu. Bir taraftan zaten ekonomik olarak sömürdükleri Osmanlıyı destekleyerek Rusların genişlemesini engellemeye çalışıyor, diğer taraftan da Osmanlının dağılması durumunda kendi payına düşecek yerlerin, işgal planlarını hazırlıyordu.

Bu sırada Fransa'nın fikir hayatında da Rusya ve Osmanlı Devleti hakkında yeni fikirler ortaya çıkmaya başlamıştı. Fransa fikir hayatının önemli aktörlerinden Voltaire ve Diderot, şiddetli birer Rus hayranı olmuşlardı. Osmanlı-Rus savaşını aydınlıkla-karanlık, uygarlıkla-barbarlık arası bir savaş olarak nitelendiriyorlardı. Rusya'nın zafer

haberleri geldikçe Avrupa da zaten var olan Türklerin Avrupa'dan kovulması fikri, ortak bir görüş haline gelmeye başlamıştı. Artık Rusya karşısında Osmanlıya yardım etmenin yanlış bir politika olduğu konuşuluyor, Fransa için en iyi çözümün eski Hellen İmparatorluğunu canlandırmak olacağı söyleniyordu. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. Yüzyıldaki en önemli müttefiki ve yenileşme hareketlerinin referans ülkesi Fransa için Osmanlı Devleti artık, Avrupa'dan kovulması gereken bir ülkediydi (Berkes, 2004: 82-88).

Ancak Osmanlı Devletini yönetenlerin bazı tutumları da, dönemin Avrupası ile Osmanlı arasında oluşan düşünsel farkları gözler önüne sermektedir. Genellikle yenilikçi ve aydın bir padişah olarak bilinen III. Mustafa bile, Avrupa devletleri arasında cereyan eden 7 yıl savaşlarını (1756–1763) bu devletlerin en küçüğü olan Prusya'nın kazanmasını ordusunun gücüne değil kralın müneccimlerine bağlamaktadır. Bu batıl düşüncesi nedeniyle Ahmet Resmi Efendi'yi Prusya Kralı II. Frederik'e göndererek ondan üç müneccim istemiştir. Frederik'in elçiye verdiği cevap Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki zihniyet farkını çok açık bir şekilde göstermektedir.

Ahmet Resmi Efendi huzura kabul edildiğinde Prusya Kralı'na padişahın isteklerini ilettili. Kral II. Frederik

“iyi bir orduya sahip olmak, sulh zamanında harbe derhal girebilecek şekilde onu talim ettirmek, hazinesini dolu tutmak, işte benim üç müneccimim, başkalarına malik değilim. Dostumuz Padişah'a böyle bildirmenizi rica ederim.” diye cevap vermiştir (Turhan, 1988:142).

Bütün bunlara rağmen padişah III. Mustafa'nın başlattığı ıslahat çalışmalarının III. Selim ve II. Mahmut'a örnek teşkil ettiği söylenebilir. Her ne kadar kurdurduğu sürat topçuları ocağı I.Abdülhamit döneminde masraflı olması bahane edilerek kapatılmış olsa da onun döneminde açılan mühendishane, bugünkü eğitim kurumlarının temelini teşkil etmiştir. İlk defa III. Mustafa devrinde, ordudaki silahların sayımları yapılmış ve kayıt altına alınmış olması dönemin önemli yeniliklerindendir. Yine onun döneminde Osmanlı Ordusu ilk defa süngü ile talimlere başlamıştır. Askeri teftişlerde bulunmayı seven III. Mustafa, ordunun başında cepheye bile gitmeyi düşünen bir padişahı. Osmanlı Devletinin Fransa'nın teşvikiyle başlattığı Rus harbinin, padişah III. Mustafa'nın yapmayı düşündüğü bazı yenilikleri de engellediği söylenebilir. Nitekim

cepheden gelmekte olan acı haberler onun hastalığını daha da artırmış ve 21 Ocak 1774 günü hayata gözlerini yummasına neden olmuştur (Haksun, 2004:181-182; İslam Tarihi 11.cilt, 1994:164).

3.4. I.Abdülhamit Dönemi (1774–1789) İslahatları:

III. Ahmet'in oğlu olan Padişah I.Abdülhamit, 49 yaşında iken 21 Ocak 1774 tarihinde tahta çıkmıştır. Kardeşi III. Mustafa döneminde başlayan Rus savaşının en buhranlı günlerinde tahta çıkan I.Abdülhamit, bu savaşı mümkün olduğu kadar az bir zararla kapatmayı düşünüyordu. Nitekim tahta çıktıktan altı ay kadar sonra, 17 Temmuz 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. I.Abdülhamit döneminin askeri modernleşme açısından III. Mustafa devrinin devamı olduğu söylenebilir. Şehzadeliği döneminde kafes hayatı yaşayan I.Abdülhamit'in saltanatının tamamı, özellikle Rusya ile yapılan savaşlarla geçmiştir. Askeri alanda yapılan çalışmalara daha çok padişahın sadrazamlarının damgasını vurduğu görülmektedir (İslam Tarihi 11.cilt,1994:166-175).

Bu dönemin sadrazamlarından Silahtar Mehmet Paşa, III. Mustafa zamanında kurulan Sürat topçuları ocağına büyük önem vermiş ve eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir. Daha önceden Taval adlı İsveçliye getirilen 126 adet top ile Kâğıthane de top atışları yapılmıştır. Bu çalışmalar Silahtar Mehmet Paşa'nın ölümüne kadar devam etmiş ve ölümüne müteakip masraflı olması, bahane edilerek 1781 yılında Sürat Topçuları Ocağı kapatılmıştır (TSK Tarihi 3/4,1982:76-77).

I.Abdülhamit döneminin en önemli Sadrazamı olan Halil Hamit Paşa,31 Aralık 1782 tarihinde Sadrazamlığa getirilmiştir. Genç ve dinamik olan yeni Sadrazam, hemen reform çalışmalarına başlamıştı. Daha önce kapatılan Sürat Topçuları Ocağını tekrar kuran Halil Hamit Paşa, bu teşkilatı daha da genişleterek 2000 kişiye çıkartmıştır. Aynı zamanda sürat topçuları için yeni bir kanun çıkartan Sadrazam, şu yenilikleri getirtmişti; Bu Kanuna göre sürat topçularının hepsi bekâr gençlerden oluşacak, devamlı olarak kışlalarında kalacaklardı. Bunlar için tophanede yeni kışlalar yaptırılmıştı. Bununla beraber sürat topçu erlerine 15'er akçe gündelik verilecek, üç sene sonra da bu gündelikler20 akçeye çıkarılacaktı (TSK Tarihi 3/4 ,1982;Özkul,2005:152).

Halil Hamit Paşa, 1783 yılında Humbaracı Ocağının durumunu da ele almış ve ocağı yeniden ıslah etmiştir. Yeniçeri Ocağının iyice bozulduğunun farkında olan Halil Hamit Paşa, Ocağın düzeltilmesi için bir emir yayımlamış ve bu emirde, ocağa dışarıdan kimse alınmayıp, kuloğlu kul olan yeniçeri alınması gerekirken, vilayetlerdeki yeniçeri serdarlarıyla, yeniçeri subaylarının rüşvet ve menfaat karşılığı, aslında ocakta olmayanları yoldaş yaptıklarını, bunun önüne geçilmesini emretmiştir. Hamit Paşa bundan sonra ocağa kayıtlı olarak bulunan, ancak yeniçerilik yapmayarak şurada burada esnafılık yapan yeniçerilerin bir defterde kayıtlarını tutturmuştur. Bu Yeniçerileri savaş zamanı cepheye gönderebilmek için kayıt defterlerinin bir suretlerini eyaletlerden getirterek ocakta saklattırılmıştır. Ancak Sadrazam Halil Hamit Paşa'da Yeniçeri Ocağını düzeltmeye muvaffak olamamıştır. Çünkü hâlihazırda Ocaktan 40.000 emekli varken, savaşa girecek yeniçeri miktarı 5–10.000 kadardı (TSK Tarihi 3/4,1982).

Sadrazam Halil Hamit Paşa, Padişah I.Abdülhamit'in de onayı ile ordu ve donanmanın teknik bakımından ıslahını sağlamak maksadıyla Fransa'dan uzmanlar getirtirmiştir. Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un yeniden tanzim ve tensik edilmesine müteakiben görevine başlayan yabancı uzmanlar, hızla İstihkâm, Topçuluk ve Bahriyeyi yenileştirme çalışmalarına başladılar. Padişah ve Sadrazam tarafından sık sık denetlenen yabancı uzmanlar daha çok pratik alanlarda çalışmalarda bulunurken nazari dersler ise Türk hocalar tarafından verilmekteydi.

Yabancı uzmanlardan Laffite Clave ve Monge İstihkâmcılık hakkında ders verirken, Antuvan Saba, Monic ile Topçu çavuşlar, Granpen ve Obert Topçuluk eğitimi veriyordu. Çavuş Obert sürat topçularının kurulması aşamasında da İstanbul'a gelmiş ve çalışmalarda bulunmuştu. Gemi inşaatı ve tersane çalışmalarında mühendis Lorca ile yardımcı Durest, dökümhane ve tophane çalışmalarında da Fransuva Aleksis ile Betolen'e görev verilmişti (Uluçay ve Kartekin, 1958:25).

Sadrazam Halil Hamit Paşa, 1785 yılında, şehzade III. Selim'in Fransa Kralı XVI. Luis ile mektuplaşmasına yardım ederek, Padişah I.Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için hazırlık yaptığı gerekçesiyle azledildi. Daha sonra da din ve devlet haini olduğu gerekçesiyle idam edildi. Halil Hamit Paşa'nın azlinden sonra ıslahat hareketlerinde yeni bir girişim yapılmamak kaydıyla çalışmalar devam ettirilmiştir. 1787 Rus seferine kadar Mühendishanede eğitime devam edildiği görülmektedir. 1788 yılında ise

Rusya'nın Fransa'dan talebi doğrultusunda İstanbul'da görev yapan Fransız uzmanların tamamı Osmanlı Devletini terk etmiştir (Berkes, 2004:83-84; Uluçay ve Kartekin, 1958:26).

18. yüzyıl ıslahat hareketleri açısından incelendiğinde, Padişah I.Abdülhamit'in 15 yıllık saltanat dönemi, Padişah III. Mustafa'nın ıslahat çalışmalarının devamı niteliğindedir. Şehzadeligi dönemini kafeste geçiren I.Abdülhamit, güçlü bir şahsiyete sahip değildi. Kolayca tesir altında kalıveren, dindar, halka karşı müşfik bir yapısı vardı. Bu nedenle saltanatı boyunca dirayetli bir vezir arayışında olmuştur. Osmanlı-Rus harbinde cepheden gelen haberler zaten hasta olan padişahı iyice hastalandırmış ve bir süre sonra Özi Kalesi'nin düşman eline geçtiği haberinin kendisine, iletilmesi sonucunda 28 Mart 1798 tarihinde üzüntüsünden vefat etmiştir (İslam Tarihi 11.cilt, 1994:175).

3.5. III. Selim Dönemi (1789–1807) Islahatları:

Padişah I.Abdülhamit'in ölümü üzerine yerine III. Mustafa'nın oğlu şehzade III. Selim padişah oldu. Babası onun doğumundan itibaren çok iyi bir eğitim alması için çalışmıştı. Cihangirlik düşleriyle yetiştirilen şehzade III. Selim'in tahta çıkması Osmanlı halkı tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Zaten yaşlı olan eski padişah I.Abdülhamit bir süreden beri hastaydı. Bu nedenle halk şehzade III. Selim'in tahta çıkmasını istiyor ve onun sayesinde İmparatorluğun eski görkemli günlerine döneceğini düşünüyordu.

Ancak devletin karşısında büyük sorunlar bulunmaktaydı. Rusya ve Avusturya ile sürmekte olan savaş, Osmanlı Devletinin aleyhine gelişmekteydi. Padişah III. Selim daha ilk fermanında Rusya ve Avusturya ile devam eden savaşı kastederek “düşmandan intikam alınmadıkça bu kılıç kınına girmeyecektir.” diyerek halkın ve ordunun sevgisini kazanmış, onların beklentilerine de cevap vermiştir (Özkul, 2005:197).

Padişah III. Selim, daha 10–11 yaşlarında bir şehzade iken babası III. Mustafa ile Mühendishanenin ve Topçu Ocağının teftişlerine katılmaya başlamıştır. Amcası I.Abdülhamit de şehzadelik dönemi boyunca (son birkaç yıl hariç) Şehzade Selim'i baskı altında tutmamıştır. Edebiyat, müzik ve tarihle ilgilenen III. Selim, daha

şehzadeliği döneminde, padişah olunca yapacağı işlerin planlarını hazırlamaktaydı. Yenilik taraftarı padişahlardan olan babası III. Mustafa'nın da etkisiyle, devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilmesi için, bazı ıslahatların yapılması gerektiğine inanıyordu. Hatta şehzadeliği döneminde “Topçuluk Tekniği” konusunda bir risale yazdığı bile rivayet edilmektedir (Özkul, 2005:196).

Şehzadeliği döneminde devlet meseleleriyle yakından ilgilenen padişah III. Selim'in, I.Abdülhamit döneminde yapılan yenilikleri yeterli bulmayarak “Ben şimdi saltanatta olsam işler başka türlü olurdu” dediği bildirilmektedir (Özkan, 2003:74).

Böyle konuşmakla yetinmeyen şehzade III. Selim, özel doktoru Lorenzo aracılığıyla Fransız elçisiyle ilişki kurmuş, diğer taraftan da Reisülküttaplıkta kâtiplik yapan Ebubekir Ratip efendiyle olan arkadaşlığı sayesinde İstanbul'daki yenilikçi kanatla da temasa geçmiştir. Şehzade III. Selim, Ebubekir Ratib Efendinin de etkisiyle tahta çıkmadan iki yıl kadar önce (1786–1787) Fransa Kralı XVI. Lui ile de mektuplaşmaya başlamıştı. Henüz 26 yaşında olan şehzadenin bu hareketi Ebubekir Ratip Efendi başta olmak üzere İstanbul'daki yenilik taraftarı kişiler tarafından da desteklenmekteydi. Bu maksatla Fransa elçisi Gouffier'in de yardımıyla İshak Bey isimdeki genç bir temsilci Fransa'ya gönderildi. İshak Bey, giderken yanında iki adet mektup götürmüş bunlardan birini Fransa Kralı Lui'ye diğerini de başvekile vermişti (Haksun, 2004:185).

Bu mektuplarda İshak bey'in siyasi görevi açıklandıktan sonra, Osmanlı Devletinin yüzyıllardan beri Avrupa devletleri içinde Fransa'yı dürüst tanıdığı, Fransa elçisine diğer elçilere göre daha fazla değer verildiği, Fransa'nın vefalı bir dost olarak kabul edildiği bildirilmiştir. Mektupta, Fransa-Osmanlı dostluğunun açık bir örneği olarak III. Mustafa'nın Prusya ve İngiltere'nin karşı çıkmasına rağmen Rusya'ya savaş açması gösteriliyordu. Bu konu Fransa Kralına açıklandıktan sonra, her ne kadar III. Mustafa'nın ölümünden sonra Osmanlı Devletinin içişleri karışmış olsa da III. Selim'in tahta çıktığı zaman Fransanın da yardımını alarak bu sorunları düzeltereği yazılmıştır.

Fransa Kralı Lui ise verdiği yanıtta, III. Selim'in tahta çıktığında devlet düzenini yoluna koymak için çalışarak önlemler alacağını, İshak Bey'in gelişinden önce de bildiğini anlatmış. Askerlik biliminin özel ve genel yönlerini öğretmek için eğitici öğretmenler gönderdiğini ve göndermeyi sürdüreceğini, Osmanlı Devleti ile komşuları arasındaki siyasal anlaşmazlıkları kaldıracağını, şimdilik başka bir şey yapamayacağını

bildirmiştir. Ayrıca savaşın güç bir bilim olduğunu, bunda düşman kadar eğitilmiş olunmadıkça, savaş açmanın doğru olmayacağını, tahta çıktığında böyle bir girişimde bulunmamasını, kahramanlığın savaş için yeterli olmayacağını tavsiye etmiştir (Haksun, 2004:186).

Ebubekir Ratib Efendi, Fransa Kralının III. Selim'e gönderdiği mektupları incelemiş ve şehzade Selime mektuptaki hileleri görmesi ve nasıl bir cevap yazması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Ratip Efendiye göre Fransa Kralının mektubu hilelerle doludur. Kral mektubunda Osmanlı Devletini küçümsemekte ve gizli gizli alay etmektedir. Ona göre Fransa teknik uzman göndermeyi, sadece Osmanlı Devletinin iyiliği için değil, kendi menfaatleri için de istemektedir. Maksudlarının burada Frenk adetlerini yerleştirmek olabileceğini, eğer böyle olursa bir süre sonra karışıklıklar çıkabileceğini düşünmektedir. Ratip Efendi bu düşünceleriyle şehzade III. Selim'i yönlendirmiş ve Fransa Kralına yazılacak cevap mektubunda nasıl bir üslup kullanacağı ve hangi konulardan bahsedeceğine dair tavsiyelerde bulunmuştur. Bazı kaynaklara göre ise bu mektupların karalama metnini Ebubekir Ratib Efendi hazırlamış ve şehzade Selim'de kendi el yazısıyla temize çekmiştir. Ancak şu konu çok açıktır ki III. Selim'in siyasi düşüncelerinin gelişmesinde ve ıslahat fikirlerinin oluşmasında Ebubekir Ratib Efendi'nin rolü çok büyüktür (Özkul, 2005:198-205; Haksun, 2004:184-185).

Aslında İshak Bey'in mektupları Fransa Kralına götürmek dışında bazı görevleri bulunuyordu. Bunlar;

—Fransa ile Osmanlı Devleti arasında uzun süreden beri devam eden dostluğun güçlendirilmesini sağlamak,

—Avrupa devletlerinin siyasi durumları, dostluk- düşmanlık ilişkileri hakkında bilgi toplamak,

—Avrupa'daki harp teknikleri ve eğitim usülleri konusunda bilgi edinmek,

—Fransa'nın Rusya'ya karşı, III. Selim tahta geçtiği zaman yardımını sağlamak,

—Fransızca, bilim ve teknik konularında eğitim almak (Haksun, 2004:185),

—İshak Bey, Fransa'da Fransızca öğrenecekti. Çünkü Osmanlı dışişlerinde Fransızca'yı sadece Rumlar bilmekteydi. Çoğunlukla güvenilir olmayan bu kişilerden

birinin yerine dışişlerinde görevlendirilecekti. Fen bilimleri ve savaş teknikleri konularında eğitim alacak, asker ve subay yetiştirilmesi konularında incelemelerde bulunacaktı. Ancak, ne yazık ki İshak Bey kendisinden beklenen görevleri unutarak Paris'te zevk ve eğlenceyle vakit geçirdi. Böylece Osmanlı tarihinde yurtdışına gönderilen ilk öğrenci olarak değerlendirilen İshak Bey'den herhangi bir fayda sağlanamamış oldu (Haksun, 2004:185-186;Özkul,2005:199).

Padişah III. Selim'in tahta çıktığı 1789 yılında, Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya ile büyük bir savaşın içindeydi. Savaş, her geçen gün Osmanlı Devleti aleyhine geliyor ve yeni padişahı zor durumda bırakıyordu. Özellikle Balkanlarda, Osmanlı Ordusu art arda yenilgiler alıyordu. Komutanları askeri bilgi ve yetenek açısından yetersiz olan orduda disiplin ve moral iyice bozulmuştu. Yeni padişahın, ordunun moralini yükseltmek için yayınladığı fermanlar önce etkili olmuş ancak savaşın gidişini değiştirmeye yetmemişti. III. Selim ilk yenilik olarak 1789 yılında devlet büyüklerinden, ordu bürokrasisinin görevli ya da görevsiz ileri gelenlerinden ve ulemeden kurulu bir Meşveret Meclisi toplamıştı. Meşveret, danışma anlamına geliyordu. Divan da yapılan bu toplantıda üyelerin hepsi devlet işleri konusundaki görüşlerini ortaya koydu. Padişahın huzurunda yapılan bu toplantıda kanun ve şariat geleneklerine aykırı eylemlere değinilmiş, bazuklukların giderilmesi gereği üzerinde durulmuş, fakat hiçbir somut reform projesi geliştirilmemişti. Aksine, önceden de olduğu gibi geleneksel Osmanlı örgütlerinin bozuluştan önceki durumlarına döndürme tezi ağırlıkla dile getirilmişti (Berkes, 2004; Haksun, 2004:186-187).

Nihayet padişah III. Selim'in ve Osmanlı Devletinin imdadına Fransız ihtilali yetişti. Fransa ihtilalinin patlaması Avrupa'daki dengeleri değiştirmişti. Fransa'daki devrim, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın bütün krallık hükümetlerini de telaşlandırmıştı. İngiltere'nin baskılarıyla barış antlaşması yapılmasına her iki tarafta razı edildi. Bunun üzerine 1791 yılında Avusturya ile Zıştovi, 1792 yılında Rusya ile Yaş antlaşmaları yapıldı. İşte bu antlaşmalardan sonra padişah III. Selim ancak yenilik çalışmalarına başlama fırsatını bulabildi. Bu yenilik çalışmalarının yanı sıra bir takım ekonomik tedbirler de alarak devletin maliyesini de düzeltmeye çalıştı. (Berkes, 2004)

3.5.1. Nizam-ı Cedit'in Doğuşu:

Osmanlı tarihinde Nizam-ı Cedit deyimi, yaygın olarak Padişah III. Selim tarafından Osmanlı Ordusunda, Avrupa orduları referans alınarak yapılan askeri yeniliklere verilen isim olarak bilinmektedir. “Yeni Düzen” anlamını taşıyan Nizam-ı Cedit deyimi, aslında çok daha önceleri kullanılmaya başlamıştı. Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (1689–1691) hristiyan, musevi ve kıptilerin cizyelerinin tek elden toplanması, Cizye Kalemine kayıt ve tescil edilerek, hem tahsilâtın emektar ve mutemed cizyedarlar tarafından icrası, hem de devlete fazla gelir getirmesi için yapılan yeniliğe de “Nizam-ı Cedit Tertibi” adı verilmişti (Çataltepe, 1989:60).

1717 yılında İstanbul'a gelen Fransız subayı De Rochefort, dönemin Sadaret Kaymakamı olan İbrahim Paşa'ya Osmanlı Ordusunda bir fen kıtası kurulması konusunda bir proje sunmuştur. İşte bu projede de Nizam-ı Cedit kavramının ilk defa askeri bir anlamda kullanıldığını görmekteyiz (Berkes, 2004:47).

Ancak Nizam-ı Cedit kavramının yaygın halde kullanılmaya başlandığı dönem, Padişah III. Selim dönemi olmuştur. Nitekim padişah tarafından elçi olarak Avusturya'ya gönderilen Ebubekir Ratib Efendi de yazdığı “Sefaretname” sinde Avusturya'nın idare şeklini “Nizam-ı Cedit” olarak isimlendirmiştir. İşte bu dönemde yaygın olarak kullanılmaya başlanan “Nizam-ı Cedit” deyiminin dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Dar anlamdaki Nizam-ı Cedit, Padişah III. Selim döneminde, Avrupa usulünde kurulması planlanan ve Avrupa yöntemlerine göre eğitilen orduyu ifade ederken, geniş anlamdaki Nizam-ı Cedit terimi ise, Avrupanın bilim, teknik ve uygarlık alanlarındaki gelişmelerinden faydalanarak Osmanlı Devletinin yönetim, politika, askeri, ekonomi ve bilim gibi alanlarda yapılması öngörülen yenilik hareketlerinin bütününe ifade etmektedir. (Yücel ve Sevim, 1995:160; Çataltepe; 1989:61).

3.5.2. Avrupa'ya Elçiler Gönderilmesi:

Padişah III. Selim, yıllardır tasarladığı reformlara başlamadan önce hem Avrupa devletlerindeki durumu yakından görmek, hem de devlet adamlarının bu konudaki fikirlerini öğrenmek üzere, bazı hazırlıklar yaptı. Osmanlı tarihinde ilk defa olarak

Viyana, Berlin, Paris ve Londra'ya daimi elçiler atadı. Özellikle yakından tanıdığı ve çok güvendiği Ebubekir Ratib Efendi'yi 1793 yılında, elçi olarak Avusturya'ya gönderdi. Avusturya da toplam 227 gün kalan Ratib Efendi, bunun 51 gününü Viyana'da, diğer günlerinde de farklı bölgelerdeki askeri, hukuki, mali ve eğitim işlerini incelemekle geçirdi. İstanbul'a döndüğünde 500 sayfalık bir "Sefaratname" hazırlayarak bunu padişaha sundu. İşte Nizam-ı Cedit düşüncesinin Padişah ve devlet adamlarının kafasında iyice şekillenmesini sağlayan etkenlerin en başında da bu Sefaratname gelmektedir (Berkes, 2004:99; Özkul, 2005:198-206).

Ebubekir Ratib Efendi, Sefaratnamesinde Avrupa devletlerinin siyasi, askeri, eğitim, bilim ve maliye gibi alanlardaki durumlarının yanısıra, sosyal yaşantıları hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir. Gözlemlerini ve bazı eserlerden yararlanarak topladığı istatistikî bilgileri, en ince ayrıntısına kadar anlatmaktadır. Eserinin birinci bölümü olan ilk 400 sayfasında Avusturya ordusunun teşkilatlanma biçimini, eğitim ve disiplinini, askeri okullarda okutulan derslere kadar ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve bunları Osmanlı ordusuyla kıyaslayarak anlatmıştır. Ratib Efendi, eserinin ikinci bölümünde siyasi, ekonomik ve sosyal hayatla ilgili gözlemlerini anlatmaktadır. Avusturya da vergilerin çok düzenli olarak toplandığını ve kanuni yükümlülüklerini yerine getiren bir kişinin, özel hayatında istediği gibi yiyip giymeye hakkı olduğunu söylemektedir. Mali, kriminal ve politik suçların davalarının ayrı ayrı mahkemelerde görüldüğünü anlatan Ratib Efendiye göre Avrupa devletlerinin din ile ilgileri kalmamıştır. Din kurallarının her vakit ihtiyaca göre değiştirip ilaveler yapıldığını ve bu durumun kutsal kitaptan uzaklaşılması sonucunu doğurduğunu söylemektedir. Avusturyadaki hastane ve kimsesiz çocuklar bakımevini inceleyen Ratib Efendi buralardaki gözlemlerini de belirtmiştir. Avusturya'nın istihdam politikasına da değinen Ratib Efendinin bu eseri bilimsel bir gözle yazılan kapsamlı bir çalışmadır (Özkul, 2005: 204).

Ebubekir Ratib Efendi aslen Tosyalıydı. Dışişlerinde memuriyete kadar yükselen Ratib Efendi, Bektaşî ve yenilikçiydi. Geleneklere ve hurafeye daha az bağlı bir yapısı vardı. Rousseau, Voltaire, Diderot gibi düşünürlerin kitaplarını okumuştı. Tarihçi Hammer'ın Ratib Efendi'ye Avusturya'da rehberlik yaptığı söylenilmektedir. Ebubekir Ratib Efendi, Sefaretnamesinde Avusturyayı referans alarak modern bir devletin niteliklerini de belirtmiştir. Bunlar;

- Askerin çokluğu, düzeni ve disiplini
- Devlet hazinesinin zenginliği ve düzeni,
- Devlet adamlarının bilgili, dürüst, namuslu ve güvenilir kişiler olması,
- Halkın güvenlikte ve refah içinde bulunması,
- Bazı devletlerle siyasi ittifaklar kurulması

Böylece Tanzimat Fermanındaki fikirlere benzeyen bu görüşler Ebubekir Ratib Efendi tarafından yaklaşık 45 yıl önce ortaya koyulmuş oluyordu (Haksun,2004:188; Berkes, 2004:99).

Padişah III. Selim'in Nizam-ı Cedit ıslahatlarını başlatmadan önce Avrupa'ya elçi olarak gönderdiği bir diğer devlet adamı da Berlin Elçisi Ali Azmi Efendidir. Diplomatik açıdan pek başarılı olmamasına rağmen, Azmi Efendinin 1790–1792 yılları arasında Berlin'deki gözlemlerini anlattığı "Prusya Sefaretnamesi" Avrupa devletleri hakkında padişah III. Selim'e değerli bilgiler vermiştir. Azmi Efendiye göre, Avrupa devletleri güçlü bir toplumsal, ekonomik ve askeri yapıya sahip bulunmaktadır. Osmanlı Devleti de kendini koruyabilmek için Avrupayı bilim ve teknik açıdan daha yakından tanımalıdır. Prusya Devletinin yönetim şekli, ekonomisi ve askeri kışlaları hakkında bilgi veren Azmi Efendi, özellikle Prusya hükümetinin işten anlamayan yöneticileri derhal uzaklaştırırken, işbilen yöneticileri korumasına da dikkat çekmektedir. Azmi Efendinin, Osmanlı Devletini daha iyi bir duruma getirmek için önerdiği teklifler şunlardır:

- Bütün zulüm, haksızlık ve yoklukların nedeni olan rüşvet ortadan kaldırılmalıdır.
- Devlet idaresinde yalnız becerikli ve işinin ehli kişiler görevlendirilmelidir.
- Devlet işlerinde çalışanların, haksız kazanç yollarına başvurmaması için geçimine yetecek kadar maaş alması gerekir.
- Devlet memurları, kanunlara karşı büyük bir suç işlemedikçe keyfi olarak işten uzaklaştırılmamalıdır.
- İşinin ehli olmayanlar haketmedikleri mevkilere getirilmemelidir.

—Büyük mevkilerdekileri taklit etmeye çalışan, aşağı tabakadakiler terbiye edilmelidir.

—Askerin, özellikle de topçu ve denizcilerin iyi talim yapmış olarak yaz-kış harbe hazır olarak bulunmaları sağlanmalıdır (Özkul, 2005:207-208).

3.5.3. III. Selim’e Osmanlı Devlet Adamlarının Sunduğu Layihalar:

Padişah III. Selim, Ebubekir Ratib Efendinin Avusturya elçiliği görevini tamamlayarak dönüşünden kısa bir süre sonra, dönemin sadrazamı Koca Yusuf Paşa başta olmak üzere devletin ileri gelenlerinden iki yüze yakın kişinin yapılması gereken reformlar hakkındaki fikirlerini sormuş ve bunlardan ötürü kimsenin cezalandırılmayacağını bildirmiştir. Yusuf Akçura, devlet adamlarından istenen bu layihaların, Fransız İhtilalinin “Chahier”lerinden örnek alınarak istenildiğini ileri sürerken, diğer bir kaynakta padişahın hazırladığı yenilik programının devletin tümüne mal edilmesini sağlamak amacıyla layihaların istenildiğini bildirmektedir (Çataltepe, 1989:63; Yücel ve Sevim, 1995:161; Berkes,2004:92).

Elimizdeki bilgilere göre layiha sunması istenilen devlet adamı ve ulemaların çoğunluğu bu isteği yerine getirmemiştir. Bir kısmının sunduğu projelerinde padişahı güldürecek kadar saçma olduğu görülmektedir. Cevdet Paşa, bunların bir kısmının gülünç olduğunu bildirmekle beraber, bu durumun alay konusu edilerek, özellikle padişahın yakını birkaç cahil kişi tarafından “herkesin istidad derecesi layihısından malum ve kişinin idrak mertebesi zade-i tab’ından meczum olurmuş...” söylentisinin yayılarak, Nizam-ı Cedit aleyhinde bir havanın yaratıldığını anlatmaktadır. Ancak padişaha sunulan 2’si Osmanlı hizmetindeki Avrupalı, 20’si Türk uyruklu devlet adamlarının olmak üzere toplam 22 adet layiha, Padişah III. Selim’in yapmayı düşündüğü yenilikler konusunda, devlet adamlarının ve ulemanın fikirlerini alarak bir hareket tarzı belirlemesine yardımcı olmuştur (Çataltepe, 1989:61-62;Özkul, 2005:209).

Padişah III. Selim’e layiha sunan devlet adamlarının başında, Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Veli Efendizade Emin Efendi, Defterdar Şerif Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi ve Çavuşbaşı Efendi gelmektedir. Padişaha Layiha sunan Avrupalılar ise Osmanlı ordusunda çalışan Fransız kökenli Brentano ve İsveç elçiliğinde görev yapan D’ohsoon idiler. Padişaha arz edilen projelerde ortak bir görüş birliği mevcut değildi, fakat bütün

projelerin tek ortak noktası askerlik alanında yenilik yapılması gerektiğiydi. Projelerden önemli olanların çoğunun ordu mensuplarından değil, sivil üyelerden gelmiş olması oldukça önemlidir. Bunların 13 tanesi bürokrasiden, 5 tanesi ulemadan gelmiştir. Bu projelerden en dikkat çekici olanı yine ulemadan Tatarcık Abdullah Molla tarafından sunulmuş olanıdır. Tatarcık Abdullah Molla tarafından yazılan layihanın ayrıntılarına geçmeden önce genel olarak 22 layihadaki fikirlerin özetinin verilmesi oldukça yararlı olacaktır (Yücel ve Sevim, 1995:161; Berkes,2004:92-96).

Padişah III. Selim'e sunulan Layihalar ikisi tam metin, diğerleri özetlenmiş olarak Enver Ziya Karal tarafından yayımlanmıştır. Bütün layihalar incelendiğinde görüşlerin başlıca üç eğilim çerçevesinde toplandığı görülmektedir.

Birinci grupta bulunanlara Muhafazakârlar ya da Gelenekçiler adı verilmektedir. Onlara göre Osmanlı Ordusunun düzeltilebilmesi için Timarlı Örgütü ve Kapıkulu Ocaklarının Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunnamelerine göre düzenlenmesi gerekmektedir.

İkinci grupta bulunanlara ise Uzlaştırmacılar adı verilmektedir. Bu görüşü paylaşanlara göre Yeniçeriler ve diğer ocaklı askerlere Avrupa eğitim yöntemi ve silahları kabul ettirilmelidir. Yeniçerilere “Sultan Süleyman Kanunudur...” diyerek Avrupa askerlerinin talimlerini ve silahlarının aynısını yapıp, kabul ettirdikten sonra, onların harp bilimine ait kitaplarını da Türkçeye çevirmek gerekir. Yine onların görüşüne göre “Ocaklı” adı altında yeni yöntemlere göre eğitilmiş askerler yetiştirildikten sonra İstanbul'a getirilebilir. Bu gruptakiler, görüldüğü gibi ne tam anlamıyla yeniliği savunuyor ne de birinci grup gibi yenilik olarak eskiye dönüşü görüyordu. Değişimi, planlı bir şekilde zamana yayarak kabul ettirmenin genel fikirleri olduğu söylenebilir.

Üçüncü grup olarak görülenlere ise Devrimciler adı verilmiştir. Bu grupta toplanan devlet adamları, Yeniçeri Ocağını kaldırmayı ve ıslah etmeyi mümkün görmüyorlardı. Bu nedenle Yeniçeri Ocağının dışında, Avrupa teknik ve yöntemlerine göre yeni bir askeri birlik kurmayı öneriyorlardı. Onlara göre eğer Avrupa usulüne göre yetiştirilen askerler Yeniçerilere katılacak olursa, onlara uyabilir ve akıbetleri sürat topçularınıninki gibi olabilir, bu nedenle Yeniçerileri kuşkulandırmadan dikkatli bir şekilde hareket edilmelidir (Karal, 1946; Çataltepe, 1989:64-65; Yücel ve Sevim, 1995:162).

Aslında bizim, Enver Ziya Karal, Y.Yücel-A.Sevim ve S.Çataltepe kaynaklarına dayanarak üç eğilim olarak sınıflandırdığımız layihaları, Mithat Sertoğlu Mufassal Osmanlı Tarihi adlı eserinde iki grupta incelemektedir. Ona göre, birinci grupta Kapıkulu Ocaklarının, önce Kanuni devrindeki kanunların tatbikiyle ıslahı sağlandıktan sonra Avrupa usulü ile yetiştirilmesi ve yeni silahlarla donatılması görüşünü savunanlar; ikinci grupta ise bu ocaklardan hayır kalmadığını, ıslah edilemeyecekleri ve zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyeceklerini belirterek en doğru hareketin, bu ocakları kapatarak Avrupa usulünde yeni bir askeri teşkilat kurulması gerektiğini düşünenler bulunmaktadır (Sertoğlu,1958).

Padişah III. Selim'e sunulan proje tekliflerindeki ortak nokta, ordunun ıslah edilmesinin gerekli olduğudur, ancak hemen hemen bütün projeler bunun için farklı yöntemler önermektedir. Mesala, Çavuşbaşı Mehmet Raşit'e göre Anadolu'dan Müslüman ve Hristiyanlardan isteyenler devşirilerek padişaha sadık yeni bir kapıkulu ocağı kurulmalıydı. Bunlara yeni silahlar verilecek, yedirilip giydirilecek, sadakatleri ve sürekli askerlikleri sağlanacaktı. Bu askerlere iki kat maaş verilip, yaşlananlara emeklilik hakkı tanınacaktı. Bu yeni ordu 20–30 bin kişiye ulaşınca da yeniçeri ocağı kaldırılacaktı (Berkes, 2004:93).

Yeni bir asker kıtası oluşturulmasını savunan Abdullah Berri Efendi'ye göre ise İstanbul'dan uzak bir yerde, yetim ve yoksul çocukların devşirilmesiyle yılda 3–4 bin asker yetiştirilebilirdi. Prusya'dan yüz kadar uzman getirtilerek, bunların eğitimi için görevlendirilebilirdi. Yine aynı şekilde Mabeyinci Mustafa Efendi de Avrupa usulünde en az yüzbin talimli asker oluşturulmasını teklif etmiştir. Bu askerlere Hristiyan askerlerinin kullandığı harp aletlerinin kullanımı öğretilmeli ve bütün ihtiyaçları devletçe karşılanmalıdır. Ayrıca, Anadolu ve Rumeli'deki her bir vali, bölgesinde gücü nisbetinde, asker yetiştirip daha sonra da İstanbul'a göndermelidir (Özkul, 2005:211-212).

Defterdar Şerif Efendi ise, Kapıkulu ocaklarını disiplin etmenin mümkünü yoksa başka bir sınıf asker oluşturulması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, sadrazam ve diğer idareciler sık sık değiştirilmemelidir; eğer çok önemli bir suç işlerse hemen cezası verilip, ailesine ve çevresine dokunulmamalıdır. Böylece onun yerine getirilen kişi kurulu bir düzen bulacağından işlere kaldığı yerden devam edecektir. Şerif Efendi bu

görüŖüyle diğerlerinden farklı olarak devlette sürekliliğin önemini vurgulamıştır (Özkul, 2005).

PadiŖaha sunulan proje tekliflerinde eŖkiyadan asker derlenmesini önerenler bile olmuŖtur. Ancak, Yusuf PaŖanın projesi oldukça gerçekçi görünmektedir. Buna göre Vilayetlerde milis kuvvetleri kurulacak, bunlar savaŖ zamanı toplatılarak orduya katılacak savaŖ yılları boyunca kendileri ve ailelerinden vergi alınmayacaktı. Bir çeŖit genel askerlik ödevi yöntemi esasıyla işleyecek bu proje teklifine göre ilk kez devlet halka başvurarak milli orduya yakın bir sisteme geçecekti. Yusuf PaŖaya göre savaŖ strateji ve taktiğindeki değişiklikler dolayısıyla piyade sınıfı, süvariye nazaran daha önemli bir hale gelmiştir. Bu nedenle yapılacak ıslahatlarda topçu ile birlikte piyadeye öncelik verilmesi gerekmektedir. Ayrıca timarlı humbara ocağının kaldırılarak, maaŖlı asker birlikleri haline getirilmesini öneren Yusuf PaŖa, Humbaracı ve Lağımıcı ocaklarının cahil neferlerle dolu olduğu için Avrupa silahlarını kullanmayı öğrenemediklerini söylemektedir (Kahraman,1982; Berkes, 2004:97).

Söz konusu layihaların ortak özelliklerinden birisi de Osmanlı ordusundaki komuta tabakasının askeri bilgi ve yetenekten yoksun subaylardan oluŖtuđu konusundaki tespitlerdir. “Mansıp” satışı yüzünden önemli askeri mevkileri kabiliyetsiz askeri taktik ve strateji bilmeyen nüfuzlu ya da paralı kişiler elde ediyordu. Bu önemli sorunun birçok layihada dile getirildiği ancak hiç birinin akılcı bir çözüm üretmediği görülmektedir. Yine layihaların çoğunda dile getirilen sorunlardan birisi de Osmanlı Ordusunun ilkbahar ve yaz seferlerine göre düzenlenmiş olmasıydı. Bu nedenle ordu kışın sefere çıkmıyor, düşmanda bu durumdan fazlasıyla yararlanıyordu. PadiŖaha Layiha sunan devlet adamlarından bazıları ordunun “yaz askeri” ve “kış askeri” şeklinde tertiplenmesini teklif etmiştir. Beylikçi Hakkı Bey kış askerinin Rumeli eyaletlerinden, yaz askerinin ise Anadolu eyaletlerinden sağlanmasını önerirken, Abdullah Berri Efendi bu askerler için ayrı ayrı kanunnameler yapılması gerektiğini söylemiştir. Ŗerif Efendi de bu görüşe katılmış ve Osmanlı ordusunun ancak bu şekilde Avrupa orduları gibi her şartta sefere katılabileceğini söylemiştir (Berkes,2004:94; Çataltepe, 1989:67).

PadiŖaha sunulan layihaların içinde ayrıca incelemeye değer gördüğümüz iki gayrimüslim uzmanın proje teklifiyle, Kazasker Abdullah Molla (Tatarcık) Efendinin

proje teklifidir. Tatarcık Abdullah Efendi'nin Layihası padişaha sunulan projeler içindeki en önemlisi ve en ayrıntılı hazırlanmış olanıdır. Abdullah Efendi, Ulema sınıfına mensup olmasına rağmen askerlik ve devlet işleri ile ilgili konulardaki bilgileri şaşılacak kadar fazladır. Dokuz bölümden oluşan layiha, askerlikten ekonomiye kadar devletin hemen hemen bütün sorunlarını kapsamaktadır. Konumuzla ilgili olarak birinci bölümde; Askerlerin durumu Tertip ve Nizamı, Beşinci bölümde; Osmanlı Devletinin sınırlarının güçlendirilmesi, Altıncı bölümde tersanelerin düzenlenmesi ve savaş gemilerinin inşası, son bölümde ise görüş ve teklifleri özetledikten sonra özellikle askeri alanda yapılması gerekli görülen işleri kısaca tekrar anlatmaktadır. Ona göre Osmanlı Devletinin askeri üstünlük sebeplerini araştırıp çözümleyen Avrupalılar, giderek harp tekniklerini geliştirdiler. Topçuluk ve tüfek atışlarında çok ileri giden Avrupalılar kara ve deniz harp bilimine dair kitaplar hazırladılar ve bunlara göre asker talimine başladılar. Buna mukabil Osmanlı ordusunda harp sanayisinin gerilediğini ve askerlerin disiplinden uzak, emir dinlemez hale geldiğini vurgulayan Abdullah Efendi, Rusya'nın bu alandaki gelişmesinden örnek vererek Rusların düzenli ve eğitilmiş askere sahip olduklarını ve harp sanatında yenilikler getirdiklerini anlatmaktadır (Berkes, 2004; Özkul, 2005:256-259 ; Ateşer,2001:361).

Abdullah Efendiye göre zorla asker yapılan kişiler, ilk fırsatta evlerine dönmeyi arzulamaktadırlar. Çoğu tarım ve ticaretle uğraşan bu kişiler en küçük düşman taarruzunda dayanamayıp firar etmektedir. Ordunun içinde bulunduğu bu duruma bir çözüm bulmak zorunludur. Ancak bunun için fikir üretirken neyin neye varacağı iyice hesaplanarak hareket edilmelidir. Ona göre devletin bütün kurumlarının ıslahata ihtiyacı vardır, fakat askerin düzene sokularak yeni savaş tekniklerine göre eğitilmesi en öncelikli konudur (Özkul, 2005; Berkes ; 2004:92, Ateşer,2001:361-362).

Abdullah Efendiye göre, yapılacak yeniliklere geçmeden önce yeniçeriler bazı ocak ağaları vasıtasıyla ikna edilmelidir. Devlet-i Aliyye tarafından akıllı, tedbirli, işbilir ve tecrübeli yeniçeri ağası, kul kethüdası ve beş on kadar güvenilir ocak ağası seçilmelidir. Bunlar aracılığıyla yeniçeri ocağının diğer ocaklardan mümtaz hale getirileceği söylenerek yeniçerilerin kalpleri celbedilmelidir. Daha sonra Avrupa devletlerinin harp tekniğine dair kitapları getirtilip tercüme ettirilerek eğitime başlanmalıdır. İngiltere ve

Fransa'dan getirilecek öğretmenlerden yararlanarak sür'at topçuluğuna çok önem verilmelidir (Özkul, 2005:256-259).

Tatarcık Abdullah Efendinin, ulema sınıfına mensup birisi olarak devletin işleyişi, dış ticaret ilişkileri, idarecilerin giyim-kuşam işleri ve ulema sınıfının düzenlenmesi gibi hususlarda reform tekliflerinde bulunması doğaldır. Ancak Abdullah Efendinin Humbaracılık, süvari sınıfının organizasyonu ve topçuluk gibi askeri konulardaki bilgisi ve ayrıntılı reform teklifleri oldukça şaşırtıcıdır. Özellikle Avrupa'da sürekli gelişmekte olan Sürat Topçusu sınıfının (sahra topçusu) öneminin asker olmayan bir devlet adamı tarafından anlaşılmış olması Abdullah Efendinin projesinin ne kadar değerli ve kapsamlı bir çalışma olduğunun en büyük göstergesidir. Çünkü askeri uzmanlara göre de Osmanlı Ordusunun ard arda bozguna uğramasındaki en büyük neden, Sürat Toplarının imali ve kullanımında çağına göre geri kalmış olmasıdır (Esencan, 1946).

3.5.4. III. Selim'e Yabancıların Sunduğu Layihalar:

Padişah III. Selim'e takdim edilen 22 layihanın 2 tanesi Osmanlı hizmetinde bulunan gayri müslimlere aittir. Bunlardan birisi, İsveç elçiliğinde çalışan Ermeni asıllı, İgnatius Mouredge D'ohsson isimli görevlidir. Diğeri ise Osmanlı ordusu hizmetinde bulunan, Baron Von Brentano adındaki Alman asıllı bir Fransız subayıdır. Yabancılar tarafından sunulan iki layiha ile Tatarcık Abdullah Efendinin layihası arasındaki benzerlikler oldukça dikkat çekicidir. Ancak Mouradge D'ohsson tarafından sunulan layihada diğerlerinden farklı ve çok önemli görüşler de mevcuttur. D'ohsson'a göre reformlar iki aşamada yapılmalıdır. Öncelikle Avrupa'dan yeterli sayıda subay getirtilmeli, sonrada Avrupadakilerin benzeri bir Harp Okulu kurulmalıdır. Avrupada kurulan okullarda, öğrencilerin bütün masraflarının devletçe karşılandığını ve bu öğrencilerin en yeni bilgilerle yetiştirildiklerini söyleyen D'ohsson, Yeniçerilerin kuruldukları yıllardaki kahramanlıklarına vurgu yaptıktan sonra Avrupadaki gelişmelere kayıtsız kalındığı için bu duruma düşüldüğünü ifade etmektedir (Özkul,2005:230-240; Çataltepe,1989:69-70).

Osmanlı Devletinin, geçmişte sahip olduğu şan ve şöhrete yeniden kavuşabilmesi için, önce harp tekniklerinin öğrenileceği bir Askeri okulun açılmasını savunan D'ohsson'a göre burada yetiştirilecek elemanlar sayesinde yabancı subay ve öğretmenlere de bir

süre sonra ihtiyaç kalmayacaktır. Okulun açılabilmesi için yapılacak işleri 17 madde halinde sıralayan D'ohsson, bu maddelerde, kurulacak okulun yerini, yapısını, düzenini, alınacak öğrencilerin miktarını, okutulacak dersleri, lisan eğitimini, gerekli alet ve edavatın teminini, kitap tedarikini ve hocalara verilecek maaş gibi konuları da ayrıntılarıyla belirtmektedir (Özkul, 2005:240; Çataltepe, 1989:69).

Katolik bir Ermeni olan D'ohsson'un 1794 yılında padişaha sunduğu layihasında kurulmasını teklif ettiği "Mekteb-i Fünun-u Harbiye" isimli askeri okulun, 1795'te kurulan Mühendishane-i Berriyye-i Hümayun'un kurulmasında referans olarak alındığı görülmektedir. Kemal Beydilli'ye göre Mühendishane-i Berriyye-i Hümayun'un özellikleri ile D'ohsson'un teklifleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır (Özkul, 2005:240).

Nizam-ı Cedit'in uygulama aşamasında sunduğu layiha ile oldukça etkili olan D'ohsson'un, devlet katında bu kadar önemsenmesi için bazı nedenler vardı. Batı eğitim tarzında çok iyi bir eğitim almış olan D'ohsson'un Fransa ve İsveçte bulunmuş olması, yapılacak yenilikler konusunda fikirlerini daha önemli kılmıştı. 9 Mart 1784'de Paris'e giden D'ohsson'a Sadrazam Halil Hamid Paşa tarafından verilen Tavsiyename'de D'ohsson'dan övgüyle bahsedilmekte ve İspanya ile Osmanlı Devleti arasındaki görüşmelerin memnuniyet verici bir şekilde sonuçlanmasında, onun tercümanlıktaki başarılarının büyük rol oynadığı vurgulanmaktadır. D'ohsson, Osmanlı Devleti ile İsveç arasında 1789 yılında yapılan ittifakın oluşturulmasına da büyük katkıda bulunmuştur. Hatta Ebubekir Ratib Efendi, 1792'de Reisülküttab'a yazdığı mektupta D'ohsson'dan büyük bir övgüyle bahsederek onun devletin çıkarlarını koruyan bir kişi olduğunu bildirmektedir (Özkul, 2005:235-240).

Sadrazam Melek Mehmet Paşa'nın da övgüyle bahsettiği D'ohsson, İstanbul'da padişahın ve diğer bazı devlet adamlarının güvenlerini kazanmış olarak "frenk kıyafetinde" dolaşma ayrıcalığına salıp olmuştur. D'ohsson tarafından, yapılan yeniliklerin şer'i bakımdan uygunluğuna dair hazırlanan mütalalar, 1783 yılında padişah III. Selim'e takdim edilmiştir. Aslında ulema tarafından yapılması gereken bu yorumlamaların, müslüman bile olmayan bir yabancı tarafından yapılması oldukça ilgi çekicidir. Ayrıca D'ohsson tarafından, 1787'de neşredilmeye başlanan tarih şeklindeki Musavver kitabının iki cildi padişaha sunulmuştur. III. Selim bu kitaplardan dolayı çok

memnun olmuş ve D'ohsson'a İslam ile şereflenmesi dileğiyle "ikibin rub'iyye" hediye verilmesini emretmiştir (Özkul, 2005:237).

D'ohsson sunduğu layihada, batının sadece askeri ve teknik bakımdan değil, bunun yanında siyasi ve hukuki bakımdan da örnek alınması gerektiğini ima ediyordu. Ayrıca tavır ve davranışları şüphe uyandırmış ve devlet adamlarında rahatsızlık yaratmaya başlamıştı. Napolyon'un Mısır'a saldırmasından sonra da D'ohsson'un faaliyetlerinin Osmanlı Devleti aleyhinde olduğu ve Fransa hükümetinin yararına çalıştığı ortaya çıkmıştır. Uzun müddet davranışlarının ve faaliyetlerinin takibi sonucunda, D'ohsson'un "müsfidlik" hatta casusluk ile suçlandığı görülmektedir. 1799 yılında Osmanlı Devleti tarafından "istenmeyen adam" ilan edilerek, İsveç makamlarından D'ohsson'un geri çağırılması istenilmiştir. Daha sonra Fransız Konsolosluğunun arşivindeki evraklardan, D'ohsson'un Fransız hükümetinden para aldığı da tespit edilmiştir (Özkul, 2005:239).

Padişah III. Selim'e layiha sunan diğer gayri müslim şahıs ise Baron Von Brentano ismindeki bir Fransız subayıdır. Brentano, aslen Alman asıllı olup Fransa hizmetinde iken, Osmanlı ordusunu güçlendirmek için görevlendirilmiştir. Brentano, Osmanlı ordusunun eğitimi için bir "Fenn-i Harb" kitabını tercüme etmişti. Kitabın giriş bölümünde, Osmanlı ordusunun IV. Mehmet döneminden beri başarısızlıklarının temelinde iki neden olduğunu ileri sürmektedir. Birincisi, düşman askerlerinin kullandığı harp aletlerinden habersiz kalıp, bunları kullanmamaktadır. İkinci neden ise, Osmanlı ordusunun komuta kademesinin harp fenni konusunda bilgi sahibi olmamalarıdır. Brentano, kitabının sonraki bölümlerinde ise yapılması gereken yenilikler ve uygulama yöntemi konusundaki önerilerini anlatmaktaydı (Özkul, 2005:230).

Baron Von Brentano'nun layihasının giriş bölümünde, daha önceki padişahlar dönemindeki askeri ıslahat çalışmalarının başarısız olma nedenleri anlatılmaktadır. Ona göre, Fransa'dan daha önce Osmanlı Devleti hizmetinde çalışmak için gelen subayların gayretlerinin olumlu bir sonuç vermemesinin nedenleri şunlardır:

—Düşmanların taarruzlarından sakınmak için gerekli olan tedbirlerin ve kavaid-i külliye'nin icrasında ihmal gösterilmesi.

—Alınan tedbirlerin bazısında çok dikkatli davranılırken, bazısının da hiç önemsenmemesi.

—Gerçekleştirilen yeniliklerden, menfaatlerine zarar gelenlerin nifak faaliyetlerine ve bazılarının da tembellik ve gayretsizliklerine karşı tedbirler alınmaması.

Baron von Brentano'ya göre, Osmanlı Devletinin düşmanları karşısında askeri açıdan başarılı olabilmesi için, özellikle içişlerinde bir düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Ona göre bu düzenlemeler, Fransa ve Osmanlı Devletinin ittifakıyla gerçekleştirilmelidir. Brentano, yapılması gereken yeniliklerden önce, kendisi ile beraber bazı yetkililerin topçu ve humbaracı ocakları ile mühendishane ve süratçi talimgâhlarında teftişte bulunup, kaldırılması veya düzeltilmesi gereken işleri belirlemelerini teklif ediyordu. Daha sonra da Avrupa usullerine göre zabıt ve seraskerlerin eğitilmesini, yeniçerilerin kullandığı eski tüfeklerin değiştirilerek yerine Avrupa da kullanılan tüfeklerin verilmesini öneriyordu (Özkul, 2005:232).

Brentano, yeniliklerin uygulama yöntemlerinde de D'ohsson'dan farklı düşünüyordu. Ona göre askerlerin düzene kavuşturulmasında acele edilmesine gerek yoktu. Brentano, tıpkı Tatarcık Abdullah Efendi gibi uygulamaların geniş bir zaman içinde sabırla davranılarak, memurların gereken yerde mükâfat veya cezalandırılmalarıyla yavaş yavaş yapılmasını teklif ediyordu. Birçok tecrübe sonucu görülmüştür ki, yeniçerilerin başında bulunanlar ikna edilmeden uygulanmaya çalışılan talim ve teknikler benimsenmemiş ve tepkilere neden olmuştur. Bu nedenle ani ve köklü bir değişim yerine yavaş ve tamir edici bir niteliğe sahip yenilikler tercih edilmelidir. Ona göre yeniçeriler dışında yeni bir ordu kurulması ve bütün harp aletlerinin değiştirilmesi yanlış bir hareket olacaktır. Brentano'ya göre, padişaha layiha sunan yerli ve yabancı devlet adamlarının tekliflerindeki en büyük yanlış, Avrupa ordusu ile Osmanlı Ordusu arasındaki mizaç farklılığının dikkate alınmamış olmasıdır (Özkul, 2005:233).

Baron von Brentano'ya göre Nizam-ı Cedid'in başarılı olabilmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır:

—Zabıtları azletmemek,

—Nefer ve zabıtların maaşlarını yükseltmek,

- Başka lütuflar kullanılarak askerlerin teşvikini sağlamak,
- Devletin bazı eski kaidelerini tecdid etmek,
- Nizam-ı Cedid’in devletin selameti ve kendilerinin menfaati için şart olduğunu onlara kabul ettirmek,
- Görünüşte-kıyafette Avrupa askerlerine benzemekten kaçınmak,
- Uygulanacak talimlerin önce faydalarını anlatarak ikna ettikten sonra talime başlamak,
- Askerin arasındaki birlik ve beraberliğin, başarı için şart olduğunu göstermek,
- Eski kaidelerin ortadan kaldırılmasından mümkün olduğunca kaçınmak,
- Askerlere, düşman karşısında başarılı olabilmek için eğitimin şart olduğunu sürekli tekrarlayarak rızalarını sağlamaktır (Özkul, 2005:234).

Osmanlı Devleti’nin hizmetinde bulunan gayri müslimler tarafından sunulan bu iki layihanın, özellikle reformların uygulanması esnasında oldukça etkili olduğu görülmektedir. Ancak uygulamada Baron von Brentano ve Tatarcık Abdullah efendinin layihalarındaki; değişimin zorunlu olduğuna toplumsal grupları ikna ederek, keskin bir değişim yerine yavaş yavaş, sindirerek bir değişim yönteminin benimsenmesi fikri pek kabul görmemiş, daha çok D’ohsson’un keskin ve aceleci değişimi öneren fikirleri kabul görmüştür. Seçilen bu yöntem Nizam-ı Cedit’e olan karşıtlığı körüklemiş ve yaşanan çatışmaların da en önemli nedeni olmuştur. Özellikle Brentano tarafından vurgulanan “görünüşte ve kıyafette Avrupa askerlerine benzemekten kaçınmak” ilkesinin önemsenmemesi, Nizam-ı Cedit askerlerine Frenk veya kâfir eleştirilerinin yapılarak, halkın gözünden düşmelerinde en büyük etken olmuştur.

3.5.5. Nizam-ı Cedit Yeniliklerinin Uygulanması:

Nizam-ı Cedit adıyla anılan III. Selim devri reformlarının, en önemli yanı önceki reform denemelerine göre daha planlı ve kapsamlı olmasıydı. Padişah III. Selim, kendisine sunulan layihaları ciddi bir şekilde inceledikten sonra, “inkılâpçılar” olarak isimlendirilen grubun önerilerini benimseyerek, uygulamaya karar verdi. Bunu

gerçekleştirmek maksadıyla, inkılâpçı fikirleri içtenlikle benimsemiş bulunan gençlerden 10 kişilik bir ıslahat komisyonu oluşturdu ve başkanlığına da devrin değerli bilim adamı Esseyyit İbrahim Efendi (İsmail Paşazade)'yi atadı ve onlara “bir ıslahat programı hazırlamalarını” emretti. Bizzat padişah ve komisyon başkanı, “ıslahat yolunda gerekirse canlarını feda edinceye kadar çalışacakları” hususunda yemin ettiler. Böylece çalışmalara başlayan komisyon, 72 maddeden oluşan; yönetim, askeri, sivil, siyasal, sosyal, kültürel ve ticari alanlardaki yenilikleri de içeren ayrıntılı bir program hazırlamıştır (Yücel ve Sevim, 1995:162).

III. Selim döneminde, Nizam-ı Cedit yeniliklerinin uygulamasında bizzat görev alan İngiliz Mahmud lakablı Mahmut Raif Efendi, askeri, mali ve mülki alanlarda gerçekleştirilen bu yenilikleri Avrupaya tanıtmak amacıyla yazmış olduğu Fransızca kitabında yenilikleri onbeş başlıkta toplamıştır:

- Kamu gelirlerinin yeni kaynakları hakkında nizam
- Ordunun ve İstanbul'un teçhizi hakkında nizamname
- Yeniçeriler nizamnamesi
- Cebeciler için nizamname
- Topçu sınıfı için nizamname
- Barut imali için nizamname
- Arabacılar nizamnamesi
- Topçular ve at arabacıları nizamnamesi
- Arabacı ve topçuların seferberlikte düzenine dair nizamname
- Humbaracılar sınıfı nizamnamesi
- Lağımcılar sınıfı nizamnamesi
- Bahriye nizamnamesi
- Karadeniz Boğazı ağzında Yedihisar hakkında nizamname
- Karadeniz Boğazındaki Dörthisar hakkında nizamname

—Avrupa usulünde eğitilmiş Levent Çiftliği Birliği için nizamname (Özkul, 2005:245)

Padişah III. Selim, Yeniçeri Ocağının bir anda kaldırılmasının mümkün olmadığını biliyordu. Zaten bunu yapabilmek için devletin başka bir askeri kuvveti de bulunmuyordu. İşte bu nedenle III. Selim, bir yandan Avrupa standartlarına uygun bir ordu hazırlarken, bir yandan da mevcut asker ocaklarının mümkün olduğu ölçüde düzenlenmesinin daha olumlu sonuçlar vereceğini düşünüyordu.

Öncelikle, askerlik görevleri dışında esnaflık veya ticaret gibi işlerle uğraşan Yeniçerilerin, disiplin ve askeri eğitimlerini ıslah etmek için, haftanın birkaç günü onlara talim yapma zorunluluğu getirildi. Daha sonra “Tecdidî Kanunî Timar ve Zeamet” isimli bir yasayla timar ve zeamet sahibi oldukları halde savaflara katılmamış olan kimselerin timar hakları geri alınarak bunlar, merkez ve sancaklarda görevlerini tam anlamıyla yapan kimselere verildi. (10 Temmuz 1792) Bunun ardından, ordunun teknik sınıflarını oluşturan Humbaracı, Lağımçı ve Topçu ocaklarıyla ilgili başka yasalar çıkarılmıştır. Yeni yasaya göre Humbaracı ocağı mensuplarının sürekli olarak İstanbul’da oturmaları, düzenli olarak askeri eğitim görmeleri ve bu ocağa alınacak askerlerin mesleklerini iyi bilmeleri zorunlu hale getirilmiştir (Yücel ve Sevim, 1995:163).

Humbaracı Ocağı için çıkarılan kanunnameye göre, öncelikle ocağın başına, dindar, bu görevi yapabilecek “ricalı devleti aliyeden” biri humbaracıbaşı olarak atanacaktı. Humbaracıbaşından bahşiş ve hediye alınmayacaktı. Onlarda subaylardan ve erlerden buna benzeyen bir şey almayacaklardı. Humbaracılar için bağımsız bir kışla yapılacaktı. 6 Mayıs 1792 günü gerek yevmiyeli, gerekse timarlı humbaracı erleri İstanbul’da toplanacak ve tek tek yoklamaları yapılacaktı. Kanun ve kurallar gereği imtihan olacaklar, yetenek ve bilgilerini ispat edenlerin “narpare”leri devam edecek, bunu ispat edemeyenler ise vilayetlerine gitmeyip, kışlalarda oturup talimle uğraşacaklar, bir buçuk sene içinde belli bir seviyeye ulaşacaklardı. Böylece Humbaracı ocağına yeni bir düzen veriliyor ve çağın gerektirdiği seviyeye ulaşması amaçlanıyordu (Özkaya,2001:357; TSK Tarihi, 3/5, 1978:174).

Lağımçı Ocağına da timar ve zeametler boşaldıkça yeteneksiz ve bilgisiz insanlar rüşvetle doldurulmuştu. Üstelik ocağına yeni alınanlarla ocak mevcudu iyice artmıştı. Ancak içlerinde lağım bağlamayı bilen tek bir kişi bile bulunmuyordu. 6 Mayıs 1792

günü bunlara da bir yoklama ve sınav yapıldı, böylece bilgisiz olanlar tespit edilerek iki yıllık bir eğitime tabi tutulacaktı. Lağımçıların iki sınıfa ayrılarak, bir sınıfın lağım bağlamak sanatı, diğer sınıfın köprü, tabya, kale, metris yapmak gibi sanatlarla uğraşması karara bağlanmıştı. Bu iki sınıf için kışla yapılması, ayrıca bu kışlanın yakınında yüz yirmi beş asker için iki kışla daha yapılması uygun görüldü (TSK Tarihi, 3/5,1978:177-178).

Topçu sınıfında ise eski üstünlüğün yeniden sağlanması amacıyla İstanbul ve taşrada bulunan tophaneler ve baruthanelere yeni bir düzen verildi. Daha sonra hem yeni bir ordunun kurulması hem de mevcut ocakların iyileştirilmesinde görevlendirilmek üzere yabancı uzmanlardan yararlanılmasına karar verildi. Bu maksatla 7 Teşrinevvel 1793'te Fransa'ya müracaat edilerek, çeşitli sınıflara mensup 15 uzman subayın gönderilmesi istenildi. Aynı zamanda İsveç, Prusya ve İngiltere'den de askeri uzmanlar getirtilerek ordunun ıslahına başlandı. 1795'te Reis-ül Küttap Ratip Efendi tarafından Fransa Kamu Güvenliği Komitesine aynı mahiyette fakat daha uzun bir uzman ihtiyacı listesi sunuldu. Bunun üzerine 1796'da Fransız Büyükelçisi General Aubert Dubayet, beraberinde bulunan Fransız askeri uzmanlar heyetiyle birlikte İstanbul'a geldi. Her ne kadar reform çalışmalarında, başka ülkelerin uzmanlarından yararlanılmış olsa da Nizam-ı Cedit reformlarının asıl kaynağı Fransa olmuş ve büyük çoğunlukla Fransız askeri uzmanlarından yararlanılmıştır (Turhan,1988:151; Lewis, 1996:57).

Aslında Padişah III. Selim, şehzadeliği döneminden beri Fransaya sempati duyuyor ve Fransa kralıyla mektuplaşıyordu. Ancak 1789 yılında patlak veren Fransız ihtilali tüm Avrupada olduğu gibi Osmanlı-Fransa ilişkilerinde de bir dönüm noktası oldu. İhtilalin ardından gelişen bir dizi olay sonucu 21 Eylül 1792'de Fransa'da krallık kaldırılarak yerine Cumhuriyet ilan edildi. Bundan bir süre sonra da 21 Ocak 1793'te Kral XVI. Luis yargılanarak vatana ihanet suçundan idam edildi. Bu durum Fransa'da büyük ayaklanmalara yol açtı. Diğer taraftan fırsattan istifade etmek isteyen, Avusturya, Prusya, İngiltere, İspanya ve Hollanda gibi devletlerde Fransa'ya karşı savaşa tutuşmuştu.

Osmanlı Devleti ise Avrupa'daki gelişmeler karşısında tarafsızlığını koruyor ve Fransız ihtilalini de ülkenin iç meselesi olarak görüyordu. Ancak Fransa Avrupa'da yalnız kalmıştı ve eski dostu Osmanlı Devletine her zamankinden fazla ihtiyacı bulunuyordu.

Bu nedenle 1792 yılından itibaren Osmanlı Devletini yanına çekebilmek amacıyla bir takım girişimlerde bulunmaya başladı. Osmanlı Devleti tarafsızlığını korumakla birlikte diğer taraftan da Fransa'nın, Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'yı yenmesi nedeniyle sevinç duyuyordu (İslam Tarihi 11.cilt, 1994:257).

19 Ocak 1793 tarihinde İstanbul Büyükelçiliği'ne tayin edilen Descorcher'un çalışmalarıyla Fransa-Osmanlı ilişkilerinde yeniden yakınlaşma başlamıştır. Fransa çeşitli diplomatik entrikalarla Osmanlı Devletini kendi yanında savaşa sokmaya çalışıyordu. Ayrıca diğer Avrupa Devletleri gibi Osmanlı Devleti de Fransa'daki yeni Cumhuriyeti henüz tanımamış ve Fransa Büyükelçisinin "elçilik" sıfatını resmen kabul etmemişti. Fransa'nın bütün telkinlerine rağmen Avusturya, Rusya ve Prusya ile arasının tekrar bozulmasını istemeyen Osmanlı Devleti, resmen tanımaya yanaşmamakla birlikte gayri resmi olarak Fransız elçisiyle görüşmeleri sürdürüyordu. 1794 yılında Fransa hükümeti kendi ekonomik ve siyasi çıkarları için Büyükelçi Descorches'a şu talimatı vermiştir;

"Türk-Fransız ittifakının gerçekleşmesinden başka, İstanbul'da gelişmekte olan Türk-İngiliz münasebetleri bozulmalıdır: Türk elçisi Agah Efendi'nin Londra'ya gidişine engel olunmalıdır; Türkiye ve Fransa arasında daha geniş bir ticaret sözleşmesi yapılması için zemin hazırlanmalıdır; Babıalinin Kuzey Afrika beyleri nezdinde Fransa lehine tavassutu sağlanmalıdır. Ayrıca da "...Eğer Türkler, yine savaşa girmeye yanaşmazlarsa hiç değilse senin elçilik sıfatını tanımalıdırlar." (İslam Tarihi 11.cilt,1994: 257)

Osmanlı Devletinin Fransa'ya uyguladığı bu politika,1794 yılının Kasım ayına kadar sürdü. Bu tarihte Prusya, Fransa'daki Cumhuriyet hükümetini tanıyınca Osmanlı Devleti de rahatlayarak Descorches'i resmi olarak tanımaya karar verdi. Ancak tam o sırada Descorches'un yerine Verninac adında başka bir elçinin İstanbul'a tayin edildiğini öğrendi. Osmanlı Devleti 11 Haziran 1795 tarihinde Verninac'ı resmen elçi olarak kabul etti ve dolayısıyla da Fransız Cumhuriyeti'ni resmen tanıdı. Böylece, Cumhuriyet Fransa'sı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler normale dönmüş oldu. Bu önemli gelişmeden sonra Fransa, Osmanlı Devletini Rusya ve Avusturya aleyhinde bir savaşa sokmak ve bir Osmanlı-Fransız anlaşması yapmak için çalışmaya başladı. Osmanlı Devleti de Rusya ve Avusturya'nın hareketlerinden kuşkulandığından dolayı olanlara karşı bir Avrupa devletiyle anlaşma yapmak istiyordu. Sonunda Fransız elçisi

Verninac ile bir prensip anlaşmasına varıldı. Fransa'nın savaş yaptığı devletlerle barış yapmasından sonra yürürlüğe girecek olan bu antlaşmaya göre; iki devlet birbirlerinin toprak bütünlüğüne kefil oluyordu, Osmanlı Devleti bir başka devletin saldırısına uğradığı takdirde Fransa, 30.000 kişilik bir kuvvet veya oniki büyük savaş gemisi ve sekiz orta savaş gemisi ile Osmanlıya yardım edecekti. Osmanlı Devleti ise bunun karşılığında Fransa'ya birinci derecede imtiyazlı devlet muamelesi yapacaktı (İslam Tarihi 11.cilt, 1994).

Osmanlı Devleti, Fransa ile aralarında vardıkları bu prensip antlaşmasından memnundu. Bu sayede Avusturya ve Rusya karşısında Fransa yardımıyla elini güçlendiriyordu. Ancak antlaşmanın iki devlet tarafından onaylanacağı sıralarda Fransa, elçisi Verninac'ı geri çağırarak yerine General Dubayet'i gönderdi. Yeni Fransız Büyükelçisi Dubayet, 2 Ekim 1796 tarihinde İstanbul'a geldi ve 17 Ocak 1797 günü sadrazam, ertesi günü de padişah tarafından parlak törenlerle kabul edildi. Bu kabul sırasında Fransa'nın hemen hemen "tek sadık ve muhteşem dostu" olarak kalan Türkiye'ye saygı beslediğini, bunun bir göstergesi olarak, Fransız Cumhuriyeti'nin silahlı olarak bir hafif top bölüğünü ve seçkin bir sanatkâr grubunu padişahın emrine verilmek üzere, kendisiyle birlikte Türkiye'ye gönderdiğini özellikle belirtti (İslam Tarihi 11.cilt, 1994: 260).

İşte 1793 yılında Osmanlının Fransa'dan talep ettiği askeri uzmanlar, ancak üç yıl sonra gelebilmişti. Fransa'nın içinde bulunduğu politik durumun bunda, etkisi büyüktür, fakat "Devletlerarası ilişkilerde dostluk yoktur, sadece karşılıklı çıkarlar sözkonusu olabilir" ilkesi bu durumun temel nedenidir. Zaten Osmanlı Devleti ile Fransa arasında varılan antlaşma da bir türlü imzalanamamıştı.

Bir süre sonra da, Fransa'nın Avusturya ile imzaladığı Campo Formio Antlaşması (18 Ekim 1797) ile Fransa'nın Osmanlı sınırlarına kadar gelmesi ve Napolyon Bonapart'ın Doğu'ya ait gizli niyetlerinin İstanbul'da duyulması üzerine Osmanlı-Fransız ilişkileri soğumaya, arkasından da savaşa kadar giden krizler yaşanmaya başladı.

3.5.6. Mevcut Ocakların Yeniden Düzenlenmesi:

Padişah III. Selim, Topçu Ocağına büyük önem veriyordu. Osmanlı ordusunun katıldığı son muharebelerde düşman topçusu karşısında hezimete uğradığının farkındaydı. Bu

nedenle, Topçu Ocağını ıslah etmek ve eski gösterişli günlerindeki gücüne tekrar kavuşturmak istiyordu. 26 Şubat 1792 tarihinde yayımlanan Topçu Kanunnamesiyle, Topçu Ocağına bir tuğ verilerek Cebeci Ocağı seviyesine çıkarıldı. Devlet büyüklerinden birisi bu ocağa nazır olarak atanarak ve ocağın bütün işlerinin nazır ve ocak ağası tarafından beraberce yürütülmesi sağlandı. Ayrıca Sürat Topçuları ile topçular kitabeti birleştirilmiş ve ocağa bir de topçu kâtibi atanmıştı. Önceden 23 olan orta sayısı, 25'e çıkarılmış, her ortada dördü sürat topu, ikisi obüs, ikisi şahi ve ikisi balyemez olmak üzere 10'ar top verilmek üzere toplam 250 top tertip edilmişti (TSK Tarihi 3/5, 1978:170-171).

Osmanlı Devletinde bulunan Barut sanayisi de Avrupadaki emsallerine göre oldukça geri kalmıştı. Baruthanelerin istenilen miktar ve kalitede barut imal edememesi, Sultan III. Selim tarafından üzüntüyle karşılanmış ve bu durumun düzeltilebilmesi için Tophane ve diğer askeri tesislerde olduğu gibi, yabancı uzmanlardan yararlanılmasına karar verilmişti. Bu amaçla öncelikle Selanik, Gelibolu ve İstanbul baruthanelerinin harap olmaya yüz tutmuş olan binaları tamir ettirilmiş, daha sonra da Azatlı baruthanesi inşa ettirilmiştir. Ancak binaların tamir edilmesi ve yapılan idari düzenlemeler baruthanelerin Avrupa baruthaneleri ayarında barut imal etmesine yetmiyordu. İşte bu eksikliğin giderilebilmesi için, Fransa'dan Françesko isimli bir teknisyen getirilmiş ve İstanbul Baruthanesinde daha kaliteli ve çok miktarda barut imal edecek iki adet çarkın yapımı için kendisine gerekli tüm imkânlar verilmişti (Çetin, 2001:118).

Françesko, Baruthane-i Amire'de işe başladıktan sonra hem su gücüyle, hem de hayvan kuvvetiyle çalıştırılabilen iki adet çarkı bitirmeyi başarmıştır. Çalışmaların devam ettiği bir sırada Kaymakam Paşa'nın bu çarkları yerinde görmesi ve çok beğenmesi neticesinde, padişahın da bizzat görmesi istenilmiş ve padişah III. Selim de çarkların resimlerini gördükten sonra memnuniyetini şöyle dile getirmiştir: "Benim vezirim çarkları gönderdiğine haz eyledim ve beğendim inşallah pek alalarını yaptırırız, heman bu misillü şeylere ikdam eyleyüb böyle ustalar tedarikine say ve gayret idesün" (Çetin,2001:119).

Bu konudaki iyi niyetli beklentiler, çarkların bitirilmesinden sonra yapılan deneme sırasında sona ermiştir. İki beygirle döndürülmesi planlanan çarklar yerinden kıpırdamayınca daha fazla zorlanmış ve bu tecrübe çarkların kırılmasına sebep

olmuştur. Bu başarısız sonuçtan haberdar olan padişah hiddetlenerek, Reis-ül Küttap Raşit Efendi'den yeni bir ustanın bulunmasını istemiş ve bu işin bir an önce bitirilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Raşit Efendi'nin saatçisi olan Ermeni tebasından Arakel Dadyan, daha önceden değirmen ustalığı yapmış olduğu için tavsiye edilmiş ve kendisine haber yollanmıştır. Arakel usta, derhal baruthaneye giderek çarkı incelemiş ve hatasını tespit ederek onarımını gerçekleştirdiği gibi bu çarktan daha üstün niteliklere sahip bir çarkın da yapımını gerçekleştirmiştir (Çetin, 2001:120).

Bazı yabancı kaynaklarda, Osmanlı barutçuluğunun Avrupa'dan getirilen bir usta sayesinde geliştirildiği, bundan önce Türklerin barut konusunda çok yetersiz oldukları anlatılmaktadır. Ancak doğrusu bu değildir. Fransa'dan getirilen Françesko isimli usta, yaptığı çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerindeki personel de dâhil olmak üzere, bu konudaki tecrübe ve bilgi birikimini aktarmak üzere görevlendirilmiştir. Ancak devletin kendisi hakkındaki iyi niyetini sürekli kötüye kullanan bu kişi, çalıştırıldığı süre boyuca devamlı problem çıkartarak beklenen faydayı sağlayamamıştır. Mekanik bilgisinin yetersizliği kısa sürede anlaşılan Françesko'ya barut imalatının inceliklerini bildiğinden dolayı, mevcut baruthane personeline özellikle "yaş barut" konusundaki bilgilerini öğretmesi için bir şans daha verilmiştir. Ancak bütün iyi niyetli yaklaşımlara rağmen Françesko'nun asıl maksadını gizlediği ve taahhüt ettiği işini özellikle yapmadığını görmekteyiz (Çetin, 2001:121).

Görüldüğü üzere büyük umutlarla Fransa'dan getirilen bu barut ustasından, sanıldığı kadar aksine, beklenen fayda temin edilememiştir. Ancak başarısızlığı sayesinde mevcut imkânların araştırılmasına ve çözümün ülke içerisinde aranmasına vesile olmuştur. Bundan sonraki gelişmeler Arakel Usta'nın devreye girmesi ve Osmanlı barutçuluğunun zirveye çıktığı Azatlı Baruthanesinin inşasıyla devam etmiştir.

3.5.7. Nizam-ı Cedit Ocağının Kurulması:

Mevcut asker ocaklarının düzeltilmesi için çeşitli kanunnameler yayımlayan padişah III. Selim'in asıl hedefi Avrupa usulünde yeni bir ordu kurmaktır. Aslında, Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşı (1787-1792) sona erip te Zıştovi ve Yaş Barış anlaşmaları

imzalandıktan sonra, Sadrazam Koca Yusuf Paşa ordu ile İstanbul'a dönerken beraberinde birkaç Avrupalı subay da getirmişti. Bu subaylar Levent çiftliğinde az sayıda askere eğitim yaptırmakla görevlendirilmişlerdi. Böylece Nizam-ı Cedit askerinin de çekirdeği hazırlanmış oluyordu. Talimli askerlerin sayısı artmaya başlayınca da "Talimli Asker Nezareti" adı altında bir nezaret kurularak, başına da Mustafa Reşit Efendi getirildi. Talimli asker sayısı birkaç bine ulaştınca, padişah III. Selim talimleri izlemeye başladı. III. Selim, Nizam-ı Cedit'in bağımsız bir ocak olmasını ve yeniçerilerin genç olanlarının da bu ocağa katılmasını istiyordu. Ancak "Vükelayı Devlet", Meşverette (devlet işlerinin görüşüldüğü meclis) talimli askerinin şart olduğunu, eski Osmanlı kanunlarına göre bunun teşkilinin gerektiğini, eski kanunlardan hariç olmamak üzere eski Bostaniyanı Hassa Ocağına bağlı olarak bunun kurulmasını talep ettiği için bu yola gidildi. Bu nedenle Nizam-ı Cedit, Bostancı Ocağına bağlı Bostancı Tüfekçisi Ocağı şeklinde kuruldu. Levent Çiftliğinde bir oda açılarak dergâhı ali kapıcıbaşılardan Çiftlik Ağası Veli Ağa, Ocak ağası olarak tayin edildi. Üsküdar'da bir oda daha açılıp, müderrislerden Ömer Ağa başına getirildi (Karal,1983:65; Özkaya, 2001:5).

Levent Çiftliğinde eğitime başlandıktan bir süre sonra da bu yeni teşkilat için Levent Çiftliği Kanunnamesi adı ile yeni bir kanunname hazırlandı. 17 Eylül 1794 ve 7 Haziran 1796'da buna ek bir yasa çıkarıldı. Levent Çiftliği Kanunnamesi özetle şu hükümleri kapsamaktaydı:

— Devletin eski kanunlarında dışarı çıkılmaması için yeni askere "Bostaniyanı Hassa Ocağına" bağlı olarak "Bostancı Tüfekçisi Ocağı" adı verilmişti.

— Bu ocağın başına devlet büyüklerinden bir nazır (idareci) ve Dergâhı Ali kapıcıbaşlarından bir ağa, komutan olarak atanmış ve bütün işlerin bu nazır tarafından ağa ile birlikte yürütülmesi kabul edilmişti.

— Ocağın en az 12.000 kişiye çıkarılması kararlaştırıldığından subaylarıyla beraber 1602'er (Bostancı Tüfekçisi) Levent Çiftliğinde, kalanı Anadolu'da ve Rumeli'de uygun görülen yerlerde, 1602 mevcutlu ortalar veya bunun yarısı 801 kişilik birlikler halinde teşkil edilecek.

Önce Levent Çiftliğinde 1602 mevcutlu kısım teşkil edildikten sonra bu konuda gerekli para miktarı saptanacak ve buna göre para tedarik edildikçe, Levent Çiftliğinden öğretmenler gönderilecek ve bu maksatla gelir sağlandığı takdirde bu miktar daha da arttırılacaktı.

— Subaylarla birlikte 1602 erden ibaret olan her orta 12 bölüğe ayrılacak.

— Ortanın başına bir binbaşı, bunun yanında bir kethüda, birer sağ ve sol önyüzbaşları ve bunların teğmenleri, topçubaşı, arabacıbaşı, cebecibaşı, toparabacı ve cebeci çavuşları, bölük başları ve bunların teğmenleri, bayraktar ve her bölüğe ikişer adet saka, altışar kara kullukçu verilecekti (TSK Tarihi 3/5, 1978:161) .

Bir orta, sağ kol ve sol kol olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Kolların başındaki komutanlara sağ kolağası ve sol kolağası denirdi. Bugünkü kıdemli yüzbaşı durumunda olan kolağalardan her birinin birer mülazımı (teğmen) vardı.

Ortalar, 12 bölükten oluşmaktaydı. Dolayısıyla sağ ve sol kollarının her biri altışar bölükten kurulmuştu. Bölüklerin mevcudu 130 er olup, her bölüğün bir yüzbaşısı ve bir teğmeni bulunmaktaydı. Ayrıca birliklerin her birine birer de top verilmişti.

Silahları devlet tarafından verilen Nizam-ı Cedit askerleri yevmiyeli çalışıp gece ve gündüz kışlalarında kalırlardı. Erlerin evlenmeleri yasaktı fakat subayların evlenmelerine izin verilebiliyordu (TSK Tarihi 3/5, 1978:162).

Levent Çiftliğinde Nizam-ı Cedit askeri tertibine karar verilince, Yeniçeri Ocağından da bin kadar genç nefer ve seçkin asker istenilmişti fakat rahata alışkın, din ve devlete yararı olmayan, çeşitli esnaflık işleriyle uğraşan bu kişiler,

“talim Müslüman-kari değildir, daima talim ile meşgul olup, zabitlerin sözünden dışarı hareket idemezsiniz ve terk idelim derseniz, sizi idam ederler Libaslara suret verdiler. Size şapka da giydirirler ve dalkılıç bayrağı açılıb size beş on esami vermezler, şimdi ne veriyorlar ise andan başka bir şey vermezler ” diyerek, ocağa kayıt olacakları engellediler. Kayıt olanları da aldatarak “ol beyinsiz ve akıl dümensiz ahmaklar dahi ve hele Yeniçeri Kanununda talim yoktur. Biz bu mahluke nesneyi idemeyuz” diyerek vazgeçmelerini sağladılar (Özkaya,2001:5-6).

Padişah III. Selim, Nizam-ı Cedit Ocağının güvenliğini sağlamak ve ocağa karşı halkın sempatisini kazanabilmek için propaganda yaptırmak zorunda kaldı. Rusların, Boğazları alarak İstanbul'un su bentlerini zaptetmeleriyle başkente sahip olma hususunda planlarının olduğuna dair sözlerin yayılması sağlandı. Böyle bir olay meydana gelirse ne olacaktı? Osmanlı askerlerinin kimi Anadolu'da çiftçilikle uğraşüyor, kimisi de İstanbul'da esnaflık yapıyordu. İstanbul'u savunmak için gereken askeri toplamak en az iki ay sürerdi. İşte Levent Çiftliğinde talimli asker bulundurulması, sadece İstanbul'un başına gelebilecek böyle bir tehlikeyi önlemek içinmiş gibi gösterildi (Karal,1983:65-66).

Nizam-ı Cedit ocağının neden Levent Çiftliğinde kurulduğuna dair Enver Ziya Karal'ın yukarıdaki değerlendirmesine karşın Niyazi Berkes "Koca Sekbanbaşı Risalesine" dayanarak, Rus tehlikesini, ocağın Levent Çiftliğinde kurulma nedeni olarak anlatmaktadır. Koca Sekbanbaşı Risalesini sonraki bölümlerde inceleyeceğiz ancak Enver Ziya Karal'ın değerlendirmelerinin de aslında bu Risale ile büyük ölçüde örtüştüğünü söyleyebiliriz.

İlk kurulduğu zaman 468 er ve 20 subaydan oluşan Nizam-ı Cedit alayı İstanbul'dan devşirilen ve Anadolu ayanının gönderdiği erlerle 1600 kişiye ulaşmıştı. Bu askerler, Veli Ağa ile Fransız subaylarının nezaretinde talimler yapıyor, padişah III. Selim'de bu alayı sık sık teftişe geliyordu. Levent Alayının askerlerine, Fransız ordusunda kullanılan mavi bere ve kırmızı ceketten bir üniforma bile giydirilmişti (Berkes, 2004:98).

III. Selim, Nizam-ı Cedit'i Anadolu'da da yaygınlaştırmak istiyordu. Bunun için güvendiği adamlarından Karaman Valisi Alanyalı Kadı Abdurrahman Paşayı kendi bölgesinde talimli asker yetiştirmekle görevlendirdi. Aynı zamanda Amasya sancağını kendisine verdiği Cabbarzade Süleyman Bey'den de bu konuda çalışmalar yapmasını istedi. Nitekim taşrada kurulan alayların içerisinde, en çok başarı gösteren Kadı Abdurrahman Paşa'nın alayıydı. Hatta Kadı Abdurrahman Paşa 1802 yılında hemen hemen modern sayılabilecek bir asker alma yöntemi bile geliştirmişti (TSK Tarihi 3/5, 1978:162).

Anadolu'da kısa zamanda oldukça yaygınlaştırılan Nizam-ı Cedit askerleri, disiplini ve eğitimiyle eski orduya büyük fark atmıştı. Çankırı ve Kastamonu sancaklarında oluşturulan bölüklerin Ankara kışlasına gelerek talim yapmaları sağlanmış, ayrıca

Kayseri, Kırşehir, Niğde ve Aksaray’da birer kışla yapılması planlanmıştı. Buralarda düzenlenen askerlerin binbaşılarının, yine şehrin ileri gelenlerinden “zadelerinden” olması ve bunların bilgili, itibarlı, askeri yönetebilecek kişilerden olması üzerinde de hassasiyetle durulmaktaydı (Özkaya,2004:7).

1799 yılında Napolyon’un Mısır’ı işgal etmesi üzerine, Üsküdar’da ikinci bir Alay daha kuruldu. Osmanlı tarihinde ilk kez olarak bu alayların askerleri Anadolu’daki Türk köylülerinden oluşmaktaydı. Bu askerlere daha yüksek ulufe veriliyor, aileleri vergilerden muaf tutuluyordu. Üsküdar’daki alay, teşkilat ve yönetmelik açısından Levent’tekinin aynısıydı. Fakat açık mavi renkli üniforma giydirilmişti. Ayrıca bu iki alay ile Anadolu’da kurulan alaylar arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere “Ocak kethüdalığı” adı altında yeni bir daire de kurulmuştu. Bu arada Selimiye kışlasının yapımı tamamlanarak burada bir Nizam-ı Cedid ortası teşkil edilmişti. Buraya da çeşitli illerden ve özellikle Bolu ve Bursa sancaklarından grup grup erler gelerek birliğe katılmaya başlamışlardı.

Ancak yeni kurulan askeri düzenin genişletilmesi için çok paraya ihtiyaç vardı. Hâlbuki bu sıralarda Osmanlı Devletinin giderleri gelirlerinden çok fazla idi. Bu maksatla yeni gelir kaynakları saptanarak, Nizam-ı Cedid teşkilatının ihtiyacını karşılamak amacıyla bir “İrad-ı Cedid Hazinesi” kurulmuştur (TSK Tarihi 3/5, 1978:163).

Bu hazinenin gelirlerinin, faizleri on kat fazla olan bir kısım miri mukataa alan ile tütün, rakı, şarap, kahve, mora üzümü, yün ve büyükbaş hayvanlardan, her yıl yeniden düzenlenen ferman ve beratlardan belirli bir miktar alınan özel vergilerden sağlanması kararlaştırılmıştı. Bunların toplanıp hesaplarının yapılması için de İrad-ı Cedid Defterdarlığı adı altında bir teşkilat oluşturuldu ve başına da “Talimli Asker Nazırı” getirildi. Söz konusu nazırın bütün çalışmalarını düzenleyen bir de Kanunname çıkarıldı. İşte böylece, yeni kurulan modern ordunun mali kaynakları da sağlam temeller üzerine oturtulmuş oluyordu (Yücel ve Sevim, 1995).

3.5.8. Donanmada Yapılan İslahatlar:

III. Selim tahta çıktığında donanmayı perişan bir halde bulmuştu. Tersanelerin çoğu çalışmıyordu. Osmanlı donanmasına ait irili ufaklı, sağlam ve çürük gemilerin toplamı

ancak 90'ı bulmaktaydı. Bunlar da çeşitli tezgâhlarda ve esaslı bir tekniğe dayanmadan yapılmışlardı. Dolayısıyla yapıları ve donanımları dönemin savaş ihtiyaçlarına cevap veremiyordu. 1791 yılında Osmanlı donanmasında sefere çıkan gemilerin dökümü şöyleydi: 18 kalyon, dördü Fas emirinin hediyesi olan 24 firkateyn, altı kırlangıç, 10 çektiri şehtiye, sekiz şalupa, birkaç brik ve 20 kadar da bülbülce, suluca, çamlıca ve kerpe'nin rum trandillerinden oluşmaktaydı (TSK Tarihi 3/5, 1978;Gencer,2001:30-50).

Sadece gemiler ve teknoloji açısından değil, donanmada çalışan askerlerin disiplinsizliği ve bilgisizliği açısından da durum içler acısıydı. Gemi ustalarının %95'i, aylıkçı marinerlerin %75'i, topçu ve gemici erlerin yarısı Hristiyandı. Bu nedenlerle padişah III. Selim, donanmayı düzene koyma işini Baş çuhadarı Küçük Hüseyin Paşa'ya verdi. Hüseyin Paşa, denizcilik işlerini bir kanunnameye bağladı. Kaptanların hepsi sınavdan geçirilerek yetersiz bulunanların işine son verildi. Deniz erleri için sınavla alınma ve öğretim ile yetiştirilme metodu kabul edildi. Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirildi (Karal,1983:66).

Tamamen veya kısmen çalışmaz durumda olan 15 tersane faaliyete geçirildi, bu tersanelerde 45 parça gemi yapıldı. Bu gemilerin subay ve er sayısı, 20.495 idi. 1778 yılında tersane zindanının yanında açılmış olan tersane mühendishanesine 1795 yılında III. Selim'in emriyle bir de gemi inşaat mühendishanesi bölümü ilave edilmiştir. Aynı yıl gemi seyir subaylarına mahsus harita seyrüsefer kursu açılarak modern denizcilik usulleri de öğretilmeye başlanmıştır (Ateşer, 2001:353).

Hasköyde humbaracı ve lağımçı kışlaları civarında yapılan bu binaya Mühendishane-i Amire adı verilmişti. Yeni kurulan mektebin şartları ve eğitim düzeyi daha iyi olduğu için, Bahriye Mektebinin talebe ve kalfaları da her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri Mühendishane-i Amire'ye gelerek buradaki hocalardan ders almaya başladılar. 1783 tarihinde Fransa'dan getirilen mühendisler ile Gelenbevi İsmail Efendi ve Kasapbaşızade İbrahim Efendinin de bu okulda ders verdikleri görülmektedir. Hatta 1801 tarihinde İsveç'li bir mühendisin nezaretinde, gemi inşaatı için bir havuz oluşturularak Avrupa tarzı gemilerin imaline bile başlanmıştı (Özkul, 2005:278-281).

Padişah'tan aldığı tam destekle donanmayı ve tersaneyi ıslah eden Hüseyin Paşa bu reformları yaparken yabancı uzmanlardan da büyük ölçüde faydalanmıştı. Kaptan-ı Derya olarak görev yaptığı 12 yıl boyunca (1792–1206) büyük özveriyle çalışan Küçük

Hüseyin Paşa bundan dolayı “Osmanlı denizcilğinin banisi” olarak haklı bir şöhret kazanmıştır. Onun çalışmaları sayesinde, III. Selim devrinin sonlarına doğru Osmanlı donanması, 27 büyük savaş gemisiyle 27 fregattan oluşmaktaydı. General Sebastiyani’ye göre bu filo, Avrupa’daki filoların en güzellerinden birisiydi (Karal, 1983:67).

3.5.9. Mühendishane-i Berri Hümayun’un Açılması:

Osmanlı tarihinde, çağdaşlaşma ve reform hareketlerinin başladığı, Lale Devrinden beri Topçu Subayı (mühendisi) yetiştirmek üzere çeşitli defalar girişimlerde bulunulmuştu. 1734 yılında Üsküdar’da açılan Hendesehane, altı yıl öğrenim verdikten sonra 1740 yılında yeniçerilerin ayaklanmalarından korkularak kapatılmıştı. Bu okulda, okuma-yazma, matematik, geometri ve din dersleri verilmekteydi. 1763 yılında III. Mustafa döneminde aynı okul yeniden açıldı. Koca Ragıp Paşa’nın gayreti ve Baron Dö Tott’un yardımı ile Haliç’te açılan bu okul, III. Selim devrine kadar zaman zaman kesintiye uğrasa da sönük bir şekilde eğitime devam etmişti (TSK Tarihi 3/5, 1978:361).

Padişah III. Selim, çeşitli düzenlemelerde görevlendirmek için Fransa ve İsviçre’den öğretmen, mühendis ve subaylar getirtmişti. 1773 yılında eğitime başlayan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’da da görev alan yabancı uzmanlar Donanmanın ihtiyacı olan subayları yetiştiriyorlardı.

Ancak kara ordusunda, özellikle Topçu sınıfında yetişmiş personel ihtiyacını karşılayabilecek bir okul henüz kurulmamıştı. Bunu zaruri gören III. Selim, 1790 yılında, Eyüp’teki Bahriye köşkünde “Mühendishane-i Sultani” adı ile yeni bir okul açmıştı. Koca Ragıp Paşa’nın açtığı mektebin yetiştirdiği mühendis ve öğrencilerden kalanlar, toplanarak burada eğitime başlandı. Bu öğrencilere iki sene kadar umumi mahiyette yetiştirici bilgiler verildi. Dini bilgilerle birlikte Osmanlıca’yı doğru okuyup yazmalarını sağlayacak kadar Arapça ve Farsça öğretildi. 1783 yılına gelindiğinde bu öğrenciler artık daha ileri seviyedeki bir eğitimi takip edebilecek seviyeye getirilmişti (Uluçay ve Kartekin, 1958:34).

Eyüpteki Bahriye Köşkünde 1790 yılında eğitime başlayan “Mühendishane-i Sultani”, 1783 yılında Halıcıoğlunda yeni yapılan Humbaracılar Kışlasına nakledilmişti. 1795

yılına kadar eksiklikleri tamamlanarak yeni bölümler inşa edilen okul aynı yıl tüm devlet adamlarının da katılımıyla “Mühendishane-i Berri Hümayun’ olarak törenle eğitime başlamıştır. Padişah III. Selim, Mühendishane-i Berri Hümayun’un kuruluşu ve işleyişiyle ilgili çok ayrıntılı bir de kanunname yayınlamıştır.

Aynı yıl Osmanlı ordusuna zabıt yetiştiren Humbarahane ve Lağımçı Ocağı, Mühendishane-i Bahri Hümayun ile Mühendishane-i Berri Hümayun mekteplerinin idaresi tek elde birleştirilerek başına da Kırımlı Abdullah Efendi getirildi. Böylece birleştirilmiş bulunan Bahri ve Berri Mühendishanelerinin öğrencileri aynı mekânda ders görmeye başladılar. Mühendishane-i Bahriye talebeleri, başlarına kalyon şalı takarak diğer öğrencilerden ayrılıyorlardı. Ancak Küçük Hüseyin Paşa iki mühendishanenin tekrar ayrılmasını ve Bahri Hümayun’un müstakil çalışmasını talep ettiği için 1808 yılında iki mektep tekrar ayrıldı (Uzunçarşılı,1982:528; Uluçay ve Kartekin, 1958:46-47).

Yeni açılan Mühendishane-i Berri Hümayun Mektebinin amacı daha çok topçuluk ve istihkâmcılık eğitiminde Avrupa seviyesini yakalamaktı. Bu nedenle topçuluğa çok önem veriliyor, ayrıca hendese, coğrafya, haritacılık, gemi inşaatı ile kale ve tabya inşası gibi dersler öğretiliyordu. Dört sınıf halinde ve 40 öğrenci ile derslere başlayan mektepte, sınıfların en yükseği en küçük numarayı taşımaktaydı. Buna göre Mühendishane-i Berri Hümayun mektebinde okutulan dersler şunlardı:

Dördüncü sınıfta: Resmi hatti ve umuru erkân, sanatı resmiyye, arabiyat (arapça ilmi), hendese ilmi başlangıcı, hesap, Fransızca.

Üçüncü sınıfta: Hesap, Hendese, Coğrafya, Arabiyat, Fransızca.

İkinci sınıfta: Coğrafya, Trigonometri, Cebir, Mukabele (Kuran dersi) tahditi arazi (topoğrafya), Harp Tarihi.

Birinci sınıfta: Hendesei mücesseme, tamamı ve tefezuli Cebir, Kezmografya, Resim, Lağım, İstihkâmcılık ve Askeri Talim.

Bu ders programı, Fransız askeri mekteplerinde uygulanan programın hemen hemen aynısıydı. Hatta Mühendishane, Osmanlı döneminin yabancı dil öğreten ilk eğitim

kurumu olma özelliğini de taşımaktaydı (Özkul, 2005:283; TSK Tarihi 3/5, 1978:361-362).

Avrupalı uzmanların görüşleri alınarak kurulan bu okul, programı ve öğretim şekli bakımından yüksek tahsil okulu sayılmakta ve buradan mezun olanlar orduda önemli görevlere getirilmekteydi. Ders işleme sırasında sandalyeye oturmak ve kara tahta kullanmak gibi ders usulleri de ilk defa burada uygulanmıştı. Mühendishanenin başında “nazır” adıyla bir müdür bulunmakla birlikte okuldaki en önemli rolü “Baş Hoca” oynamaktaydı. Baş Hoca, aynı zamanda okulun başmühendisiydi. Öğrencilerin öğretim işleri, eğitimi, idare ve disiplin işlerinden hep başöğretmen sorumluydu. Toplamda dört hoca ve dört hoca yardımcısından oluşan eğitim kadrosu da özenle seçilmişti. Okulu başarılı olarak bitiren öğrencilerden imtihanla yardımcı hocalar seçilerek okulda görevlendirilirdi. Böylece yeni hoca ihtiyacı da okulun kendi bünyesinden karşılanmış oluyordu. Ayrıca padişah III. Selim, Mühendishane hocalarını dış tesirlerden korumak için onlara ilmi özerklik vermiş ve yayınladığı kanunname ile hiçbir kuvvetin onları azletmesine müsaade etmemiştir (Özkul, 2005:287-293; TSK Tarihi 3/5,1978:362).

Mühendishane-i Berri Hümayun’da bir taraftan derslere devam edilmekle birlikte okul inşaatının da 1796 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Okul iki katlı yapılmış olup bir de kütüphanesi bulunmaktaydı. Öğrencilere gerektiği zaman dayak atmak için her sınıfta birer de falaka bulunurdu. 1796 yılında inşaatın tamamlanmasıyla birlikte alt katta bir odanın mescit olarak ayrıldığını ve ayrıca bir odanın da ecnebi uzmanlar için hazırlandığını görmekteyiz. Nazari derslerin yanında mümkün olduğu kadar uygulamaya da önem verilmekteydi. Bu nedenle Avrupa’dan birçok fenni aletler getirilmiş ve benzerleri Mühendishanenin Atölyesinde yapılmaya başlanmıştı (Uluçay ve Kartekin, 1958:39).

Mühendishane-i Berri Hümayun’da okutulan kitapların çoğunluğu Fransa’dan getirilmekle beraber, kütüphanesinde tercüme edilmiş bazı önemli eserler de bulunmaktaydı. Ancak mevcut türkçe kitaplar, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyordu. Bu nedenle mühendishane bünyesinde birde matbaa kurulmasına karar verilmişti. Bu amaçla Raşit Efendi tarafından çalıştırılan İbrahim Müteferrika’nın kurduğu matbaanın alet ve makinaları devletçe sahiplenilerek,1797 yılında Mühendishane matbaası kuruldu. Mühendishane matbaası olarak bilinen bu matbaanın

adı bastığı kitaplarda, "Darüt'i Tıbaatü'l- Mamure" olarak kaydedilmiştir. Mühendishane hocalarından Abdurrahman Efendi'nin yönetiminde birçok eserin basılması işini başarıyla icra eden bu matbaa, 1802 yılında Üsküdar'a taşınarak, karzarar hesabıyla çalışacak bir kamu işletmesi haline getirilmiştir (Özkul, 2005: 295-298).

Şüphesiz ki, III. Selim dönemi reform hareketlerinin en önemlilerinden birisi de Mühendishane-i Berri Hümayun'un açılmış olmasıdır. Hatta bu okulun açılmış olması, sadece o dönemin değil, sonraki yıllarda yapılacak yeniliklerin de uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Günümüzde bile Mühendishane-i Berri Hümayun'un devamı olarak nitelendirilen iki eğitim kurumumuz bulunmaktadır. Ülkemizin en önemli üniversitelerinden biri olan İstanbul Teknik Üniversitesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin önemli eğitim kurumlarından Topçu Okulu, Mühendishane-i Berri Hümayun'un devamı olarak kabul edilmektedir. Hatta Topçu Okul Komutanlığı brövesinde, kuruluş tarihi olarak 1795 yılı gösterilmektedir.

3.5.10. Nizam-ı Cedit'e Karşı Toplumda Oluşan Tepkiler:

Padişah III. Selim tarafından yeni kurulan Nizam-ı Cedit ordusu, kurulduğu günden itibaren sürekli tartışma konusu olmuştu. Yeniçeriler daha önce de olduğu gibi eğitim yapmak istemiyor ve yeni ocağın kurulmasına karşı çıkıyordu. Zaten devlet adamları arasında da padişah ve yakınındaki bir kaç hariç, yenilikleri destekleyen pek kimse bulunmuyordu. Bütün bunlara rağmen III. Selim'in cesaretle reformlarını sürdürmesi, Yeniçeri Ocağında kaldırılma korkusu yaratırken, yenilik karşıtı devlet adamlarının da rahatsızlığını artırıyordu. Zaten halk arasında Fransaya yakınlığıyla bilinen padişah III. Selim'in aleyhinde de uzun süredir propaganda yapılıyordu. İşte tam bu sırada 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgale kalkışması reformların geleceği açısından kötü bir dönüm noktası oldu.

Daha şehzadeliğinden beri, Fransa ile yakın ilişkiler kurmuş olan padişah III. Selim, yaptığı askeri reformlarda da çoğunlukla Fransız uzmanlardan yararlanmıştı. Ancak Fransa'nın başka planları vardı. Bir taraftan Osmanlı Devleti ile dostane ilişkilerini sürdürürken, diğer taraftan da Osmanlı topraklarını işgale hazırlanıyordu. İngilizlerle savaş halinde olan Fransa, İngiltere'nin Hindistan'la olan irtibatını kesmek ve Doğu

Akdeniz'deki konumunu güçlendirmek istiyordu. Bu nedenle Fransız İmparatoru Napolyon, Mısır'ı ele geçirmek amacıyla sefere çıktı. Ona göre Mısır'ı ele geçirdikten sonra Suriye ve Kızıldeniz'i almak daha kolay olacaktı. Böylece Afrika'da bir sömürge imparatorluğu kuracak ve zaten çökmekte olan Osmanlı Devletinden daha büyük paylar alabilecekti. Osmanlı Devleti ise Fransa'dan böyle bir hareket beklemiyordu. Ancak 280 parça gemiden oluşan Fransız donanması, yaklaşık 60.000 kişilik bir kuvvetle 19 Mayıs 1798'de Tulon'dan hareket etmişti (TSK Tarihi 3/5, 1978:401).

9 Haziran'da Malta adasını işgal eden Napolyon, 1 Temmuz'da İskenderiye kalesinin önüne geldi. Eski bir kale olan İskenderiye'yi 800 kişilik bir kuvvet savunuyordu. Kaleye saldıran Fransızlara şiddetle karşı koyulmuş olmasına rağmen sonunda İskenderiye Fransızlara teslim oldu. Kölemen Beylerinin oluşturdukları ordunun mağlup olması üzerine, Fransız Ordusu hiçbir direnişle karşılaşmadan, 22 Temmuz gecesi Kahire'ye girdi. Mısır'ın işgal edilmeye başlandığı haberi İstanbul'da büyük yankı uyandırdı. Napolyon'un Mısır'a çıkmasının asıl nedeninin işgal değil, Fransa ticaretine engel olan Kölemen Beylerini bastırmak olduğu, Fransa'nın Osmanlı'nın sadık dostu olduğu yönündeki aldatmacaları Osmanlı'yı ikna etmeye yetmedi. İngiliz donanmasının 1 Ağustos 1798 tarihinde Ebukır limanında Fransa'yı yenmesi üzerine Osmanlı Devleti de Fransa'ya savaş ilan etti (TSK Tarihi 3/5, 1978:405).

Ancak Osmanlı Devletinin elinde hemen kullanılacak yeterli bir ordusu yoktu. Bu nedenle Suriye'de yarı bağımsız bir durumda bulunan Cezzar Ahmet Paşa'ya Mısır Seraskerliği verilerek, kendisine bir bey komutasında gönderilecek orduyla Mısır'ın kurtarılması istenilmişti. Ayrıca Tırhala Mutasarrıfı Köse Mustafa Paşa'nın da tertip edilen bir ordu ile İstanbul'dan deniz yoluyla İskenderiye'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu kuvvetler Cezzar Ahmet Paşa ile işbirliği yaparak Mısır'ı kurtaracaktı. Sonunda 19 Mart 1799 tarihinde Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki Akka Kalesi Fransızlar tarafından kuşatıldı.

Napolyon, Cezzar Ahmet Paşa'dan kan dökülmeden kalenin teslim edilmesini istedi. Ancak Cezzar Ahmet Paşa, bu talebi kabul etmeyerek gelen elçiyi de öldürdü. Bunun üzerine şiddetli çarpışmalar başladı. Kalede görev yapan askerlerin içinde 700 kadar Nizam-ı Cedit askeri de bulunuyordu. Yaklaşık iki ay kadar süren çarpışmalar İstanbul'dan gönderilen 3000 yeni Nizam-ı Cedit askerinin kale kuvvetlerine

katılmasıyla Osmanlı Devletinin zaferiyle sonuçlanmış oldu. 21 Mayıs 1799 günü geri çekilmek zorunda kalan Napolyon, böylece ilk yenilgisini de almış oluyordu (TSK Tarihi 3/5, 1978:406).

Nizam-ı Cedit ilk kurulduğu günden itibaren, hem Yeniçeri Ocağı, hem de yenilik aleyhtarı devlet adamları tarafından kabul görmemişti. Nizam-ı Cedit'in kurulmasından sonra Yeniçeri Ocağının kaldırılacağına dair söylentiler çıkmış, bu durum Yeniçeri Ocağının rahatsızlığını arttırmıştı. Padişah III. Selim'in kendisine yapılan uyarılara rağmen, Nizam-ı Cedit askerine Fransız askerlerinin kıyafetine benzeyen bir kıyafet giydirmesi tepkilerin artmasına neden olmuştu.

Daha Nizam-ı Cedit kurulmadan önce padişaha layiha sunan Tatarcık Abdullah Efendi, Yeniçerilere rağmen gerçekleştirilecek bir yeniliğin istenilen sonucu vermeyeceğini bildirmişti. Brentano isimli yabancı uzmanda sunduğu layihada, yeniliklerin yavaş yavaş ve yeniçeri zabitlerinin ikna edilerek yapılması gerektiğini, içerden ve dışardan gelebilecek fitne ve kışkırtmalara karşı sürekli uyanık olmak gerektiğini belirtmişti. Brentano, ayrıca yeni askerlerin kıyafetlerinin yabancı askerlerinkine benzememesi gerektiği konusunda da uyarılarda bulunmuştu (Özkul, 2005:214-234).

Nizam-ı Cedit aleyhtarlarının yaptığı karşı propaganda kısa sürede başarılı olmaya başlamıştı. Bir süre sonra Nizam-ı Cedit askerleri frenk askerleriyle ve din düşmanlarıyla özdeşleştirilmeye başlanmıştı. Ekonominin kötüye gidişinin bile nedeni olarak Nizam-ı Cedit gösteriliyordu. Yeni ordunun Akka zaferindeki başarıları kısa bir süre olumlu etki yaratmış olsa da Yeniçeri Ocağının rahatsızlığını iyice arttırmıştı. Camilerde vaizler halka "Askere setre pantolon giydirip imanına hanel getiren, önlerine muallim diye Frenkleri düşüren padişaha elbette Allah tevkifini çok görür" diye propaganda yapıyordu.

Islahata düşman vezirlerden Tayyar Paşa, İstanbul ve Anadolu'da halkı ve yeniçerileri Nizam-ı Cedit'e karşı ayaklandırmak için "Efendi, şimdi ne sipahi var, ne yeniçeri var. Cümlesi başı şapkalı frenk oldu" şeklindeki propagandasıyla Yeniçerileri kışkırtıyordu. Bu propagandalar, askerler üzerinde çok etkili oldu. Hatta bir yeniçeriye Nizam-ı Cedit olursun diye sorulduğunda "Hâşâ, Moskof olurum, Nizam-ı Cedit olmam" diye cevap vermiştir (Özkaya,2001:8).

Nizam-ı Cedit'e karşı oluşan tepkileri azaltmaya çalışan padişah III. Selim ise, bu amaçla Koca Sekbanbaşı Risalesini yazdırmıştır. Koca Sekbanbaşı Risalesinde Nizam-ı Cedit'in kurulma amacı, gerekliliği ve yararları teker teker anlatılmaktadır. 1768 seferinde ordunun nizamsız olduğu için büyük yenilgiye uğranıldığını ve kırk yıldan beri düzensizlik yüzünden zafer kazanılmadığı ifade edilmektedir. Nizam-ı Cedit'i eleştirenlerin cahil ve bilgisiz kişiler olduklarını anlatan Sekbanbaşı, bunların Nizam-ı Cedit'in anlamını dahi bilmediğini söylemektedir. Sekbanbaşıya göre;”Bu kadar ülkeleri biz kılıçla fethettik, o zaman Nizam-ı Cedit yoktu, istersek şimdi de düşmanı perişan ve ülkesini de yerle bir ederiz” diyen muhaliflerin Avrupa ordularındaki teknik ve taktik gelişmelerden haberleri yoktur. Sekbanbaşı “Bize talim gerekmez, düşmanı gösterin, gerisine karışmayın” diyenlere; “Bre şahbazım, Sultan Mustafa Han zamanında zuhur eden Moskof seferinde, küffar ile sizin aranızda duvarını çektilerdi, küffar görünüp dururken, iki kere yüz bin eden kıvırcık koyun eti ve has ekmek yiyip, tam küffara mukabele esnasında, bir ulufe ve tayın kavgası çıkarıp, bu vesile ile döndünüz, kaçtınız” diye cevap vermektedir (Çataltepe, 1989: 74).

Fransızların Mısır'a saldırması üzerine, buraya gönderilen Nizam-ı Cedit askerinin düşmanla başarılı bir şekilde mücadele edip zafer kazandığını, hatta içlerinden hiç firar eden olmadığını söyleyen Sekbanbaşı, Nizam-ı Cedit'e karşı olan Cezzar Ahmet Paşa'nın bile savaştaki başarıları görünce; “Bir daha aleyhinde bulunursam dilim kurusun” dediğini bildirmektedir. Ayrıca Sekbanbaşı, Ruslara esir düştüğü dönemdeki gözlemlerini de Nizam-ı Cedit'in önemini göstermek için risalesinde anlatarak Nizam-ı Cedit'e karşı olanları bu konuda ikna etmeye çalışmıştır (Çataltepe, 1989:74-75).

Padişah III. Selim'in bütün gayretlerine rağmen Nizam-ı Cedit'e olan düşmanlık her geçen gün artıyordu. Yeniçeri Ocağının yanısıra, merkezi otoritenin güçlenmesini istemeyen ayan'lar ve ulema sınıfının da çoğunluğu Nizam-ı Cedit'i istemiyordu. Sanata düşkün olan padişahın düzenlediği eğlenceler dedikodulara neden oluyor ve Nizam-ı Cedit aleyhine kullanılıyordu. Çırağan Sarayına taşınan padişahın, yakın çevresinin etkisinde kalarak batı tarzı yaşantısını sürdürmesi, her geçen gün daha da fakirleşen halkta hoşnutsuzluğu artırıyordu. Sultan Selim'in Fransa'ya gönderdiği İshak Efendi'nin Avrupa'da hoş olmayan yaşantısı kulaktan kulağa yayılıyordu. Bu sıralarda İstanbul'da meydana gelen yangın, hastalık ve benzeri afetlerin Nizam-ı Cedit'in

uğursuzluğundan ortaya çıktığı söyleniyordu. Hatta bazı konuşmalarda Nizam-ı Cedit askerinin kâfir olduğunu bile söyleyenler bulunuyordu (Özkuş, 2005:342).

Her geçen gün artmakta olan Nizam-ı Cedit düşmanlığı artık patlamaya hazır bir bomba gibi olmuştu. Yönetimin dış siyasette uğradığı başarısızlıklar, Sultan Selim'in bile itibarını düşürmeye başlamıştı. 1806 yılına doğru gelindiğinde, padişaha şehzadelik yıllarından beri akıl hocalığı yapan Ebubekir Ratib Efendi bazı devlet adamlarının şahsi çıkarları uğruna iftiraya uğramış ve belirsiz bir biçimde öldürülmüştü. Ulemanın önemli isimlerinden Tatarcık Abdullah ve İbrahim İsmet Bey gibi dirayetli ve akıllı kişilerde vefat etmişti. Böylece padişahın çevresinde liyakatlı devlet adamı da kalmamıştı. Sultan Selim ne ulema, ne yeniçeriler ne de halk tarafından sevilmeyen birkaç saray ricalinin etkisinde kalmış, hatta halk arasında padişaha sihir yapıldığına dair dedikodular bile dolaşmaya başlamıştı (Özkuş, 2005:328).

1806 yılında Rumeli bölgesindeki dağ eşkiyelerinin çoğalması, Sırp isyanının genişlemesi, Fransızların Raguz'a yerleşmeleri ve Rusya ile savaş ihtimalinin artması nedeniyle, Osmanlı hükümeti Rumeli'de Nizam-ı Cedit birliklerinin kurulmasına karar verdi. Bu maksatla Karaman Valisi Abdurrahman Paşa, bir miktar Nizam-ı Cedit askeriyile Rumeliye geçirildi. Bölgede bulunan Ayanların tepki göstermemesi için bu askerlerin Sırp isyanını bastırmakla görevlendirildikleri ilan edildi. Ancak Nizam-ı Cedit'in gizli düşmanlarından Sadrazam İsmail Paşa, Rumeli Ayanlarına "Gözlerinizi dört açın, Kadı Abdurrahman hepinizi kılıçtan geçirmeye geliyor" diye haber gönderdi. Şehzade Mustafa'da Rumeliye gönderdiği hasekilerle Nizam-ı Cedit aleyhine propaganda yaptırıyordu. Bu menfi propagandaların tesiri neticesinde Tekirdağ da Nizam-ı Cedit fermanını okuyan Kadıyı oradaki Yeniçeriler linç etti. Edirne'de bulunan Yeniçeriler'de eşkiya ve ayanların kışkırtmalarıyla kazan kaldırdılar. Bunun üzerine Edirne'ye doğru harekete geçen Kadı Abdurrahman Paşa'nın ordusu, Çorlu ve Silivri ahalesinin mukavemetiyle karşılaştı. Bir iç savaşın başlama ihtimali olduğunu gören Sultan Selim, Kadı Abdurrahman Paşa'ya geri dönmesini emretti (Karal, 1983:80-81).

Tarihe Edirne Vak'ası olarak geçen bu olay, Nizam-ı Cedit düşmanlarının iyice şımarmasına neden oldu. Bu olaydan sonra sadrazamlığa yeniçeri ağası Hilmi Paşa, Şeyhülislamlığa da Rumeli Kazaskeri Topal Ataullah Efendi getirildi. Sadrazam, ordu ile harp alanına hareket edince, Köse Musa Paşa sadaret kaymakamı oldu. Şeyhülislam

ve Sadaret kaymakamı kendilerini padişaha yenilik taraftarı olarak tanıtmışlardı. Ancak her ikisi de Nizam-ı Cedit düşmanı olmalarının yanısıra Şehzade Mustafa ile de irtibat halindeydiler. Ordunun İstanbul'dan ayrılmasını fırsat bilen bu iki zat, yeniçeriler ve ulema ile anlaşarak Nizam-ı Cedit'i ortadan kaldırmaya karar verdiler. Köse Musa Paşa, Mayıs sonlarına doğru, Karadeniz boğazında muhafızlık yapan yeniçeri yamaklarına Nizam-ı Cedit elbisesi giydirilmesi için Boğaz Nazırı İngiliz Mahmut Efendiye talimat verdi. Ancak yamakların yanına gönderdiği özel memurla, bu tedbirin padişah tarafından alındığını bildirdi. Ayrıca, eğer Nizam-ı Cedit elbisesi giyerlerse dinden çıkacakları, giymezerse Nizam-ı Cedit askerleri tarafından öldürüldükleri yönünde propaganda yaptırdı (Karal, 1983:81).

Nizam-ı Cedit ordusunun kaldırılmasından, Sultan Selim'in tahtan çekilmesine kadar süren Kabakçı Mustafa Ayaklanmasının başlangıcı, yukarıda sözünü ettiğimiz Boğaz Yamaklarının isyanıyla ortaya çıkmıştır. (13 Mayıs 1806) Enver Ziya Karal'ın naklettiğine göre Boğaz Yamaklarına Nizam-ı Cedit elbisesi giydirilmesi emri Köse Musa Paşa tarafından verilmiştir. Ancak Osman Özkul'un kitabında "Yayla İmami Risalesi"ne atıf yaparak anlatıldığına göre; Ordunun seferde olduğu bir sırada Nizam-ı Cedit'i yaygınlaştırmayı düşünen Sultan Selim, Rus gemileri tehlikesine karşı, boğazdaki eski askerleri Nizam-ı Cedit'le birleştirmek istiyordu. Eski askerlerle yenilerin anlaşamaması üzerine Bostancıbaşı Şakir Hasan Bey'i çağıran III. Selim boğaz kalelerindeki bütün yamaklara Nizam-ı Cedit kıyafeti giydirilmesini emreder. Bostancıbaşı'da padişahın bu kararını destekleyerek: "Nola Efendi ben kulun onlara libas değil, şapka dahi giydirmek senin himmetinle mümkündür" der. Özkul'a göre Nizam-ı Cedit'e karşı olan düşmanlıkların arttığı bir sırada, böyle bir davranışa teşebbüs etmek büyük bir cüretin ya da tedbirsizliğin sonucu olabilirdi (Özkul, 2005:351; Karal, 1983:81).

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi kitabının 3 ncü cilt 5 nci kısmında gerek Sultan Selim'in içinde bulunduğu durum, gerekse Kabakçı Mustafa isyanında Köse Musa Paşa'nın rolü ayrıntılarıyla anlatılmaktadır; Padişah III. Selim, Nizam-ı Cedit reformlarına başlarken oluşturduğu kadronun hemen hepsini kaybetmiş ve yalnız kalmıştı. Bunların yerine çevresini saran dalkavuk devlet adamları padişaha karşı yağcılık yapıp bir taraftan yenilikleri överken diğer taraftan da Şehzade Mustafa ile işbirliği yapıp Yeniçerileri

kışkırtıyorlardı. Sultan Selim'in en yakın adamları Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislam Ataullah Efendi, Kabakçı Mustafa Ayaklanmasının hem çıkışında hem de ayaklanmanın bastırılmayışında büyük rol oynamıştır. Sultan Selim'in Nizam-ı Cedit'e karşı oluşan tepkilerin ciddiyetini ve büyüklüğünü kavrayamayış nedeni de yine bu devlet adamlarıdır. Aksi takdirde III. Selim gibi iyi yetişmiş, bilgili ve yetenekli bir padişahın, Nizam-ı Cedit'e karşı tepkilerin bu kadar arttığı bir ortamda yenîçerilere Nizam-ı Cedit kıyafeti giydirmek istemesi, hatta Cuma namazına bu elbiselerle gitmeyi düşünmesi ve İstanbul içindeki kolluk görevini Nizam-ı Cedit askerine devretmek istemesi gibi stratejik hatalar yapmış olması düşünülemez. Ancak Sultan Selim'in tecrübesizliğinden dolayı dış politikada yaptığı hatalar ile Avrupa devletlerinin, içindeki yenilik düşmanlarıyla işbirliği yapması yenilik düşmanlarını güçlendirmiş ve padişahın çevresindeki devlet adamlarının padişahı yanıltması neticesinde kaçınılmaz son gerçekleşmiştir (TSK Tarihi, 3/5, 1978:514-519; Özkul, 2005:321-345).

Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta daha vardır ki; bu da Osmanlı devlet yapısının en önemli kurumlarından biri olan ulemanın tutumudur. Ulema, Osmanlı devlet yapısı içerisinde ve toplumsal gruplar arasında temel direklerinden biri olarak en güvenilir zümreyi oluşturmuştur. Temsil ettiği "dini" kimliğinden dolayı hep ayrıcalıklı ve güçlü bir birim olarak varlığını sürdüren ulema tabakası, müderris, kadı, cami imamı ve müezzinleri olarak Osmanlı halkı ile sürekli bir yakın ilişki kurma fırsatına sahipti. Bu nedenle onların tavrı, toplumdaki genel anlayışı etkileyebilmekteydi (Özkul, 2005:23).

Ulema zümresi, Halife sıfatıyla Osmanlı sultanına biat ederek, onun hâkimiyetini meşrulaştırır ve te'yid ederlerdi. Camilerde imamlar, hutbede sultan halifenin ismini zikrederlerdi. Ancak III. Selim döneminde Nizam-ı Cedit'e karşı tepkilerini göstermek amacıyla Edirne ve Tekirdağ civarı camilerde sultanın ismini zikretmemişler ve bundan sonra Nizam-ı Cedit muhalefeti daha güçlü bir hale gelmiştir. Hatta bazıları Kabakçı Mustafa Ayaklanmasının planlanması ve uygulanması aşamasında aktif rol oynamış, Sultan Selim tahttan uzaklaştırılıp yerine IV. Mustafa çıkana kadar geçen sürede, Şeyhülislamla birlikte yeniçeri kışlasında kalmışlardır. Bu olaylar sırasında aktif rol oynayan ulemanın önde gelenlerinin isimleri şöyledir:

—Şeyhülislam Ataullah Efendi

- İstanbul Payeli Hoca Münib Efendi
- İstanbul Kadısı, Muradzade S.Mehmed Efendi
- Rumeli Payeli Hafız Derviş Mehmed Efendi
- Rumeli Kazaskeri Mollacıkzade Ahmed Muhtar Efendi
- Reisül Ulema Arabzade Mehmed Arif Efendi
- Sabık Rumeli Kazaskeri Ahmed Şemseddin Efendi (Özkul, 2005: 361)

3.5.11. Nizam-ı Cedit ve Dış Etkenler

Nizam-ı Cedit yeniliklerinin başarılı olamamasının en önemli nedenlerinden birisi de özellikle Fransa ve Rusya devletlerinin Nizam-ı Cedit aleyhinde yürüttüğü faaliyetlerdir. Nizam-ı Cedit ordusunun Akka kalesinde Fransızlara karşı kazandığı zafer Fransa’da endişe yaratmıştı. Çünkü Nizam-ı Cedit reformlarının yapılmasında özellikle Fransız uzmanların büyük payı bulunmaktaydı. Ancak Fransa devletinin asıl amacı Osmanlı ordusunu güçlendirmek değil, dönem dönem İngiltere ve Rusya’ya karşı ittifak yapabileceği bir müttefiki kaybetmemektir. Fakat Napolyon’un imparator olmasıyla birlikte Fransa’nın Osmanlı Devletinin varlığını sürdürmesi yerine, parçalanarak paylaşılması yönünde bir politika değişikliği yaptığını görüyoruz. Bu nedenle Akka’da zafer kazanan Nizam-ı Cedit ordusu artık Fransa’nın işine gelmiyordu.

Fransızlar, zaten uzun yıllardır Osmanlı Devletinin bütün işlerini casusları vasıtasıyla takip ederek, ona göre siyaset oluşturmaktaydı. Nitekim devletin gizli görüşmelerinin kısa bir süre sonra tüm ayrıntılarıyla Paris’te bir gazetede çıkması, hatta Kaymakam paşanın azledileceğinin daha on gün öncesinden konuşulmaya başlanması, Fransa’nın İstanbul’daki etkinliği konusunda bize önemli ipuçları vermektedir. Sarayda görev yapan gayr-i müslim tercümanlar ile Frenk ve Rum doktorların çoğunluğunun Fransa lehine, bir kısmında Rusya lehine casusluk yaptığı görülmektedir. Nitekim Asım Efendiye göre de devlet adamlarına yakın olan “Rum taifesi iki gruba ayrılmaktadır. Biri Moskof’luya, bir diğeri Fransa’ya yakın olup, her sınıf kendini yakın hissettiği ve dayandığı devlet tarafına casusluk yapmaktadır” (Özkul, 2005: 323).

Fransa ve Rusya devletleri Nizam-ı Cedit'in başarılı olmaya başlaması üzerine ellerindeki bu casusları kullanarak Yeniçerileri kışkırtmaya ve Nizam-ı Cedit aleyhinde propagandalar yapmaya başladılar. Bir taraftan Fransız gazeteleri, aldıkları malumatla halkı ve yeniçerileri etkileyici yayınlar yapıyor, diğer taraftan da Fransız elçisi Sebastiyani, Osmanlı Devletinin İngilizlerle birleşerek Yeniçeri Ocağını kaldıracağı dedikodusunu yayıyordu. Fransızlar bununla da kalmayarak, elçilik aracılığıyla bazı yeniçeri ortalarına bahşiş, ikram ve hediye vererek Nizam-ı Cedit'e karşı kışkırtmaya devam ediyorlardı (Özkuş, 2005:324).

İşte tam bu sırada başlayan Osmanlı-Rus savaşında da bu defa Rus casusları ortaya çıkarak, hem Osmanlı ordusunun savaşma azmini kırmış hem de Nizam-ı Cedit'e olan düşmanlığı arttırmıştır. Yeniçerilerin içine sızan ajanlar, "Sadrazamın amacının Tuna'nın ötesine geçerek bütün yeniçerileri düşmana kırdırmak, sonra da kışlalarını Nizam-ı Cedit'e vermek" olduğu yönünde söylentiler yaymışlardı. Rus savaşının anlaşmalı olduğu ve yeniçerileri Ruslara kırdırmak için düzenlendiği, dedikodusu ordudaki firarları arttırmış ve Nizam-ı Cedit'e karşı oluşan tepkilerin boyutunu büyütmişti. İş bilmez devlet adamlarından, İbrahim Kethüda, el Hacı İbrahim Efendi ve Refik Efendi gibi İngiliz sempaticileri olanların davetiyle, İngiliz donanmasının 1806 yılında İstanbul önlerine gelmesi işleri iyice karıştırmış ve bu durum Nizam-ı Cedit aleyhine kullanılmıştır (Özkuş, 2005:325).

3.5.12. Kabakçı Mustafa Ayaklanması:

17 Mayıs 1807 Pazartesi günü, Boğaz Nazırı İngiliz Mahmut Efendi, Rumeli kavağındaki yamaklara Nizam-ı Cedit elbisesi giymeleri emrini verdi. Zaten bir süredir karşı propagandalarla doldurulmuş olan yamaklar, silaha sarılarak kışla avlusunda toplanmışlar ve "Biz yeniçeriyiz, Nizam-ı Cedit elbisesi giymeyiz" diyerek isyana başlamışlardı. Bu sırada isyanı önlemeye çalışan Macar Tabyası ağası Haseki Halil Ağa ve Boğaz Nazırı Mahmut Efendi'de isyancılar tarafından öldürüldü. Olayın Hükümet tarafından duyulması üzerine, aynı gün Bakanlar Kurulu toplanmış ve çoğunlukla katillerin ibret olması için idam edilmeleri fikrini benimsemişlerdi, ancak Musa Paşa "Bir kazadır oldu, yamaklar yola gelir bu işin arkasını o kadar takip etmeyin, sonra iyi sonuç vermez" diyerek üyelerin kararlarını değiştirmişti. Musa paşa'nın seçtiği bir kurul

güya yamaklara nasihat etmek ve yaptıkları işin doğru olmadığı konusunda onları ikna etmek üzere görevlendirildi. Ancak bu kurul, asilerin yanına varınca, onlara nasihat vermek yerine gayret ve cesaret vermiştir (TSK Tarihi 3/5, 1978:516).

Hükümetin hoşgörüsünden ve hainlerin kışkırtmalarından cesaret alan isyancılar, ertesi gün Büyükdere çayırında toplanmışlardı. Burada Kabakçı Mustafa Çavuş'u kendilerine başkan seçen asiler, Arnavuz Ali ile Bayburtlu Süleyman ve Memiş'i de sergede (birliklere komutan) olarak seçtiler. Kuran öpmek ve kılıçtan atlamak suretiyle yemin eden asiler "Müslüman ve Hristiyan hiç kimsenin ırzına, canına ve malına dokunulmayacağını, tek amaçlarının Nizam-ı Cedit belasını kaldırmak olduğunu, Müslüman olan ve kendini ocaklı bilen herkesin kendileriyle beraber olması gerektiğini" ilan ettiler (Karal, 1983:82; TSK Tarihi 3/5, 1978:517).

Çarşamba günü 400–500 kişilik bir grup halinde Büyükdere'den hareket eden isyancıların sayısı yolda kendilerine katılan Nizam-ı Cedit düşmanlarıyla birlikte 900'e ulaşmıştı. Ancak Tarabya'ya geldiklerinde, Nizam-ı Cedit askerlerinin saldırılarından korktukları için ilerlemelerini durdurdular. Gerçekten de, Nizam-ı Cedit askerlerine bir emir verilerek isyancıların üzerine gönderilse bu ayaklanma bastırılabilirdi. Fakat Sadaret Kaymakamı Musa Paşa, bırakın böyle bir emir vermeyi tam tersine Nizam-ı Cedit askerine kışlalardan dışarı çıkmamaları konusunda emir vermişti. Ayrıca padişaha sunduğu raporlarda isyan hareketini silik ve sönmeye mahkûmuş gibi gösteriyordu. Topçu Ocağına'da "karşı gelmesünler, bu iş cümle ittifakıyledir." Haberini gönderen Musa Paşa bu şekilde hem isyanı iyice büyütmüş, hem de padişahı bu konuda yanıltmıştır (Karal, 1983:82; TSK Tarihi 3/5, 1978:518).

Cebeci ve Topçu ocaklarının katılmasıyla iyice güçlenen asiler yürüyüşlerini Et meydanında durdurdular. Sultan III. Selim durumdan haberdar edildiğinde çok büyük bir acı duydu. Devletin maddi ve manevi bütün kuvvetlerini kendisine karşı birleşmiş görüyordu. Hiç kimseye güvenemeyeceğini anlayan III. Selim kendini derin bir tevekküle bırakmıştı, bu nedenle asilere karşı hiçbir harekete girişmedi. Ayrıca bir ferman yayınlayarak Nizam-ı Cedit'in kaldırıldığını ilan etti. Sekbanbaşı'nın tellallar çıkararak, istekleri yerine getirildiği için dağılmalarını istediği isyancıların bir kısmı dağılmaya başlamışken, bazı fesatçıların "yoldaşlar işler henüz yoluna girmedi dağılmayın" diye bağırmasıyla kalabalık dağıtılmamıştı. Sonra da Köse Musa Paşa

tarafından hazırlanarak Kabakçı Mustafa'ya gönderilen 11 kişilik bir isim listesi ortaya çıkarıldı. İsyancıların ölü veya diri kendilerine teslimini istedikleri 11 kişinin arasında padişahın çok sevdiği isimler bulunuyordu.

Bunların arasında Bahriye Nazırı Hacı İbrahim, Devlet Müsteşarı İbrahim, Rikabı, Hümayun Kethüdası Memiş, İradı Cedit Defterdarı Ahmet, Reisülküttap Vekili Ahmet, Valde Kethüdası Yusuf, Darphane Emiri Ebubekir, Ser Kâtip Ahmet, Mabeyinci Ahmet, Bostancıbaşı Şakir ve müderrislerden (Profesör) Lütfullah Efendi bulunmaktaydı. Padişah III. Selim, istemeyerek te olsa yaptığı işlerde kendisine büyük yardımları dokunan bu devlet adamlarının asilere teslim edilmesini kabul etti. Teslim edilen devlet adamları asiler tarafından kılıç ve sopalarla öldürülmüş fakat isyancılar yine de dağılmamışlardı. Sonunda asıl isteklerini açıkladılar; “Padişah III. Selim tahttan inmeli ve yerine Şehzade Mustafa padişah olmalıdır” (Karal, 1983:83, TSK Tarihi 3/5, 1978:519).

Zaten Sultan III. Selim'in en yakın adamları olan Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislam Ataullah Efendinin amacı başından beri şehzade Mustafa'yı tahta çıkarmaktı. 30 Mayıs 1807 günü, isyancılar başkanlığını Şeyhülislam Ataullah Efendinin yaptığı bir kurul oluşturular. Bu heyet beraberlerinde 2000 kişi ile birlikte saraya giderek Darussaadet ağasına hazırladıkları tezkereyi verdiler. Bu tezkereye göre “Padişah III. Selim, devlet işlerini bir takım Frenkmeşrep (Batı eğitilmiş) ve sefahate düşkün adamların eline bıraktığı ve kendi de zevk vesefa âlemlerine daldığı için milletçe istirahat etmesine izin verilmiş ve yerine şehzade Mustafa'nın tahta çıkmasına kararlaştırılmıştır. “Tezkere, III. Selim'e verildiğinde;” Demekki Allah'ın takdiri böyle imiş” diyerek harem dairesine geçmiş ve sukunetle tac ve tahtını IV. Mustafa'ya bırakarak kendisini tebrik etmiştir. Bundan sonra IV. Mustafa'ya biat töreni yapılmış ve herkes dağılmıştı. Asilerin elebaşısı Kabakçı Mustafa'da ödüllendirilerek Boğaz Nazırlığına getirilmişti (TSK Tarihi 3/5, 1978:519).

Böylece, osmanlı tarihindeki planlı ve programlı ilk reform denemesi, başarısızlıkla sonuçlanmış oluyordu. Ancak Nizam-ı Cedit fikri ölmemiş, padişah II. Mahmut dönemi ıslahatlarının ortaya çıkmasında da en büyük esin kaynağı olmuştur.

3.6. 18 nci Yüzyıl Yenilik Hareketlerinin Tahli:

Türk modernleşmesinin ve Osmanlı kültüründe batılılaşma hareketlerinin ilk başladığı dönem olarak, 18. yy. başlarındaki Lale Devri kabul edilmektedir. Her ne kadar 17. yüzyılda Osmanlı devlet kurumlarında bir takım yenilik girişimlerinde bulunulmuş olsa da, bunlar sadece bozulan asayişin ve düzenin onarılmasına yöneliktir. Kimse düzenin neden bozulduğu üzerinde durmamıştı. Dünyanın gelişen ekonomik, toplumsal, teknik ve askeri düzenine ayak uydurulması için gerekli araştırmalar yapılmadı. Osmanlı yöneticileri, devletlerini iki kıtanın, iki denizin, iki dinin, iki âlemin efendisi olmaya aday sayacak aşırı bir büyüklük duygusu geliştirmişlerdi. Batıdaki gelişmelerden habersiz bir şekilde yapılmaya çalışılan ıslahatlardaki tek amaç Osmanlı devlet kurumlarını 16.yüzyıldaki Kanuni Sultan Süleyman devrindeki durumuna getirmektir (Haksun, 2004:171; Berkes, 2004:37).

Aslında Osmanlı devlet adamlarının, hemen yanı başındaki Avrupa’da olup bitenlere karşı kayıtsız kalmaları çok da yadırganması gereken bir durum değildir. Bernard Lewis bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“...Hristiyanlık ile İslamlığın Akdeniz çevresindeki uzun karşılaşmalarına ve Suriye’den İspanya’ya kadar barışta ve savaşta sayısız temaslarına rağmen, Rönesans ve Reformasyon gibi ilk Avrupalı hareketler Müslüman uluslar arasında hiçbir yankı uyandırmamış ve hiçbir karşılık bulmamıştı. İlk evrelerinde Hellenizmden, İran’dan hatta Hint ve Çin’den gelen etkileri o kadar yatkınlıkla kabul eden İslam uygarlığının Batıyı kesinlikle reddetmesi ilk bakışta garip görülebilir. Fakat bunun bir açıklamasını bulmak zor değildir. İslamlığın yayılmakta ve dış etkileri kabul etmekte olduğu zamanlarda Hristiyan batının verecek bir şeyi olmadığı gibi, gözle görülür ve elle dokunulur derecede aşağı olan bir kültür görünümüyle İslam gururunu okşuyordu. Bundan başka, bizzat Hristiyan olması gerçeği nedeniyle, peşin olarak güvensizlikle karşılanıyordu. Muhammet’in son peygamber olduğu anlayışıyla en yüksek noktaya varan Müslümanlığın birbirini izleyen vahiyler doktrinini, Müslümana, yalnız kendisinin tüm olarak sahip olduğu şeyin ilk ve eksik şekli olarak Hristiyanlığı reddetmek ve Hristiyan düşüncesini ve uygarlığını küçük görmek gücünü verdi. Daha sonra, Hristiyanlığın ilerlemesi ve İslamlığın gerilemesi yeni bir ilişki yarattığı zaman, İslamlık

kemikleşmiş değilse bile kristalleşmiş ve özellikle Batıdaki bin yıllık düşmanından gelecek bir dış uyarıcıdan etkilenmez duruma girmişti” (Lewis, 1996: 41–42).

Osmanlı devlet adamlarının bilinçaltında bulunan üstünlük duygusu o kadar fazladır ki “kefere” diye nitelendirdiği Avrupa devletlerine verdiği imtiyazların, kendi ekonomik çıkarlarını etkilediğini bile dikkate almamışlardır. Bazı araştırmacılar, Batıdaki modern gelişmelere karşı sürdürülen kayıtsızlığı çoğu zaman dinsel engellemelere dayandırmaktadırlar. Ancak gerçek neden; yeniliklerin Osmanlı geleneksel yapısını bozmasından duyulan endişenin getirdiği bir savunma ihtiyacıdır.

“Din geleneğın en son sığınağı, en son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereğiymiş gibi bir nitelik kazanırlar” diyen Berkes, Osmanlı rejiminin en önemli yanının dinsellikten çok geleneksellik olduğunu vurgulamaktadır (Berkes, 2004:20).

Ancak batı karşısında eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti, 17.yüzyılın yarısından sonra, nerede yanlış yaptığını sorgulamaya başlamıştır. Bununla birlikte, varılan ilk sonuç; yanlışın Osmanlı'nın geleneksel yapısının bozulmaya başlamasından kaynaklandığı olmuştur. Berkes'e göre gelenekçi bir düşünde yenileşme, çağdaşlaşma kavramları olamaz. O düşünce göre, hiçbir değişme iyiye götürmez; ancak bozulmaya götürürdü. İslah ancak eski düzene dönmekle mümkündür (Berkes, 2004:28-34).

Lale Devri'ne girdiğinde uzun ve yıpratıcı savaşıardan dolayı perişan bir hale gelmiş olan Osmanlı Devletinde artık Batının üstünlüğü birçok alanda kabul edilmeye başlanmıştır. Zaten Osmanlı ordusunun ardarda yaşadığı mağlubiyetler ve bozgunlar, Batının askeri alandaki üstünlüğünü daha önce gözler önüne sermişti. Ulemeden Akhisarlı Hasan el-Kâfi, 1596'da kaleme aldığı Usûlü'l-hikem fi nizami'l-âlem adlı eserinde şunları yazmıştır;

“Şimdiki zamanda silahlar ihmal edildi. Bu yüzden savaştan çok kaçanlar oluyor.1596 Eğri seferinde bu görüldü. Özellikle Rumeli ve Bosna'da düşman ile cenk eylemeye dayanamayıp firar edenler oldu. Şimdi düşman da yeni çıkmış silahlar kullanılmakta, asker bu yüzden kaçıyor. Bizim de bu silahlardan edinmemiz gerekir” (Berkes,2004:76; Özkul, 2005:104-105).

Akhisarlıının yazdıklarını teyit eden İngiliz tarihçisi Parry'e göre; ilk kez Eğri seferinde düşmanın elinde Osmanlı askerlerinin şimdiye kadar hiç görmediği hafif piyade tüfekleri bulunuyordu. Bu bilgiler bize ilk reform çabalarının neden askeri alanda başlamış olduğunu açıkça göstermektedir. Zaten militer bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti için yenilgileri sadece askeri nedenlere bağlamak ve bu alanda yeniliklere girişmek oldukça doğal görünmektedir. Osmanlının, Avrupa uygarlığı ile teknik ve askeri alandaki yenilikler arasında ayırım yaptığına işaret eden elçi Busbecq'de 1560'da şöyle demektedir:

“Dünyada hiçbir ulus, Hristiyanlar tarafından icad edilen top, havan ve daha birçok şeyleri kullanmalarıyla da kanıtlandığı gibi, yabancıların yararlı icadlarını kullanmada Türklerden daha büyük bir isteklilik göstermemiştir. Bununla beraber, şimdiki halde, matbaayı kullanmaya veya saat kulesi dikmeye yönlendirilemezler. Çünkü kutsal yazıların, yani kendi kutsal kitaplarının basıldığı takdirde, artık yazı olmaktan çıkacağını ve saat kuleleri dikilirse müezzinlerinin otoritesinin ve eski dini törenin bundan zarar göreceğini zannederler” (Levis, 1994: 42, Berkes, 2004:77; Özkul; 2005).

18. yüzyılın başlarına kadar kabul edilemeyen Batılı devletlerin üstünlüğü, Karlofça antlaşmasıyla birlikte kabul edilmiş ve bir Batılılaşma politikasına ilk bilinçli teşebbüs yani ilk bilinçli adım Lale devrinde oluşmuştur. “İlk Teşebbüsler Devresi” olarak adlandırdığımız Lale Devri (1718–1730) ile başlayan 18.yüzyıldaki yenilik hareketleri, “Geçiş Devresi” olarak adlandırdığımız I.Mahmut, III. Mustafa ve I.Abdülhamid (1730–1789) dönemlerindeki ıslahat çalışmaları ile devam etmiş ve “Köklü Reformlar Devresi” olarak nitelendirdiğimiz III. Selim dönemi (1789–1807) ile sona ermiştir.

“İlk Teşebbüsler Devresi” diye isimlendirdiğimiz Lale Devri, (1718–1730) klasik tarih kitaplarında daha çok zevk ve sefa ile geçirilen bir dönem olarak nitelendirilmekte ve dönemin sosyal psikolojik alt yapısı ile modernleşme açısından taşıdığı önem genellikle ihmal edilmektedir. Oysa Mümtaz TURHAN'a göre;

“Hem Lale Devrinde hem de müteakip devirlerde meydana gelecek değişmelerin kaderini tayin eden ve onlara damgasını vuran psikolojik tesir ve amilleri bütün çıplaklığıyla bu başlangıç devresinde müşahade etmek mümkün olmaktadır” (Turhan, 1988:144).

Berkes'e göre;

“Lale Devrinin yüksek yönetici tabaka açısından önemli bir özelliği de bu tabakanın din ve gaza karışımı olan eski “ethos”undan, kendine özgü zihniyetinden kopmuş olmasıdır. Cevdet Paşa'nın İbn Haldun'dan alarak kullandığı bir terimle söylersek, Osmanlı asabiyeti artık sönmüştür. Bu eski Osmanlı ethos'unun dünyasal yanının özelliği olan askeri disiplin ve hukuksal sertlikle, onu tamamlayan dinsel yanı gazilik ve sofuluk karışımı bir püritanizm, yerlerini Lady Montague'nün farketdiği deizme, hatta ateizme, tasavvufa, hatta Bektaşilik'e, musikiye, edebiyata ve hedonizme bırakmıştır.” (Berkes, 2004: 43)

İbn Haldun'a göre asabiyet ile devletin kuruluşu ve yaşaması arasında zorunlu bir münasebet bulunmaktadır. Devletin sınırları da asabiyetle sınırlıdır. Asabiyetin son bulunduğu yer, devletin tabii sınırlarını oluşturur. İşte Cevdet Paşa'ya göre Lale Devrinde bu asabiyet artık sönmüştür (İbn Haldun,1997b:529,760).

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, Osmanlı Devletinin hemen yanı başındaki Rusya'da çok önemli değişimler yaşanmaktadır. Rus Çarı Deli Petro, bütün Avrupa'yı dolaştıktan sonra ülkesinin geri kalmışlığının farkına varmış ve köklü reformlar yapmak için çeşitli ülkelerden çok sayıda mühendis, uzman, öğretmen, doktor, asker ve teknisyen getirtmiştir. Deli Petro'nun bu çalışmaları kısa sürede meyvelerini vermeye başlamış ve 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Rusya güçlü bir Avrupa devleti haline gelmiştir. Üstelik açık denizlere inme hevesiyle yanıp tutuşan bu devlet, artık Osmanlılar için daha öncelikli bir tehdit oluşturmaktadır.

Bu koşullar altında Lale Devri'ne giren Osmanlı Devleti'nde doğal olarak ilk modernleşme tartışmalarının bu devirde ortaya çıktığını görüyoruz. Dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın Avrupa devletlerini tanımanın Osmanlı dış politikası için önemli olduğuna inanması da bu konuda daha serbest bir ortam oluşmasını sağlamıştır. 1718 Pasarofça Antlaşmasının hemen ertesinde yazıldığı anlaşılan “Takrir” isimli belge, bu konudaki ilk tartışmanın yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bu yazı, adı verilmeyen bir devlet adamı ile Hristiyan bir subay arasında geçtiği varsayılan bir tartışmanın tutanağını andırmaktadır. Tartışmadaki “Müslüman”, Osmanlı rejiminin ve İslam şeriatının üstünlüğü inancı üzerinde dururken, karşısındaki “Hristiyan” ise, bunun tersini ileri sürmemekle beraber, Avrupa dünyasında gelişen yeniliklerin alınması

gerekliliği üzerinde durmaktadır. Müslüman bunu kabul etmezse de tersini de iddia etmez. Ancak sözü edilen yeniliklerin tamamı kültür ve ekonomi alanlarında değil, yalnız askerlik alanındadır (Berkes, 2004:48).

Berkes'e göre, ilk çağdaşlaşma düşüncesi dışarıdan hiçbir etki olmaksızın, sadece düşünen kişilerin kafasından çıkmış değildir. Onlara, "Hristiyan" ile simgelenen aslında Avrupalı anlamına gelen bir takım çevreler, fikir vermektedir. Berkes'in sözünü ettiği Avrupalılardan bir tanesi 1717 sonlarında İstanbul'a gelmiş olan bir Huguenot grubunun başında bulunan Rochefort isimli Fransız subayıdır. Rochefort, 1718 yılında Osmanlı Devletine sunduğu projesinde; Bab-ı Ali hizmetinde yabancı mühendislerden oluşan bir fen kıtası kurulmasını ve "cedit nizam" alayları kurmak üzere subay eğitimi ve yetiştirilmesini üstlenmeyi teklif etmiştir. Ayrıca projesinde Osmanlı Devletinin çektiği mali sorunların, ülkedeki hammaddelerin Avrupa devletleri tarafından sömürülmesinden kaynaklandığını, bunu engellemek için ülke içinde hammaddeleri işleyebilecek fabrikalar kurabileceklerini belirtmiştir (Berkes, 2004; Lewis, 1996).

Rochefort'un bu projesi Damat İbrahim Paşa tarafından ilgiyle karşılanmış ve konu Divan da görüşülmüştür. Osmanlı devlet adamları tarafından kabul görmeyen projenin, kabul edilmeme nedeni ise cehalet ve taassup değil başka bir şeydir. Projenin kabul edilmemesine Katolik taassubu ve Fransız ticaret çıkarlarına Osmanlı rüşvetçiliğinin aracılık etmesi neden olmuştur. Divanda görüşülen proje hakkında tercümanlardan günü gününe bilgi alan Fransız elçisi Marguis de Bonnac, bazı devlet adamlarına rüşvet vererek projenin kabul edilmesini engellemiştir (Berkes, 2004:48).

Lale Devrindeki modernleşme hareketlerinin önemli isimlerinden birisi de İbrahim Müteferrika olmuştur. Gerek askeri yenilikler konusundaki çalışmaları gerekse ilk Türk matbaasının kurulmasındaki gayretleriyle Osmanlı modernleşmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Osmanlı askeri düzeninin çağdaş Avrupa yöntemlerine göre ıslah edilmesi gerektiğini ortaya koyan ilk düşünce adamı da İbrahim Müteferrika'dır. Aslen Macar olan Müteferrika, 53 yaşında hecegan rütbesindeyken yazdığı "Usulü'l-hikem fi nizamil ümem" de, Osmanlı devlet kuruluşunun bozulmasının ve Avrupa devletlerinin güçlenmelerinin nedenlerini araştırmış, kalkınmak için Osmanlı devletinin neler öğrenmesi ve alması gerektiğini açıklamıştır. Bu eserinde askeri reform önerilerinin yanı sıra demokrasi rejimini övmesi ve demokrasi ile yönetilen ülkelerin yasalarının

Tanrı'dan gelme şeriat ilkelerine göre değil, akıl yoluyla bulunmuş ilkelere dayandığını belirtmiş olması Osmanlı fikir hayatı için bir ilk olmuştur (Berkes, 2004:50-55).

Avrupa devletleriyle siyasi ilişkiler kurmak ve bu ülkeleri daha yakından tanımak isteyen Damat İbrahim Paşa 1719 yılında Viyana'ya bir elçilik heyeti gönderirken, 1720 yılında da Fransa ile bir ittifak olanağı aramak üzere Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'yi Paris'e göndermiştir. Sadrazam bu görevine ilave olarak Mehmet Çelebi'den Fransız uygarlığını tanınması, incelemeler yaparak bunlardan Osmanlı'ya uygun olanlar hakkında bilgiler getirmesini istemiştir. Paris'e giderken oğlu Sait Mehmet Efendi'yi de yanında götürerek Mehmet Çelebi, Fransa da gördükleri karşısında büyük bir şaşkınlık geçirmiş, Fransa'dan dönüşünde yazdığı "Sefaretname" isimli eserinde Paris'te gördüklerini adeta yeni bir dünya keşfetmiş gibi takdir ve hayranlıkla anlatmıştır. Sefaretname'sinde bilim ve teknikten, rasathane, hastane ve nehirlerdeki teknolojilerden kısaca bahseden Mehmet Çelebi, saray gezileri, opera, tiyatro ve av partileri ile ilgili konuları anlata anlata bitirememiştir (Berkes, 2004:5-6; Özkul, 2005:131).

Bunun sonucu olarak İstanbul'daki üst tabakada bir batı taklitçiliği hevesi başlamıştır. Damat İbrahim Paşa, Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'ten getirdiği planlara göre İstanbul'un çeşitli yerlerine saraylar yaptırmaya başlamış, Paris'teki Fontainebleau sarayının resimleri model olarak kullanılarak Kağıthane'deki Sadabad Sarayı inşa edilmiştir. Ayrıca Üsküdar'daki Şerefabat, Beylerbeyi bahçesindeki Bağ-ı Ferah, Fındıklı'da bugün Mimar Sinan Üniversitesi'nin bulunduğu yerde Emnabad, Alibeyköyündeki Hüsrevabad dönemin en önemli eserleridir. Döneme ismini veren Lale çiçeği adeta bir tutku ve saygınlık sembolü haline gelmiş, yaz aylarında lale bahçelerinde eğlenceler düzenlenir, kış aylarında helva sohbetleri yapılır olmuştur (Haksun, 2004:175; Özkul, 2005:132).

Lale Devri olarak isimlendirilen bu dönemde, bilim ve kültür alanlarında, modernleşme açısından önem taşıyan iki yenilik yapılmıştır: Bunlardan birincisi ve en önemlisi ilk Türk matbaasının kurulmuş olması, diğeri de tercüme faaliyetleridir. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Said Efendi ve İbrahim Müteferrika tarafından, Sultan Selim semti civarındaki İbrahim Müteferrika'nın evinde kurulan matbaa, 1729 yılından 1823'e kadar faaliyetlerini sürdürmüş olup, Osmanlı Devletinde müslümanlar tarafından kurulan ve işletilen ilk matbaa olarak kabul edilmektedir (Özkul, 2005:133).

Matbaanın kurulmasıyla birlikte başlayan bilimsel ve kültürel hareketlenmeler Sadrazam İbrahim Paşa'nın Antep'te Bedrettin Mahmut tarafından yazılan 24 ciltlik tarih kitabını ve Mevlevî Ahmet dede tarafından yazılan genel tarihi, Osmanlıcaya çevirtirmesiyle devam etmiştir. İbrahim Paşa ayrıca, Yunan filozofu Aristo'nun eserlerinden bazılarını da açıklamalarıyla birlikte Osmanlıcaya çevirtirmiş, iki yeni kütüphane yaptırmış ve Yalova'da bir Kâğıthane açtırmıştır (Haksun, 2004:173).

Lale Devrinde Osmanlı ordusunda yapılan yeniliklere baktığımızda dikkatimizi çeken iki gelişme bulunmaktadır. Askeri reform fikirlerinin "Takrir" ve "Rochefort" projesiyle gündemi oluşturmaya rağmen, uygulamada ortaya bir şey koyulduğu söylenemez. Ancak 1720 yılında asıl adı David olan bir Fransız'ın İstanbul'da bir itfaiye takımı (Tulumbacılar) kurduğu görülmektedir. Ayrıca yine bu dönemde Haydarpaşa'da Avrupa usullerine göre bir birlik kurularak eğitime başlanılmıştır. Tam olarak kim tarafından ne zaman kurulduğu belli olmayan bu birliğin, toplam 300 kişiyi bulan askerlerinin tamamı padişaha en yakın ocak olan Bostancı ocağından alınmıştır. Bu seçkin birlik, 1730 Patrona Halil isyanına kadar eğitimlerine devam etmiş, müteakiben kaldırılmıştır (Lewis, 1996:47; Berkes, 2004:63).

Lale Devrinin kanlı bir isyanla son bulmasından sonra, askeri alandaki yenileşme fikirlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Hatta belki de Nizam-ı Cedid ıslahatlarına kadar geçen süre içerisindeki yenileşme hareketlerinin yegâne alanının askerlik olduğunu bile söyleyebiliriz. Geçiş dönemi olarak adlandırdığımız bu sürece damgasını vuran iki kişinin de yabancı askerler olduğunu görmekteyiz. Bunlardan birincisi olan Humbaracı Ahmet Paşa (Comte de Bonneval) 1730 yılında Osmanlı hizmetine girmiş ve Müslümanlığı kabul etmiştir. İyi bir asker olan Ahmet paşa, Osmanlı ordusunun Humbaracı ve topçu ocaklarını çağın gereklerine göre yeniden düzenlemiştir. Bölük, Tabur, Alay sistemini kuran Humbaracı Ahmet Paşa, 1783 yılında Üsküdar semtinde bir de Hendesehane Mektebi açtırmıştır. Osmanlı Devleti tarihinde batılı anlamda müsbet ilimlerin okutulduğu ilk eğitim kurumu olan Hendesehane, sonraki yıllarda ortaya çıkan askeri reformların yapılmasına da zemin teşkil etmiştir. Dönemin Hendesehane hocalarından Mehmet Sait Efendi'nin icat ettiği "iki yaylı kadran" ve geometrik izahı topçuluk alanındaki önemli gelişmelerden birisidir. Bütün bunlara rağmen Hendesehanenin ömrü pek uzun olmamış, Humbaracı Ahmet Paşa'nın

ölümünden bir süre sonra yeniçerilerin ve bazı gerici çevrelerin tepkisi nedeniyle, kapatılmak zorunda kalınmıştır (Lewis, 1996:49; Uluçay ve Kartekin; 1958:18).

Osmanlı ordusunda görev alan ilk Avrupalı subay olan Humbaracı Ahmet Paşa'nın 17 yıl yaşayarak öldüğü Osmanlı Devletinde yaptığı ıslahat çalışmaları pek kalıcı olmamıştır. Zaten kendisi de Osmanlı devlet adamlarına sunduğu raporlarda; ekonomik anlamda çağdaşlaşmanın gerekleri yerine getirilmeden, askeri teknolojinin geliştirilemeyeceğini belirtmiştir (Berkes, 2004:65).

Bütün bunların yanında, Humbaracı Ahmet Paşa, aslını hiçbir zaman kaybetmemiş bir Fransızdı. Vezir olduktan sonra İstanbul'da ki çok sayıda ecnebiyi devlet görevlerine getiren Ahmet Paşa, görev yaptığı süre boyunca Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki menfaatlerini gözetmiş ve bu konuda Fransız elçisiyle işbirliği yapmıştır. Padişahın adeta Hariciye Nazırı olan Ahmet Paşa, İslamiyeti zorunluluktan kabul etmiş ve bulduğu her fırsatta Müslümanları aşağılamıştır (Özkul, 2005:149-151).

18. yüzyıldaki askeri reformlara damgasını vuran diğer yabancı subay ise Fransız topçu subayı Baron de Tott'dur. Batıdaki askeri sistem ve teknolojilerinin Osmanlı Devletine girişi ve yetişmesi açısından, çok önemli bir devir olan padişah III. Mustafa döneminde (1757–1774) Osmanlı hizmetine giren Baron de Tott, 1785 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Aslında Fransa'nın Osmanlı Devleti ve Ortadoğu üzerindeki çıkarlarını korumak üzere İstanbul'a gönderilen Baron de Tott, bu görevi başarıyla yerine getirmiştir. Zaten Osmanlı Devletinin yenilik ihtiyaçları ile Fransa'nın Rusya karşısında Osmanlı ordusunu güçlendirmek için reformcu subaylar gönderme teklifi, Osmanlı hükümetinin Fransız askeri uzmanlarını tercih etmesine neden olmuştur (Berkes, 2004:82-88; Lewis, 1996:50).

Fransız topçu subayı Baron de Tott'un Osmanlı hizmetinde bulunduğu süre boyunca askeri alanda büyük yenilikler yapılmıştır. Tophaneyi yenileştiren Baron, yeni toplar döktürmüş ve Hasköy'de yeni bir top dökümhanesi açtırmıştır. Günümüzde Sahra Topçusu adıyla bilinen Sürat Topçuları sınıfını kuran Baron, eski Hendesehane'nin öğrencilerini toplayarak 1773 yılında Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'u kurmuştur. Bir süre sonra Fransa'dan gelen askeri uzmanlarla birlikte Türk hocalar da Mühendishanede ders vermeye başlamıştır. Böylece ilk yüksek eğitim kurumunun temelleri sağlamlaştırılmıştır.

Bunlar Osmanlı ordusunda o güne kadar yapılan en köklü yeniliklerdi ancak Baron ve diğer Fransız uzmanlar sadece bunlarla meşgul olmamıştır. Berkes'e göre Karadeniz'den Akdeniz'e, Mısır'dan Mora'ya kadar bütün bölgeler Fransız subay ve uzmanları tarafından incelenerek Fransa hükümetine raporlar hazırlanmıştır. Fransız uzmanlar bir taraftan sözde Osmanlı Devletine hizmet ederken, diğer taraftan Mısır'ın Fransa tarafından işgali için hazırlık yapıyorlardı (Berkes, 2004:82; TSK Tarihi 3/5, 1978).

Baron de Tott'da Fransa'ya döndükten sonra yazdığı "Hatıralar" isimli kitabında o dönemin Türklerini cahil, sersem, ahlaksız, şerefsiz ve haysiyet duygularından yoksun olarak göstermiş, hatta bu kavramların Türkçe'de karşılığının bile olmadığını iddia etmiştir. Bu kitap Avrupa'da çeşitli dillere çevrilmiş ve zaten var olan Türklerle ilgili olumsuz görüşlerin daha da artmasına neden olmuştur (Berkes, 2004:84-85).

Yine bu dönemdeki askeri yenilik girişimlerinden birisi de, padişah I.Abdülhamit döneminde (1774–1789) Sadrazam Halil Hamit Paşa tarafından girişilen reform hareketleridir. Humbaracı Ocağı ve Yeniçeri Ocağının bozulan nizamını düzeltmeye çalışan Halil Hamit Paşa, ayrıca Sürat Topçuları Ocağını yeniden kurmuş ve teşkilatını genişletmiştir. Ayrıca Sultan I.Abdülhamit'in onayı ile ordu ve donanmanın ıslahı için Fransa'dan uzmanlar getirtmiştir. 1784 yılında Osmanlı hizmetine giren Fransız uzmanlar, İstihkâmcılık, Topçuluk, gemicilik, dökümhane ve tophane alanlarında önemli çalışmalarda bulunmuşlar, Halil Hamit Paşanın azledilmesine rağmen çalışmalarına 1788 yılına kadar devam etmişlerdir. 1787 yılında çıkan Osmanlı-Rus savaşıyla birlikte Rusya'nın talebi üzerine Fransa hükümeti tarafından geri çağırılmışlardır (Uluçay ve Kartekin, 1958:25-26).

18. yüzyıl ıslahat hareketleri içerisinde şüphesiz ki en önemli olanı III. Selim dönemi ıslahat hareketleridir. "Nizam-ı Cedit" diye adlandırılan bu reformlar, öncelikle askeri alanda başlamış olmakla birlikte, zamanla devlet yönetiminin diğer alanlarına da yayılmıştır. Bazı araştırmacılar, Osmanlı batılılaşma hareketlerinin başlangıcı olarak bu dönemi almaktadır. Ancak biz son dönemdeki araştırmaların çoğunda olduğu gibi başlangıcı Lale Devri olarak alıp, bir geçiş sürecinden sonra önemli reformların yapıldığı bu dönemi "köklü reformlar" dönemi olarak nitelendirdik.

Köklü reformlar dönemi olarak nitelendirdiğimiz bu dönemin, en önemli özelliği ise yapılacak yenilik hareketlerinin önceden planlanmış, hedefi belli, devlet adamları tarafından tartışılmış, sistemli ve daha bilinçli olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Dönemin padişahı III. Selim, daha şehzadeliği döneminde babası III. Mustafa'nın askeri reform girişimlerini yakından görme fırsatı bulmuştu. Amcası I.Abdülhamit'in ölümünden iki yıl kadar önce de Fransız Kralı Lui ile mektuplaşmaya başlayan III. Selim, tahta çıkmadan önce neler yapacağını kafasında tasarlamış bulunuyordu. Tahta çıktıktan sonra devlet adamlarından oluşan bir Meşveret (Danışma) Meclisi kuran III. Selim, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak Viyana, Berlin, Paris ve Londra'ya daimi elçiler atadı. Ayrıca güvendiği devlet adamlarından yakın arkadaşı Ebubekir Ratib Efendi'yi Avusturya'ya, Ali Azmi Efendi'yi de Berlin'e incelemelerde bulunmak üzere gönderdi (Özkul, 2005:195-196; Berkes, 2004:99).

Sultan III. Selim, Ebubekir Ratib Efendi'nin ve Ali Azmi Efendi'nin raporları doğrultusunda yapacağı reformların ana hatlarını kafasında oluşturmuştu. Ayrıca devlet adamları ve ulemeden yaklaşık iki yüze yakın kişinin yapılması gereken reformlar hakkındaki görüşlerini kendisine sunmalarını ve bundan ötürü kimsenin cezalandırılmayacağını bildirmiştir. Böylece, daha reformların başlangıç aşamasında bile geniş bir fikir birliği oluşturmayı amaçlamıştır. Ancak kendisine sunulan toplam 22 adet layihanın içerisinde, fikir birliği söz konusu değildir. İki yabancılar tarafından sunulan bu layihaların tek ortak noktası “ordunun ıslahının gerekli olduğu” konusundaki fikir birliğidir. Fakat her biri bunun için farklı yollar önermiştir (Çataltepe, 1989;Berkes,2004:92).

Kendisine sunulan layihaları incelemek ve yapılacak reformları belirlemek üzere on kişilik bir heyet oluşturan III. Selim, gençlerden oluşan bu heyetin başına da devrin değerli bilim adamı Esseyit İbrahim İsmet Efendi'yi atamıştır. Bizzat padişah ve komisyon başkanı, “ıslahat yolunda gerekirse canlarını feda edinceye kadar çalışacakları” hususunda yemin etmişlerdir. Böylece çalışmalara başlayan komisyon, 72 maddeden oluşan; yönetim, askeri, sivil siyasal, sosyal, kültürel ve ticari alanlardaki yenilikleri de içeren ayrıntılı bir program hazırlamıştır (Yücel ve Sevim, 1995:162).

İşte bu kurulun hazırladığı programa göre Sultan III. Selim döneminde yapılan reformlara “Nizam-ı Cedit” adı verilmiştir. “Nizam-ı Cedit” terimi, dar anlamda Avrupa

yöntemlerine göre kurularak eğitilen askeri birliği ifade ederken, geniş anlamda ise, Avrupa'nın bilim, teknik ve uygarlık alanlarındaki gelişmelerinden faydalanarak, Osmanlı Devleti'nin yönetim, politika, askeri, ekonomi ve bilim alanlarında yapılması öngörülen yenilik hareketlerinin bütününe ifade etmektedir (Çataltepe, 1989:61).

Bu dönemde artık Osmanlı modernleşmesinin, geleneksel yöntemlere dönmek ya da batıya yönelmek konusundaki tereddütleri sona ermiş ve batı modeli seçilmiştir. Bu modelin merkezinde ise Fransa vardır. Batılılaşmak nasıl Osmanlı'nın kendi seçimi ise Fransa'nın etkilerine açık olmak da kendi seçimidir. 1793'te Fransa'dan istenilen uzman subaylar heyeti 1796 yılında İstanbul'a gelerek çalışmalara başlamıştır. Ayrıca İsveç, Prusya ve İngiltere'den de askeri uzmanlar getirilmiş, ancak çoğunlukla Fransız uzmanlardan yararlanılmıştır. Bir taraftan mevcut ocakları ıslah ettiren III. Selim, diğer taraftan da Avrupa usulüne göre eğitim gören Nizam-ı Cedit ocağını kurdurmuştur. Yabancı uzmanlardan yararlanarak Baruthaneleri ıslah ettirmiş, işlemez duruma gelen Tersaneleri faaliyete geçirerek yeni bir donanma inşa ettirmiştir. Ayrıca dönemin en önemli reformlarından biri olan "Mühendishane-i Berri Hümayun"u kurarak 1795 yılında eğitime başlatmıştır. Ekonomik sorunların çözümü için, ithalata bir sınır getirmiş, kâğıt ve kumaş imalathaneleri kurdurmuştur. Bunların yanı sıra Üsküdar'da ikinci bir matbaa tesis ettirerek, yeni kitaplar bastırmıştır (Haksun, 2004:190; Turhan; 1988:149-155).

III. Selim dönemi reformlarının temel noktası Avrupa usulüne göre teşkil edilen Nizam-ı Cedit Ocağının kurulması olmuştur. Avrupa'da meydana gelen teknolojik gelişmelere kayıtsız kalan Osmanlı Devleti'nin mali yapısı bozulmuş, ordusu ise perişan bir hale gelmişti. Yeniçerilik, askerlik değil ulüfe sahipliği olmuştu. Ulüfe tezkerelerinin çoğu küçük esnafın elinde olmakla birlikte, bunlar devlet bonusu gibi alınır satılır duruma gelmişti. Ocağa hâkim olan Bektaşilik, savaşçılık dini değil, siyasi düzene karşı bir ideoloji haline gelmişti. 17.yüzyıldan itibaren kahvenin de serbest bırakılmasıyla İstanbul'da yaygınlaşan kahvehaneler adeta yeniçerilerin bir araya gelip halkla kaynaştığı ve siyasi meseleleri konuştuğu mekânlar haline gelmiştir. Bu şartlar altında askeri alanda yenilik yapmak hem siyasi hem de ekonomik alanlarda çıkmazları beraberinde getirmektedir (Berkes, 2004:117; Yıldız, 1999).

Daha önce girişilen reform denemelerinde ortaya çıkan yeniçeri isyanları, çeşitli toplumsal gruplar ve İstanbul halkının bir bölümü tarafından da desteklenmişti. Devletin bunlardan korkması silahlı güç olmalarından değil, bunalım zamanlarında halk ayaklanmalarını genişletecek bir vasıta hizmeti gören siyasal bir güç durumuna gelmiş olmalarındandı. İşte bu nedenle, yapılacak yeniliklerin önünde engel olarak bulunan yeniçeri ocağının kaldırılması öncelikli mesele haline gelmişti. Ancak bu iş, pek de kolay görünmüyordu. Bunu bilen Sultan III. Selim, bu ocağı kaldırmak yerine öncelikle Avrupa usulüne göre teşkil edilen yeni bir ocak kurmaya karar vermişti (Berkes, 2004:118).

Nizam-ı Cedit Ocağının kurulmasının, Osmanlı Devleti için son derece gerekli bir reform olduğunu söyleyebiliriz. Zaten Nizam-ı Cedit askerlerinin Akka savaşında kazanmış olduğu başarılar da bunu kanıtlamıştı. Ancak yeniçerilerin güç ve saygınlık kaybetmeleriyle birlikte artan Ocağın kapatılacağı söylentileri yeni bir isyanın zeminini hazırlamıştı. Sultan III. Selim'in reformların uygulanmasında kullandığı yöntem de yenilik karşıtı grupların taraftar bulmasını kolaylaştırıyordu. Cevdet Paşa bu konuda şu yorumu yapmaktadır:” Sultan Selim yapmayı düşündüğü yeniliklerin karar aşamasında düşünerek ve meşveret ederek karar vermiştir. Ancak uygulamada acele edilmiştir.” Cevdet Paşa, dönemin şartlarının yeteri kadar incelenip, değişimi nasıl bir sıraya tabi tutarak uygulamak gerektiği konusunda yanlış yapıldığı gibi: layiha verenlerin de çoğunun bu tür kaygılardan uzak kişiler olduğunu ve ortaya bir karmaşanın çıktığını da savunur (Özkul, 2005; 329).

Aslında padişah III. Selim, Nizam-ı Cedit'i kurmadan önce bu konuda uyarılmıştı. Sultan Selim'e layiha sunan Tatarcıklı Abdullah Efendi, layihasında I.Abdülhamit devrinde başlatılan yeniliklerin, alınan kararlar doğru olmasına rağmen, gerekli şartlar yerine getirilmediği için başarısız olduğunu, bu nedenle öncelikle yeniçerilerin nizamının sağlanması gerektiğini ve yeniçerilere rağmen girişilecek bir yenilikten sonuç alınamayacağını yazmıştır. Ayrıca III. Selim'e layiha sunan Brentano isimli yabancı uzman da layihasında bu konuda uyarılarda bulunmuştur. Brentano, yeniliklerin yavaş yavaş ve yeniçeri zabitlerinin ikna edilerek yapılması gerektiğini, içerden ve dışarıdan gelebilecek fitne ve kışkırtmalara karşı sürekli uyanık olmanın şart olduğunu bildirmiştir. Brentano ayrıca, yeni askerlerin kıyafetlerinin yabancı askerlerinkine

benzememesi gerektiği konusuna da dikkat çekmiştir. Ancak III. Selim bu uyarıları dinlememiş ve Nizam-ı Cedit ocağının askerlerine Fransız ordusunda kullanılan mavi bere ve kırmızı ceketten oluşan bir üniforma giydirmiştir (Özkul, 2005:230-235; Berkes, 2004).

Reformların uygulanmasında da Tatarcıklı Abdullah Efendi ve Brentano'nun uyarılarını dikkate almayan III. Selim, değişimin zorunlu olduğuna toplumsal grupları ikna ederek, yavaş yavaş sindirilen bir değişim modelini kabul etmemiştir. Bunun yerine, D'ohsson'un önerdiği, keskin ve aceleci bir değişim modelini benimsemiştir. Hatta D'ohsson'un layihasında batının sadece askeri ve teknik bakımdan değil, bunun yanında siyasi ve hukuki bakımdan da örnek alınması gerektiği tavsiye ediliyordu. Ancak Osmanlı devlet katında büyük itibara sahip olan D'ohsson'un bir süre sonra Osmanlı Devleti aleyhine Fransa'ya casusluk yaptığı ortaya çıkmıştır (Özkul, 2005:235-240).

Osmanlı modernleşmesinin en önemli aşamalarından birisi olan Nizam-ı Cedit'in gerekliliği ve yararlılığı konusunda, akli başında olan herkesin hem fikir olmasına rağmen, neden başarısız olduğunu sorusuna cevap bulmak için bütün faktörlerin göz önünde tutulması gereklidir. Sultan III. Selim'in reformların uygulanmasında, yeniçeri askeri yapısını ve toplumsal gerçeklikleri dikkate almadan, aceleci bir yöntemi benimsemesi, çok önemli bir nedendir. Ancak reformun başarısızlıkla sonuçlanmasını, hatta Kabakçı İsyanı gibi bir felakete yol açmasını, sadece bu nedenle açıklamak mümkün değildir. Bu konuda, en az benimsenen yöntem kadar, yabancı ülkelerin de etkisi bulunmaktadır. Fransa'nın Mısır'a saldırması, reformlarını Fransa'ya dayandırmış olan padişahı çok zor durumda bırakmıştır. Fransa bununla kalmayıp Rusya ile birlikte, Nizam-ı Cedit'e karşı İstanbul'daki yeniçerileri kışkırtarak isyana zemin hazırlamıştır. Fransa ve Rusya'nın İstanbul'da bulunan saray tercümanları ve elçilik görevlileri vasıtasıyla devletin bütün sırlarını öğrendiği, yeniçerilerin içinde bulunan casusları aracılığıyla da fitne ve dedikodu çıkararak isyanın çıkmasında büyük rol oynadığı görülmektedir (Özkul, 2005:323; Berkes, 2004:120-122).

Bütün bu gelişmeler olurken Nizam-ı Cedit reformlarının fikir aşamasından itibaren padişahın yanında bulunan Ebubekir Ratib Efendi öldürülmüş, diğer yenilikçi devlet adamlarından Tatarcıklı Abdullah Efendi ve İbrahim İsmet Bey gibi dirayetli ve akıllı kişiler vefat etmiştir. Sultan III. Selim tarafından göreve getirilen devlet adamları hem

halk ve askerler tarafından sevilmiyorlardı hem de yenilik düşmanıydılar. Özellikle Edirne Vak'asından sonra Şeyhülislamlığa getirilen Ataullah Efendi ve Kaymakamlığa getirilen Köse Musa Paşa, Kabakçı isyanının çıkması için yeniçerileri kışkırtmış ve isyanın bastırılmaması içinde padişaha son ana kadar haber vermemişlerdir. Hatta Osmanlının devlet yapısında çok önemli bir rolü bulunan ulemanın da Kabakçı Ayaklanmasında isyancılardan yana tavır aldığı görülmektedir (Özkul, 2005:328).

Nizam-ı Cedit ocağının kapatılması ve Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesine neden olan Kabakçı isyanını görünürde yeniçeriler çıkarmıştı. Ancak isyanın çıkması için adeta herkesin seferber olduğu anlaşılmaktadır. Padişah yapayalnız kalmıştır. En yakınındaki Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislam bile isyancılarla birlik olmuştur. Bir taraftan Fransa ve Rusya hesabına çalışan casuslar, diğer taraftan bazı devlet adamları ve ulema, elbirliğiyle isyanı hazırlayarak bu reform devrinin sona ermesine neden olmuşlardır. Yabancı devletlerin, Osmanlı ordusunun modernleşerek güçlenmesini istememeleri doğal görünmektedir. Bunun yanı sıra yeniçerilerin de gerek saygınlık kaybetmeleri, gerekse ocaklarının kapanma ihtimali nedeniyle yeniliklere karşı çıkmaları doğal karşılanmalıdır. Ancak batı bilim ve tekniğinin alınmasında ve mühendishanelerde okutulmasında, başından beri olumlu rol oynayan ulema sınıfının, Nizam-ı Cedit'e karşı oluşan ayaklanmayı desteklemesi dikkati çekmektedir. Genel olarak ulemanın Kabakçı isyanını desteklemesi dini gerekçelere dayandırılmaktadır. Ancak bunu sadece dini gerekçelerle açıklamak yeterli görünmemektedir. Özkul'a göre bu karşı çıkma olgusunun arkasında birçok siyasal, sosyal, ekonomik ve kişisel faktörler rol oynamaktadır. Bunların arasından yeniçeriliğin devamında çıkarları olanlar, her yenilik ve düzenlemeyle birlikte çıkarlarının zarara uğradığını görmekte, din ve şeriatı bahane ederek reform çabalarını baltalamaktaydılar. Ayrıca ulemanın büyük kısmı, III. Selim'in çevresini saran "Nizam-ı Cedit Ricalı" olarak bilinen bürokrat sınıfının şeriat ve dinden uzaklaştığını düşünmekteydiler. İşte bu şartlar altında, başlangıçta Nizam-ı Cedit'in teşkilinde olumlu bir tavır sergileyen ulema, yavaş yavaş aleyhine geçerek isyancıların yanında yer almıştır (Özkul, 2005:351).

Genel olarak 18. yüzyıl yenilik hareketlerini incelediğimizde Osmanlı Devletinin batılı kurumlara, yaşam tarzına ve yeniliklere doğru bir yönelişi olduğunu görmekteyiz. Bu yönelişin ilk aşamasının askeri alanlarda gerçekleşmesi ise askeri yenilgiler sonucunda

ortaya çıkmıştır. Yani ilk yenilik teşebbüsleri batının bilim ve teknolojik üstünlüğünün farkına varılarak girişilmiş bir modernleşme hareketi değil, daha çok askeri yenilgiler karşısında ortaya çıkan bir çare arayışı niteliği taşımaktadır. Ancak başlangıçta daha çok askeri alanda yapılan yenilik hareketleri, zamanla sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda bir batılılaşma çabasına dönüşmüştür. Başlangıçta kendisini iki kıtanın, iki denizin, iki dinin ve iki âlemin efendisi sayacak kadar aşırı bir büyüklük duygusu geliştiren Osmanlı devlet adamlarının, kefare diye nitelendirdiği Hristiyan Avrupalılara artık hayranlık duymaya başladığı görülmektedir. Turhan'a göre bu süreç şöyle gelişmiştir: Osmanlı Cemiyeti gerek Lale Devrinde, gerekse onu takip eden devirlerde Garp âlemi karşısında aciz ve çaresizdir. Ne kendi zaaflarının sebeplerini ve bunları gidermenin çarelerini, ne de gittikçe artan bir teslimiyetle kendisine yaklaşmak istediği Garbın üstünlük sebeplerini anlayamamıştır. İşte bu iki katlı acz ve çaresizlik içinde asırlarca bocalayıp durmuştur. “İlkin Garbın varlığını teslimle başlayıp onun üstünlüğünü kabule meyleden Osmanlı atitudü, zamanla hayranlığa inkılâp edecek ve bunun sonu da aşağılık duygusu olacaktır”(Turhan, 1988:146).

Askeri alanda başlayan yenilik çalışmalarının sosyal ve kültürel alanlara kayması, beraberinde bazı sorunları getirmiştir. Lale Devri ile birlikte başlayan Batı hayranlığı ve taklitçiliği, büyük israfa yol açmış, büyük paralar harcanarak yaptırılan saraylarda, lale eğlencelerine dalan devlet adamları, halk ile yabancılaşmıştır. Devletin bozulan ekonomik düzeni nedeniyle artan işsizlik ve her geçen gün yayılan dedikodular, Patrona İsyânının çıkmasına sebep olmuştur. İdeolojik bir yönü bulunmayan Patrona Halil İsyânının geniş bir halk kitlesi tarafından desteklenmesinin ise çeşitli nedenleri bulunmaktadır: Getirilen yenilikler halkın bir kısmının çıkarlarıyla ters düşmüştür. Mesela matbaanın getirilmesi, oldukça yaygın bir meslek olan hattatların bir kısmının işsiz kalmasına neden olmuştur. Bu devirde yapılan yapılar, İstanbul kentini mimari açıdan bayındır hale getiren eserler olmayıp, asalak bir sınıfın sömürüsüne dekor sağlamak amacıyla yapılmıştır. Halk gereksinimlerini karşılamak için yapılmayan bu yapılar, halkı daha da yoksullaştırmış, düzenlenen eğlenceler nedeniyle nefretin daha da artmasına sebep olmuştur. Nitekim İsyânın sonucunda bu yapıların tamamı yıkılmış, ancak dönemin önemli yeniliklerinden matbaaya, tulumbacılık örgütüne, kâğıt ve kumaş fabrikalarına dokunulmamıştır (Haksun, 2004:177).

Dönemin tarihçilerinden Naima da devletin bozulan ekonomik düzenini şu düşünceleriyle eleştirmiştir:

“Padişahlar için ithal malı kullanmak doğru değildir. Aksi takdirde halk da onlara özenir ve dışarıdan alınan lüzumsuz lüks mallar karşılığında ülkenin dövizini veya ona ihtiyaç malları yabancı ülkelere aktarılmış olur. Bundan kaçınmak gerekir. Ülkenin iktisadiyatını koruyup geliştirmek için yerli mallarını kullanmak lazımdır” (Aslantürk,1997:89).

18. yüzyılda ortaya çıkan diğer reform teşebbüslerinde de Lale devrine benzeyen süreçler yaşandığını söyleyebiliriz. Yenilik hareketlerinin tamamında dönemin padişah veya sadrazamının fikirleri, yetiştirilme tarzları ve dünya görüşleri belirleyici rol oynamaya devam etmiştir. Hemen hemen her yenilik hareketinin karşısına tutucu bir kesim ile Yeniçeri Ocağı çıkmıştır. Yeniliklerin uygulanmasında seçilen yöntemlerin yanlışlığı ve referans olarak alınan Fransa'nın düşmanca tavırları nedeniyle bu teşebbüslerin başarıya ulaşma şansı azalmıştır. Ayrıca bu yüzyılda incelediğimiz yenilik hareketlerinin tamamının hemen sonrasında gerici veya tutucu diye nitelendirilen bir hareketle karşılaşmaktadır. Ancak bu gerici hareketlere rağmen yenilik fikirlerinin yok olmadığını ve bir süre sonra tekrar ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bunların yanı sıra yenilik hareketlerinin tamamında, Fransız etkisinin bulunduğunu görmekteyiz. Fransa'nın gerek dolaylı yollardan gerekse Osmanlı hizmetine giren Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa), Baron de Tott ve D'ohsson başta olmak üzere yabancı uzmanlar aracılığıyla reform teşebbüslerine direk etkide bulunduğu görülmektedir.

Yıllar sonra Cevdet Paşa, yenileşme hareketlerinin başlangıç aşamasındaki yanlışlıkları şu şekilde açıklamıştır : “Yeni bir uygarlık yoluna gidilmek... fikirleri doğmuştu. Lakin yapının temeline bakılmayarak, tavanın süslemesine özenildi. Avrupa'da başlayan fenlerin ve sanatların yayılmasına çalışmak gerekirken, uygarlık nehirlerinin getirdiği çerçöpe, israfa ve sefahate aldanıldı... halk yüksek tabakanın bu gidişinden nefret ederek her türlü yenilikten ürkmeye, yeni yöntemlerle yapılan her şeyi kötü görmeye başladı” (Berkes,2004:133).

18. yüzyıl yenilik hareketlerinin en önemli özelliklerinden birisi de her reform döneminin ilk teşebbüslerinin askeri alanda yapılmış olmasıdır. Osmanlı ordusunun

cephelerde uğradığı yenilgilere bir çare arayışı şeklinde ortaya çıkan bu teşebbüslerin de çoğunlukla yabancı uzmanlar getirilerek yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde açılan eğitim kurumlarının tamamı ordudaki eğitimli subay ihtiyacını karşılamak üzere teşkil edilmiştir. 18. yüzyılda Osmanlı Devletinin en büyük düşmanı olan Rusya’da Deli Petro tarafından gerçekleştirilen askeri reformlar sonucunda Rus ordusunun güçlenmesi, Osmanlı Devlet adamlarının dikkatini çekmiş ve Lale devrinden II. Mahmut dönemine kadar geçen sürede ortaya çıkan yenilik hareketlerini etkileyen bir faktör olmuştur. Hatta Deli Petro tarafından yabancı uzmanlar getirilerek yapılan Rus askeri reformunun hem Lale devrinde İbrahim Müteferrika’nın eserinde hem de III. Selim döneminde Koca Sekbanbaşı Risalesinde dikkat çekilen bir konu olduğunu görmekteyiz. Nitekim Osmanlı padişahları da aynı yolu izleyerek orduda reform yapmak için yabancı uzmanlar getirtmiş, fakat başta Osmanlı geleneksel yapısı olmak üzere çeşitli ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı başarıya ulaşamamışlardır. Ancak matbaanın kurulması, mühendishanelerin açılması, tersane ve baruthanelerin ıslahı, topçu ve humbaracı ocaklarının ıslahı ve sürat topçu ocağının kurulması gibi bazı alanlarda yetersiz de olsa bir miktar gelişme sağladığını söyleyebiliriz.

Genel olarak 18.yüzyıl yenilik hareketleri, batının teknik araçlarından bazılarının alınması şeklinde cereyan etmiştir. Öyle ki askeri yenilik olarak yapılanlar bile tekniğe yöneliktir. Yani ordunun ocak sistemi korunarak sadece top, tüfek ve gemi gibi kullanılan araçlar modernleştirilmiştir. Bunun yanında matbaanın alınmasına karşın, yeterli derecede bilimsel yayın basılmamıştır. Bu da bize, yeniliklerin duygu ve düşüncenin dışında, sadece sınırlı bir çerçevede geliştiğini ve yüzeysel kaldığını göstermektedir.

4. BÖLÜM: 19.YÜZYIL ISLAHAT HAREKETLERİ

19. yüzyılda gerçekleştirilen yenilik hareketleri, önceki denemelere göre çok daha köklü girişimler olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşık yüz yıldır Avrupa ülkelerinin bilim ve teknolojisinin üstünlüğünün farkına vararak, fasılalarla da olsa bunları transfer etmeye çalışan Osmanlı Devlet adamları, artık sadece teknik alanlarda değil, devletin bütün alanlarında yenileşme ihtiyacı içerisinde olduğunu görmüşlerdir. Bu nedenle, 19. yüzyılda devlet kurumlarının çoğunluğunda, genişlik ve derinliğine batılılaşmanın kapıları açılmıştır. Aslında bu dönemde ortaya çıkan yenilik çalışmaları, 18. yüzyılın köklü reformlar dönemi olarak nitelendirdiğimiz III. Selim dönemi yenilik hareketlerinin bir devamı olarak görülmektedir. 1807 isyanı sonrasında reformcu padişah tahttan indirilmiş, Nizam-ı Cedit ocağı kapatılmış, yenilik taraftarları öldürülmüş veya sürülmüş olmasına rağmen yenilik fikri ölmemiştir.

II. Mahmut devri ile incelemeye başlayacağımız 19. yüzyıl reformları, kendisinden önceki dönemin devamı olmakla birlikte, gerek reformların nitelikleri ve dereceleri, gerekse uygulama alanları açısından farklı bir karakter taşımaktadır. Batı etkisinin sosyal ve kültürel anlamda daha fazla hissedildiği bu dönemde, yeniliklerin itici gücünü Avrupa okullarında eğitim gören Osmanlı bürokrasisi oluşturmuştur. Kültürel anlamda Fransız etkisi sürmekle beraber, ordunun modernize edilmesinde ve ekonomik ilişkilerde Almanya'nın ön plana çıktığı görülmektedir. II. Mahmut dönemi ile birlikte Osmanlı hizmetinde çalışmaya başlayan Alman subaylarının, Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasında ve çoğunlukla Alman silahları ile donatılmasında görev aldıkları görülmektedir. Bu birliktelik I.Dünya savaşının sonuna kadar sürmüş ve yaklaşık bir asır boyunca yapılan askeri ıslahatlara Alman subayları damgasını vurmuştur. Daha çok askeri yenilikler açısından inceleyeceğimiz bu dönemde sosyal, kültürel ve ekonomik yeniliklerini de göz önüne alarak bir çalışma yapmaya gayret ettik. Bu nedenle 19. yüzyıldaki askeri yenilik hareketlerini şu dönemlere ayırarak incelemeye çalışacağız:

II. Mahmut Dönemi Islahatları

Abdülmecit Dönemi Islahatları

Abdülaziz Dönemi Islahatları

II. Abdülhamit Dönemi İslahatları

4.1. II. Mahmut Dönemi İslahatları

4.1.1. II. Mahmut'un Padişahlığa Getirilmesi:

Kabakçı Mustafa isyanının (1807) sonunda padişah III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa tahta çıkarılmıştı. Sultan IV. Mustafa'nın tahta çıkmasını sağlayan Kabakçı Mustafa, ödül olarak Boğaz Nazırlığına getirilmiş, diğer yandaşları Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Köse Musa Paşa da İstanbul'daki etkinliklerini arttırmıştı. Artık İstanbul'da hükümet namına bir şey kalmamış, hepsi Kabakçı'nın ve yeniçerilerin oyuncağı olmuştu. Hatta padişah bile Şeyhülislam Ataullah Efendi tarafından yönlendiriliyordu. Bunun en önemli delillerinden bir tanesi de, şeyhülislam, sadrazam vekili ve ulema tarafından altı imzalanarak padişaha tasdik ettirilen “Şer’i Sözleşme”dir. Bu sözleşmeyle Osmanlı tarihinde ilk defa padişah ile kulları arasında Şer’i bir sözleşmeye dayanan bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Nizam-ı Cedit reformunu kaldırarak, şeriata dayanmaya çalışan padişah, gerçekte bu anlaşmayla kendi kullarının şartlarını kabul ederek bir sözleşme imzalamıştır. Bu koşullar altında İstanbul'da kalamayan Nizam-ı Cedit taraftarları da şehirden kaçarak, Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmışlardı (Berkes, 2004:133-145; Karal,1983:87).

Alemdar Mustafa Paşa aslen Rusçuk'ta doğmuş bir yeniçeriydi. 1768–1774 Osmanlı-Rus harbinde, bölüğünün bayrağını taşıdığı için Bayraktar Mustafa diye ün kazanmıştı. Önce Rusçuk ayanı seçilmiş “1806'da Ruslara karşı kazandığı başarılar üzerine de kendisine vezirlik verilmişti. Düşmanlarla devamlı temasları neticesinde, İmparatorlukta ıslahatın gerekli olduğuna kesin olarak inanmakta idi. İstanbul'dan kaçarak yanına gelen Nizam-ı Cedit taraftarlarından Reisülküttaplık, vezir kâhyalığı gibi görevlerde bulunan Galip, Refik, Ramiz, Behiç ve Tahsin Efendileri korumasına aldı. Tarihe “Rusçuk yaranı” olarak geçen bu altı kişi, III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için çalışmaya başladılar (Karal, 1983:87).

Alemdar Mustafa Paşa, Sadrazam ve padişah IV. Mustafa'nın güvenini kazanmak için Refik Efendiyi İstanbul'a, Behiç Efendi'yi de Edirne'ye Serdar-ı Ekrem'in yanına gönderdi. İkisinin de görevi, Alemdar'ın Şeyhülislam Ataullah Efendi ile Kabakçı

Mustafa'yı cezalandırmaktan başka bir düşüncesi olmadığına ilgilileri inandırmaktı. Bunlar da görevlerini oldukça iyi yaptılar.

Bu arada Kaptan-ı Derya Seyyit Ali Paşa'da Alemdar tarafına geçmiş bulunuyordu. Harekete geçmenin zamanının geldiğini düşünen Alemdar Mustafa Paşa, 16.000 askeriyle birlikte Edirne'den İstanbul'a dönen sadrazam ve ordusuna katıldı. Alemdar'ın İstanbul'a doğru harekete geçtiğinin haberi İstanbul'da büyük telaş uyandırmıştı. Bu kuvvetler daha İstanbul'a girmeden önce Kabakçı Mustafa'nın kafası kesilerek Alemdar'a gönderildi. Padişah IV. Mustafa, başlangıçta Alemdar'a mukavemet etmeyi düşünürken, sonradan vazgeçerek sancağı şerifi teslim almak için Davutpaşa'ya gitti. Orada, Sadrazam ve Alemdar ayak öptüler. Bundan sonra ordu ve Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a girerek çalışmalara başladı. Şehirde bozulan asayiş temin edildikten sonra, zorbalar öldürülmeye, fesatçı ulema da sürülmeye başlandı. Alemdar Mustafa Paşa'nın şehirdeki artan etkinliğinden rahatsız olan Sadrazam, Alemdar'a şehri artık terketmesi konusunda haber yolladı. Alemdar bunun üzerine 15.000 kişilik bir kuvvetle Babıâli'yi basarak, sadrazamdan mührü aldı. Şeyhülislamla padişah IV. Mustafa'ya haber gönderen Alemdar Mustafa Paşa, Sultan III. Selim'in tahta çıkabilmesi için padişahın tahttan çekilmesini istedi. Ancak Sultan Mustafa'nın bunu kabul etmemesi üzerine saray kapısı kırılmaya başlandı. Bu sırada Sultan Mustafa, tahtta rakipsiz kalmak için, III. Selim ile şehzade Mahmut'un öldürülmesini emretti. Katiller harem dairesinde ibadet etmekte olan Sultan Selim'i öldürmeyi başardılar, ancak hizmetkârlarının yardımıyla sarayın çatısına çıkan Şehzade Mahmut'u öldüremediler. Şehzade Mahmut, tahta çıkarılarak padişah ilan edildi. Bunun üzerine, Alemdar, ulema, devlet ricali ve ocak ağaları yeni padişaha biat ederek padişahlığını tanıdılar. Sultan Mahmut'ta sadaret mührünü Alemdar Mustafa Paşa'ya vererek onu çalışmalarından dolayı ödüllendirdi (Karal, 1983:88;TSK Tarihi 3/5, 1978:522).

4.1.2. Alemdar Mustafa Paşa ve Sekban-ı Cedit Ocağı:

Alemdar Mustafa Paşa sadrazam olur olmaz, III. Selim trajedisini hazırlayanları, IV. Mustafa'nın gözdelelerini ve yamakların şeflerini tasfiyeye başladı. Birkaç gün içinde üçyüz kişinin başı vuruldu. Kabakçı isyanının çıkmasında payı bulunan, fesatçı ulema sürgüne gönderildi. Köse Musa Paşa ve Bostancı başının kafaları kesterilerek saray

önünde teşhir edildi. İstanbul’da gerekli ortam sağlandıktan sonra yenilik taraftarı devlet adamları tekrar iş başına getirildi.

Salihzade Ahmet Esat Efendi Şeyhülislam olurken, Rusçuk yaranından Ramiz, Kaptan-ı Deryalığa, Tahsin Efendi defterdarlığa, Mustafa Refik Efendi Sadaret kethüdalığına ve Mehmet Seyyid Galip Efendi de Reisülküttaplığa getirilmişti. Alemdar Mustafa Paşa, öncelikle İmparatorluğun her yanında büyük boyutlara ulaşan asayiş sorununu çözmek istiyordu. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte güçlenen ayanlar kendi bölgelerinde neredeyse bağımsız birer derebeyi gibi davranmaya başlamışlardı. Arnavutluğun Toska bölümü Yanya Valisi Tepedenli Ali Paşa, Kegalık bölümü de İşkodra Valisi Kara Mahmut Paşa idaresindeydi. Vahhabiler, Mekke ile Medineyi ele geçirmişler, padişahın ismini hutbeden çıkarmışlardı. Mısır’da Mehmet Ali Paşa, Kölemen beylerine karşı sonu belli olmayan bir mücadeleye girişmişti. Ayrıca Anadolu’nun çeşitli yerlerinde hanedanlıklar kurulmuştu: Aydın’da Kara Osmanzadeler, Bozok’ta Cebbarzadeler, Bilecik’te Kalyoncu Mustafa, Bolu’da Hacı Ahmet oğlu İbrahim bunların en önemlileriydi (Karal, 1983:89-90; TSK Tarihi 3/5, 1978).

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, Rumeli ve Anadoluda bulunan bütün ayanları devlet işlerini görüşmek üzere İstanbul’a çağırdı. İstanbul’da büyük bir toplantı yapıldı. Tarihimizde “Meşveret-i amme” adıyla anılan bu toplantının sonunda “Sened-i İttifak” isimli sözleşme imzalandı. Osmanlı tarihinde bir eşi daha görülmeyen bu sözleşmeyle ayanlara, derebeylik sistemine benzeyen bazı haklar tanınmıştı. Sadrazam mevcut orduyla bunlarla savaşamayacağını farkında olduğu için böyle bir girişime mecbur kalmıştı. Fakat ayanlar ve hanedanların bir kısmı zaten bu çağrıya uymayarak İstanbul’a gelmemişti. İttifak senedinin altında devleti temsilen 21 imza bulunurken, hanedan temsilcilerinden sadece 4 imza (Karaosmanoğlu, Çirmen Mutasarrıfı, Cebbar Zade, Serezli İsmail) bulunmaktadır. Ancak burada dikkati çeken nokta, bu sözleşmede padişahın imzasının bulunmayışıdır. Bir çeşit anayasaya benzeyen bu sözleşme tamamen Alemdar Mustafa Paşa’nın insiyatifiyle hazırlanmış ve bu nedenle de padişah II. Mahmut’un daha o zaman içten içe tepkisini çekmiştir (Berkes, 2004:137-145; Karal, 1983:92-93).

Ayanların memleketlerine dönmelerinden sonra, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, askeri ıslahatlara girişti. Daha önce gönderdiği bir ön emirle, Nizam-ı Cedit’in Anadolu

da kurulmasında büyük emeği olan Kadı Abdurrahman paşadan İstanbul'a gelirken beraberinde topladığı 5–6.000 kişilik Nizam-ı Cedit askerini de getirmesini istemişti.

Ancak Alemdar Mustafa Paşa “Nizam-ı Cedit’i tekrar ihya ediyorlar” diye bir muhalefetin önüne geçmek için ihtiyatlı davranıyordu. Mevcut yedi ocağın ileri gelenlerini toplayan Alemdar, onlarla anlaşarak imzalarını almıştı. Kütahya sancağı ile Anadolu Seraskerliği verilen Abdurrahman Paşa yeni bir askeri birlik kurmak üzere görevlendirildi. Sekban-ı Cedit ismiyle kurulan yeni ocak, aslında Nizam-ı Cedit ocağının aynısıydı. Ocak ağalığına da, Nizam-ı Cedit döneminde ocak kethüdası olan Süleyman Ağa getirilmişti. Tuğ ve sancak verilerek bağımsız bir ocak haline getirilen Sekban-ı Cedit, yeniçerilerin tepkisini fazla çekmesin diye Kapıkulu Ocaklarının sekizincisi olarak kurulmuştu (Karal, 1983:93; TSK Tarihi 3/5, 1978:165).

Sekban-ı Cedit ocağına yazılan askerler Levent Çiftliği ve Üsküdar kışlalarında Avrupa usulünde talim görmeye başladılar. Yeni ocağın maaş ve tayinatı fazla olduğu için büyük rağbet görüyordu. Hatta yeniçerilerin ileri gelenlerinden bile ocağa katılanlar olmuştu. Sekban-ı Cedit’in kuruluşuna paralel olarak yeniçeri ocağında olmayanların da esameleri, gümrüklerden yarı fiyatları ödenmek suretiyle ellerinden alındı. Kışlalarda oturmaya zorlanmaya başladılar. Alemdar Mustafa Paşa bu tedbirlerle Yeniçeri Ocağına da çeki düzen vermek istiyordu. Ancak asıl amacı Sekban-ı Cedit ordusunu güçlendirerek yaygınlaştırmaktı (Karal, 1983:93; TSK Tarihi,3/5,1978:166).

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın koyduğu yeni kurallar, İstanbul'daki bazı çıkar gruplarını son derece rahatsız etmişti. Alemdar paşanın korkusundan, eski sorumsuz ve keyfi hayatlarını yaşayamıyorlardı. Yeniçeriler, esnafılık ve reçberlik yapamıyor, başıboş dolaşıyorlardı. Yeniçeri ulüfelerinin alınıp satılması yasaklandığı için ocak eskileri ve sermaye sahipleri zarar görmüşlerdi. Bu nedenle bir taraftan ıslahat taraftarı gibi görünürken öte yandan, yapılan yeniliklerin en büyük düşmanıydılar. Bu maksatla her yerde ve her fırsatta hükümetin kötü yönetiminden, çeşitli iftiralarla görevlerini kötüye kullanmalarından söz ederek yeni bir ayaklanma ortamı yaratmaya çalışıyorlardı. Alemdar Mustafa Paşa ise kendisine sadık 16.000 askeri ile Kadı Abdurrahman'ın emrindeki 3000 askere çok güveniyordu. Onun gözünde yeniçerilerin ve halkın yeni bir ayaklanma çıkarmasına imkân bulunmuyordu. Sadrazamlıkta kazandığı başarılar nedeniyle lüzumsuz bir gurura kapılan Alemdar Mustafa Paşa, Rumeli kıyafetini

bırakmış ve divana hançersiz gidip gelmeye başlamıştı. Arkadaşlarının tüm uyarılarına rağmen bunlara kulak asmamıştı.

Aslında İstanbul'da bulunan birçok güç odağı Alemdar'a karşı kin beslemekteydi. Padişah, Sened-i ittifakı imzaladığı için, ulema sınıfı, kendilerine itibar edilmediği ve nüfuzlarını kırdığı için, yeniçeri ocağı da, Sekban-ı Cedit sınıfı kurulduğu için sadrazama kin besliyorlardı (Karal, 1983:94; TSK Tarihi 3/5, 1978).

İstanbul kahvehanelerinde de bir süredir Alemdar Mustafa Paşa aleyhinde propaganda yapılıyordu: "Devlet adamları eski kıyafetlerini bırakacaklar, başlarına şubara denilen Rumeli serpuşu koyacaklar, yeniçerilik kaldırılacak, herkesin elinden ekmeği alınacak." İsyanı hazırlayan yeniçeriler, 16 Kasım 1808 günü harekete geçtiler. O gün Kadir gecesi olduğu için Alemdar, Şeyhülislam'ın konağına iftara davet edilmişti. Yatsı namazında Padişah'la beraber bulunmak üzere, yemekten sonra camiye giderken, kim vurduya getirilmek istenmişse de başarılammıştı. Alemdar'ın muhafızlarının durumu sezerek, yoldaki kalabalığa karşı sert davranmaları halkı iyice galeyana getirmişti. Bunun üzerine yeniçerilerin 3. bölük subaylarının idare ettiği kalabalık, Babiâli'nin etrafında toplandı. Alemdar Mustafa Paşa böyle bir ayaklanmayı beklemiyordu. Hatta Sekban-ı Cedit askerlerine henüz mermi bile verilmemişti. Ancak Alemdar, asilere teslim olmaktansa, sonuna kadar karşı koymaya karar verdi. Kahramanca direnerek asilerin birçoğunu öldürmesine rağmen ellerinden kurtulmasına imkân yoktu. Asilerin, içinde buldukları mahzenin tavanını delmeye çalıştıklarını görünce önce yanındakileri,"Ocağın namusuna tevdi ediyorum" diyerek yeniçerilere teslim etmiş, sonrada savaşa tek başına devam etmişti. Artık sonunun geldiğini anlayan Alemdar, yanından ayrılmayı kabul etmeyen baş kadını ve cariyesiyle birlikte mahzendeki barutları ateşleyerek konağını havaya uçurmuştur. Patlattığı konakta üçyüzden fazla isyancının ölümüne sebep olan Alemdar Mustafa Paşa, Osmanlı tarihinde, yeniçeri ocağının ayaklanmasına karşı hayatının sonuna kadar kahramanca mücadele etmiş tek sadrazamdır (TSK Tarihi 3/5, 1978:527; Haksun, 2004:200).

Alemdar Mustafa Paşa'yı öldüren isyancılar, büyük memurların da konaklarını yağmaladılar. Saraya saldırmaları üzerine, sekbanlar tarafından geri püskürtülen isyancılar, yangın çıkararak At meydanında toplandılar. Burada meşveret kuran asiler, padişah II. Mahmut'u istemediklerini, yerine IV. Mustafa'yı tekrar tahta çıkaracaklarını

açıkladılar. Bunun üzerine Sultan Mahmut, devlet adamlarının da onayıyla kardeşi IV. Mustafa'yı öldürttü. Artık Osmanlı hanedanında, kendisinden başka kimse kalmamıştı. Bu nedenle yeniçeriler padişahı değiştiremediler. Ancak birçok yenilik taraftarı, asilerin isteği üzerine öldürüldü. Sekban-ı Cedit teşkilatı kaldırılarak askerleri dağıtıldı (Karal, 1983:95-96).

4.1.3. Eşkinci Ocağının Kurulması:

Padişah I.Abdülhamit'in oğlu olan Sultan II. Mahmut, 20 Temmuz 1784'te doğmuştur. Şehzadeliği döneminde kafes hayatı yaşamamış ve kendini yetiştirme fırsatı bulmuştur. Edebiyata ve musikiye ilgi duyan II. Mahmut, amcası III. Selim'in etkisiyle yetişmişti. Devleti düzeltmek için yapılması gereken reformların karakterini amcasından öğrenmişti. Bilhassa III. Selim'in tahttan indirilip sarayda esir hayatı yaşadığı dönemde, amca-yeğen ilişkisi iki arkadaş ilişkisine dönüşmüş ve devletin geleceğiyle ilgili fikirlerinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. III. Selim'in gözlerinin önünde öldürülmesi, Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçeri isyanı karşısında kahramanca ölümü, iç isyanlarda ve dış harplerde Osmanlı ordusunun devamlı yenilgiye uğraması padişah II. Mahmut'un yenilik fikirlerini iyice pekiştirmişti (Karal, 1983:142-143).

II. Mahmut devrinin ilk yıllarında, Alemdar Mustafa Paşa'nın yaptığı askeri yenilikler yeniçerilerin isyanıyla hedefine ulaşmadan ortadan kaldırılmıştı. Padişah tekrar bu konuda ıslahatlar yapmayı planlarken, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan ayaklanmalar, onun bu düşüncesini ertelemesine neden olmuştu. Uzun süredir Arap yarımadasına egemen olmak isteyen Vahabiler, Mekke, Medine ve Kerbela'yı ele geçirmişlerdi. Bu sorunu kökünden çözmeye karar veren Sultan Mahmut, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı bu işle görevlendirdi. 1812–1816 yılları arasında İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetleriyle Vahabiler arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. 1816 yılında Deriye'yi ele geçirerek Vahabileri ortadan kaldıran İbrahim paşa, böylece babası Mehmet Ali Paşa'nın da konumunu oldukça güçlendirmişti. Bu arada Rize ve Hopa dolaylarında ortaya çıkan Tuzcuoğulları isyanı ile Yanya mutasarrıfı Tepedenli Ali Paşa ayaklanması devleti çok zor duruma düşürmüştü. Osmanlı ordusu bölgesel kuvvetlere karşı bile üstünlük sağlayamıyor ve aciz duruma düşüyordu. Zaten padişah, 1809–1812 yılları arasında Rusya ile yapılan savaşta da ordunun durumunu çok açık bir şekilde görmüştü. Osmanlı ordusu artık manasız bir insan kalabalığı halini

almıştı. Harpten anlayan yoktu. Ayanlar, işe yarar askerlerini yanlarında alıkoyarak, esnaf ve çiftçileri kırık tüfek ve süngülerle asker diye harp meydanına gönderiyorlardı. Bu nedenle üç yıl süren savaşta Ruslara karşı sadece savunma yapılmış, ancak herhangi bir başarı kazanılamamıştı (Karal, 1983; TSK Tarihi 3/5, 1978).

Osmanlı Ordusunun iyice zayıfladığını gören Yunanlılar, 1821 yılının Mart ayında ayaklanma çıkarttılar. Aslında uzun süredir hem Rusya, hem de Avrupa devletleri Yunanlıları ayaklandırmak için uğraşıyordu. Tam bu ayaklanma bastırılırken bu defa da Mora'daki Rumlar ayaklandılar. Kısa sürede genişleyen ayaklanma adalara kadar yayılmıştı. Ayaklanmaları mevcut orduyla bastıramayacağını anlayan II. Mahmut, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yararlanmaya karar verdi. Mehmet Ali Paşa'nın ordusu, Avrupa usulüne göre kurulmuş eğitilmiş ve disiplinli bir orduydü. Bu ordu, gerek Vahhabi gerekse Kıbrıs ve Girit isyanlarının bastırılmasında ne kadar başarılı olduğunu ispat etmişti. Mehmet Ali Paşa, padişah II. Mahmut'a Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla ordusunu Yunanlıların üstüne göndermeyi kabul edeceğini bildirdi. Mehmet Ali Paşa teklifinin kabul edilmesiyle, oğlu İbrahim Paşa'yı ordusuyla birlikte Mora'ya gönderdi. İbrahim Paşa ve düzenli ordusu hükümetin dört yılda bastıramadığı isyanı kısa sürede bastırdı. Ancak İngiltere, Rusya ve Fransa'nın kışkırtmasıyla Yunanlılar tekrar isyan etti. Navarin limanında demirlemiş bulunan Mısır kuvvetlerine ait donanmanın İngilizler tarafından batırılmasıyla da Yunan isyanı başarıya ulaşmış oldu. Bunun üzerine 1822 yılında Yunanistan bağımsızlığını ilan etti (TSK Tarihi 3/5, 1978:107-122).

Bu isyanın en önemli yanlarından birisi de ayaklanmanın bütün Avrupa kamuoyu tarafından desteklenmiş olmasıdır. Hemen hiçbir konuda anlaşamayan Avrupa halkları, Yunan-Osmanlı savaşını, Hristiyan-Müslüman savaşı olarak gördüler ve açıkça Yunanlılardan yana tavır koydular. Hatta Napolyon ordusunda hizmet görmüş bulunan Albay Fabier, Richard Church ve Lord Byron gibi subaylar bizzat Mora'ya giderek ayaklanmaya destek vermişlerdir (Karal, 1983:114).

Padişah II. Mahmut iç isyanların bastırılmasında ordunun ne kadar yetersiz kaldığını bir kez daha görmüştü. Zaten 1768 yılından beri yapılan savaşların hiç birinde başarılı olamayan Osmanlı ordusu, eğitimsiz ve disiplinsiz bir yığın haline gelmişti. Padişaha göre askerlik alanında yeni bir düzen oluşturmak, imparatorluğun geleceği açısından

zorunlu bir hal almıştı. Bu nedenle II. Mahmut devletin ileri gelenlerinden oluşturulan bir meclisin bu konuyu görüşmek üzere toplanmasını emretti. 25 Mayıs 1826 tarihinde, şeyhülislamın evinde, Sadrazam Mehmet Selim Paşa, Rumeli Kazaskeri, İstanbul Müftüsü, Sadaret Kethüdası, Defterdar, Darphane Nazırı, Tophane nazırı, Yeniçeri ağası ve ocağın ileri gelenleri toplanarak imparatorluğun iç ve dış durumunu gözden geçirdikten sonra, Avrupa usulünde yetiştirilecek yeni bir ocağın kurulmasına karar verdiler. “Eşkinci” adıyla kurulacak ocağın açılması için Ulema’dan da fetva alındıktan sonra, vezirler, ulema ve ocağın ileri gelenleri Ağa kapısında toplanarak verilen kararları içeren bir yazıyı topluca imzaladılar. Buna göre;

a.İstanbul’da bulunan 51 yeniçeri ortasından herbiri asker olmaya elverişli yüzelli kişi çıkaracak,

b.Eşkinci sınıfının her odasında, yeniçeri odasındaki kadar subay bulunacak. “Bir çorbacı, bir odabaşı, bir vekilharç, bir bayraktar, bir usta bir baş karakollukçu, bir saka”

c.Subaylar tayinlerinde yeniçeri ağasına cizye vermeyecekler.

ç.Yeniçeri ağası vazifesine başlarken sadrazama hiçbir para vermeyecek.

d.Eşkincilerin eğitimlerine itina edilecek, talim, Et meydanında subayların nezareti altında yapılacak, atış talimi Kağıthane’de veya Davutpaşa’da yapılacaktı (Karal, 1983:146).

Bunların yanısıra daha birçok maddeyi içeren bu yazı, gerçek anlamda köklü bir reform belgesi değildi. Yeniçeri Ocağına dokunmamakla birlikte bu konuda bir başlangıç adımı olarak kabul edilebilir.

4.1.4. Yeniçeri Ocağının Kaldırılması:

Yeni kurulan Eşkinci Ocağı, Nizam-ı Cedit ve Sekban-ı Cedit gibi bağımsız bir ocak olarak kurulmuştu. Yeniçerilerin bu ocağa karşı çıkmalarını önlemek için Boğazlar Muhafızı Hüseyin Paşa’nın tavsiyesiyle, Yeniçeri Ocağının önde gelen komutanlarına para ve hediye verilerek, Eşkinci Ocağını desteklemeleri sağlandı. Böylece yeni ocağa birkaç gün içinde 500 kişi kaydolmuştu. Ancak Sultan Mahmut, geçmişte yaşanan tecrübelerle dayanarak, bu işin sonunda yeniçerilerin tekrar ayaklanacaklarını biliyordu. Bu nedenle gerekli hazırlıkları yaptırmıştı. Bir taraftan padişaha sadık olan topçu,

humbaracı, lağımcı ve tersane ocaklarıyla anlaşılan II. Mahmut, diğer taraftan da Hüseyin Paşa komutasındaki Boğaz muhafızlarını İstanbul'a getirtmişti. Ayrıca, Yeniçeri ocağından zaten bıkmış olan İstanbul halkının yeni ocağa desteğini arttırmak için, bu ocağın Kanuni Sultan Süleyman'ın askeri düzenine yeniden dönüş için kurulduğunu ilan etti. Hatta Sultan, yeni kuvvetin Hristiyanlar veya yabancılar tarafından değil, sadece modern yöntemleri bilen Müslüman subaylar tarafından eğitileceğini özellikle belirtmişti. Şeyhülislam ve ulemanın da yeni ocağa olur vermesiyle, olası bir yeniçeri ayaklanmasının hem halk tarafından desteklenmesi engellenmiş, hem de fikri alt yapısı ortadan kaldırılmıştı (Lewis, 1996:80).

Ancak bunların hiç birisi yeniçerileri engellemeye yetmedi. Ulemanın fetvalarına rağmen, İstanbul kahvehanelerinde yeni ocağın kâfirleri taklit etmek için oluşturulduğuna dair propagandaya başladılar. Nizam-ı Cedit'in tekrar kurularak yeniçeri ocağının kaldırılacağını iddia eden yeniçeriler,15 Haziran 1826 günü kazanlarını Et meydanı'na çıkararak isyanı başlattılar. İsyancılar, mahallelere gönderdikleri adamlarıyla, sadrazamın, yeniçeri ağasının ve Ağa Hüseyin Paşa'nın öldürüldüğünü yayarak halkı Et Meydanına davet ettiler. Fakat bu kez halkın çoğu onlara karşıydı. Sadece sucular, hamallar ve serseriler Et Meydanında toplanmıştı. Sadrazam, bu durumu Beşiktaş sarayında bulunan II. Mahmut'a duyurmuş, Şeyhülislam ve vekilleri saraya davet etmişti. Saraya gelen Şeyhülislam Tahir Efendi de bütün medrese hocalarına haber göndererek, sarayda toplanmalarını istemişti. Sultan Mahmut'ta kıyafet değiştirerek, gizlice bir kayıkla saraya gelmiş ve hazır bulunanlara etkili bir konuşma yapmıştı. Asilerin öldürülmesi için ulemanın ve devlet adamlarının onaylarını alan sultan Mahmut, Sancağı Şerif'i çıkararak sadrazama verdi. Bu olay İstanbul halkına yayınlanarak müslüman olanlar Sancak-ı Şerif'in altına davet edildi. Zaten, yeniçerilerin zorbalıklarından bıkmış olan İstanbul halkı, hemen Sancak-ı Şerif'in altına koştu. Topkapı'da toplanan devlete sadık asker ocaklarıyla İstanbul halkı, başlarında Sancağı Şerif olduğu halde, tekbirler ile Sultan Ahmet camisine geldiler. Ağa Hüseyin Paşa, topçu askerleriyle Aksaray yolundan, İzzet paşa komutasındaki Kumbaracı, Lağımcı ve Kalyoncu askerleri ise Saraçhane yolundan Et Meydanı yönüne doğru harekete geçmişlerdi. Üç koldan Et meydanına ilerleyen birlikler, meydandaki yeniçerileri kuşattılar. Teslim olmayı kabul etmeyen yeniçeriler, Hüseyin Paşa komutasındaki topçular tarafından ateş altına alındı. Top ateşi karşısında

şaşkına dönen Yeniçerilerin çoğunluğu, top gülleleri altında can verirken kaçıp kurtulmayı başaranlar da yakalanarak öldürülmüştü. Daha sonra İstanbul'un bütün kapıları tutulmuş, kıyıda köşede kalan yeniçerilerin de kaçmalarına fırsat verilmeden yakalanıp Et meydanına gönderilerek öldürülmüşlerdir (Karal, 1983:149; TSK Tarihi 3/5, 1978:549).

Böylece, Osmanlı Devletinin kurulmasında ve büyümesinde büyük katkılar sağlayan, fakat gittikçe bozularak devletin bünyesini içinden kemiren ve onu yok olmanın eşiğine kadar getiren bu asi ocak, dört beş saat gibi kısa bir süre içinde yok edilmişti. Sultan Mahmut, yayınladığı bir fermanla yeniçerilerin devlet ve millete yaptıkları kötülükleri saydı ve ocağın kaldırıldığını ilan etti. Edward Driolt, "Şark Meselesi" isimli kitabında bu harekâta 3000 yeniçerinin olay sırasında öldüğü, 7-8000 yeniçerinin yakalanarak idam edildiği ve 200.000 kadarının da İstanbul'dan taşraya sürüldüğünü bildirmektedir (TSK Tarihi, 3/5, 1978:549).

"Vak'ai Hayriye" adıyla tarihe geçen bu olay, Osmanlı Devleti tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle 1700'lü yıllardan itibaren devletin başına musallat olan bu belalı ocak, ülkenin iç politikasının da en önemli unsuru olmuştur. Tahta geçen diyaretli padişahlar ve sadrazamlar, işlerine gelmediğinden hemen bir isyan çıkartarak kendi çıkarlarına uygun birini yönetime getirmeyi adeta bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Çoğu esnaflaşmış bu askerler cepheye bile gitmeden maaş alıyorlar, orduyu ıslah etme girişimlerine de şiddetle karşı çıkıyorlardı. Bu nedenle, Sultan Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağının kapatılması, basit bir askeri ıslahat olarak görülmemelidir. Padişah, sadece Yeniçeri ocağını kaldırmakla yetinmemiş ve ocağın hamisi görünümündeki Bektaşî tarikatına ait bütün tekkeleri de kapattırıştır (Berkes, 2004:162).

4.1.5. Asakiri Mansure-i Muhammediyenin Kurulması:

Yeniçeriliğin kaldırılması, Sultan Mahmut'un yapmayı düşündüğü reformlar için bulunmaz bir fırsat yaratmıştı. Padişah ve devlet adamları, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının hemen ardından, Avrupa usulünde yeni bir ordunun süratle kurulmasına karar vermişlerdi. Yayınlanan bir fermanla, ücretli askerlerden oluşan Asakiri Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurulduğu ilan edildi. Bu ordunun başına da

“Serasker” ünvanıyla Ağa Hüseyin Paşa getirilmişti. Seraskerlik, daha önceleri ordu komutanlarına verilen eski bir üvandı. II. Mahmut tarafından kullanılan anlamıyla Seraskerlik, yeni ordunun özel sorumluluğu ile birlikte, Başkomutanlık ve Harbiye Bakanlığı görevlerini birleştiren bir subayı nitelendiriyordu. Serasker, ayrıca Yeniçeri ağasının görevleri olan başkentteki kamu güvenliği, kolluk görevleri ve yangın söndürme gibi sorumluluklara da sahipti. Ancak 1845 yılından itibaren kolluk görevleri Seraskerin idaresinden alınarak ayrı bir Zaptiye Müşiriyetinin sorumluluğuna verilmiştir (TSK Tarihi,3/5, 1978:189).

Seraskerliğe atanan Ağa Hüseyin Paşa, daha ilk gün Süleymaniye camisinin avlusuna çadır kurdurarak asker yazdırılmasına başlatmıştı. Padişahın da yeni asker yazılması ve eğitimi ile yakından ilgilenmesiyle Mansure askerlerinin sayısı bir hayli yükselmişti. 7 Temmuz 1826 tarihinde yayınlanan bir kanunname ile de Mansure teşkilatının kuruluşuna ait hususların ayrıntıları da belirlenmişti. Bu yasa gereğince; Mansure teşkilatı, gündelikli ve aylıklı erattan ve subaylardan olmak üzere 12.000 mevcutlu olarak İstanbul’da kurulacaktı. İlk teşkil edilecek 12.000 kişilik bu kuvvet, Avrupa usulüne göre sekiz tertibe ayrılmıştı (Bir tertip bugünkü anlamıyla, yaklaşık olarak bir alay karşılığı idi) (TSK Tarihi, 3/5, 1978:190).

Tertipler, birinci tertip, ikinci tertip... Sekizinci tertip olarak adlandırılmıştı. Her tertip bir binbaşı komutasında olmak üzere 1.526 mevcutlu idi. Sekiz tertibin hepsinin başına da bir baş binbaşı atanmıştı. Her tertip iki koldan; her kol, her biri 100 mevcutlu altı bölükten (saftan) kurulmuştu. Saflar, bir yüzbaşı komutasında olup,12 safın altısına sağ kol, diğer altısına sol kol adı verilmişti. Bu kolları komuta edenlere de kolağası veya alt yüzbaşı denilmişti. Bölükler de onar kişilik gruplara ayrılmış ve başlarına birer onbaşı verilmişti. Her bölüğe ayrıca, eratı ile birlikte birer de top verilmişti. Yapılan görev bölümüne göre tertiplerden ikisi Serasker Kapısında sıra ile bir çeşit hazır kuvvet olarak bulunacak ve İstanbul’un güvenliğini düzenleyeceklerdi. Kalan altı tertip de Davutpaşa, Rami ve Üsküdar’da yapılacak kışlalarda bulunacaklar ve eğitimle uğraşacaklardı (TSK Tarihi 3/5, 1978:191 ; Karal, 1983).

Asakiri Mansure-i Muhammediye ordusunun askerlerine Avrupa da olduğu gibi tüfek ve kılıç verilmişti. Elbise olarak da vücuda sıkı yapışan bir ceket, topuklara kadar inen

geniş pantolon ve potin kabul edilmişti. Serpuş olarak da fes giydirilmişti (Karal, 1983:151).

4.1.6. Hassa Birliklerinin Teşkil Edilmesi:

Yeniçerilerin kaldırılmasından önce, bostancıyani hassa eratı diye bir sınıf vardı. Bu, bostancı eratı, sarayların ve karakolların muhafızlığını yapardı. Yeniçeri teşkilatının kaldırılmasından sonra bütün karakollara Mansure askeri konulmuş ve bostancılara da yalnız saraya ait bahçelerin bekçiliği görevi verilmişti. Bu hizmetle görevlendirilenlerle 1826 yılında “Muallem Bostaniyan’ı Hassa” adı ile bir ocak kurulmuştu. Bunların da Mansure askeri gibi yeni sistem eğitime tabi tutulmalarına karar verilmişti. Çıkarılan tüzüğe göre subaylarıyla birlikte 1526 kişiden oluşan bir tertip Muallem Bostaniyani Hassa birliği teşkil edilmişti. Bu teşkile bir bostancıbaşı ve bir nazır efendi atanmıştı. Eski bostancı ocağı erlerinin işe yarayanlarından ve dışarıdan aslı, nesli belli ve yaşları 15–30 arasında olan erler seçilmişti. Bu miktarın 1.200’ü tüfekçi, 120’si topçu, 60’ı arabacı, 38’i cephaneci, 20’si mehterhane takımı ve geri kalanı da subaylar, kâtipler, sancaktar, hekim ve cerrahlardan oluşmaktaydı. Bu tertibin kuruluşu, mansure teşkilatındaki gibi idi. Mansurelerde alay teşkilatı yapıldığı zaman, Bostaniyani Hassa Ocağında da alay teşkilatı uygulanmaya başlanmış, komutan ve subayları atanmıştı (TSK Tarihi 3/5, 1978:194).

Daha sonraki yıllarda Firari Ahmet Paşa, Hassa Feriki adı ile bunların başına getirildi. Ayrıca bostancıbaşılık ve bostaniyani hassa tamamen kaldırılarak bunlara da Hassa askeri denildi. Ferik Ahmet Paşa da Hassa Müşiri ünvanı ile Hassa birliklerine Serasker olarak atandı. Bu suretle, yeni teşkilatta Mansure askerinden başka bir de Hassa askeri teşkil edilmiş oldu. Ancak Hassa askeri ve subayları, Mansure asker ve subaylarından daha imtiyazlı idi. Aslında Hassa ve Mansure teşkilatı birbirinden farksız olduğu halde, bu imtiyazlı durum uzun yıllar boyunca sürdürülmüştür. Ordu teşkilatları kurulunca ancak ortadan kaldırılabilen bu ikilik, merkezi İstanbul’da bulunan, 1. Orduya uzun süre Hassa Ordusu denilmesine neden olmuştur. 1839 yılında padişah II. Mahmut öldüğünde İstanbul bölgesinde her biri 6.000 mevcutlu iki hassa tümeni bulunmaktaydı (TSK Tarihi 3/5, 1978:195).

4.1.7. Askeri Meclis ve Harp Okulunun Kurulması:

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, yerine yeni bir teşkilatın kurulmasında ve bu ordunun batı ordularına göre eğitilmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Devletin içinde bulunduğu durum yüzünden, askeri teşkilatlanma parça parça yapılmış ve orduyu esaslı bir şekilde düzeltme olanağı ortaya çıkmamıştı. Buna rağmen başta padişah olmak üzere, büyük bir gayretle çalışılmış ve modern ordunun temeli atılmıştı.

Sultan Mahmut, askeri teşkilatlanma ve eğitimin daha planlı bir şekilde yapılabilmesi için “Dar-ı Şüray-ı Askeri” isimli bir meclis kurdu. Bu meclisin görevleri şöyleydi: Kişilerin askerlik ödevleriyle ilgili kuralları saptamak, Batı devletlerinde yürütülen askerlik usullerini incelemek, Türk ordusunun ilerlemesi yolunda gereken tedbirleri bularak ortaya koymak (Karal, 1983:153).

Ayrıca yabancı ordularda uygulanan savaş sistemlerinin öğrenilmesi ve bunlardan gerekli olanlarının Osmanlı Ordusunda uygulanması için bir de “Tercüme Odası” teşkil edilmişti. Askere alınabilecek olanların saptanması için Anadolu’da ve Rumeli’de nüfus sayımı yapılmıştı. Ordu birlikleri için bölük, tabur ve alay üniteleri kabul edilmişti. Ordunun eğitimi, yabancı ülkelerden getirilen uzman subaylara bırakılmıştı. Subay yetiştirmek için, Harp Okulu ve tabib yetiştirmek için de, Askeri Tıbbiye Okulu açılmıştı (TSK Tarihi 3/5, 1978:366).

Asakir-i Mansure ordusunun ihtiyacı olan subayları yetiştirebilmek için kurulan Harp Okulu, Beşiktaş yakınlarında “Mekteb-i Harbiye” adıyla kurulmuştu (1834). Padişah II. Mahmut, Avrupa’da subay yetiştiren okulları, elçi olarak gönderdiği Namık Paşa vasıtasıyla incelettirmiş ve eğitim müfredatını ona göre düzenlettirmişti. Ancak okulun önemi halk tarafından iyi anlaşılamamış ve zenginler başlangıçta çocuklarını bu okula göndermeye çekinmişlerdir. Hükümet de sokakta dolaşan kimsesiz ve garip çocukları, Harbiye’ye alarak subay yetiştirmek zorunda kalmıştı (Karal, 1983:160).

Maçka’da açılan bu okul, 400 kişiyi alabilecek büyüklükte idi. Okulda 400 öğrenciye yetecek kadar kütüphane, hamam, hastahane, eczane ve mutfak gibi tesisler de yaptırılmıştı. Okulun ilk yıllarında, öğrenciler çamaşırlarını ve bulaşıklarını kendileri yıkıyor ve yemeklerini kendileri pişiriyorlardı. Okulun birinci sınıfında öğrencilere, kum üzerinde parmakları ile yazı ve rakam yazmayı ve iki harften meydana gelen

kelime ve heceleri okumaları öğretilirdi. İkinci ve üçüncü sınıf öğrencilerine, üç harfli kelimeler öğretilir ve eğitim yaptırılırdı. Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine, dini bilgiler öğretilir ve taş tahtalar üzerine yazı yazdırılırdı. Altıncı sınıf öğrencilerine de aynı şeylerle beraber gramer kaidelerine uygun olarak yazı yazdırılırdı. Ayrıca sekizinci sınıfın yetenekli öğrencileri seçilerek bunlara, hesap, hendese ve harita okumak gibi dersler öğretiliyordu. Okul açıldıktan sekiz ay kadar sonra, 1 Temmuz 1835'te Harbiye'yi ziyaret eden II. Mahmut, Kütüphane, hastahane ve dershanede öğrencileri teftiş etmiş, onlara derslerine dair sorular sormuş, teşvik edici bir de konuşma yaptıktan sonra, okul imamına da dua okutturmuştu (TSK Tarihi 3/5, 1978:367).

Padişah II. Mahmut, Harp Okulunun yanı sıra ordunun ihtiyaç duyduğu doktor ve veteriner ihtiyacını karşılamak üzere harekete geçti. O yıllarda, orduda tabiblik vazifesi görenlerin hemen hepsi, müslüman olmayan halktandı. Bu durumun sakıncalı olduğunu düşünen Sultan Mahmut, 1826 yılında İstanbul'da Beyazıt civarındaki Tulumbacıbaşı konağında dört sınıflı, bir tıbbiye okulu açtırdı. Bu okula, Mansure askerlerinin yetenekli olanlarından ve dışarıdan öğrenci alınmıştı. Tıp öğreniminde Fransızca bilmenin zorunlu olduğu kabul edilerek okulda Fransızca dersine önem verilmişti. İlk zamanlarda, öğrencilere dini bilgilerle beraber gramer, okuma-yazma, fen dersleri ve doktorluk için gerekli anatomi dersleri okutuluyordu. Dört yıllık bu okulu başarı ile bitirenler tabip ve cerrah olarak ikiye ayrılıyorlardı. Her iki sınıfa ayrılanlar da birer yıl hastahanelerde staj gördükten sonra kıtalarda görevlendiriliyorlardı. Başlangıçta okula sadece müslüman olanlar alınırken Tanzimatın ilanından sonra gayri müslimlerde kabul edilmeye başlanmıştır (TSK Tarihi 3/5, 1978:370).

II. Mahmut dönemine kadar, Osmanlı ordusunda kullanılan hayvanların sıhhi bakım ve tedavilerinin yapılabilmesi için Avrupadakilere benzer bir yapılanma bulunmuyordu. Sultan Mahmut, bu nedenle 1839 yılında Selimiye kışlası civarında bir hayvan hastanesi açtırmıştı. Burada görevlendirilmek üzere Almanya'dan bir veteriner getirilmiş ayrıca Harp okulundaki topçu ve süvari sınıflarının ders programlarına hayvan bakımına dair dersler ilave edilmişti (TSK Tarihi 3/5, 1978:372).

Sultan II. Mahmut döneminde açılan askeri okullardan birisi de "Müzikai Hümayun" yani Bando Okulu'dur. Ata tarihinin belirttiğine göre, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından üç gün sonra, Türk öğretmenler idaresinde trampet çalışmalarına

başlanmış, daha sonra da enderun ağalarından ve darüs saadet ağalarından (saray kapıcılarından) bir bando kurulmuştu. 1831 yılında Beşiktaş sarayının müştemelatından olan çinili odalarda açılan bu okulda Dorizetti Paşa isimli bir yabancı öğretmende görev almıştı (Lewis, 1996; TSK Tarihi 3/5, 1978:373).

Askeri eğitim kurumlarına çok önem veren padişah, bir süredir ihmal edilmiş olan Mühendishane-i Berri Hümayun'u tekrar canlandırmak için tedbirler almış, Mühendishane-i Bahri Hümayun'u da Heybeliada'ya naklettirmiştir. Burada yeniden düzenlenerek geliştirilen Mühendishane-i Bahri Hümayun oldukça iyi bir seviyeye ulaşmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti tarihindeki ilk buharlı gemi de II. Mahmut devrinde satın alınarak donanmaya verilmiştir (Yücel ve Sevim, 1995; Lewis, 1994).

4.1.8. Donanmada Yapılan Islahatlar:

Sultan II. Mahmut döneminde, kara ordusunda yapılan reform çalışmalarının yanı sıra, Donanma Kuvvetlerinde de bazı ıslahat çalışmaları yapılmıştır. II. Mahmut tahta çıktığı sırada Donanmanın durumu da Yeniçeri Ocağından farksız bir hale gelmişti. Personelinin çoğunluğu Rumlardan oluşan Donanmanın en büyük sıkıntısı, teknik ve uzmanlık gerektiren görevlerdeki personel eksikliğiydi. 1821'de ortaya çıkan Yunan isyanı sırasında donanmada görevli Rum gemicilerinde isyana katılmasıyla donanmanın personel durumu da iyice bozulmuştu. Bu nedenle Sulacalı, Bülbüceli, İnözlü, Cezayir, Karadeniz ve Arnavutluk sahillerinden denize yatkın Müslüman tebaadan da asker sağlanmaya çalışıldı (Gülen, 2001:61).

II. Mahmut, kara ordusuna verdiği önem kadar önem vermese de donanmayı da güçlendirmek için çalışmalar yaptırdı. Bu kapsamda Tersane Emirliği kaldırılarak yerine Tersane ve Bahriye Müsteşarlığı teşkil edildi. Müslüman askerlerden gemici yetiştirmek amacıyla III. Selim döneminde İsveçli Mühendis ve ustalar tarafından inşa edilen büyük kargir havuz, tamir ettirilerek yenileştirildi. Ayrıca ikinci bir havuz inşa ettirilerek, 31 Mart 1826 tarihinde hizmete açıldı. 1829 yılında da 128 toplu "Mahmudiye" kalyonu ve 64 toplu "Şerefresan" firkateyni inşa edilerek, denize indirilmişti (Gülen, 2001:62).

Bu dönemde Amerika Birleşik Devletlerinde ilk buharlı geminin inşa edilmesi, denizcilik alanındaki en önemli gelişmelerden birisidir. İngiltere devleti de kısa süre

içinde buharlı gemiler yapmaya ve bunları satmaya başlamıştı. Sultan Mahmut, yeni yapılan buharlı gemilerden bir tane aldirarak 1827 yılında İstanbul'a getirtmişti. "Sür'at" ismi verilen bu gemiye halk "Buğu Gemisi" ismini takmıştı. Subayları İngiliz olan bu gemi, Mister Kelly adında bir İngiliz subayı tarafından komuta ediliyordu. II. Mahmut bu gemiyle Şubat 1829 tarihinde Tekirdağ'a seyahate çıkmış ve gemi komutanı Mister Kelly'i madalya ile ödüllendirmiştir (Gencer, 2001:116).

Navarin faciasında Osmanlı Donanmasının yakılması ve Yunan Krallığının kurulmasından sonra Akdenizde Osmanlı Devleti çok zor bir duruma düşmüştü. Sultan Mahmut, Türk tersanelerinde de buharlı gemiler inşa ettirmek istiyordu. Bu nedenle buharlı gemi teknolojisinde ileri gitmiş bir devletin yardımına ihtiyaç duyuluyordu. Padişah, Navarin'de Osmanlı Donanmasını yakan İngiliz ve Fransızlardan böyle bir yardım istemek yerine bir süredir Osmanlı ile dostluk kurmaya çalışan Amerika Birleşik Devletleriyle bir antlaşma imzaladı. 7 Mayıs 1830 tarihinde yapılan "Türk-Amerikan Dostluk Ticaret ve Seyri Sefain Muahedesi" Osmanlı denizciliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu antlaşmanın gizli bir maddesine göre, Birleşik Devletler Hükümeti, Amerikan deniz tezgâhlarında Türk donanması için yapılacak harp gemilerinin Amerikan donanmasına mal olan inşa fiyatıyla aynı olmasını ve bu gemilerin İstanbul'a kadar Amerikan denizcileri tarafından getirilmesini ayrıca İstanbul Tersanesinde bu tip gemilerin yapılabilmesi için teknik yardım sağlamayı taahhüt ediyordu (Gencer, 2001:126).

Ancak bu gizli madde, Amerikan senatosu tarafından "Birleşik Devletler dış siyasetinde bazı zorluklara ve ihtilaflara sebebiyet verir" endişesi ile reddedilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devletine mahçup olan Birleşik Devletler hükümeti, İstanbul'a elçisiyle birlikte iki savaş gemisi gönderdi. Amerikan elçisi, Osmanlının kabul etmesi halinde iki savaş gemisinin satılacağını, ayrıca gemi inşası konusunda deneyimli uzmanların da İstanbul'a gönderileceğini bildirdi. Bu teklifin padişah tarafından kabul edilmesi üzerine, Amerikan deniz inşaat mühendisi Henry Eckford, İstanbul'a gelerek çalışmalara başladı. Beraberinde getirdiği Amerikalı gemici ustalarıyla, kısa zamanda büyük işler yapan H.Eckford, bir süre sonra Amerika'ya geri döndü. İngiliz seyyahı Charley Mac Farlane'a göre, Mühendis Eckford İstanbul'da bulunduğu göre boyunca az maaş almış ve sürekli aşağılanmıştır. Sonunda sıhhatini kaybederek ülkesine dönmek

zorunda kalmıştır. Farlane'a göre bu haksız muamelelerden Ermeniler ve Ermeni sarrafları sorumludur (Gencer, 2001:129).

Mühendis Eckford'un ülkesine dönmesinden sonra yerine gönderilen Forster Rhodes İstanbul'a gelir gelmez işe başladı. Çok yetenekli bir mühendis olan Rhodes tarafından Haliç'te inşa edilen "Nusratiye" kalyonu 1835'te denize indirildi. Ayrıca "Eser-i Hayır" adı verilen ilk yerli yapımı buharlı gemi 26 Kasım 1837'de, "Mesir-i Bahri" isimli gemi de 1839'da Aynalıkavak tersanesinde inşa edilip denize indirildi. Bu gemilerin denize indirilme törenlerinde bizzat padişah da hazır bulunmuştu. Böylece 1830–1839 yılları arasında, Sultan Mahmut'un girişimleriyle sürdürülen Türk-Amerikan ilişkileri Osmanlı Devletine denizcilik alanında büyük katkı sağlamış oluyordu (Gülen, 2001:65).

4.2. Osmanlı Devleti ile Prusya'nın Askeri Yakınlaşması:

Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki siyasi münasebetler 18 Ocak 1701 tarihinde başlamıştı. Karlofça Antlaşmasından sonra dış politikasına yeni bir anlayış getiren Osmanlı Devleti, bu tarihte Prusya kralı olan I.Frederich'in krallığını kutlamak amacıyla, Asım Said Efendi başkanlığındaki 15 kişilik bir sefaret heyetini Berlin'e göndermişti. Bu heyetin gidişi, iki devlet arasındaki münasebetlerin ilkini teşkil etmektedir (Beydilli, 1983:13).

İki devlet arasında başlayan siyasi ilişkiler, 1721 yılında İstanbul'a gönderilen Prusya elçisi Johannes Jorgowsky ve 1739 yılında gönderilen Johann de Satler sayesinde daha da geliştirilmişti. 1756–1763 yılları arasında devam eden Yedi Yıl Savaşları esnasında Prusya'nın bir taraftan Fransız destekli Avusturya Ordusuyla savaşırken, diğer taraftan Rus ordusunun Berlin'i işgal etmesi Prusya devletini çok zor durumda bırakmıştı. Prusya Kralı II. Frederich'in Osmanlı Devletinden yardım istemesi ve ittifak teklif etmesi üzerine Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti bu ittifak teklifini hemen kabul etmemiş ancak 1761 yılının Temmuz ayında Prusya ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalamıştır (Uzunçarşılı, 1983:200-202).

1783–1768 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Prusya arasında bir ittifak oluşmasa da ortak menfaatler gözetilerek yakın ilişkileri devam etmiştir. Lehistan meselesi nedeniyle çıkan 1768–1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Prusya'nın diplomatik yardımları ve

barış için arabuluculuk gayretleri, Osmanlı devletine büyük faydalar sağlamıştır. 1786 yılında tahta çıkan Prusya Kralı II. Friedrich Giyyom'da önceki kral gibi Avusturya ve Rusya aleyhinde bir siyaset takip ederken, Osmanlı Devleti ile daha yakın ve dostane münasebetler kurulmasına gayret etmiştir. 1787 tarihinde Rusya ve Avusturya'nın kışkırtıcı davranışları ve İngiltere ile Rusya'nın teşvikleri sonucunda Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Savaşın, Osmanlı Devletinin aleyhine gelişme göstermesi neticesinde Prusya, Osmanlı Devletinin yanında savaşa müdahale etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti ile Prusyanın ortak çıkarları ortak düşmana karşı birleşince 1790 yılında tecavüzü ve tedafü mahiyette bir ittifak anlaşması imzalanmıştır (Uzunçarşılı, 1983:561).

İki devletin müşterek düşmana karşı aynı anda harbetmesini öngören bu antlaşma, Osmanlı Devletinin tarihte ilk defa bir Avrupa devleti ile fiili ittifak içine girdiği antlaşmadır (Yılmaz, 1993:20).

Padişah III. Selim döneminde Avrupa'da ilk defa daimi elçilikler açan Osmanlı Devletinin açtığı ilk elçilik Avusturya ve Prusya elçilikleri olmuştur. Eskiden Belgrad defterdarlığı yapmış olan Giritli Seyyid Ali Efendi'de bu görevle Prusya'ya gönderilen ilk daimi elçi olmuştur (Karal, 1946:163).

Başlangıçtan itibaren müsbet yönde gelişen Osmanlı Devleti-Prusya münasebetleri, Napolyon'un Avrupa'yı tehdit etmeye başlamasıyla değişikliğe uğramış ve hatta Prusya başvekili Hardenberg, uğranılan mağlubiyetlerin acısını Osmanlı Devletinden çıkarmak istemiş gibi, bir paylaşma tasarısı hazırlayarak Rus Çarına vermiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına kadar bu tutumunu devam ettiren Prusya Devleti, Navarin olayıyla birlikte tekrar dostane bir politika benimsemiştir. 1830'da başlayan Mısır meselesinde de Osmanlı Devletinin menfaatlerini gözetten bir tutum izleyen Prusya devleti, bir taraftan Osmanlı Devletinin çıkarlarını savunan bir görüntü çizerken aslında Rusya ve Fransa karşısında kendi çıkarlarını gözetten bir siyaset izliyordu (Yılmaz, 1993:25).

Yeniçeri Ocağını kaldırarak yerine Avrupa usulüne göre teşkil edilmiş Asakiri Mansure-i Muhammediye ve Hassa ordusunu kuran Padişah II. Mahmut bunların yanısıra Harp Okulunu ve Tıbbiyeyi açmış, ayrıca Mühendishane-i Bahri Hümayun'u da yeniden yapılandırmıştı. Ancak bu reformları gerçekleştirirken en büyük sıkıntıyı yetmiş

eğitici personel bulmakta yaşamıştı. Sultan Mahmut, Yunan isyanı sırasında Osmanlı Ordusunun dūřtūđū aciz durumun yanı sıra, Mısır Kuvvetlerinin disiplinli ve başarılı çalışmalarını da yakından görme fırsatı bulmuştu. Mısır ordusunun bu başarisının altında yatan temel neden ise Mehmet Ali Pařa'nın Fransa'dan askeri uzmanlar getirterek yaptığı ıslahat çalışmalarıydı (Lewis, 1996; Karal, 1983; TSK Tarihi 3/5, 1978).

Kendisinden önce yapılan ıslahat çalışmalarının sonuçlarını çok iyi bilen padişah II. Mahmut, halkın tepkisini de çekmemek için Hristiyan subayları orduda kullanmak istemiyordu. Bu nedenle eğitici subay ihtiyacını karşılamak için 1826 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya bir mektup yazarak halis Türk veya Arap'lardan oluşan 12 kişilik bir uzman subay grubunun İstanbul'a gönderilmesini istedi. Ancak Mehmet Ali Paşa, kendi ordusunu yetiştiren subayların Hristiyan olduğunu, müslüman subayların da henüz askeri eğitim yaptırarak seviyeye gelmediklerini ile sürerek padişahın isteğini reddetti (Karal, 1983:151 ; Lewis, 1996).

Bu gelişmelerin zerine Sultan Mahmut, Avrupa'dan uzman subaylar getirmeye karar verdi. Padiřaha göre o zamana kadar yapılan ıslahatlarda askeri uzman ve öğretmenlerin kaynağı olan Fransa, Yunan isyanı ve Mısır meselesindeki siyaseti nedeniyle Osmanlıya karşı dūřmanca bir tavır içerisindeydi. Bu nedenle Fransa'dan bu konuda yardımı istenilmesi söz konusu değildi. Avrupa'nın diğer önemli devletlerinden olan İngiltere'nin menfaatleri gereği Osmanlı Devletine bu konuda yardım etmeye hazır olmasına rağmen, Yunan isyanı sırasında izlediği Yunansever politika nedeniyle padişah bu ülkeden de yardım istemiyordu. Sultan II. Mahmut bu koşullar altında Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde bulunan Prusya'dan subay getirtilmesine karar verdi. Böylece Osmanlı ordusunda 1835'te başlayan Prusya nüfuzu, Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar sürecektir (Lewis, 1996; Karal, 1983).

Osmanlı ordusunda görev yapan Prusyalı (Alman) subayları, geliş tarihleri ve yaptıkları hizmetler bakımından 6 gruba ayırmak mümkündür. Bu gruplar sırasıyla şunlardır (Yılmaz, 1993:33) :

1. Moltke'den önce ve Moltke ile birlikte görev yapanlar (1756–1839)
2. Moltke'den Goltz'a kadar geçen dönemde görev yapanlar (1838–1882)

3. Goltz Dönemi (1882–1913)

4. Limon von Sanders'in askeri heyeti dönemi (1913–1918)

5. I.Dünya Harbi Dönemi

6. I.Dünya Harbi'nden sonraki askeri danışmanlar dönemi (1913–1918)

Osmanlı devleti ve ordusu üzerinde yaklaşık olarak 1700'lü yılların ilk yıllarında başlayan Fransız etkisi Sultan II. Mahmut dönemiyle birlikte yerini Prusya etkisine bırakmıştır. Prusya etkisi de artan bir şekilde devletin yıkılışına kadar devam etmiş ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuyla birlikte sona ermiştir. Yukarıda altı grupta verilen Prusyalı uzmanlar ve ıslahat çalışmalarından bizim inceleyeceğimiz dönemler 19. yüzyılın sonuna kadar olan çalışmalardır.

4.2.1. Moltke'den Önce ve Moltke ile Birlikte Görevlendirilenler:

Albay von Goetze: Prusyalı albay, 1739–1793 tarihleri arasında atanmış ve Osmanlı Kara Ordusunu, Prusya sistemine göre düzenlemekle görevlendirilmiştir. Ancak Albay Goetze, daha çok danışman olarak çalışmış ve bazı incelemelerde bulunmuştur (Yılmaz, 1993:34).

Tümgeneral von Knobelsdorff: 1790–1805 tarihleri arasında İstanbul'a gönderilmiş olup, 1790 tarihli Prusya-Osmanlı Devleti ittifak antlaşmasının hazırlanmasında görev almıştır (Yılmaz, 1993:34).

Yarbay von Canitz und Dallwitz: 1828–1829 tarihleri arasında Prusya Kralının emri ile Türk-Rus harbini izlemek üzere gönderilmiştir (Yılmaz, 1993:34).

Mareşal von Moltke:

Osmanlı ordusunda gayr-ı resmi olarak vazife gören Prusyalılar bir tarafa bırakılacak olursa, Prusya ordusuna mensup subayların, iki devlet arasında yapılan antlaşma ve kontratlarla resmen Osmanlı ordusunda vazife almaları, Helmuth von Moltke ve silah arkadaşlarının gelişi ile başlamıştır. Mareşal von Moltke, Prusya Genelkurmayında yüzbaşı olarak görevli iken, Osmanlı ordusunda danışmanlık yapmak üzere 1835 yılında

İstanbul'a gönderilmiş ve 1839'da meydana gelen Mehmet Ali Paşa isyanında Osmanlı ordusuna her bakımdan önemli katkıları olmuştur (Yılmaz, 1993:34).

4.2.2. İlk Prusya Askeri Heyetinin Oluşturulması ve Çalışmaları:

Modern bir ordu kurmak isteyen Sultan Mahmut, ihtiyaç duyduğu askeri uzmanları temin etmek için 1835 yılının sonlarına doğru, Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm'e başvurmaya karar verdi. Serasker Hüsrev Paşa, Prusya elçisi Kont von Königsmarck'a başvurarak Prusya'dan öğretmen subayların gönderilmesini rica etti. Fakat elçi, Kralın Prusya ile ilişkilerden dolayı Prusyalı subayları göndermek istemeyeceğini düşünüyordu. Bu nedenle seraskere biraz soğuk davranarak, Türk öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesini önerdi (Wallach, 1985:9).

İşte tam da bu sırada Prusya Genelkurmayında görevli Yzb. von Moltke ile 1. Hassa Alayından Tğm. Von Berg isimli iki Prusyalı subay, 23 Kasım 1835'te İstanbul'a gelmişlerdi. Bu subaylar ülkelerinden altı ay izin almışlardı. İzinlerinin birkaç haftasını İstanbul'da geçirdikten sonra Yunanistan ve İtalya üzerinden Berlin'e dönmeyi düşünüyordular. Prusya elçisi Kont von Konigsmarck bu iki subayı Atina'ya hareketlerinden birkaç gün önce Seraskerle tanıştırmaya götürdü. Serasker, kendisinin ve padişahın ilgilendiği Prusya ordusunun teşkilatı ve özellikle redif sistemi hakkında bilgi almak için bu fırsatı kaçırmadı. Moltke'nin bilgi ve yeteneklerinden çok etkilenen Serasker Hüsrev Paşa, Prusya elçisinden Moltke'nin İstanbul'daki kalma süresinin uzatılması için padişahın ricasını Prusya kralına iletmesini istedi. Prusya kralı, Moltke'ye Prusya ordusundan aldığı maaşı da verilmek koşuluyla, şimdilik üç aylık bir ek izin vermeyi kabul etti (Wallach, 1985:10).

Moltke'nin İstanbul'da alıkonulmasından sonra, Sultan II. Mahmut Ocak 1836'da III. Friedrich Wilhelm'e bir yazı göndererek, eğitmen olarak on bir subay ve dört astsubayın üç yıl için gönderilmesini talep etti. Bunlar:

1 Kurmay Yüzbaşı

2 Kurmay Subay

1 Teğmen, askeri coğrafya ve tarih öğretmeni

1 Teğmen, topoğrafya ve resim öğretmeni

1 Teğmen, matematik öğretmeni

2 Teğmen, Fransızca öğretmeni

2 Teğmen ve yanlarında yardımcı olarak iki astsubay, topçuluk öğretmeni

2 Teğmen ve yanlarında yardımcı olarak iki astsubay, süvari eğitmeniydi (Wallach, 1985:10).

Osmanlı Devletinin bu talebinin Prusya Kralı tarafından uygun görülmesi üzerine 1836 yılının Mart ayının ortalarında Berlin’de uygun adayların seçimine başlandı. Genç subaylar arasında büyük heves ve heyecan yaratan bu görev için büyük bir yarış yaşanıyordu. Prusya Devleti, titiz çalışmaları neticesinde İstanbul’a göndereceği askeri uzmanları belirlemişti. Ancak tam bu sırada Osmanlı Devleti bu talebinden vazgeçti. Bunun yerine daha kısa bir sürede sonuca ulaşabilmek için eyaletlerdeki komutan paşalara danışmanlık edecek üç kurmay subay ve Çanakkale tahkimatı için bir İstihkâm subayı gönderilmesi talep edildi. Padişah II. Mahmut, böylece askeri eğitim kurumlarının kurulmasıyla vakit kaybetmek yerine ordunun gereksinimlerini ve tahkimatın durumunu bütün açıklığıyla öğrenebileceğini düşünüyordu (Wallach, 1985:11).

Osmanlı Devletinin aceleci bir tavırla istediği üç kurmay subay ve bir istihkâm subayı, Kralın emriyle 28 Eylül 1836’da belirlenmeye başlandı. Genelkurmay Başkanı, Moltke’den başka Yüzbaşı von Vincke ve Fisher’i, İstihkâm Başkanı da Yüzbaşı Mülbach’ı önerdi. Prusya Kralı 26 Ocak 1837 tarihli hükümet kararnamesiyle dört subayın görevli olarak Türkiye’ye gönderilmesine karar vermişti. Ancak hareket emri 5 Temmuz 1837 tarihli hükümet kararıyla verilebildi. Görev süreleri iki yıl olarak belirlenen bu heyetin nasıl ve nerede çalışacakları ile bütün çalışmaları hakkında Prusya elçisine rapor verecekleri de hükümet kararında açıkça bildirildi. Ayrıca bu heyetle Türkiye’ye gönderilen Alman subaylarının Prusya ordusu içerisindeki konum ve hakları da hükümet kararıyla güvence altına alınmıştı (Wallach, 1985:14).

Prusya Devleti tarafından gönderilen ilk resmi heyet olma özelliğini taşıyan bu dört subayın, en şöhretli olanı şüphesiz ki Yüzbaşı Moltke’dir. Yzb. Moltke, Türkiye’de dört yıldan fazla bir süre kalmıştır. Bu sürenin 28 ayını İstanbul’da geçirmiş, bir Türk milis kuvvetinin kurulması ve topoğrafik haritaların alınmasına çalışmıştır. Mart 1838’de İstihkâm Yüzbaşısı Von Mülbach ile birlikte, danışman olarak Tarsus ordusu komutanı

Hafız Paşa'nın yanında görevlendirilmiştir. Moltke ve arkadaşları 1839 yılında meydana gelen ve asi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu'da ilerleyen kuvvetlerine karşı verilen harpte de hazır bulunmuşlardır. Hatta Osmanlı ordusunun bu savaş için yaptığı hazırlıklara da her bakımdan katkıları olmuştur. Bu savaşta, Osmanlı ordusunun kurmay heyetine de başkanlık eden Moltke, ordunun savaş tertibini doğru bulmayarak, Hafız Ahmet Paşa'ya bu şartlarda muharebeyi kabul etmemesini, geri çekilerek daha uygun şartlar yaratılmasını teklif etmişse de düşüncelerini kabul ettirememiştir. Neticede, Moltke'nin dediği çıkmış ve Osmanlı ordusu Nizip Meydan Savaşı'nda ağır bir mağlubiyete uğramıştır (Yılmaz, 1993:34).

Moltke, ülkesine döndükten sonra Mareşalliğe ve Genelkurmay Başkanlığına kadar yükselmiş çok yetenekli bir subaydı. Yüzbaşı rütbesinde iken Osmanlı Devleti hakkında verdiği raporlar ve yazdığı mektuplarda şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Burası tembelliğe en elverişli ülke ve bütün bir ulus terlikle dolaşiyor. Padişah II. Mahmut'un yanında yeniliklerinde yardımcı olacak aydın bir kişi bile bulunmamaktadır. Türkiye'deki eğitim düzeyinin ne derece düşük olduğunu bir Avrupalı tasavvur dahi edemez. Hafız denilen okuryazar bir Türk, âlim sayılıyor. Yüksek makamlardaki birçok Türkler, kendi dilleriyle yazılmış mektupları dahi okutmak zorunda kalıyorlar” (Wallach,1985:15).

Moltke'ye göre “Serasker Mehmet Hüsrev Paşa reformlarla sanki içinden alay ediyor gibi, ama reformların iktidar vasıtası olması nedeniyle tek ihtirası iktidar olan bu ihtiyar reform yanlısıymış gibi davranıyor” (Wallach, 1985:13).

Moltke'nin kendisi, Prusya subaylarının görevini şu şekilde saptamıştı. “Bizim işimiz, eski ve biraz paslanmış palayı, kullanabileceği olasılığına karşı istendiği kadar iyi ve alafranga bilmektir” (Wallach, 1985: 15).

Osmanlı Ordusunun o yıllardaki hali gerçekten içler acısıydı ve kısa sürede birkaç subayın çalışmalarıyla düzeltilebilecek gibi görünmüyordu. Padişah II. Mahmut bu nedenle askeri eğitim kurumları üzerinde durmayı düşünmüş, ancak ardarda gelen isyanlar ve savaşlar, padişahı kısa sürede sonuç almayı sağlayabilecek çözümler üretmeye zorlamıştı. Bu amaçla getirtilen Moltke ve arkadaşlarının çalışmaları çoğu zaman danışmanlıktan öteye geçememiştir. Osmanlı Devlet yönetiminde görev alan yüksek rütbeli asker ve memurların reformlara karşı olumsuz bakış açısı ve heyetteki

subayların gayrimüslim oluşu reform çalışmalarının genel olarak başarısızlıkla sonuçlanmasındaki en büyük etkidir. Bu dönemde gerçekleştirilen en önemli askeri reform olarak Redif teşkilatının kurulmasını sayabiliriz.

Padişah II. Mahmut'un 30 Haziran 1839'da vefat etmesi ve Nizip yenilgisinin Almanya'da duyulması üzerine Prusya Kralı, İstanbul'da bulunan Moltke ve arkadaşlarının geri çağrılmasını emretti. Böylece Prusya'dan getirilen ilk askeri heyet, 8 Ekim 1839'da İstanbul'dan ayrılmış oldu. Ancak heyet, İstanbul'dan ayrılmadan önce Moltke ve arkadaşlarının ısrarıyla, Nizip yenilgisinde herhangi bir sorumluluklarının olmadığını göstergesi olarak Yüzbaşı Mülbach, daha sonra Türk paşalığına nasbedilmek üzere, şimdilik istihkâm albaylığına yükseltildi. Bu durum, müslüman olmayan birisi için, Türk ordusunda ilk kez görülen bir uygulamaydı (Wallach, 1985:19).

4.2.3. Redif Teşkilatının Kurulması:

Redif teşkilatı, Prusya'daki Landor teşkilatı örnek alınarak ve Moltke'nin Osmanlı Ordusunda uzman olarak görevli bulunduğu sırada, 1834 yılında kabul edilmiş bir teşkilattir. Bu teşkilat, büyük bir halk kitlesini uzun süre silâh altında tutmadan, askerlik çağında bulunanlardan, mümkün olduğu kadar fazla miktarda eğitim görmüş bir kuvvete sahip olmak amacıyla kurulmuştu. Bir savaş halinde, silâh altına alınanların bir kısmı genç fakat eline verilen silahı kullanmasını bilmiyorlardı. Bir kısmı da yaşlı, seferin güçlüklerine dayanacak ve iyi bir savaş yapacak durumda değillerdi. Osmanlı Devletinin geniş sınırlarını korumak için çok sayıda eğitim görmüş askere ihtiyaç vardı. Çok sayıda eğitilmiş askeri silâh altında tutmakta ülkenin ziraat ve ticaretini olumsuz yönde etkiliyordu. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla "Redifi Asakiri Mansurei Muhammediye" adı ile bir teşkilat kurulmasına karar verilmişti (TSK Tarihi, 3/5, 1978:195).

1834 yılı Ağustos ayı başında bir Redif Nizamnamesi hazırlanarak, Redifi Mansure yazılması uygun görülen yerlere gönderilmişti. Bu tüzüğün baş kısmında memleketin savunması için yeterli miktarda ve savaş usullerini öğrenmiş asker yetiştirilmesi gereği belirtilmiş ve bu amaçla, Rumeli ve Anadolu'nun uygun görülen yerlerinde Redif

taburlarının teşkiline başlanması emredilmişti. Tüzüğe göre her sancaktan eşit olarak, subayları ile beraber 1426 mevcutlu (dörder bölüklü) birer redif mansure taburu teşkil edilecekti. Teşkilata, istekli olan kimseler alınacak ve bunların yaşları 23 ile 32 arasında olacaktı. Redif teşkilatına yazılanlar, diğerlerine göre subay ve astsubay olacaklar ve bu sınıf ile rütbelere seçilmeleri sancak mutasarrıfları tarafından yapılacaktı. Subayların kılıçları, erlerin palaskaları, çantaları, mataraları, trampetleri ve benzeri eşyaları devlet tarafından verilecekti. Devlet tarafından sağlanan tüfek ve eşyalar eğitim zamanı erlere verilecek, eğitimden sonra subaylar tarafından geri alınarak, muhafaza edilmek üzere, redif depolarına koyulacaktı (TSK Tarihi, 3/5,1978:196).

Günümüz ordularındaki ihtiyat kuvvetlerine benzeyen Redif birliklerinin giderleri de, asıl mansure taburlarının giderlerine karıştırılmadan “Redifi Mansure Zimmeti” adıyla bağımsız bir bütçe oluşturularak bu maksatla gerekli görevliler atanmıştı. 1836 yılında teşkil edilen taburlarla birlikte, redif taburlarının sayısı 40’a ulaşmıştı. Bolu ve İzmit sancaklarından birer redif taburu, subaylarıyla birlikte, tüzük gereğince İstanbul’a getirilerek Selimiye kışlasında eğitim yaptırılmıştı. Bu sırada padişah II. Mahmut’ta taburları denetlemiş, yapılan eğitim ve manevradan çok memnun kalmıştı. Bu yüzden iki taburun bağlı olduğu liva (tugay)lara”Redif Asakiri Hassai Mansure” yani Mansure Hassa Askerleri Redifi adını vermiş ve bunların bütün malzemelerinin Hassa Müşiri tarafından sağlanması emrini vermişti. Bu suretle bu tarihten itibaren rediflik, mansure ve hassa olmak üzere ikiye ayrılmıştı (TSK Tarihi, 3/5, 1978:197).

II. Mahmut devrinin sonu olan 1839 yılında, çoğu yeni esaslara göre yetiştirilmiş Osmanlı Ordusu kuvvetleri genel olarak şöyleydi (TSK Tarihi, 3/5, 1978: 200) :

Her biri altı bin mevcutlu iki hassa tümeni	12.000
İkişer bin mevcutlu 37 mansure alayı	14.000
Ortalama biner mevcutlu 15 mansure süvari alayı	15.000
Bin iki yüzer mevcutlu dört mansure topçu alayı	4.800
Bin iki yüzer mevcutlu dört kumbaracı alayı	4.800
Bin iki yüzer mevcutlu dört lağımçı alayı	4.800

Baltacı yani İstihkâmcı olarak	3.000
T O P L A M	118.400

Sürekli silâh altında bulundurulan bu birliklere ilave olarak redif kuvvetleriyle birlikte yaklaşık 250.000 kişilik bir ordu oluşturulmuştu. Daimi askerlerin elinde bulunan silahlardan başka, İstanbul'daki depolarda 277.400 tüfek, 490.819 kılıç, 38.000 mızrak vardı. Topçu ve humbaracı alaylarındaki ateşli silahların ve topların sayısı da 5540'ı bulmuştu. Tüfekler çakmaklı ve ağızdan dolmalı idi. Ateşli silahlara ait gülle, dane ve humbaraların üçte birine yakın kısmı da Prusya'dan alınmıştı (TSK Tarihi, 3/5, 1978:201).

4.3. Abdülmecit Dönemi ve Tanzimat Ordusu:

Padişah II. Mahmut'un 1839 yılında ölümünden sonra yerine Sultan Abdülmecit geçmişti. Yeni Padişah da babası gibi reformcu bir hükümdardı. Ancak bu seferki reformların çoğu siyasal alanda yapılmıştır. Şüphesiz ki bu döneme damgasını vuran olay, Tanzimat Fermanı olarak bilinen Gülhane hattı Hümayunu'nun ilan edilmesidir. 9 Kasım 1839'da Reşit Paşa tarafından hazırlanarak ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinde o güne kadarki askeri reform çalışmalarının aksine siyasi ve toplumsal alanlarda yapılmaya çalışılmış ilk reform teşebbüsüdür. Yapılan reformların çoğu adalet ve maliye alanlarında olmakla birlikte, kanunların uygulamasında gayri müslimlerle müslümanların eşit tutulacağına beyan edilmesi fermandaki en dikkat çekici maddedir.

Topkapı Sarayı'nın Gülhane bahçesinde, Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilan törenine, Padişah Abdülmecit'in yanısıra askeri, mülki ve ilmiyeye mensup kişiler, Hristiyan cemaatinin liderleri ile yabancı elçiler de katılmıştı. Ayrıca başka bir törenle Sultan Abdülmecit, Hattı Hümayun'un ilkelerine bağlı kalacağına dair and içmişti. Bu and, çeşitli sorumlu görevlerde bulunan devlet adamları tarafından da yapılmıştı. Gerek Hattı Hümayunun içeriği ve gerekse ilan ediliş şeklinin, bununla ilgili yapılan diğer törenlerin Hattı Hümayuna bir anayasa özelliği verdiği konusunda da değerlendirmeler yapılmaktadır (Haksun, 2004:247).

Tanzimat Fermanı'nın anayasa özelliği taşıdığına dair ileri sürülen fikirlerin aksine Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan bu görüşe katılmamaktadır. Berkes'e göre;

“Bizim kesin olarak söyleyebileceğimiz, Tanzimat hattının bir anayasa, hatta bir kanun olmadığıdır. Avrupa'da hükümdarların kendi yetkileriyle halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vaadeden, charte (senet, latince carta) türünden bir belgedir. Bu belgeye dayanılarak ya bir yazılı anayasa yapılması yoluna gidilebilir ya da bir dizi yeni kanun hazırlanır. Tanzimatta seçilen yön ikincisi olmuştur” (Berkes, 2004: 214).

Turhan'a göre de;

“Padişahın, bütün vükela ve ümeranın, ecnebi devletlerin İstanbul'daki mümessillerinin huzurunda, büyük bir debdebe ile 3 Kasım 1839'da, Gülhane'de Reşit Paşa tarafından okunan Hatt-ı Hümayun, haddi zatında muayyen noktalarda toplanlanan bir ıslahat programı olmaktan ziyade Osmanlı İmparatorluğunun esas teşkilatını, amme hukukunu değiştirmek isteyen bir “Charter” di. Bu ferman ile padişah bizzat kendi rızasıyla salahiyetlerinin bir kısmından feragat ettiğini, buna mukabil tebasına bazı haklar verdiğini ilan ediyor ve bu taahhütlerine sadık kalacağına dair yeminle teminat veriyordu” (Turhan, 1988: 167).

Tanzimat Fermanının askerlik alanında getirdiği en önemli yenilik ise sınırsız olan askerlik süresinin, bir esasa bağlanarak vatan borcu haline getirilmesidir. Tanzimata kadar yapılan askerlik düzeninde ocak şeklinin dışına çıkılamamıştı. Nizam-ı Cedit ordusu batılı asker ve eğitime göre kurulmasına rağmen, yapısı ve kadroları bakımından bir ocak şeklinde teşkil edildiği için doğulu bir karakter taşımaya devam etmişti. II. Mahmut devrinde kurulan, Asakir-i Mansure Ordusu da tıpkı Nizam-ı Cedit gibi yapı ve kadro bakımından doğulu, silah ve eğitim yönünden Batılı bir ordu olmuştu. Devletin savaş meydanlarında arka arkaya uğradığı yenilgiler ve ekonomik durum orduya asker almayı son derece güçleştirmişti. Evli veya bekâr gençler, vilayetlerde yakalanıp elleri kelepçeleniyor ve en yakın deniz kıyısındaki kasabalara götürülüyorlardı. Orada başkalarının kendilerine katılmalarını beklerken, pislik içinde bir hapis hayatı geçiriyorlardı. Gemilerle İstanbul'a götürülen gençler, buradan da hayatları müddetince hizmet etmek üzere, ordu alaylarına ve harp gemilerine gönderiliyorlardı. Bu şekliyle askerlik hizmeti, bir dereceye kadar kürek mahkûmiyetini andırıyordu (Kartal, 1983:178).

İşte bu nedenle Gülhane Hattı Hümayunun'da askerlik hizmetinin düzenlenmesinin gerekliliği aşağıdaki satırlarla açıklanmıştır:

“Vatanın korunması için ahalinin asker vermesi kutsal bir borçtur. Ancak şimdiye kadar olduğu gibi memleketin türlü bölgelerinin mevcut nüfusuna bakılmayarak, kimisinden kaldırabileceğinden fazla, kimisinden ise az asker istenmiştir ki, bu ise hem düzensizliğe sebep olmakta, hem de ziraat ve ticaret gibi işleri aksatmaktadır. Kaldı ki askerliğe gelenlerin, hayatlarının sonuna kadar askerlik yapmak zorunda olmaları, kendilerinde ruhi yorgunluk doğurmakta ve ailesiz bırakmaktadır. Bu zararları önlemek için, İmparatorluğun her bölgesinden gerektiği vakit istenecek asker için bazı iyi usuller kabul edilmesi ve askerlik müddetinin dört beş sene olarak bağlanması gereklidir” (Karal, 1983: 179).

İşte bu satırlarla, yeniden düzenlenmesinin gerekliliği açıklanan askerlik hizmeti, gayri müslimler de dâhil, bütün Osmanlı tebasını da kapsayacak şekilde bir vatandaşlık ödevi haline getirilmişti. 1843 yılında çıkarılan bir yasayla da Osmanlı Ordusu, Fransız ve Prusya ordularının teşkilatları göz önünde tutularak yeniden düzenlenmeye başlamıştı. Serasker Rıza Paşa, Abdülkerim Nadir Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi önemli devlet adamlarının katkılarıyla hazırlanan yeni teşkilata göre Osmanlı Ordusu dört bölüme ayrılıyordu. Bunlar; Muvazzaf Kuvvetler, Yedek Kuvvetler, Yardımcı Kuvvetler ve Başbozuk Kuvvetlerdir (TSK Tarihi 3/5, 1978:201).

Ordunun esas muharebe gücünü teşkil eden ve birbirinden ayrı merkezlerde bulunan Muvazzaf Kuvvetler beş orduya ayrılmıştı:

Birinci Ordu: Hassa Ordusu, Merkezi İstanbul

İkinci Ordu: Dersaadet Ordusu, Merkezi Üsküdar

Üçüncü Ordu: Rumeli Ordusu, Merkezi Manastır

Dördüncü Ordu: Anadolu Ordusu, Merkezi Harput (Elazığ)

Beşinci Ordu: Arabistan Ordusu, Merkezi Şam idi.

1848 yılında teşkilatta yeni bir değişiklik yapılmış ve ordu adedi de altıya çıkarılmıştı.

1 nci Hassa Ordusu, merkezi İstanbul, bölgesi İstanbul ve Batı Anadolu

2 nci Ordu, merkezi Şumnu, bölgesi Tuna havzası

3 ncü Ordu, merkezi Manastır, bölgesi Makedonya, Bosna-Hersek

4 ncü Ordu, merkezi Erzincan, bölgesi Doğu Anadolu

5 nci Ordu, merkezi Şam, bölgesi Şam ve Halep illeri

6 ncı Ordu, merkezi Bağdat, bölgesi Irak.

Her ordu bir müşirin komutasına verilmişti. Ancak Hassa Ordusu, Seraskerin komutasında bulunuyordu. (TSK Tarihi 3/5, 1978: 202)

1834 yılında Prusya sistemi örnek alınarak teşkil edilen Redif birlikleri, Osmanlı ordusunun Yedek Kuvvetlerini oluşturuyordu. 1843 yılında yapılan yeni düzenlemeyle mevcut redif askerleri muvazzaflığa nakledilmiş, beş yıl olarak kabul edilen muvazzaflık süresini bitirenlerin, yedi yıl da memleketlerinde redif olarak bulunmalarına karar verilmişti. Bu yeni düzenlemede her ordu bölgesi, muvazzaf alayların adedi kadar redif bölgelerine ayrılarak, her redif bölgesinde, dört taburlu bir redif alayı kurulmuştu. Muvazzaflık süresini bitirerek redife geçen erler, yılda bir kez bağlı oldukları tabur merkezlerinde bir ay eğitim yapacaklar ve bu süre içinde muvazzaf askerler gibi maaş ve tayin alacaklardı (TSK Tarihi 3/5, 1978:203).

1848 yılında yapılan teşkilata göre oluşturulan redif birlikleri şunlardır:

Hassa Ordusu Redif Alayları: Merkezleri sıra ile İzmit, Bursa, İzmir, Aydın Afyon ve Isparta'da bulunan altı piyade alayı ve Bursa, Aydın ve Isparta'da üç süvari alayı ve yine Isparta'da bir topçu alayı.

Dersaadet (İstanbul) Ordusu Redif Alayları: Merkezleri Edirne, Bolu, Ankara, Çorum, Konya ve Kayseri'de altı piyade alayı ve Bursa, Aydın ve Isparta'da üç süvari alayı ve yine Isparta'da bir topçu alayı

Rumeli Ordusu Redif Alayları: Merkezleri Manastır, Selanik, Yanya, Üsküp, Sofya ve Şumnu'da altı piyade alayı.

Anadolu Ordusu Redif Alayları: Merkezleri Sivas, Tokat, Harput (Elazığ), Erzurum, Diyarbakır ve Kars'ta altı piyade alayından oluşmaktaydı.

Her ordudaki redif piyade alayları da dörder taburdan oluşmaktaydı (TSK Tarihi 3/5, 1978:203-204).

Osmanlı ordusunda muvazzaf ve Yedek Kuvvetlerin yanısıra Yardımcı Kuvvetler olarak nitelendirilen askerlerde bulunmaktaydı. 1843 yılında kabul edilmiş olan askeri usüllerin ve teşkilatın, özerk ve yarı özerk durumda bulunan eyaletlere uygulanmasına imkân yoktu. Bu nedenle, söz konusu eyaletlerin Osmanlı Devletinin herhangi bir devletle savaşması durumunda, yardımcı askeri birlikler göndermeleri zorunlu hale getirilmiştir. Buna göre gerektiğinde çeşitli eyaletlerden orduya katılacak kuvvetler şöyleydi: Sırbistan'dan 20.000 kişi, Arnavutluk'tan 30.000 kişi, Mısır'dan 40.000 kişi, Bosna ve Hersek'ten 30.000 kişi Trablusgarp ve Tunus'tan 10.000 kişi olmak üzere toplam 110.000 kişilik bir yardımcı kuvvetler oluşturulacaktı (Şevket, 1983:12).

Bir savaş halinde, yukarıda sayılan kuvvetlerden başka, gönüllü olarak orduya 40–50.000 kişinin katılacağı, bundan başka Jandarma ve bekçilik görevi için Dobruca bölgesinden ve Tuna Kazaklarından yararlanılabileceği düşünülüyordu. İşte bütün bunlar düzenli ordunun dışında kaldığı için, kendilerine Başbozuk Kuvvetler deniliyordu (Karal, 1983).

Osmanlı Devletinin yukarıda açıkladığımız teşkilata dayanarak bir savaş halinde çıkarılabileceği kuvvetler; 138.680'i muvazzaf ordu, 138.680'i redif ordu, 110.000'i yardımcı kuvvetler, 61.500'ü başbozuk kuvvetler olmak üzere 448.860'ı bulacağı kabul edilmekteydi. Ancak bu kuvvetler içinde yardımcı kuvvetlere fazla güvenilemezdi. Hristiyan olan askerlerin her zaman taraf değiştirme ihtimali bulunuyordu. Başbozuk kuvvetlerin de, savaşta pek yararlı olamayacakları açıkça görülüyordu. Bu nedenle, Osmanlı Ordusunun savaşta gerçek gücünün 200.000 civarında olabileceği kabul ediliyordu. Aslında iyi eğitim gördüğü ve donatıldığı takdirde bu da, küçümsenecek bir kuvvet değildi.

Bireysel hak ve ödevler açısından Tanzimat Fermanına dayanarak 6 Eylül 1843'te çıkarılan bu kanun, Osmanlı tarihinde askerlik alanındaki en önemli yenilikleri de beraberinde getirmiş oluyordu. Ocak usulündeki zorunlu askerlik kaldırılıyor, yerine kur'a usulü getiriliyordu. Avrupa ordularının silah ve eğitim usullerinin yanısıra kuruluş kadroları da alınıyordu. Piyade, süvari ve istihkâm birlikleri için Fransız talimnameleri

alınırken, Topçu birlikleri ise Prusya subayları tarafından yetiştirilmeye başlanmıştı (Karal, 1983:179).

1844 yılından itibaren her bölgeden genişliğine ve nüfusuna göre orantılı bir sayıda asker alınmasına başlandı. Her aileden bir kişinin askere alınması kural olarak kabul edilmekle beraber tek çocuklu ailelerden de asker alınmıyordu. Bütün bu yeniliklerin şüphesiz ki halkta büyük memnuniyet uyandırması bekleniyordu. Üstelik Tanzimat Fermanını hazırlayanların diğer bir hedefi de gayrimüslim tebaa ile müslüman halkı kaynaştırmaktı. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu tarihten beri "cizye" vererek askerlikten muaf olan hristiyan tebaa, artık kanun önünde müslümanlarla eşit olmakla birlikte askerlik açısından da aynı sorumlulukları taşıyorlardı. Ancak hristiyan tebaa, gelişmelerden memnun kalmamıştı. Yüzyıllardır askerlik yapmadıkları için, yapılan bu yeniliği istemiyorlardı. Rumlar da devlet içindeki ayrıcalıklı statülerinin kaybolacağını düşünerek, Tanzimat Fermanına başından beri karşıydı. Müslüman halktan da göçebe halde yaşayanların bir kısmı askerlik ödevini kabul etmek istemiyordu. Hatta bu nedenle Anadolu ve Rumelinin bazı dağlık bölgeleri ile Lübnan'da ayaklanmalar bile olmuştu. Ayaklanmaları bastıran hükümet, hristiyanlardan gelen taleplere de direnemeyerek, hristiyan tebaa'nın askerlik yapmasıyla ilgili kanunun ertelenmesinin daha uygun olacağına karar verdi. Böylece Tanzimat Fermanının eşitlik prensibi, askerlik açısından kâğıt üzerinde kalmış oluyordu (Karal, 1983:180 ; Berkes, 2004:245).

4.4. Polonyalı Mülteci Subayların Çalışmaları:

15. yüzyılda Avrupa'nın büyük devletlerinden birisi olan Polonya, bu nedenle Varna ve Niğbolu'da Osmanlılarla çatışmak zorunda kalmış, ancak bir süre sonra Osmanlı devleti ile canlı bir ticari ve kültürel alışverişin içine girmişti. Osmanlı devlet adamları, daha o yıllardan itibaren Polonya'nın varolması ve güçlü kalmasının kendileri için de hayati önemi olduğunu kavramışlardı. Ancak Polonya hükümdarları önceleri bunu kavrayamamış olacaklar ki, 1683 II. Viyana kuşatmasında Osmanlı ordusuna saldırıda bulunmuşlardı. Polonya Kralı Jan Sobleski, 1683 Viyana kuşatmasında Kahmenberg tepelerinden Osmanlı ordusuna saldırarak, kuşatmanın ve ordunun çözülmesini sağlamıştı. Zafer kazandığını düşünen Polonya Kralı, ülkesinin başına ileride açılacak dertlerin farkında değildi. Nitekim bu tarihten sonra hızla güç kaybeden Osmanlı

devletinin aksine, büyük bir hızla güçlenen Rusya devleti, Polonya'yı tehdit etmeye başlamıştı. İşte bu durum nedeniyle, Osmanlı-Polonya ittifakı oluşturulmuş, hatta Rusya ve Avusturya'ya karşı hayati bir birliktelik meydana getirilmişti (Ortaylı, 2000:186).

1711 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen Prut Meydan savaşında iki devletin müttefik olarak bulunduğu görülmektedir. Yine 1768 yılındaki Osmanlı-Rus savaşının ortaya çıkış nedeni de Rus Çariçesi II. Katerina'nın Polonya devletinin iç işlerine karışması olmuştur. Bu savaşta, Osmanlı Devleti ağır bir yenilgiye uğramış ve Rusya tarafından Polonya'nın parçalanmasına engel olamamıştır. Ancak Polonya'nın parçalanmasını kesinlikle kabul etmeyen Osmanlı Devleti, yapılan bu taksimi hiçbir zaman tanımadı. Hatta Osmanlı sarayının protokolündeki en önemli yere namevcud durumdaki Lehistan elçisi sahip bulunmaktaydı. Güya resmi törenlerde Çavuşbaşının "Lehistan elçisi" diye seslenip, sonra "henüz yoldadır" diye bildirimde bulunması, bu dönemle ilgili politikayı gösteren bir söylentidir (Ortaylı,2000:187).

19.Yüzyılda Rusya ve Avusturya'dan kaçmak zorunda kalan Macar ve Polonyalı yurtseverlerin Osmanlı devletine sığınması, iki devletin ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı Devletinin 19. yüzyıl ortalarındaki zor durumu göz önüne alındığında, bu devletin Polonyalı ve Macar mültecilerin yaşam hakkını Rusya ve Avusturya'ya karşı savunması bu gün bile Polonya tarafından takdirle anılmaktadır. Osmanlı Devleti, sadece mültecilerin haklarını savunmakla kalmamış, aynı zamanda 1831 Polonya ihtilalinden sonra, sürgünde kurulan bir hükümet sayılabilecek "Polonya Milli Komitesi"ni de tanımış ve komitenin İstanbul'daki temsilcisine adeta bir elçi muamelesi yapmıştır. 1831 yılında Polonya'daki ayaklanmadan sonra, bazı mültecilerin de İstanbul'a gelerek Osmanlı hizmetine girdiğini görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nin hizmetine ilk giren Polonyalı, Chrzanowski Wojcieh isimli bir generaldir. Chrzanowski, Polonya ayaklanmasına katılmış, ayaklanma bastırılınca da, önce Avusturya Galiçya'sına gitmiş sonra Belçika'ya, oradan da İngiltere'ye geçmiştir. Burada İngiliz uyruğunu kabul eden Chrzanowski, Prens Adam Czartoryski'nin kısa sürede gözüne girerek güvenini kazanmıştır. Bu sayede İngiliz hükümeti tarafından askeri reform çalışmalarına katılmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir(Ortaylı, 2000:187).

1838 yılında İstanbul'a üçüncü defa geldiğinde, yanında Zabłowski ve Kowalski isimli iki Polonyalı subay daha bulunmaktaydı. Tam da bu sıralarda, Osmanlı Devleti bir

tarafından Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanıyla uğraşırken diğer taraftan da ordusunu modernleştirmeye çalışıyordu. Bu şartlar altında, yetenekli bir general olan Chrzanowski, Osmanlı yöneticileri tarafından memnuniyetle kabul edildi ve hemen işe girişmesi için talimat verildi.

Serasker Hüsrev Paşa, Chrzanowski'yi Anadolu ordusu komutanı Hafız Paşa'nın yanına müsteşar olarak tayin etti. Mehmet Ali Paşa'ya karşı, başarılı bir savunma için gerekli kıtaların reformu üzerinde çalışacak olan General Chrzanowski, maiyetindeki Zabrowski ve Kovalski ile beraber Diyarbakır'a gitti. Bu tayin üzerine Prusya elçisi Konigömark, Avusturya Maslahatgüzarı Von Klezi ve Rus maslahatgüzarı Boutinev protestoları ardı ardına sıraladılar. Buna karşılık İngiltere büyükelçisi Ponsolay, Chrzanowski'nin İngiliz tebası olduğunu belirterek, bu protestolara karşı, Osmanlı hükümetinin yanında yer aldı. Her üç devlet de Polonyalı generalin tayinini engellemeye çalıştılar, hatta Prusya elçisi Konigömark Osmanlı hükümetine "Bundan böyle kendilerinden reform çalışmaları için hiçbir Prusyalı subayın talep edilemeyeceğini "tehdit yollu bildirmişti. Bütün bunlara rağmen Diyarbakır'a gönderilen Chrzanowski, mahiyetindeki diğer personelle birlikte ordu merkezinde Hafız Paşa tarafından törenle karşılandı. Burada bulunduğu süre boyunca, oldukça yararlı çalışmalarda bulunmuş hatta Bağdat'ta bir süvari bölüğü bile teşkil etmişti (Ortaylı, 2000:188).

1849 yılında, Macar ihtilalinin Rusya'nın müdahalesi nedeniyle başarısız olması sonucunda, Macar ve Polonyalı savaşçıların bir kısmının da Osmanlı Devleti'ne sığındıkları görülmektedir. Polonyalı mülteciler arasında General Bem, Dembinsky, Wisocki ve Bulharin gibi isimler bulunmaktaydı. General Bem, bir süre sonra din değiştirerek Murat Paşa ismini almıştır. Vidin Kalesi Komutanı Ziya Paşa tarafından törenle karşılanan Murat Paşa'nın yanında çok sayıda subay ve asker de müslümanlığı kabul etmişti. Dinini değiştirmeyenler için de Vidin Kalesinde bir kilise tahsis edilmişti. Yurarıda saydığımız generallerden başka, üç albay ve on kadar binbaşıyla birlikte, Eylül 1849'da sadece Vidin Kalesinde 6778 mülteci savaşçı bulunmakta olup, bunların 1200 kadarı da Polonyalıydı.

Bütün baskılara rağmen geri verilmeyen Macar mültecilerin hemen hemen tamamı, bir süre sonra ülkelerine dönerken, Polonyalı mülteci subayların çok büyük bir kısmı

Türkiye’de kalmayı seçtiler. Görev ve rütbelerine göre, eşit olarak Osmanlı ordusundaki yeni görevlerine tayin edilen subayların bir kısmı da müslümanlığı kabul etti. General Bem, Murat Paşa ismini alırken, Szarzcinski Osman Bey, Tabatsinski Ali Bey, Kont Kossielski de Sefer Paşa isimlerini almışlardı. Ayrıca, Ömer Paşa ismini alan Kont Kossielski 1849 yılında Rumeli orduları komutanı, Kırım savaşında da Serdar-ı Ekrem olmuştu. 19.yüzyılda Osmanlı ordusunda yapılan reformlarda büyük rol oynayan subaylardan Mustafa Celaleddin Paşa’da müslümanlığı kabul etmiş olan Polonyalı Kont Konstantin Borzecki’dir. Mustafa Celaleddin Paşa Osmanlı hizmetinde bulunduğu sırada topçuluk konusunda yeni metodlar geliştirmiş, haritacılık alanında çalışmış, hatta Türk ulusçuluğunun ilk öncü eseri sayılabilecek bir de kitap yazmıştır. Karadağ muharebesinde, mirliva rütbesiyle savaş alanında şehit düşen Mustafa Celaleddin Paşa’nın Osmanlı Devletini, uğruna canını verecek kadar benimsediğini söyleyebiliriz (Ortaylı, 2000:190).

Osmanlı ordusunda yapılan reformların öncü kişiliklerinden Saadettin Nüzhet Paşa (General Bilinski) ve Sadık Rıfat Paşa’(General Michael Czaikowski) nın yanı sıra, Mahmut Hamdi Paşa’nın da müslümanlığı kabul eden Polonyalı subaylar olduğu görülmektedir. General Zamowinski, Sobieszcanski, Wilkoszewski ve diğer 17 subay ise dinlerini değiştirmeden Osmanlı ordusunda hizmet etmeye devam etmişlerdir. Din değiştirmeyen Polonyalı subaylardan Yüzbaşı Stanislas Ostrarog’un da sadece askeri hizmetleriyle değil, İstanbul’un kültür hayatına yapmış olduğu büyük katkılarla da tanındığını görmekteyiz (Ortaylı, 2000:190).

Osmanlı Devletinin, mültecileri geri vermeyerek onlara sahip çıkması, Paris ve Londra gibi Avrupa başkentlerinde büyük memnuniyet yaratmış ve Avrupa kamuoyunun, Osmanlılar lehine dönmesini sağlamıştır. Osmanlı devletine büyük yararlılıkları dokunan Polonyalı mülteci subaylar, diğer yabancı subaylardan farklı olarak burayı vatanları gibi benimsemiş ve bu sayede başarılı olmuşlardır. Bugün itibariyle İstanbul’da bulunan Polonezköy o zamanki mültecilerin yerleşmesiyle kurulmuş ve hala bazı Polonyalı vatandaşlarımızın da yaşadığı bir yerleşim birimidir.

4.5. Moltke'den Goltz'a Kadar Geçen Dönemdeki Prusyalı Askerler :

Moltke ve arkadaşlarının memleketlerine dönüşünden, Kaehler nezaretindeki askeri heyetin gelişi (1882) ve Colmar von der Goltz'un bu heyete katılışına kadar geçen (1883) uzun zaman içinde, etkin ve düzenli bir Prusya askeri yardımı söz konusu değildir. İstanbul'a gelen Prusyalı subaylar ya tek gelmişler veya ordularını tamamen terk ederek Osmanlı hizmetine girmişlerdir. Yani bu dönemde Osmanlı ordusunda resmi bir görevle vazife gören resmi bir askeri heyete rastlanmamakla beraber, birçok Prusyalı subayın gayr-ı resmi olarak Osmanlı ordusunda çalıştıkları görülmektedir (Wallach, 1985:21).

Sultan II. Mahmut döneminin sonlarına doğru, Prusya Kralı III. Frederik Wilhelm'in kardeşi olan Prens August von Preussen'in misafir olarak İstanbul'a geldiği ve padişahla görüştüğü anlaşılmaktadır. Bu görüşmenin neticesinde, Prens August'un bizzat seçtiği beş topçu subayının İstanbul'a gelerek uzun yıllar boyunca Osmanlı hizmetinde kaldığı görülmektedir. Ancak, Alman arşiv vesikalarına dayanarak Jehuda L.Wallach tarafından yazılmış olan eserde, bu heyetin gelişiyle ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır. Esencan'ın naklettiğine göre bu heyette bulunan subayları prens kendisi seçmiş ve heyetin İstanbul'a gönderilmesi için teklifi, Osmanlı padişahına bizzat prens yapmıştır. Heyette bulunan beş subayın, hemen hepsinin müslümanlığı seçerek Osmanlı tebaasını kabul etmeleri, kafalarda soru işaretleri oluşturmaktadır. J.Wallach'ın eserinde bu konuda yeterince bilgi verilmemesi de casusluk veya Alman nüfuzu için gizli faaliyetlerde bulunmak amacıyla böyle bir seçim yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Her ne kadar, Osmanlı Devletinin kendilerine sunduğu cazip imkânlar ve makamlar, bu tercihin oluşmasında etken olmuşsa da, söz konusu heyetin hemen hemen tamamının böyle bir tercihte bulunması dikkate alınması gereken bir gerçektir (Esencan, 1946:9;Wallach, 1985).

Prusya Prens August tarafından seçilerek İstanbul'a gönderilen beş topçu subayı şunlardır:

Topçu Üsteğmen von Kuczkowski: Türk ordusunda tümgeneralliğe kadar yükselen Kuczkowski, Prusya topçu subay ve astsubaylarından müteşekkil heyetin komutanı olarak da görev yapmış ve Türk topçusunun yeniden teşkilatlanması için çalışmıştır.

Osmanlı hizmetine girdikten sonra müslümanlığı seçen Kuczkowski, “Muhlis Paşa” ismini almıştır (Yılmaz, 1993:35 ; Esencan, 1946:9).

Topçu Teğmen Wendt: 1838–43 ve 1850–90 yılları arasında topçuluk danışmanı, topçuluk grubu üyesi ve Türk Harbiye nezaretinde planlayıcı olarak görev yapmıştır. Tümgeneralliğe kadar yükselen Wendt, müslümanlığı kabul etmiş ve “Nadir Paşa” ismini almıştır (Yılmaz, 1993:35 ; Esencan, 1946:9).

Topçu Teğmen Schwenzfeuer: 1838–1841 ve 1850–1873 yılları arasında topçu sınıfının talim ve terbiyesinde görev alan Schwenzfeuer, 1873 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Osmanlı ordusunda general rütbesine kadar yükseltelen Schwenzfeuer, müslümanlığı kabul etmiş ve “Rami Paşa” ismini almıştır (Yılmaz, 1993:35 ; Esencan, 1946:9).

Topçu Teğmen Lohling: 1838 yılında gelen heyetin bir üyesi olduğu bilinen Lohling hakkında, elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Müslüman olarak “Mahir Bey” ismini alan Lohling’in paşa yapılmayarak Albay olarak kaldığı, ancak maaş olarak aynı ücreti aldığı görülmektedir (Esencan, 1946:9 ; Wallach, 1985:21).

Topçu Teğmen Wiesental: 1838 yılında prens August tarafından gönderilen beş topçu subayından biri olan Wiesental hakkında elimizde başka hiçbir bilgi bulunmamaktadır (Esencan, 1946:10).

1882 yılında Kaehler heyetinin İstanbul’a gelişine kadar geçen süre içerisinde, Osmanlı ordusunda münferit olarak görev yapan yabancı subaylar şunlardır:

Topçu Teğmen Grunwald: 1851 yılında Osmanlı hizmetine girmiştir. Daha sonra generalliğe terfi eden Grunwald paşa, 1856–1888 yılları arasında Türk Topçu Okulu Komutanlığı da yapmıştır (Yılmaz, 1993:36).

İstihkâm Teğmen Bluhm: Teknik konularda danışmanlık görevi de yapan Bluhm, tümgeneralliğe kadar yükselmiş ve 1851–1887 yılları arasında Osmanlı hizmetinde bulunmuştur (Yılmaz, 1993:36).

Topçu Teğmen Strecker: 1854–1890 yılları arasında Osmanlı hizmetinde bulunan ve Tümgeneralliğe kadar yükselen Strecker, 1877–78 Osmanlı-Rus Harbinde Varna’da Türk Topçu Komutanlığı, 1883’de Doğu Rumeli Türk Milis Kuvvetleri Komutanlığı,

Harbiye Nezaretinde Komisyon Başkanlığı ve topçu üyeliği görevlerini yapmıştır. Müslüman olmayı kabul eden Strecker, “Reşit Paşa” ismini almıştır (Yılmaz, 1993:36).

Yüzbaşı Von Malinowski: 1846–1869 yılları arasında İstanbul’da Türk Harp Akademilerinde öğretmenlik görevi yapan Malinowski, müslüman olmayı seçerek “Emin Bey” ismini almıştır. (Ancak aynı Malinowski’nin Prusya milliyetçiliğinin hocası olan kişi olduğunu belirtmekte yarar görüyorum) 3. Topçu Tugayı Komutanlığı da yapmış olan Malinowski, 1880 yılında İstanbul’da vefat etmiştir (Yılmaz, 1993:36 ; Wallach, 1985:21).

Piyade Üsteğmen Drigalski: 1853–1885 yılları arasında Türkiye’de görev yapmıştır. Tümgeneralliğe kadar terfi eden Drigalski, Doğu Rumeli milis kuvvetleri komutanının başyaverliği görevinde bulunmuştur (Yılmaz, 1993:36).

Bunların yanı sıra, farklı zaman dilimlerinde Osmanlı ordusunun hizmetine girmiş Prusyalı subayların isimleri de şöyledir: Graach, Falk, Rabback, Godlewski, Jungmann, Schmidt, Becke, Wagemann, Böhn, Wrangle ve Stolpe (Yılmaz, 1993:36).

Görüldüğü gibi söz konusu dönemde Osmanlı ordusunda hizmet eden Prusyalı subayların sayısı oldukça fazladır. Bunların içerisinde, müslümanlığı kabul ederek Osmanlı tabiyetine geçmiş olanların yanı sıra, görev yaptığı süre içerisinde dinini ve tabiyetini değiştirmeyerek sadece para kazanmak için çalışmış olanlar daha çoğunluktadır.

Wallach tarafından, hiçbir resmi görevi olmadan, sadece para kazanmak için geldikleri öne sürülen 1838–1883 yılları arasında görev alan Prusyalı subayların, Türklüğe ve Müslümanlığa geçmiş olanların bile Prusya devleti ile irtibatlarını kesmedikleri görülmektedir. Hatta Prusya devletinin Türkiye’de çalışan Prusyalı öğretmenlerin gelecekleri ve onların terfileriyle ilgilendiklerini yine Wallach’ın eserinden öğrenmekteyiz (Wallach, 1985: 21).

Aslında Prusyalı subayların hiç olmazsa kendi vatanları için yaptıkları en büyük hizmet, Osmanlı ordusuna cephanesiyle birlikte 500 Krupp topu aldirmek olmuştur. 21 Temmuz 1873 tarihinde değeri bir milyon lira (altı milyon Talerden fazla) tutan bu silah siparişinin, Alman Krupp firmasına verilmesinde şüphesiz ki aslen Prusyalı olan Osmanlı paşalarının da etkisi büyük olmuştur (Wallach,1985:22).

4.6. Sultan Abdülaziz Dönemi Islahatları:

Padişah II. Mahmut'un Pertevniyal Valide Sultan'dan olan oğlu Sultan Abdülaziz, 25 Haziran 1861'de Sultan Abdülmecit'in ölümü üzerine Osmanlı tahtına çıktı. Osmanlı Devletinin 32. padişahı olan Abdülaziz'in şehzadeliği döneminde Tanzimatın getirdiği batılı yaşam şekline karşı oluşu, tutucu çevrelerin umutlanmasına neden olmuştu. Osmanlı halkı da Padişah değişikliğini umutla ve memnuniyetle karşılamıştı. Hükümeti yerinde bırakan Sultan Abdülaziz, yayınladığı hattı hümayunda, halkının refahını sağlamak için çıkarılmış olan kanunları teyit ettiğini, tasarrufa da riayet edilerek maliyenin düzene konulacağını, ordu ve donanmaya önem verileceğini ilan etti. Daha sonra bu vaatlerine uyarak sarayda bol maaş alan lüzumsuz memurları çıkarttı. Altın, gümüş gibi değerli eşyaların sarayda kullanılmasını yasaklayan padişah, Hassa hazinesinin de gelirlerinden üçte birini devlet hazinesine bırakacağını halka duyurdu. Siyasi mahkûmlar için genel af ilan eden Abdülaziz, rüşvet alanları da ağır cezalara mahkûm ettirdi. Kendisinden öncekiler gibi harem dairesi kurmayarak, tek kadınla yaşayacağını da ilan eden Sultan Abdülaziz kendi döneminin şan ve şöhret dolu olacağına inanıyordu (Karal, 1977:3).

Ancak Osmanlı Devletinin hem içeride hem de dışarıda oldukça büyük sorunları vardı. Mali vaziyet çok kötü bir durumdaydı. Avrupa devletlerinin de desteğiyle Hristiyan tebaanın istekleri gittikçe artmaktaydı. Bunların sonucunda Karabağ, Sırbistan, Bosna, Hersek ve Suriye'de arka arkaya isyanlar çıktı. İsyancıları güçlkle bastıran Osmanlı ordusu, herhangi bir güçlü devletle savaşabilecek durumda görünmüyordu. Orduyu kudretli ve devleti savunacak bir hale getirmek gerektiği açıktı. 1863 yılında toplanan vükela heyetinde, Islahat Fermanına uygun olarak müslüman olmayan halktan da asker alınması ve müslüman olmasına rağmen asker vermeyen Bosna-Hersek, Arnavutluk, Arap Yarımadası, Kozan ve Dersim gibi bölgelerden asker alınması meselesi görüşüldü. Aslında Islahat Fermanından sonra yapılan bir plana göre, 1857 yılında 3500 kişi kadar hristiyan askeri alınması daha sonra da tedrici olarak bu miktarın 35.000'e çıkarılması hedeflenmişti. Fakat bu plan, hristiyanların askerlik yapmak istememelerinin yanı sıra aralarındaki mezhep farkları, müşterek bir vatan kavramının bulunmaması, şehitlik mertebesine inanmamaları ve dil faktörü gibi nedenlerle uygulamaya koyulamamıştır (Karal, 1977:182-183).

Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı Ordusunda yapılan ıslahatları karakter yönünden iki devreye ayırmak mümkündür. 1869 yılına kadar geçen birinci devrede ordu için yeni kıyafetler kabul edilmiş, tophane ve askeri okulların ıslahına girişilmiştir. Yine bu devrede bir Hassa alayı teşkil edilmiş ve orduya modern silahlar alınmıştır.

Batı ordularındaki alayların teşkilatı esas alınarak, devletin çeşitli bölgelerinden İstanbul'a getirttiği seçme askerlerle kendisine bir Hassa alayı kurduran Sultan Abdülaziz, görünüşe büyük önem veriyordu. Tanzimat devrinde ordu için kabul edilmiş kıyafeti gösterişsiz bulan padişah, Fransızların "zuhaf" dedikleri, Cezayir askerleri tarafından kullanılan kıyafeti üniforma olarak kabul etti. Bu kıyafet, başta büyük fes ve üzerinde sarık, arkada işlenmiş salta, ayakta geniş şalvar, belde kuşak ve bacaklarda tozluktan oluşuyordu. Fakat sonradan, bu kıyafetin pratik olmadığı anlaşılmış ve şalvar terk edilerek bir nevi pantolona benzeyen, bacakları ve paçaları dar olan "potur" kabul edilmiştir (Karal, 1977:184).

Avrupa ordularında ve Osmanlı ordusunda 1841 yılına kadar kullanılmakta olan çakmaklı tüfekler, kapsüllü tüfeklerin icad edilmesiyle gözden düşmüştü. Yağmurlu havada ıslanarak ateş almayan, ayrıca barut gazı kaybettikleri için mermi hızının zayıf olduğu çakmaklı tüfekler, 1841 yılında kapsüllü tüfeklerin icad edilmesiyle birlikte, yerini kapsüllü tüfeklere bırakmaya başlamıştı. Ancak kısa bir süre sonra "Şişhane" adı verilen, milli ve yivli tüfekler icad edildi. Etkili menzili, yaklaşık beş kat daha fazla olan bu tüfekler, Abdülmecit devrinde az sayıda da olsa Osmanlı ordusuna alınmış bulunuyordu. Sultan Abdülaziz ise, bütün ordunun son sistem tüfeklerle teçhiz edilmesi için Prusya'ya sipariş verdi. Tam da bu sırada, Prusyalılar dakikada on beş, yirmi kurşun atan iğneli tüfekleri icad ettiler. Bu silahların, Prusya-Danimarka ve Prusya-Avusturya savaşlarında rüştünü ispat etmesi üzerine, Osmanlı Devleti, Şinayder, Martin ve Vinçester gibi tüfeklerden beş-altı yüz bin kadar alarak, askerlerini bunlarla donattı. Ayrıca, ilk defa bu dönemde, subaylara tabanca ve sürvarilere de kısa filintalara bezeyen tüfekler verildi. Ayrıca Alman Krup firmasından çeşitli çaplarda toplar alınarak Akdeniz ve Karadeniz boğazlarıyla, Kars, Erzurum ve Tuna sınır boyları gibi önemli yerler bu toplarla teçhiz edildi (Karal, 1977:184-185).

Sultan Abdülaziz, her ne kadar orduyu son model tüfek ve toplarla donatıyorsa da istediği gelişmeyi göremiyordu. Ordunun liyakatli subay eksikliğinin olduğu, hem Kırım

savaşında hem de Girit isyanında bir kez daha ortaya çıkmıştı. Başta padişah olmak üzere bütün devlet adamları, askeri okulların ıslahının gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Padişah, Harp Okulu için yeni bir bina yaptırdı. İlk defa askeri idadilere mecburi ders olarak Fransızca ve Jimnastik dersleri koyuldu. Bu dersler için yabancı öğretmenler getiren Abdülaziz, 1863 yılında bizzat okulda yapılan sınavı denetleyerek eğitime ne kadar önem verdiğini gösterdi (Karal, 1977:186).

Askeri okulların ıslahı için 1866 yılında Serasker Rüştü Paşa'nın da bir girişimde bulunduğunu görmekteyiz. Bu amaçla Viyana Harp Okulunda eğitim görmüş bulunan Galip Paşa, Harp Okulu'na, Hubar adındaki bir İngiliz subayı da Heybeliada'daki Deniz Okuluna müdür olarak tayin edildiler. Ayrıca askeri okulların ıslahı için gerekli tedbirleri tespit etmek üzere altı Osmanlı ve üç yabancı subaydan oluşan bir komisyon kuruldu. Bu komisyon öncelikle her türlü suistimalleri önleyecek ve idarede disiplin sağlayacak bir nizamname hazırladı. Ancak yüksek idare amirleri, bu tedbirleri kabul etmeyerek itirazda bulundular. Serasker Rüştü Paşa, zaten reformları gönülden desteklemeyen bir devlet adamıydı. Bu durum karşısında derhal komisyonu dağıtarak Galip Paşa'yı da azletti. İşte bu nedenle Serasker Rüştü Paşa'nın döneminde Osmanlı Ordusunda gereken ıslahatlar yapılamadı (Karal, 1977:186).

Sultan Abdülaziz döneminde yapılan ıslahatların ikinci devresi olarak sayılan dönem,1869 yılında Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerliğe getirilmesinden sonra başlamıştır. Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Ali Paşa ile Girit isyanının bastırılmasında görev yapmıştı. Aslında Padişah Hüseyin Avni Paşa'yı sevmiyor ve ona itimat etmiyordu. Fakat Ali ve Fuat Paşalar kendisini takdir ediyorlardı. Hüseyin Avni Paşa, yetenekli, çalışkan ve dinamik bir komutandı. Bu nedenle Sadrazam Ali Paşa, Hüseyin Avni Paşa'yı Seraskerlik makamına getirdi. Sadrazamın da desteğini alan Serasker Hüseyin Avni Paşa, 1869 yılının Haziran ayında bir kanun yayınlarak, Osmanlı ordusunda köklü değişiklikler yaptı. Yeni Kanuna göre Osmanlı Ordusu; Nizamiye, Redif ve Müstahfiz olmak üzere üç kısımdan oluşuyordu. Redif kuvvetleri de birinci ve ikinci tertip redif kuvvetleri olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Ordunun çekirdeğini teşkil eden Nizamiye kuvvetleri de faal ve yedek kuvvetler olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. Ancak bu kanunnamede, savaş anında toplanan başıbozuk kuvvetlerle,

Mısır'ın göndermek zorunda olduğu yardımcı kuvvetlerle ilgili bir kayıt bulunmuyordu (TSK Tarihi 3/5, 1978:206).

1869 yılında Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın çıkarttığı kanunnameye göre ordu sayısı yediye çıkarılıyordu. Buna göre ordular ve merkezleri şöyleydi:

1 nci Hassa Ordusu, merkezi İstanbul

2 nci Tuna Ordusu, merkezi Şumnu

3 ncü Rumeli Ordusu, merkezi Manastır

4 ncü Anadolu Ordusu, merkezi Erzurum

5 nci Suriye Ordusu, merkezi Şam

6 ncı Arabistan Ordusu, merkezi Bağdat

7 nci Yemen Ordusu, merkezi San'a

Ayrıca bu kanunla 1843 teşkilatına göre beş yılı muvazzaflık ve yedi yılı rediflik olmak üzere 12 yıldan ibaret olan askerlik süresi de 20 yıla çıkarılmıştı. 20 yaşından 40 yaşına kadar olan müslüman erkekler, askerlik mükellefiyeti altına alınmıştı. Bu 20 yılın altı yılı nizamiyede (muvazzaflıkta), altı yılı redifte ve sekiz yılı da müstahfız adı ile yeni kurulan askeri sınıfta geçecekti. Altı yıllık nizamiye süresinin dört yılı silâh altında, iki yılı da ihtiyat sınıfında geçirilmekteydi. İhtiyat sınıfına geçenler, silâh altında bulunmalarında devletçe bir zorunluluk bulunmadığı zamanlarda, memleketlerine salıverilecekler, fakat ihtiyatlık süresince bağlı buldukları redif taburları bölgelerinden dışarı çıkamayacaklardı. İhtiyatlık ve hizmet süresini de tamamlayanlar birinci sınıf redife geçeceklerdi (TSK Tarihi 3/5, 1978:206-207).

Sultan Abdülaziz döneminde Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın yaptığı ıslahatlar bu kadarla sınırlı değildi. Osmanlı ordusu için Prusya ordu teşkilatı esas alınarak yeni talim usulleri kabul edildi. Yabancı uzmanlardan da yararlanılarak sık sık manevralar ve harp oyunları tertip edilerek ordunun savaş kabiliyeti arttırılmaya çalışıldı. İstanbul ve İzmit tersanelerinin ıslah edilmesine girişildi. İngiltere'den borç alınarak gemilerin zırhla donatılmasına karar verildi. Subay ihtiyacının bir an önce karşılanabilmesi amacıyla alaylı tabir edilen ordudan yetişme subayların istihdamına öncelik verildi. Ancak bu

durum, ordudaki subayların arasında zamanla ihtilaf çıkmasına neden oldu. Bütün bunlara rağmen, yapılan ıslahat çalışmaları sayesinde, Osmanlı ordusu teşkilat ve malzeme yönünden daha kuvvetli bir hale gelmişti. Ancak mali yetersizlikler ile bilgili ve tecrübeli komutanların eksikliği, hedeflenen seviyeye ulaşılmasını engellemiştir.

4.7. II. Abdülhamit Dönemi Islahatları:

Sultan II. Abdülhamit'in 33 yıllık saltanat süresi, Osmanlı Devletinin son dönemindeki iç siyasi gelişmelerin en yoğun olduğu devirdir. İlk anayasanın ilanı, Meclisi Mebusan'ın kurulması, Meşrutiyetin ilanı, yeni Osmanlılar hareketi ve gelişen milliyetçilik akımları dönemin en önemli siyasi olaylarıdır. Avrupa'dan büyük ölçüde etkilenen İstanbul'da yeni gazetelerin çıkarılmaya başlanması, edebiyat ve tiyatronun gelişmesiyle birlikte Osmanlı'da o günlere kadar hiç görülmemiş bir muhalefet hareketinin de ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bazı kitaplarda "Kızıl Sultan" olarak nitelendirilen, 33 yıllık saltanat devrinin "İstibdat Dönemi" olarak değerlendirildiği II. Abdülhamit dönemi, aynı zamanda üzerinde yoğun tartışmalarında yaşandığı bir dönemdir. Bizim konumuz askeri reformlar olduğu için, burada siyasi konulara fazla girmeyeceğiz. Ancak askeri reformların da çoğunlukla iç ve dış siyasi olaylarla birlikte şekillendiğini göz önüne alırsak, neden bazı siyasi gelişmelerin üzerinde durduğumuz daha iyi anlaşılacaktır.

Bunun yanı sıra padişahların kişilik yapılarının ve yetiştirilme şekillerinin de askeri reformları büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamit döneminde yapılan veya yapılamayan askeri ıslahatları incelerken, dönemin siyasi olaylarını, padişahın kişiliğini ve yetişme tarzını da dikkate almaya çalıştık.

Osmanlı Devletinin 32. padişahı olan Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876 günü dönemin hükümet nazırlarından Mithat Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın tertibiyle tahtından indirilerek yerine padişah V. Murat geçirilmişti. Ancak yeni padişahın da ruh sağlığının bozulması üzerine toplanan kabine, 31 Ağustos 1876'da Sultan V. Murat'ın tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit'in geçirilmesine karar verdi (İslam Tarihi 11.Cilt,1994:521).

Aslında, Osmanlı Devleti içerisinde uzun süredir bir takım siyasi çalışmalar yapılmaktaydı. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi de dâhil olmak üzere, bütün

siyasi değişimlerin arkasında “Genç Osmanlılar” bulunuyordu. Sultan Abdülaziz’in hal’inde büyük rol oynayan devrin nazırı Mithat Paşa, tahta çıkarılmadan önce Şehzade II. Abdülhamit’le de görüşerek, ondan tahta çıkınca meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz almıştı (Özkan, 2003:96).

31 Aralık 1876 günü törenle tahtına çıkan II. Abdülhamit, derhal işe koyuldu. Sadrazamlıktan çekilen Mehmet Rüştü Paşa’nın yerine Mithat Paşa’yı görevlendiren Abdülhamit, aslında bunu zorunluluktan yapmıştı. Çünkü gerçekte Abdülhamit, Mithat Paşa’yı sevmiyor, fikirlerini beğenmiyordu. Ancak yerli ve yabancı kamuoyunda, devletin içinde bulunduğu bunalımı, sadece Mithat Paşa’nın çözebileceğine dair genel bir kanı vardı. Gerçekten de Mithat Paşa’nın sadrazamlığı, ülke içinde ve dışında büyük memnuniyet yaratmıştı.

Hatta Alman Prensi Bismark; “Mithat Paşa yüz yılımızın büyük adamlarındandır. Bana kalırsa şark işleri şimdi yoluna girecektir” diyerek Mithat Paşa’ya olan güvenini göstermiştir (Haksun, 2004:281).

Mithat Paşa, devletin varlığı için tek kurtuluş yolu olarak meşrutiyet yönetimini görüyordu. Ona göre, devletin geleceğini bir tek kişinin keyfine ve iradesine bağlı görmek devri geçmişti. Bu nedenle, Sadrazam Mithat Paşa’nın başkanlığında oluşturulan bir kurul tarafından, ilk Türk anayasası olan Kanun-i Esasi hazırlandı.

İlk Türk anayasasını hazırlayan bu kurul, Namık Kemal başta olmak üzere, mülkiye memurları, ulema ve generallerden oluşan 28 kişilik bir komisyondur. Prusya ve Belçika anayasaları, örnek alınarak hazırlanan yeni anayasa, 23 Aralık 1876 günü Beyazıt Meydanı’nda eski ve yeni vükela, ulema ve askeri ileri gelenlerin huzurunda törenle ilan edildi. Bu anayasanın getirdiği en önemli yenilik, Osmanlı devlet yönetimine parlamento kavramını getirmiş olmasıdır. Kanun-i Esasi’ye göre oluşturulacak olan Ayan Meclisi’nin üyelerini padişah seçecekti. Mebusan Meclisi ise, halk tarafından seçilen milletvekillerinden oluşacaktı (Özkan, 2003:99 ; Haksun, 2004).

Sadrazam Mithat Paşa, anayasanın ilan edilmesinden sonra, daha önce sürgüne gönderilen suçluların İstanbul’a dönmelerine izin vermişti. Ayrıca, Avrupa devletlerinin İstanbul’daki temsilcilerine, bundan böyle Avrupa devletlerinin, Osmanlı’nın iç işlerine müdahale girişiminde bulunmalarının kabul edilemeyeceğini bildirdi. Mithat paşa, tavır

ve davranışlarıyla tam bir hükümet başkanı gibi davranıyordu. Ancak, Padişah II. Abdülhamit, zaten sevmediği Mithat Paşa ile iktidarın gücünü paylaşmaya niyetli değildi. Bu nedenle, 5 Şubat 1877'de Sadrazam Mithat Paşa'yı görevden alarak, Kanuni Esasi'nin 113 ncü maddesine göre yurt dışına sürgüne gönderdi. 49 günlük sadrazam iken görevden alınan Mithat Paşa, Haziran 1881'de kurulan bir mahkemede Sultan Abdülaziz'in ölümünden dolayı yargılanarak suçlu bulundu. Mütercim Rüştü Paşa ve Damat Celalettin Paşalar ile birlikte idama mahkûm edilen Mithat Paşa'nın cezası sürgüne çevrilerek, 28 Temmuz 1881'de Taif'e gönderildi. Daha sonra Damat Mahmut Celalettin Paşa ile birlikte cezalarını çektikleri Taif zindanında 1884 yılında boğularak öldürüldüler (Özkan, 2003:105).

Aslında Sultan II. Abdülhamit, padişahlık makamı için çoktan hazırlanmıştı. Daha şehzadeliği döneminde çalışmalara başlayan II. Abdülhamit, İngiliz elçisi Sir Henry Elliot ile temasa geçerek, tahta gelince tasarrufa önem vereceğini, kötüye kullanmalara son vereceğini, İngiliz hükümetinin "Mavi Kitap"ını çevirterek incelediğini, İngiliz parlamentosunda Osmanlı hükümetiyle ilgili tartışmaların tutanaklarını da çevirterek incelediğini ve söylenenlere katıldığını, bu bilgilerin Başbakan Lord Benjamin Disrali'ye bildirilmek üzere, Lord Derby'ye ulaştırılmasını rica etmişti. İngiliz elçisinin bunlardan oldukça etkilenerek başbakan'a ulaştırdığı bilgilere, kendiliğinden de bazı şeyler kattığı anlaşılıyor. Öyleki, Disarelli'nin Lord Salibury'ye yazdığı mektupta: "Avam Kamarası'nın Mavi Kitabını ve Forster'in Bulgar sorunu üzerindeki söylevini çevirtmiş! Hem de tek bir karısı var.. bir Hürrem! Acaba bir muhteşem Süleyman mı geliyor?" (Berkes, 2004:317).

Mithat Paşa'nın devre dışı bırakılması da dâhil olmak üzere, dönemin siyasi olaylarının hepsinin temelinde, Sultan II. Abdülhamit'in ince zekâsı ve planları vardı. Şehzadeliği döneminde, Sultan V.Murat'ın ruh sağlığının çok bozuk olduğu ve iyileşmesinin mümkün olmadığı haberinin yayılmasında, Abdülhamit ve çevresinin büyük rol oynadığı görülmektedir. Kişilik olarak, çok hesaplı, içinden pazarlıklı, beğendiği kişileri önce şişirip sonra yere vurma taktığının ustası olan Abdülhamit, Mithat Paşa'yı da önce şişirmiş sonra da devre dışı bırakmıştı. Cevdet Paşa tarafından tutumlu, dindar ve akıllı bir şehzade olarak tanımlanan Abdülhamit, henüz şehzadeliği döneminde kurduğu

istihbarat örgütünü de çok iyi işleterek Osmanlının son dönemlerine damgasını vuran padişah olmuştur (Berkes, 2004:318).

Sultan II. Abdülhamit döneminde yapılan askeri reformları incelediğimizde, oldukça farklı bir tablo ile karşılaştığımızı söyleyebiliriz. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı orduları, yer yer başarılı direnişler göstermişlerse de, yüksek sevk ve idaredeki yetersizlikler ve savaşın merkezden yönetimi yüzünden meydana gelen hatalarla beraber, askeri teşkilatın zamanına uygun bir halde bulunmayışı ve özellikle ordunun subay ve erlerinin eğitiminin yeterli olmayışı nedeniyle savaş kaybedilmişti. Osmanlı Devleti, kuvvetli bir orduya sahip olmadıkça, düşmanları bundan yararlanacak, bazı devletlerle eşit koşullar içinde bağlaşımlar kurması kolay olmayacaktı. Hiç olmazsa durumu korumak için, her şeyden önce orduyu düzenlemek ve kuvvetlendirmek gerekiyordu. Aslında Sultan Abdülhamit de bunu gerçekten istiyordu, fakat kuvvetli bir ordunun, kendisine karşı bir komploya karışabileceğini düşünüyordu. Abdülhamit'in bu korkusu nedeniyle, dönemin askeri ıslahatlarının görünüşten ibaret kaldığını söyleyebiliriz.

Sultan Abdülhamit öncelikle donanmayı güçlendirmek istemiş, bu amaçla Fransa, İtalya ve Almanya'ya kruvazör alınması için sipariş verilmişti. Ancak kendi yaptırdığı "Abdülmecit" ve "Abdülhamit" adlarındaki iki denizaltının, gözleri önünde Dolmabahçe Sarayı önlerinde yaptığı dalış gösterisi, Sultan Abdülhamit'i endişelendirmiş ve bu nedenle bütün donanmayı Haliç'e hapsettirmişti. Yeniden canlanan ve kuvvetlenen donanmanın kazanları söndürülmüş, gemi toplarının kamaları alınmış, cephaneleri karaya çıkarılarak kilitlemişti. Yeni alınan gemiler, askerlere ancak konforlu bir kışla olmuştu. Bu durum, 1908'de Meşrutiyetin ilanına kadar devam etmiş ve donanma iş göremez hale getirilmişti (TSK Tarihi 3/5, 1978:260-261).

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu ekonomik bunalım, Osmanlı ordusunu da derinden etkilemişti. Serasker Rıza Paşa'nın hatıralarında, 1892'deki ordunun durumu özetle şöyleydi :

“Ordunun kasası bomboştu. Buğday ambarlarında buğday kalmamıştı. Ordunun çeşitli ihtiyaç maddeleri olan çuha, çorap, ayakkabı, kösele, fes, giyim eşyası ve hatta buğday, arpa ve yağ bile memleket dışında sağlanmaktaydı. Maaşlar, son derece düzensiz bir şekilde ve yılda ancak beş altı aylık verilebilmekteydi.

Ekmekler çok fena çıkıyordu. Askeri binalar çok noksan, depolar harap ve noksan olduğu gibi kalsın. Subayların durumu perişandı. Askerler sefil ve çıplaktı. Maliye bu durumu, önlemek ve gidermek olanağından yoksundu. Nereye bakılsa bir yoksulluk göze çarpıyordu” (TSK Tarihi 3/5, 1978:261).

Ülkenin içinde bulunduğu mali darboğazın farkında olan Sultan II. Abdülhamit, kendisinden önceki padişahların aksine, tasarrufa riayet etmiş, saltanatı süresince devletin dış borçlarını arttırmamaya gayret etmişti. Buna rağmen, az da olsa, dış borç almak zorunda kalmış ve mali krizleri engelleyememişti. Bununla birlikte, ordu içerisinde filizlenmeye başlayan milliyetçi fikirleri kendisi için tehdit olarak gören II. Abdülhamit, Harp Okulundan yetişen subaylar yerine “Alaylı” diye tabir edilen kıtadan yetişen subayları terfi ettiriyordu. Liyakata değil sadakate bakılarak yapılan terfiler nedeniyle, tugay ve tümenlerin çoğunun başına liyakatsiz ve tecrübesiz kimseler geçmişti. Zamansız terfiler nedeniyle de yüksek komuta kademesi, gereğinden fazla kabarmıştı. Bu suretle 1888’de Orduda 23 müşir, 90 ferik, 167 mirliva bulunduğu halde, 14 yıl sonra 31 müşir, 184 ferik, 284 mirliva olmak üzere yaklaşık iki katına ulaşmıştı (TSK Tarihi 3/5, 1978:263).

Sultan II. Abdülhamit’in istihbarat teşkilatı, ordu üzerinde de hâkimdi. Hiçbir albay ve general emrine verilmiş olan kuvvetlerle idari ve eğitim bakımından da olsa yakın bir ilişki kuramıyordu. Çünkü kurulacak ilişkiler gizli ve fena amaçlara yorumlandığı için subayların sürgüne gönderilmeleri söz konusuydu. Bu koşullar altında yüksek rütbeli subaylar, bürolarına kapanıp kırtasiye işleriyle meşgul oluyorlardı. İşte bu nedenlerle, ordu içerisindeki askerler, komutanlarını tanımadıkları gibi isimlerini bile bilmiyorlardı. Subaylar arasında oluşan “Alaylı” “mektepli” kavgası da ordu içerisindeki birlik ve beraberliği iyice yok etmişti (Haksun, 2004:281).

Sultan Abdülhamit bazı paşaların şahsına karşı Osmanlı ordusunun güçsüz bırakıldığı ve ıslah edilmesi gerektiği konusunda yaptıkları tenkitler üzerine kendisinden evvelki padişahlar gibi Avrupa’dan askeri uzmanlar getirtmeye karar verdi. Rusya’ya karşı olan durum dikkate alınarak öncelikle Fransa’dan bir askeri kurul istendi. Ancak Fransa, kurul göndermek istemeyince, 1881 yılında Prusya’ya başvurularak askeri uzmanlardan oluşan bir kurulun memlekete gönderilmesi istendi. Ordunun, günün savaş gerçeklerine

uygun bir şekilde düzenlenmesini sağlamak amacıyla, bu sırada ayrı bir kurul da Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında çalışmalara başlamıştı (TSK Tarihi 3/5, 1978:211).

(Sultan Abdülhamit'in askeri uzman talebi için önce Fransa'ya müracaat ettiğine dair verdiğimiz bilgi, sadece TSK Tarihi kitabında bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili diğer kaynaklarımızda herhangi bir bilgi olmamakla birlikte, hemen hemen tamamında sadece dönemin Avrupa ordularından en güçlü olanı olarak nitelendirilen Almanya'ya başvurulduğu bildirilmektedir).

4.7.1. Kaehler Heyeti ve Çalışmaları:

Osmanlı Devleti için talihsiz geçen 1877–1878 Rus savaşı, tahmin edildiği gibi Türk ordusunun çok kötü durumda olduğunu, açıkça ortaya koymuştu. Bu nedenle ülkenin muhtemel yeni Rus saldırılarına karşı korunabilmesi için, ordunun tekrar güçlendirilmesi gerekiyordu. Padişah II. Abdülhamit de daha önceden II. Mahmut'un yaptığı gibi Prusya'ya müracaat ederek, askeri bir heyet gönderilmesini talep etti. Zaten uzunca bir süredir Osmanlı ordusunda Prusya sistemi esas alınarak bazı düzenlemeler yapılmıştı. Ayrıca bu sıralarda bile, Osmanlı ordusunda görev yapan bazı Prusyalı subaylar bulunuyordu. Hatta 1835–39 yılları arasında Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Yüzbaşı Moltke, artık Feldmareşal olarak Alman genelkurmayının başına geçmişti. Ancak 1835'li yıllarda başlayan Osmanlı-Alman askeri işbirliği, Başbakan Bismarck'ın dış politikası nedeniyle sekteye uğramıştı. Fakat geçen zaman içerisinde Bismarck'ın Doğu sorunlarına karşı bakışı da değişmişti. Önceleri “Bir Pommeranya askerinin kemiğine değmez” diye değerlendirdiği Doğu sorunlarına karşı, artık seve seve müdahaleye hazırды. Bismarck'ın bu hevesinin altında, güçlendirilmiş bir Türkiye'yi Ruslara karşı kullanma amacının yanı sıra, zaten Türkiye ile ticarete başlamış olan Alman silah endüstrisinin daha da güçlendirilmesi bulunuyordu (Wallach, 1985:24).

1880 Mayıs'ında Padişah II. Abdülhamit'in Almanya'dan askeri bir heyet istemesi üzerine Bismarck, bu konuyu Viyana'daki müttefiklerine sordu. Avusturya komutanları; “Osmanlı ordusunun Almanlar tarafından eğitilmesinde bir sakınca görmediklerini, zaten Osmanlı ordusunun bu yardımla çok kuvvetlenemeyeceği” görüşünü bildirdiler. Bunun üzerine Bismarck, Berlin'deki Osmanlı büyükelçisine, Osmanlı Devletinin

isteklerinin derhal yerine getirileceğini ve en iyi uzmanların gönderileceğini ifade etmiştir (Ortaylı, 2003:107).

Burada dikkatinizi bir noktaya çekmek istiyorum. 1880 yılının Mayıs ayında Almanya'dan talep edilen askeri heyetin gelişiyile ilgili cevap, neden iki yıl kadar sonra verilebilmiştir. Çünkü Avrupa'da Osmanlı Devletine karşı "Doğu Sorunu" adıyla yeni politikalar oluşturulmuştu. İngiltere hükümeti, Alman Askeri Heyetinin Türkiye'ye gönderilmesine karşı olduğunu Almanya'ya bildirmişti. Ayrıca, Yunanistan da Almanya'ya başvurarak, ordusunu modernize etmek için Alman subaylar talep etmişti. Bismarck ise bunun Türkleri cesaretlendirmek gibi bir amacının olmadığını, zaten elli yıldır bazı Alman subaylarının Osmanlı Devletinin hizmetinde olduğunu, gidecek askeri heyetin de Alman ordusu ile hiçbir ilişkisinin kalmayacağını açıklamıştı. Ancak gerçek böyle değildi. Başbakan Bismarck ve Genelkurmay Başkanı Moltke, gidecek subayların İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğine bağlı olarak, Almanya'nın yüksek menfaatleri için çalışmalarını istiyorlardı. İşte bu nedenlerle, Başbakan Bismarck'ın Osmanlı Devletine verdiği cevap, biraz geciktirilerek verilmişti (Wallach, 1985:27).

Alman Hükümeti, Osmanlı Devletinin talebine olumlu cevap vermişti. Ancak Osmanlı Devletinin talebi tam olarak karşılanmamıştı. Çünkü Osmanlı hükümeti, 19 Ocak 1882'de İstanbul'daki Alman elçisine verdiği listede, daha önceden istediği bir kurmay, bir piyade, bir de süvari subayına ilave olarak, askeri yargı ve disiplinin kuvvetlendirilmesi için iki subay, Türkiye'de Alman jandarma sistemini kuracak üç subay ve askeri okul müdürüne danışmanlık edecek bir subay daha eklemişti. Ancak Alman hükümeti, diğer subaylarla ilgili talebi şimdilik reddederek, sadece dört subayın gönderilmesine karar verdi. Özenle seçilen dört subayın, Almanya'dan aldıkları maaşlarının ödenmesine üç ay devam edilecek ve bu sürede izinli sayılacaklardı. Ancak üç ayın sonunda, Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmek isteyip istemediklerini bildirmek zorundaydılar. Türklerin hizmetine girmeyi kabul ederlerse, üç yıl içinde tekrar Alman ordusuna dönmeleri garanti edilmek şartıyla, ordudan ayrılmış olacaklardı (Wallach, 1985:30).

Albay Kaehler: 1882 yılında İstanbul'a gelen Kahler, 6 Nolu Silezya 2 nci Hassa Alayı Komutanıdır. Önce Tümgeneralliğe bir süre sonra da Korgeneralliğe yükselen Kaehler, padişah yaverliği ve heyet başkanı olarak danışmanlık görevlerinde bulunmuştur.

Alman ordusunun seçkin subaylarından olan Kaehler, 1872–1876 yılları arasında Alman Genelkurmayının Harp tarihi dairesinde bulunmuş ve aynı zamanda Harp Akademisinde Harp Tarihi öğretmenliği yapmıştır. Üç yıl kadar görev yaptığı İstanbul’da 1885 yılında vefat etmiştir.

Yüzbaşı Kamphövener: 1882–1890 yılları arasında İstanbul’da görev yapan Kamphövener, piyade subayı olarak heyete dâhil edilmişti. Osmanlı Ordusunda tümgeneralliğe kadar yükselen Kamphövener, Türk topçuları genel müfettişliği yapmıştır.

Süvari Yüzbaşı Von Hobe: 1882–1896 yılları arasında Türkiye’de bulunan Hobe, süvari ve istihkâm tümenlerinde görevlendirilmiş ve son olarakta tümgeneral olarak Onuncu İstihkâm Tugayının komutanlığını yapmıştır.

Topçu Yüzbaşı Ristow: 1882–1890 yılları arasında Türkiye’de bulunan Ristow, Korgeneralliğe kadar yükselmiş ve Türk topçu kuvvetlerinin genel topçu komutanlığını yapmıştır (Yılmaz, 1993:39 ; Wallach, 1985:32).

Dört subaydan oluşan Alman askeri heyeti 29 Nisan 1882’de İstanbul’a hareket etti. Ancak işe başlamaları oldukça uzun sürdü. Önce padişahın kendilerini kabul etmesini beklediler. Nihayet 1 Haziranda padişah tarafından kabul edilen heyet, daha sonra Harbiye Nezaretine takdim edilmeyi bekledi. Kaehler’in eşine yazdığı mektuba göre heyetin Harbiye Nezaretinde göreve başlama tarihi 21 Haziranı bulmuştur (Wallach, 1985:33).

Padişah tarafından oldukça cömert karşılanan Alman subayları derhal terfi ettirildi. Albay Kaehler 30.000 Frank yıllık ücretle tuğgeneralliğe yükseltilirken, diğer üç subayda 23.000 Frank yıllık maaşla albaylığa terfi ettiler. Bunun üzerine Alman İmparatoru Kaehler’i, Alman ordusunda tümgeneralliğe yükseltti. Bu açık arttırma sonucu von Kaehler Paşa, Osmanlı feriki yapılarak padişah yaverliğine getirildi. Albay olarak gelişinden üç yıl sonra 1885’te öldüğünde ise, Osmanlı müşiri (mareşal) olmuştu. Bu subaylar üniformalarını giydikleri Osmanlı Ordusunu hiçbir zaman benimseyemediği gibi, Türk milletini de tembel ve barbar olarak nitelendiriyorlardı. Orduyu modernize etmede ve danışmanlık görevlerinde hiçbir başarı gösteremeyen

Alman subaylarının tek başarısı, Alman silah fabrikalarına ilk yüklü Osmanlı siparişinin verilmesini sağlamak olmuştur (Ortaylı, 2003:108).

Şimdi Von Kaehler'in yazdığı mektuplardan Osmanlı Devleti hakkında ne düşündüğüne bir göz atalım: Ekim 1882'de serasker ile yaptığı bir görüşmeden sonra Kaehler "Eğer bu insanlar tatlı, tatlı konuştuklarının yarısı kadar çalışmış olsalardı epeyce bir şey yapılmış olurdu" diye yazıyor (Wallach, 1985:35).

Kasım 1882 başında gönderdiği bir mektupta şöyle bir cümleye rastlıyoruz : "Evet, harikulade bir ülke, ama Türklerle meskûn olmasaydı." Kasım ayının sonunda yazdığı diğer bir mektupta da

"İyi Türklerde de her şeyin, dış görünüşte yabancıları şeklen taklit etme olduğu, bunun, onların içyapılarında derin bir etki yapmadığını, bu nedenle modern giysiler içinde de göçebelik ve savaşçılık dönemlerinden kalma eski barbarlık alışkanlıklarını koruduklarını" söylüyordu (Wallach, 1985:36).

Kaehler ve arkadaşları, Padişah'tan aldıkları görev gereği Türk ordusunun durumunu incelemeye başladılar. Yaptıkları çalışmaların sonucunda, ordunun reorganizasyonu, seferberlik ve eğitim gibi konuları içeren, yaklaşık 400 sayfa tutan bir muhtıra hazırladılar. Kaehler ve arkadaşları Türkçe bilmediği ve ona verilen Türk emir subayı da Fransızca bildiği için, Kaehler bu muhtırayı Fransızca hazırlamış, emir subayı da Türkçe'ye çevirmişti. Kaehler, muhtırasında Türk ordusunda nelerin eksik olduğu ve bu eksikliklerin giderilebilmesi için alınması gereken tedbirleri ayrıntılarıyla anlatmıştı. Bu plana göre ordu, on iki kolordu ve altı süvari tümeninden kurulacaktı. 1813'ten 1860'a kadar eski Prusya ordusunda uygulandığı gibi her kolorduda nizamiye ve seferberlikte ilk önce silâh altına alınacak redif tümenleri karışık bulunacaktı. Ayrıca Kaehler'e göre komuta heyetinde bulunan subayların eğitimleri yetersizdi. Astsubaylıktan geçenlerin genel ve askeri yüksek eğitimi noksandı. Buna karşılık askeri öğretim kurumlarından gelen subayların ise pratik eğitimleri çok noksandı ve kıtaları hiç tanımıyorlardı. Kaehler bu sorunun çözümü için astsubaylıktan subaylığa yükselmenin kaldırılmasını ve askeri okullarda Prusya Ordusundan olduğu gibi dengeli bir pratik ve bilimsel eğitim verilmesini öneriyordu (Wallach, 1985:39).

Kaehler muhtırasının, Sultan II. Abdülhamit'e sunulmasından birkaç hafta sonra, padişah, Osmanlı ordusunun yeniden teşkilatlandırılması için çalışan komisyonu muhtırayı incelemekle görevlendirdi. Kaehler'le beraber 24 üyeden oluşan komisyonun başkanlığını, 1877-78 savaşında başarı göstermiş tek ordu komutanı olan Mareşal Gazi Muhtar Paşa yapıyordu. Üyeler arasında Serasker Osman Paşa ve diğer eski Harbiye Nazırları bulunuyordu. Kaehler'e göre komisyonun büyük bir kısmı dekordu... "işleri sadece tütün ve kahve içmek ve zaman zaman uyuklamak olan yüksek etiketli ve nişanlı kimseler..." (Wallach, 1985:40).

Komisyon, uzun toplantılar sonunda, Kaehler'in önerilerini genel olarak kabul etti. Padişah II. Abdülhamit de Yıldız Sarayı'nda toplanan komisyonun çalışmaları hakkında devamlı bilgi alıyordu. 1882 Aralık sonunda Kaehler, eserinin başarılı olduğu ve yapmış olduğu önerilerin uygulanması için Padişahın emir vereceği izlenimini edinmişti. Her ne kadar ülkenin mali durumu pek parlak gözükme de, padişah bu konuda onu rahatlatıyor ve reformları uygulamak için sabırsızlanıyormuş gibi görünüyordu. Ancak Kaehler'in önerilerinin uygulamasına hiçbir zaman geçilemedi. Kaehler bu nedenle padişahla görüşmüş fakat umut ve vaat dışında herhangi bir sonuç alamamıştı. Bu görüşmede padişah II. Abdülhamit, Kaehler'e Türk subaylarını eğitim için Almanya'ya göndermeyi düşündüğünü bildirdi. Padişahın talebini Almanya'ya ileten Kaehler, gönderilecek subayların seçimi ve görevlendirmenin teknik ayrıntılarını düzenleme sorumluluğunu büyük bir hevesle üzerine aldı. Böylece, bir grup genç subay Berlin'e gönderildi ve bu gelenek uzun yıllar devam etti (Wallach, 1985:48-49;Ortaylı, 2003:117).

Alman ordusuna eğitim için subay gönderilmesi fikri, belki ordunun modernleştirilmesi için çok yararlı bir programdı. Ancak, gerek liyakatli subayların seçiminde titiz davranılmaması, gerekse gidenlere gerçek eğitimden çok Alman ordusunun görkeminin gösterilmesiyle yetinilmesi, bu uygulamadan gereği kadar iyi sonuç alınamamasının temel nedenidir. Kaehler'in ölümünden sonra yerine geçen Von der Goltz Paşa, Ekim 1889'da Almanya'ya yazdığı raporda "Almanya'ya gönderilecek Osmanlı Subaylarının haşmetlû imparator hazretlerine olan sadakatlerine göre mi, yoksa öğrendikleri ile kendisine yardıma hazır ve fikren mutabık olanlar arasından mı seçilmesi gerektiğini" soruyordu. Anlaşılan, Almanya'ya eğitime gönderilmek üzere seçilen subayların askeri

yeteneklerinden çok Alman hayranı olmaları tercih ediliyordu. Sultan II. Abdülhamit de Almanya’da eğitim gören subaylara pek güvenmiyor,” giden paşazadelerin, askerlik mesleğini öğreneceklerine, eğlence ve sefahat ile vakit geçirdiklerini, sonra da gelip kendini beğenmiş bir tavırla, arkadaşlarını ve ihtiyar komutanları küçümsediklerini” söylüyordu. Ancak bu işin, dış dünyaya karşı bir dostluk gösterisi olduğunu düşündüğü için, yeni subaylar göndermeye devam ediyordu. Almanya’da eğitim gören bu subaylar daha sonraları Osmanlı Ordusunda ortaya çıkan Almancı akımın da başını çektiler. Fakat içlerinden çok iyi subayların çıktığını da belirtmek gerekir. Bunların arasında Ali Nizami Paşa, Edirne müdafii Şükrü Paşa ve Enver Paşa gibi önemli subaylar sayılabilir (Ortaylı, 2003:118-119).

4.7.2. Von Der Goltz ve Alman Silah Sanayisi:

Kaehler Paşa, 3 Kasım 1885’te burnunda çıkan bir sirpençe nedeniyle İstanbul’daki Alman Hastanesi’nde öldü. Uzun bir süre boyunca, İstanbul’da bulunan Alman heyetinin başına herhangi birisi başkan olarak atanmadı. Ancak, Sırp-Bulgar savaşının bitmesi üzerine 11 Ağustos 1886 tarihinde özel bir yazı ile Tümgeneral Von der Goltz bu göreve getirildi. 15 Haziran 1883 tarihinde, Kurmay Yarbay rütbesiyle Osmanlı Ordusunun hizmetine giren Goltz’un ilk görevi, Askeri Okullar Müfettişliğidir. 23 Haziran 1886’da tümgeneralliğe terfi eden Goltz, 18 Ağustos’tan itibaren de Askeri Okullar Müfettişliği üzerinde kalmak şartıyla, Genelkurmay İkinci Başkanlığı görevine getirildi (Yılmaz, 1993:39-40 ; Wallach, 1985).

Alman ordusunda pek sevilmeyen Von der Goltz, çok yetenekli bir subaydı. Kısa sürede Osmanlı Devletini tanımış, ülkenin kendine özgü dinamiklerini çok iyi kavramıştı. Goltz’a göre Kaehler, Kamphövener ve Ristow yabancı ülkelerde bir şey yapmak için yaratılmış değillerdi. Onların önerdikleri şeylerin hepsi, Almanya’daki durumun kopyasıydı ve Türkiye’nin koşullarına uymuyordu. Goltz, Kaehler tarafından hazırlanan reform planını da beğenmiyor, “Doğunun koşullarına göre planın büyük bir hatası vardı, çok ayrıntılı dolayısıyla da çok uzundu” diye eleştiriyordu. Osmanlı Ordusu için oldukça yararlı çalışmalar yapmış olan Goltz’un asıl amacının ise Almanya devletinin ulusal çıkarlarını gözetmek olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (Wallach, 1985:46).

Öncelikle Almanya Başbakanı Bismarck ve Von der Goltz'un Osmanlı Devleti için ne düşündüğüne bir bakalım :

“Türkiye'nin geleceği, tabii sınırları içerisine çekilerek orada kuvvetlenmeye çalışmasına bağlıdır. Türk kuvvetinin en derin ve en sağlam kökleri Anadolu'dadır. Avrupa'daki ve Afrika'daki arazi terk edilmeli ve Anadolu'ya gelinmelidir. Bu bir zarurettir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu suni bir şekilde teşekkül etmiştir. Osmanlı teb'asını teşkil eden fertler arasında, hiçbir ortak bağ yoktur. Osmanlılar, Avrupa'da da kaybetmiş oldukları topraklara, gerçekte hiçbir zaman tam manasıyla sahip olmamışlardı. Buralarda ırk ve içtimai nüfuzları yerleşmemiştir. Bu hal, Besarabya'da, Bosna, Tuna, Sırbistan, Yunanistan ve Erdel'de Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyetinde bulunmuş olan kısımlarında da böyle olmuştur. Türkiye'nin, Avrupa'da elden çıkardığı yerler düşman memleketlerdir. Türkiye'nin Balkanlar'da Türk olmayan toprakları terketmesi lehinde olacaktır. Çünkü sınırlarının daralması halinde, dokuz düşman ile çevrili bulunan Türkiye, ancak üç düşman karşısında kalacaktır. Avusturya ile hududu kalmayacak, Trablusgarp İtalya'ya bırakıldığı takdirde, Fransa ile de bir sınır davası bulunmayacaktır. Bundan başka, hudutların çok geniş olması, savunmayı güçleştirmekte ve herhangi bir devletin Türkiye ile ittifak etmesini de imkânsız hale getirmektedir. Hudutların daralması ile bu mahzurda ortadan kalkacaktır” (Yılmaz, 1993:41).

Bismarck tarafından öne sürülen ve Von der Goltz Paşa tarafından olgunlaştırılan bu görüş ve değerlendirmeler, bir süre sonra Osmanlı Devleti içerisinde ve özellikle İttihat ve Terakki cephesinde, kendisine oldukça taraftar bulmuştur. Yani Almanya'nın, Osmanlı Devletinin geleceği için biçtiği rol, kafasında büyük ölçüde bellidir. Aslında Sultan II. Abdülhamit de bunu bilmektedir. Fakat Avrupa'daki siyasi konjonktörün de zorlamasıyla, Almanya ile yakınlaşmaya karar vermiştir. Siyasi bakımdan Almanya'yı diğer devletlere nazaran daha az tehlikeli bulan Abdülhamit, Avrupalı devletler arasındaki emperyalist rekabeti kullanarak, Osmanlı coğrafyasının dağılmasının önlemeyi umuyordu. Ayrıca, Fransa ile yaptığı savaşı kazanan Almanya da modern silahları ve savaş tekniği ile en iyi seçenek olarak görünmekteydi.

Genellikle bu dönemi inceleyen araştırmacıların ortak görüşü, padişah II. Abdülhamit'in sözde ve gösterişte askeri ıslahat yanlısı olduğu, gerçekte ise modernleşen bir ordudan politik nedenlerle çekindiği ve bu nedenle reform tedbirlerinin hasıraltı edildiği

yönündedir. Bu görüşleri savunanların dayandıkları en büyük deliller de, Alman subaylarının yazdıkları mektuplar olmuştur. Ancak sadece bu mektuplarla Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu mali duruma rağmen, Sultan II. Abdülhamit'in neden yüzlerce top, binlerce tüfek ve onlarca gemi sipariş ettiğini açıklamak pek mümkün gözüküyor. Abdülhamit'in politik nedenlerle ordudan çekindiği, eldeki bilgiler ışığında tartışmasız bir gerçek gibi görünüyor. Acaba bir padişahın kendi ordusuna karşı bu kadar şüpheli davranmasının sebebi neydi? Şüphesiz ki, Abdülhamit'in şehzade iken, Sultan Abdülaziz'in askerler tarafından tahttan indirilmesine şahit olması ve sarayın balkonundan saraya doğru çevrilmiş donanmanın toplarını görmesi, onda büyük etkiler yaratmıştı. Bu olay, zaten kuşkucu bir yapısı olan padişah'ın iktidarı boyunca ordusuna karşı hep şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. (Ortaylı, 2003)

Alman Subayı Von der Goltz da Osmanlı hizmetine girdiği ilk günden itibaren, mektuplarında sürekli olarak padişahın tutumundan şikâyet etmekteydi. Şimdi öncelikle Goltz'un 1883'te yazdığı bir mektupta Osmanlı ordusu hakkındaki tespitlerine bir bakalım :

“Almanya'yı aktif olarak destekleyecek bir Osmanlı Ordusu, bugün için mevcut değildir. Mevcut olunca da, bugünkü komuta devam ettiği sürece, bir savaş halinde muharebeye katılıp katılamayacağı tamamen tesadüfe bağlı kalacaktır. Rusya'ya karşı bir savaş için hiçbir harekât planı yoktur. Türk Genelkurmay Başkanı Ethem Paşa, Osman Paşa'nın adamıdır. Bir sıfırdır ve ciddi reform çalışmalarına kesinlikle karşıdır” (Wallach, 1985:44).

Bu mektubun yazıldığı tarih, Von der Goltz'un Osmanlı Devletinin hizmetine girdiği yıl olan 1883 senesidir. Mektuptan da anlaşılacağı üzere, Alman devletinin Osmanlı Ordusuna reformcular göndermesinin en önemli nedeni, Rusya'ya karşı Almanya'yı aktif olarak destekleyecek güçlü bir Osmanlı Ordusuna ihtiyaç duymasıdır. Yapılacak reform çalışmaları esnasında, Osmanlı Ordusu için Almanya'ya verilecek yüklü miktardaki silah siparişleri ve bu silah siparişleri için Deutsche Bank tarafından verilen krediler, Almanya'nın Osmanlı Devleti için askeri heyet göndermenin ötesinde, bazı beklentilerinin olduğunun en büyük göstergesidir. Von der Goltz başta olmak üzere, Alman reformcuları da bu beklentilere uygun olarak davranmışlar, reform teklifleri

padişah tarafından genellikle uygulanmamasına rağmen geri dönmemişler ve Alman menfaatleri için İstanbul'da büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Von der Goltz'un Osmanlı hizmetine girdiği 1883 yılında Osmanlı Ordusunun durumu gerçekten içler acısıydı. Türk-Rus savaşının sona ermesinden beri piyade ve topçu sınıfının askerleri hiç atış talimi yapmamıştı. Bütün İstanbul garnizonu yalnız atış eğitimi yapmamakla kalmıyor, aynı zamanda hiçbir birlikte mermi de bulunmuyordu. İzzet paşa, yayınladığı muhtıralarla orduda atış eğitimi ve muharebe atışının, büyük ölçüde sahra tatbikatının ve her türlü manevranın yasak olduğunu bildirmişti. Liyakatsız generallerin etkili makamlarda bulunduğu Osmanlı Ordusunda, Harp Okulundan yetişen yetenekli genç subayların da önü kesiliyordu. Sultan Abdülhamit, kurduğu istihbarat örgütü ile askeri okulları ve birlikleri gizlice takip ettiriyordu. İşte bu şartlar altında Osmanlı ordusunda Askeri okullar müfettişi olarak göreve başlayan Goltz'un işi hiçte kolay olmayacak, hatta Genelkurmay İkinci Başkanlığı görevine geldikten sonra daha da zorlaşacaktı (Wallach, 1985:52-65).

Askeri Okullar Müfettişliği görevine başlayan Von der Goltz, hemen askeri okulların ıslahı için çalışmalara girişti. Harp Okulu o zamanlar iki ayrı bölümden oluşuyordu. Askeri Okul ve Kurmay Okulu. Askeri okulda, öğrenciler birkaç yıllık eğitim görüyorlar ve sonra bir kısmı subay olarak kıtalara gönderiliyordu. İçlerinden seçilen en iyi öğrenciler, Kurmay subay olmak için birkaç yıl daha eğitildikleri Kurmay Okulu'na alınıyordu. Ancak her iki okulun ders planları arasında önemli bir fark bulunmuyordu. Sadece düzeyleri farklı olan her iki okulda, kısa bir süre sonra birlik komutanı olacak kimseler için eğitim kurumu olmaktan çok, mühendis akademisine benziyordu. Bu okullarda astronomi, diferansiyel ve integral hesapları, inşaat ve birazda topografya öğretiliyordu. Genç kurmay subaylar, öğrenimlerini bitirdikleri zaman, şaşılacak derecede kuramsal bilgelere sahip oluyorlardı. Ancak kendileri için asıl yararlı olacak binicilik, atıcılık ve sahra hizmetleri gibi konularda herhangi bir eğitim almıyorlardı (Wallach, 1985:54).

Askeri Okullardaki eğitim müfredatını değiştirmek isteyen Von der Goltz, bu konuda Serasker Osman Paşa'yı da ikna etmeyi başardı. Askeri okul için Alman Harp Okulu'nu, Kurmay Okulu için de Berlin Harp Akademisini örnek alan Von der Goltz, her iki okul içinde ayrı ayrı ders programları hazırladı. Askeri olmayan dersler büyük

ölçüde azaltılırken, binicilik ve atıcılık gibi beş yeni askeri ders eğitim programına dâhil edildi. Osmanlı hizmetine girerken yaşlı askeri öğrencilere bile en kaba şekilde uygulanan dayak cezasının kaldırılmasını şart koşan Goltz, genç Türk Subaylarıyla yakın ilişkiler kurmuş ve onların saygısını kazanmıştı. Türkiye'deki yaklaşık 12 yıllık öğretim çalışmaları sırasında, Harp Okulunda ders kitabı olarak okunmak üzere, 4000 sayfadan fazla Türkçe ders notu ve ders kitabı yayınlanmıştır (Wallach, 1985:54 ; Yılmaz 1993:41).

Askeri Okullar Müfettişliği görevinde oldukça başarılı görünen Von der Goltz Paşa, Genelkurmay İkinci Başkanlığı görevinde ise aynı başarıyı tekrarlayamamıştır. Askeri Okullarda ilk görevine başladığında, padişah II. Abdülhamit'in peşine taktığı hafiyeye nedeniyle yaşanan sorunları güç bela aşabilen Goltz, yeni görevine başladıktan sonra yazdığı mektuplarda da sürekli padişahın şikâyet etmektedir. Bir dostuna yazdığı mektupta;

”padişahın evhamı yüzünden,burada gerçekte iyi bir ordu kurulamaz.... Atış eğitimleri zamanında o kadar sinirleniyor ki, bazen istifamı verip onu kendi amacına kendi başına ulaşmasını sağlamaya bırakmayı düşünüyorum.... Askeri birliklerin yığınak yapması gerektiğinde, bunun arkasında bir darbe komplosu olabileceğinden korkuyor. Belki de, orduyu kuvvetlendirmekten ziyade, onu savaşa yaramaz bir güç halinde tutmak istiyor... Padişahın kendi ordusunu, kendisine düşman sayması yüzünden bütün girişimlerim sonuçsuz kalıyor. Kendi ordusunu, Rusların, Bulgarların, İngilizlerin bir aradaki ordularından daha tehlikeli bir düşman gibi görüyor.” demektedir (Berkes, 2004:346).

Padişah II. Abdülhamit'in orduyu güçlendirmek istemediğinden tamamen emin görünen Von der Goltz, durumdan oldukça şikâyetçidir. Bu durumu biraz da mizahi bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

” bizim gönderilmemiz sırasında Almanya'da Abdülhamit'in, modern fikirlere göre ordusunu gerçekten yenileştirmek istediğine inanılıyordu. Ama gerçek bu değildi! Konu daha çok şöyleydi: Efendimiz bir rüya görmüştü; Türkiye'de her şey Almanya'da olduğu gibi olmalıydı. Bu nedenle, tıpkı kendinden önceki Abdülaziz'in kaplanları, arslanları, timsahları etrafına toplayıp eğlendiği gibi o da Almanları getirtmişti. Efendimizin canı sıkılınca, sayısız reform önerilerinden biri ele alınıyor ve komisyonda Alman reformcularıyla görüşüyordu. Bu bir süre için

eğlendirici oluyordu. Sonra yine bir tarafa bırakılıyordu. İşin esasında, biz majestelerinin askeri soytarılarından başka bir şey değildik. Burada benim en ciddi rakibim, karnından konuşan, elleri üzerinde yürüyen ve takla atan bir saray cücesidir, bense bunların hiçbirini yapamam.” (Wallach, 1985:37).

Peki, bu şartlar altında Alman subaylarının ve Von der Goltz’un İstanbul’da kalmaya devam etmesinin sebebi neydi? Bunun tek bir cevabı vardı: “çıkart” Alman subaylarının İstanbul’da kalmaları her kişisel menfaatleri, hem de Almanya’nın çıkarları için gerekliydi. Bunlar İstanbul’da hem çok dolgun ücret alıyorlar, hem de yüksek rütbelere terfi ettiriliyorlardı. Alman subayları, çalışmalarında ne kadar başarısız ve gayrimemnun iseler, Sultan Abdülhamit’in cömertçe sunduğu unvan ve paradan da o derece memnundular. Öyle ki, İstanbul’a geldiği 1882 yılında Prusya ordusunda Yüzbaşı olan Kamphövener, 1887’de artık müşir (mareşal) olmuştu. Üstelik padişah kendisine bir de “Yaver-i ekremlik” ünvanı vermişti. Türk müşirlerine bile kolay kolay verilmeyen bu ünvanı taşıyan Kamphövener, Serasker Gazi Osman Paşa ile aynı hizada yürüyor, törenlerde at üstünde ve ön safta yer alıyordu. Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa ile aynı safta yer almak için, Kamphövener’in Osmanlı Ordusuna ne gibi büyük hizmetler yaptığı ise hiçbir şekilde bilinmemektedir (Ortaylı, 2003:112).

Reform teklifleri konusunda aralarında pek anlaşılamayan Alman subayları, konu maaşları ve kontratlarının uzatılması olduğunda hemfikir oluyor ve tek bir vücut gibi hareket ediyorlardı. Ayrıca subayların tamamı Alman çıkarlarına hizmet ediyor ve faaliyetleri konusunda, günü gününe Alman büyükelçisine rapor veriyorlardı. Otto Kaehler Paşa da Osmanlı Devleti hizmetinde neden kaldığını şöyle açıklamaktadır: Kaehler, Kasım 1882’de yani henüz çalışmalarının başarılı olacağına inandığı bir dönemde, Türklerin haince tahrip etmiş oldukları ülkelerine daha uzun süre sahip olmaları için onlara elini uzatmak hususunda kendi nefsiyle mücadele ettiğini yazıyor. O’na kalsa aksini yapmayı çok isterdi: “Bu düşüncelerden ya da daha iyisi isteklerden hareket edersek, ne yapıyorsam vatanımın çıkarları için yaptığım, vatanımın ise, bugün için bu idarenin burada korunmasını istediği kanısına vardım.” Kaehler, üç hafta kadar sonra yazdığı başka bir mektupta da Alman anlayışına göre çoğu hain ve alçak olan bu adamlar arasında yaşamak ve üstelik de onlar için çalışmak gerçek bir üstünlüktür” diyordu. Bu konuda sadece “dolaylı da olsa kendi vatanına hizmet ettiği” düşüncesinin yardımcı olduğunu söylüyordu. Ayrıca ona göre insan, eğer devamlı olarak temasta

bulunursa, zamanla en saçma ve en iğrenç şeylere anlayış ve tahammül gösteren dikkate değer bir alışma huyuna sahipti (Wallach, 1985: 49–50).

Alman subaylarının, İstanbul'da bulunmalarının en önemli nedenlerinden birisi de, Osmanlı Devleti'ni Alman silah sanayisi ve ekonomisine bağımlı bir devlet haline getirerek, Almanya'nın hem ekonomik hem de siyasi nüfuzunu güçlendirmektir. Aslında Sultan II. Abdülhamit'in ilk iktidar yıllarında, Osmanlı Ordusunda büyük ölçüde Amerikan silahları kullanılıyor ve iki ülke arasındaki toplam ticaretin %90'ını Amerikan silah ve malzemeleri oluşturuyordu. Ancak Alman silah sanayisinin Osmanlı pazarına girmesiyle birlikte, ABD ve Alman firmaları arasında kıyasıya bir rekabet başlamıştı. Nitekim ABD'nin 1877'de Osmanlı Devleti'ne silah ihracatı, 1.000.000 Osmanlı Lirası iken, 1883'te %800 bir düşüşle 138.500 Osmanlı Lirasına inmiştir (Beşirli, 2004:123).

Aslında Alman silah firmalarının, Osmanlı Devletine silah satışlarının tarihi 1860'lara kadar gitmektedir. 1861'de denemek amacıyla Alman Krupp firmasına ilk top siparişleri verilmiş, bunu 1863'de 48 ve 1864'te de 64 batarya sahra topunun siparişleri izlemiştir. 1869 yılında, Krupp firmasının İstanbul'da temsilciliği açılmış ve 1770'li yıllarda Osmanlı Hükümetinden daha büyük siparişler alınmıştır. 1773 yılında ordu, donanma ve boğazların tahkimi için 1.000.000 (18,5 milyon mark) Osmanlı Lirası değerinde 500 top sipariş edilmiştir. 1882 yılında Reform amacıyla Osmanlı hizmetine giren Alman subayları ve özellikle Von der Goltz sayesinde, Osmanlı Devleti, Alman silah endüstrisinin en önemli müşterisi haline gelmiştir. 1882 yılında 1.206.987 lira değerinde verilen top siparişini, 1885'te 11 milyon mark tutarında çeşitli çaplarda 500 adet top siparişi takip etmiştir (Beşirli, 2004:123 ; Ortaylı, 2003).

Von der Goltz paşa'nın hazırladığı hemen her reform önerisi, yeni silah siparişleri verilmesini gerektiriyordu. 1885–1887 yılları arasında Alman Silah Sanayisi, Osmanlı Devletinden 16.219 milyon mark tutarında sipariş aldı. 1886 yılında Elbing'deki Schichau Tersanesi'ne önemli ölçüde torpido sipariş edildi. 1888 yılında da Osmanlı Harbiye Nezaretinin planlaması ile Alman firmalarına, 22 milyon Mark değerinde silah siparişi verildi. 2–6 Kasım 1889'daki Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul ziyareti üzerine Alman Mauser/Loewe'ye 250 bin tüfek ve Elbing'e de torpido siparişi verildi. Bu siparişlerin toplam değeri yaklaşık 15,3 milyon Mark tutuyordu. Bu siparişlerin

giderlerini karşılamak için Osmanlı Hükümeti, dış piyasalardan borçlanma yoluna gitti. Toplam 64,8 milyon Markı bulan silah giderlerini karşılamak için, Osmanlı Bankası'nın aracılığıyla dış piyasalardan 120,5 milyon Mark (6,5 milyon Osmanlı Lirası) tutarında %5 faizli bir borç anlaşması imzalandı. Borç için İzmir, Bursa, Beyrut, Edirne ve Selanik vilayetleri gümrükleri karşılık gösterildi. Bu krediden Osmanlı Hükümeti ancak 77,1 milyon Mark tutarında bir girdi sağladı. Bunun 7,6 milyon marklık bir tutarı da, silah siparişi için Krupp, Mauser ve Loewe gibi Alman silah fabrikalarının kasalarına gitti (Beşirli, 2004:126).

Alman silah sanayisinin 1891–94 yılları arasındaki krize girdiği dönemde, Oberndorf ve Berlin'de üretim yapmakta olan Mauser ve Loewe firmaları, silahlarını Osmanlı Devletine satarak, mali krizden kurtuldular. Bu dönemde toplam tutarı 46,3 milyon mark olan 4 bin filinta tüfek ve 746 bin Mauser tüfeği bu firmalar tarafından Osmanlı Devletine satıldı. Ayrıca Loewe firması, Türkiye'den 20 milyon Mark tutarında 100 milyon fişek, 0,6 milyon mark tutarında barut olmak üzere cephanesi siparişi aldı. Krupp firması da Won der Goltz sayesinde, Türkiye'de top alanındaki üstünlüğünü gittikçe büyütüyordu. 1893 yılında Osmanlı Hükümeti, Krupp'tan 78 batarya top, Loewe/Mauser ortaklığından da 23 milyon Markın üzerinde tüfek ve cephanesi satın aldı. Krupp, 1894 yılında da Osmanlı Devletine 69,190 Mark değerinde cephanesiyle birlikte altı adet sahra topu daha sattı. Bunu 1895 yılındaki 72 adet 12 cm.lik cephanesiyle birlikte obüs siparişi takip etti (Beşirli, 2004:127).

19. yüzyılın sonlarına kadar Alman silah fabrikalarının Türkiye'deki en etkili işbirlikçisi Von der Goltz olmuştur. Goltz paşa, Türkiye'de kaldığı süre içinde Alman askeri nüfuzunun pekişmesine ve silah firmalarının Osmanlı'ya silah satmasına büyük katkıda bulunmuştur. Goltz paşa, görev süresinin her bitiminden önce Almanya'ya geri dönmek istediği konusunda blöf yapıyordu. Sultan II. Abdülhamit ise Goltz'u göndermek istemiyor, kalması konusunda ısrarcı davranıyordu. Zaten Alman İmparatoru ve diplomatları da Goltz'un İstanbul'da kalmasını istediği için Goltz sözleşmesinin uzatılmasına tekrar razı oluyordu.

İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Radolin ise, Goltz'un Türkiye'de kalmasını Alman nüfuzu ve silah satışı için önemli görüyor ve “General Von der Goltz'un burada kalması, Türk ordusu üzerindeki etkimiz ve silah ihracatımızın devamı bakımından,

şimdiye kadar olduğu gibi, paha biçilmez bir kazanç olacaktır” diyordu (Wallach, 1985:71).

Von der Goltz Paşa Haziran 1883’ten 1 Kasım 1895’e kadar Osmanlı Devletinin hizmetinde kaldı. Türkiye’de kaldığı bu 12 yıllık süre içinde Osmanlı subayları üzerinde bir Alman hayranlığı yaratmayı başaran Goltz, diğer taraftan da Alman silah firmalarının Türkiye temsilcisi gibi faaliyet göstermekteydi. Türk ordusuna silah satışı için, Alman diplomatlar ve Goltz, politik ve askeri zemini hazırlarken, sermaye çevreleri ve bilhassa Deutsche Bank da kredi sağlamaktaydı. 1 Kasım 1895’te İstanbul’dan ayrılarak Berlin’e dönen Goltz Paşa’ya Türkiye’deki hizmetlerinden dolayı, aylık olarak 3616 kuruş emekli maaşı bağlanmıştır. II. Meşrutiyet’ten bir süre önce Türkiye’ye tekrar gelen Goltz, İmparator II. Wilhelm’in teklifiyle 1905’te başlamış olan Türk-Alman İttifakı görüşmelerini de yürütmüştür. Padişah yaveri olarak, 7 Mart 1914’te altın harp imtiyaz madalyası ile ödüllendirilen Von der Goltz Paşa, I.dünya savaşının başlamasıyla üçüncü defa Türkiye’ye gelmiş ve 17 Nisan 1915’te Türk ordusu komutanlığına tayin edilmiştir. 14 Ekim 1915’te Irak ve Musul bölgelerindeki askeri kuvvetlerden teşekkül eden 6 ncı Ordu Komutanlığına atanan Goltz Paşa, bu görevde iken 19 Nisan 1916 tarihinde Bağdat’ta vefat etmiştir (Yılmaz, 1993:39).

Von der Goltz Paşa, zeki ve çalışkan bir Alman subayı olmasının yanı sıra çok iyide bir istihbaratçıydı. Reformcuların içinde, Osmanlı ordusunu en iyi tanımayı başaran ve Osmanlı komutanlarını etkileyebilen tek kişinin Goltz olduğunu görüyoruz. Avusturya askeri ateşesi Von Gieslingen’in dediği gibi: “Alman heyeti içinde Türkiye’yi ve Türkleri en iyi anlayan yahut yegâne anlayan o idi” . Bu nedenle Von der Goltz Paşa, İstanbul’dan ayrılmasından sonra H.von Moltke gibi bir efsane haline geldi. Goltz’un Türkiye’den ayrılmasından 17 ay kadar sonra, Girit isyanı ve Türk-Yunan savaşı tehlikesi üzerine 1887 başlarında İstanbul’da, Yunanistan karşısındaki ordunun komutasını vermek üzere padişahın General Von der Goltz’u Türkiye’ye davet ettiği dedikodusu dolaşıyordu. Alman Büyükelçisi Başbakan’a Padişahın gerçekten Generali geri çağırması olduğunu, ancak Makedonya’daki Türk kuvvetlerinin başkomutanlığını vereceğinin doğru olmadığını bildirdi. Von der Goltz, padişahın teklifini reddetmemekle beraber Makedonya’da bir başkomutanlık görevi almaya, şartlarının padişah tarafından

kabul edilmesi halinde hazır olduğunu açıkladı. Ancak padişah II. Abdülhamit, bu koşullara cevap vermedi (Ortaylı, 2003; Wallach, 1985:82).

Genellikle Türk dostu olarak tanıtılan Goltz'un her şeyden önce bir Alman subayına has davranışlara ve fikirlere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Sadakat yemini ettiği Alman İmparatoruna ve ordusuna sıkı sıkıya bağlıydı. Türk dostluğu da Osmanlı ordusundan edindiği maddi, manevi çıkarları ve Almanya ile bu orduyu bütünleştirebildiği ölçüdedir. Osmanlı ordusu hakkında Alman makamlarına günü gününe bilgi vermekten çekinmeyen Von der Goltz'un 1895'te Türkiye'den ayrılmasından sonra, ülkedeki bilgi kaynağından yoksun kalan Almanya, bu açığı atadığı askeri ateşeler vasıtasıyla kapatmaya çalıştı. Hatta 1898'de üçe yükselttiği reformcu subay sayısını da, 1898'de Yüzbaşı Von Mesmer ve Yüzbaşı von Ruedgisch'in heyete katılmasıyla beşe yükseltmiştir (Ortaylı, 2003:117).

Osmanlı Devleti hizmetinde bulunduğu süre içerisinde, Almanya'nın Balkan politikasına uygun bir şekilde Türk savunma sistemini şekillendirmeye çalışan Goltz, Balkanlar'daki savunma sisteminin Avusturya-Macaristan'a karşı değil de diğer Balkan devletlerine karşı düzenlenmesi fikrini kabul ettirmeye çalışmıştır. Ayrıca, Goltz'un en büyük amacının, dış siyasette denge politikası yürüten Sultan II. Abdülhamit'i Almanya tarafına çekmek olduğunu görmekteyiz. Von der Goltz, 16 Ekim 1889'da Alman makamlarına yazdığı mektubunda:

“Rusya ve Fransa Alman İmparatorluğu aleyhinde Padişahı kışkırtıyorlar. Padişah ise kararsızlık içerisinde” demektedir. Mektubun bir başka yerinde ise bir ayaklanma tertip ederek sultana bu konuda baskı yapmak için şu önerilerde bulunuyordu: “Ben bu işin mümkün olduğuna inanıyorum ve Alteslerine temin edebilirim ki, İstanbul'da bulunan askeri kıtalar arasında hoşnutsuzluğu tahrik edebilecek durumdayız. Sadece bununla kalmayıp, evvelce mavzer tüfekleri içinde bize çok faydalı olan R.Paşa'dan ve sonra M.Paşa ve H.Paşa'dan müessir şekilde yardım görebiliriz. Altesleri bu adamları tanıyorlar ve kamulaştırılan mülklerinin meblağını, emirleri gereğince kendilerine iki kere ödemiş olduğumu da biliyorlar. İrsalâtın yenilenmesi kâfi gelecektir ve bu usul sayesinde, Alteslerine adlarını biraz önce hatırlattığım zevatin kesin ve çok önemli yardımlarının sağlanacağından eminim. Topçu ve piyade kuvvet komutanları da kendi sahalarında hareketsiz kalmayacaklardır. Bir resmigeçit günü, askeri kıtalar arasında herhangi bir isyan

hareketini kışkırttığımız anda, yatıştırmek için derhal müdahale edeceğim ve dostlarımız tarafından tesir ve telkin altında bırakılacak olan padişaha, böyle ciddi bir isyan karşısında ancak Alman hükümetinin faydalı ve kendilerini korumaya muktedir tek devlet olduğunu göstermek hususunda durumdan faydalanıp padişahın bir ittifaka muvafakatlerini elde etmeyi başarırım, böyle bir halden şüphelenecek Rusya'nın alacaklarının derhal ödenmesini talep etme ihtimalini de dergiş eylemek lüzumunu, Alteslerine açıklamaya mecbur olduğumu bildiririm. Bu hareketi birkaç haftada uygulayabilirim. Buna müteallik kati teferruatı size derhal göndereceğim. Birçok Generaller bizim dostumuzdur ve kararlaştırılan parayı muntazam almaktadırlar. Bize yardıma hazırdırlar” (Ortaylı, 2003: 114–115).

Aslında Sultan II. Abdülhamit de olup bitenden habersiz değildi. Hem Almanya'nın hem de Von der Goltz'un düşüncelerini çok iyi biliyordu. Hatta Von der Goltz tarafından yazılmış olan yukarıdaki mektubu da hafiyeleri aracılığıyla ele geçirmiş ve Türkçeye çevirtirmişti. Peki, padişah kendisine karşı bir ayaklanma tertip etmeyi düşünen Von der Goltz'u neden Almanya'ya göndermiyor ve kalması için ısrar ediyordu? Çünkü Abdülhamit, dış dünyaya karşı Alman İmparatorluğu ile olan sıkı dostluğunu ve askeri yardımı göstermek istiyordu Bu sırada Fransa Tunus'u bir yıl sonra da İngiltere Mısır'ı işgal etmişti. Bu nedenle Abdülhamit, sadece askeri konularda değil, ekonomik konularda da Almanya ile işbirliğini arttırıyordu. 6 Ekim 1888'de Haydarpaşa-İzmit demiryolunu işletme ve İzmit-Ankara demiryolunu inşa etme hakkı Deutsche Bank'a verilmişti. 1889'da Alman İmparatoru II. Wilhelm, İstanbul'a geldi. Bu ziyaret, hem ekonomik hem de siyasi amaç taşıyordu. 26 Ağustos 1896'da Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ticaret antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Alman ekonomisinin Osmanlı topraklarında yayılmasını kolaylaştırdı. 1896'da Eskişehir-Konya demiryolu tamamlandıktan sonra, Konya-Bağdat demiryolunun yapımı için Avrupa devletleri arasında rekabet başladı. 27 Kasım 1899'da Osmanlı hükümeti Konya-Bağdat-Basra demiryolu yapımının Almanlara verildiğini resmen açıkladı. 18 Mart 1902 de Osmanlı hükümeti ile bir Alman şirketi olan “Anadolu Demiryolu Kumpanyası” arasında, Bağdat demiryolunun yapılmasıyla ilgili antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, 99 yıl için Demiryolu şirketine, Bağdat, Basra ve Basra Körfezine limanlar kurup işletme, ayrıca yapılacak demiryolunun iki yanındaki 20'şer km.lik alan üzerinde bulunan tüm madenlerin işletilmesi, ormanlardan yararlanılması ve arkeolojik kazılar yapma hakları vermiş oluyordu (Özkan, 2003:94).

Gerçekte Sultan Abdülhamit, dönemin en güçlü ordusu olan Alman ordusuna göre Osmanlı Ordusunu da düzenlemek istiyordu. Fakat hem reformcu Alman subayların şüpheli tutumları, hem de özellikle Harbiyeli subaylar arasında yayılan muhalif fikirler nedeniyle, ordunun kendisine karşı bir isyan çıkaracağından kuşku duyuyordu. Bu nedenle, içinden hiçbir zaman çıkamadığı bir ikilem içinde kalmıştı. Bir taraftan orduyu ve donanmayı en modern harp silah ve malzemeleriyle donatıyor, diğer taraftan da atış eğitimi ve tatbikatların yapılmasına izin vermiyor, donanmayı Haliç'e hapsediyor ve cephaneleri depolarda bekletiyordu. Ordu içerisinde kendisine muhalif olan ve Alman temsilcisi Goltz ile sıkı ilişkiler içerisinde bulunan, hatta Almanya'dan para alan bazı subayların bulunduğu Goltz'un mektubundan açıkça anlaşılmaktadır. Ancak ordu içerisindeki bu grup başından beri var mıydı, yoksa Abdülhamit'in politikaları sonucunda mı oluştu orası pek belli değildir! Çünkü 1876'da iktidara geldiği ilk günden itibaren ordu ile yakından ilgilenecek, ordu içerisinde kendine yakın bir komuta heyeti oluşturan, bizzat padişahın kendisidir. Kendisine sadakati, liyakata tercih eden Sultan Abdülhamit, başlangıçta ordu üzerindeki hâkimiyeti sağlamıştı. Ancak en büyük yanlıgısı sadece polisiye tedbirlerle bu hâkimiyeti sürdürebileceğini ve yalnızca yeni silahlarla orduyu güçlendireceğini düşünmesi olmuştur. Padişahın kuruntuları nedeniyle depolarda bekletilen modern silahların, personel tarafından kullanılmaması ordu için yapılan ekonomik fedakârlıkların da boşa gitmesine neden olmuştu. Nitekim 1895'te İstanbul'da Ermeniler ayaklanıp Babıaliye yürüdüklerinde, burasını korumakla görevli askerlere daha önce mermi verilmediği görülmüş ve vazifesini süngü ile yapmaları emredilmişti. Yine Aydın ilinde türeyen Çakıcı eşkiyasının elinde Mavzer bulunmasına karşılık, Jandarma da Martin bulunuyordu. Hatta bayramlarda top atışları için gerekli barut bile Tophaneden ancak özel izinle alınabiliyordu. Ancak bütün bu önlemler, Sultan II. Abdülhamit'in İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1909 yılında tahtından indirilmesine engel olamayacaktı.

II. Abdülhamit ise ordu ile ilgili kendisine yöneltilen tenkitlere şu cevabı veriyordu: "Ben orduyu, yükseltmedim ise de mevcudu muhafaza ettim. O benim için bir şeref vesilesidir" (TSK Tarihi 3/5, 1978:265).

4.7.3. Hamidiye Alayları

Osmanlı Devletinin kurulduğu ilk yıllardan beri, göçebe olarak çadırlarda yaşayan doğudaki aşiretlerden memleket savunmasında yeteri kadar yararlanılamıyordu. Bunların daimi yerleri belli olmadığından askerlik hizmetleri de bir düzene sokulamamıştı. II. Abdülhamit döneminde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan Ermenilerin bağımsızlık çalışmaları da özellikle Rusya ve Fransa'nın ekonomik ve politik yardımlarından dolayı Osmanlı Devleti için büyük bir tehdit haline gelmişti. Doğu Anadolu'da bulunan Ermeni gençler, büyük kabileler halinde Doğubeyazıt ve Iğdır üzerinden Erivan'a geçip askerlik ve gerilla eğitimi alıp geri döndükten sonra bölgede terör ve müslümanlara yönelik katliamlara girişiyorlardı. Ermenilerin, 13 Haziran 1878'de Berlin Konferansına sundukları "Ermenistan'a İlişkin Proje" üzerine Osmanlı Devleti içindeki terör hareketleri hızlanmıştı. Ermeni Hınçak ve Taşnak örgütlerinin düzenli bir ordu haline dönüşmeye başlaması, Rusya'nın "Şark Vilayetleri"ne yönelik emellerini açıkça ifade etmesi ve işgal hazırlıklarına başlaması üzerine Sultan II. Abdülhamit, hem bölgedeki asayişin temini, hem de olası bir Rus işgaline karşı mevcut aşiretlerden silahlı güçler oluşturmaya karar verdi.

Ayrıca bazı kaynaklara göre Sultan II. Abdülhamit, fikir ve düşüncelerine önem verdiği Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın, Van, Erzurum ve Bitlis taraflarına yaptığı bir geziden sonra hazırladığı rapora dayanarak böyle bir karar vermişti. Müşir Zeki Paşa raporunda, Rusya'nın Kazak teşkilatını överek, hudut savunmasında aşiretlerden nasıl yararlandıklarını anlatmaktadır: Ruslar, aşiretleri silâh altına almıyorlar fakat yılda bir buçuk ay belli bir yerde topluyorlar, talim ve terbiyeye tabi tutuyorlar ve sonra hepsini yine serbest bırakıp evlerine gidiyorlar. Bağ, bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışma imkânı veriyorlardı (TSK Tarihi, 3/5, 1978:223 ; Aydın, 2001).

20 Ekim 1890 tarihinde çıkarılan 233 sayılı bir yasa ile İbrahim ve Kerim Paşaların öncülüğünde Hamidiye Süvari Alayları adı altında bir teşkilat oluşturulmaya başlandı. Bu suretle Doğu Anadolu'da asayişin bozulmasına neden olan aşiretlerin düzen altına alınabileceği, Doğu bölgelerinde Ermeniler tarafından çıkarılması muhtemel ayaklanmalara karşı yerel direnişi sağlayacak bir teşkilat kurulmuş olacağı düşünülmüştü. Ayrıca Rusya ile girişilecek olası bir savaşta, bölgedeki cesur halktan

yararlanılacağı ve yabancı devletlerin, aşiretler arasında yapmakta oldukları kışkırtmaların da bu şekilde önlenebileceği planlanıyordu (TSK Tarihi 3/5, 1978:223).

Alay Nizamnamesine göre, Hamidiye Süvari Alayları, en az dört bölüklü, en fazla altı bölüklü kurulmuştu. Her bölük, dört takımdan ve her takım 32 erden az ve 48 erden fazla değildi. Ancak bir bölüğün er mevcudu 192'den az ve alayların er mevcudunun 1152'den fazla olmayacağı kabul edilmişti. Alaylar, aşiretlerin nüfus sayısına göre teşkil edilmişti. Her aşiretten nüfusuna göre bir veya iki süvari alayı oluşturulmuş ve her aşiretin süvari alayı kendi içinde sıra ile numaralandırılmıştı. Bir aşiretin nüfusu, bir süvari alayı teşkiline yetmezse, nüfus durumunun elverdiği sayıda süvari bölüğü kurularak, bunların seferde tümen komutanları tarafından birleştirilerek alay haline getirilmesi kabul edilmişti. Maddelerdeki en dikkat çekici konulardan birisi de küçük aşiretlerin alay kurmak ve eğitim için bir araya gelmesi kesinlikle yasaklanıyor ve sadece savaş halinde merkezi hükümetin veya ordu komutanının lüzum görmesi halinde birleşmelerine izin veriliyordu (TSK Tarihi 3/5, 1978:223).

Hamidiye Süvari Alaylarını oluşturan askerler, üç bölüme ayrılıyordu. 17–20 yaş arasında olanlara “Efradı İptidai” (başlangıç), 20–32 yaş arasında olanlara “Efradı Nizamiye” (İlk askerlik devresi) 32–40 yaş arasında olanlara “Redif Efradı” (İkinci askerlik devresi) adı verilmişti. Sonradan bu isimler de değiştirilmiş, bu üç sınıf er, ihsariye ve ihtiyatiye diye adlandırılmışlardı (TSK Tarihi 3/5, 1978:224).

Hamidiye Süvari Alayları erlerinin askerlik süresi, 23 yıl olarak kabul edilmişti. Bütün aşiretlerdeki erkeklerden, 17 yaşından 40 yaşına kadar olanlar asker sayılıyordu. Bunların isimleri bir deftere yazılıyor ve bu defterler bölük komutanlarının yanında saklanıyordu. Bu defterlerin birer örneği de (Umum Hamidiye Askerleri Komutanlığı) ile merkez ordusunda bulunmaktaydı. Dört Alay bir Tugay olarak kabul edilmiş ve bütün Hamidiye Alaylarının komutanı olarak da bir Tümgeneral (Ferik) görevlendirilmişti. Ayrıca, Alayların subay kadrosunu oluşturmak için İstanbul'daki Süvari Mektebine aşiret çocuklarının alınarak yetiştirilmesi planlanmıştı. Ancak bu zamana kadar doğacak subay ihtiyacını karşılamak için de mevcut aşiret reislerinden yararlanılmış ve kendilerine rütbe ve nişan verilerek komutan olarak tayin edilmişlerdi. Fakat bu sistemin zararlı olduğu ortaya çıkınca bölük ve alay komutanlarının nizamiye

birliklerinden, kaymakam, binbaşı, kolağası ve mülazım rütbelerindeki görevlilerin ise aşiretlerin ileri gelenlerinden atanması uygun görülmüştü (TSK Tarihi 3/5, 1978:224).

Alay Nizamnamesinde Hamidiye askerlerinin sorumlulukları şöyle tayin edilmişti: Alay mensuplarından herhangi biri başka bir şehre gideceği zaman kendi zabıtından izin almak zorundaydı. Her asker, mensubu bulunduğu aşiretin geleneklerine uygun, fakat tek tip elbise giyecek, üzerinde ise bağlı bulunduğu alayın işaret ve numarasını bulunduracaktı. Her alay mensubu, bineceği atını ve takımlarını kendisi temin etmekle yükümlüydü ve atlarda mutlaka alayın damgası bulunacaktı. Alayların her birine, bir tarafında Kuran-ı Kerim'den bir ayet, diğer tarafında ise padişah armasıyla işlenmiş kırmızı atlastan sancaklarla, beyaz ipek kumaşa yaldızla yazılmış fermanlar verilmişti.

Başlangıçtaki planlamaya göre Hamidiye Alaylarının kuruluşu iki bölgede gerçekleştirilecekti. Birinci bölge, Rusya ile sınır olan Erzurum-Van arası, ikinci bölge ise Mardin-Urfa hattının kuzey kısmında olacaktı. Ekim 1896'ya gelindiğinde ise kurulmuş bulunan süvari alayları ve livaları (Tuğları) şöyleydi:

Livalar	Alaylar	Bulunduğu Yerler
1	1,2,3	Alho, Casumo, Cibalvardi
2	4,5,6,7,8	Hınıs, Karakilise, Gölehor, Toprak, Tutak
3	9,10,11,12	Kızıldize, Diyadin, İhtiyar, Akdedei, Ulya
4	13,14,15,16	Salhane, Nazarabat, Tirkisin, Haydarbey
5	17,18,19,20	Toruzak, Setmans, Karahisar, Karaciyen
6	21,22,23,24,25	Erkiş, Köseler, Develi, Karahasan, Erciş
7	26,27,28,29,30	Doşitayan, Malazgirt, Dinkök, Moryat, Tırtop
8	31,32,33	Yağlısa, Şiran, Güngüm
9	34,35	Madrak, Söylemezi Süfla

Yukarıdaki dokuz tugaydan başka, Tonıraş'ta 36., Bayezit'te 37-38., Ahırbefi süfla'da 39., Sivas'ta 40., Yenişehir'de 41,42. ve 43., Siverek'te 44., Gazellik'te 45., Mardin'de 46, Nusaybin de 47, Safan'da 48 ve 49, Zemar Çiftliğinde 50, Harran'da 51.,52., Suruç'ta 53.,54.,55., Hernişi Süfla'da 56 ve 57 nci alaylar teşkil edilmiş bulunuyordu (TSK Tarihi 3/5, 1978:225).

13 Mayıs 1896'da çıkarılan bir kanunla, Hamidiye hafif süvari alayı adı Hafif Süvari alayları olarak kısaltılmıştı. Aşiret çocuklarından Harp Okulunu bitirenler ile üç yıllık süvari okulunu tamamlayanlar teğmen oluyorlardı. 1908 yılında mevcut Hamidiye Süvari Alayları, iki alay Edirne'de, 10 alay kadar Karakilise'de, dokuz alay Malazgirt'te, dokuz alay Hıms'ta, dokuz alay Erciş'te, dokuz alay Van'da, 10 alay Mardin'de, altı alay Urfa'da olmak üzere 64 adetten oluşmaktaydı (TSK Tarihi 3/5, 1978:225).

Ancak dönemin şartları altında, hem Rus tehlikesi ve Ermeni meselesi düşünülerek, hem de bölgenin sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümü amacıyla oluşturulan Hamidiye Alayları, Sultan II. Abdülhamit'in istediği seviyeye ulaşamamıştı. Her ne kadar, bazı mahalli başarılar kazanılmış olsa da, bir türlü askeri disiplin sağlanamamıştı. Reisleri, ağaları ve erleri gerçek bir askeri eğitim görmedikleri için başıbozukluk yapıyorlar, ayrıca eğitim yapmaya da yanaşmıyorlardı. Eskiden eşkiyalık yapan bazı gruplar da, Hamidiye Alaylarının içine girmiş bulunuyordu. Bunlar, ellerine geçirdikleri yetkilerle, daha önce teşkilatsız olarak yaptıkları gasp ve yağma işlerini bu defa, padişaha dayalı bir teşkilat halinde yapmaya başlamışlardı. Ağalarının emir komutası altında zorbalıklar yapan Hamidiye Alayları, devletin birlikleri olduğu için herhangi bir soruşturmaya da uğramıyorlar, böylece cüretleri daha da artıyordu. Bölge halkından padişah II. Abdülhamit'e sürekli şikâyetler gelmesine rağmen, bu konuda gerekli önlemler alınmıyordu. Bu durum, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine kadar sürdü. İttihat ve Terakkinin iktidara gelmesiyle birlikte Hamidiye Alaylarının sayısı 24'e indirilerek Hafif Süvari Alayları adıyla Dokuzuncu Kolorduya bağlandılar. Düzenli orduya bağlanmayı kabul etmeyen bazı aşiretler ile iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında gerilen ipler, sonunda kopmasına gelmişti. Ülkenin tamamında kesin bir otorite temin etmek isteyen hükümet, aşiretlerin önde gelenlerinden Haydaranlı aşireti reisi Kır Hüseyin Paşa'yı tutuklayarak cezaevine koydu. Düzenli orduya

katılmayı kabul etmeyen aşiretlerin bir kısmı bölgede kalırken, hapisten çıkan Kör Hüseyin Paşa liderliğindeki bir kısmı da İran ve Irak bölgelerine göç etmişti. 1913 yılında Musul bölgesinde çıkan Kürt isyanında öncülük yapan bu aşiretlerin, devlete büyük zararları dokundu. Cumhuriyetin kurulmasından sonra çıkan Şeyh Said isyanında da en çok alayı bulunan aşiretlerden Hasenan ve Zirkan aşiretlerinin katılımları olmuştu. Bütün bunlara rağmen hiçbir isyana katılmamış, Rusya ve Ermeni çetelerine karşı kahramanca savaşmış aşiretler de vardı. Türkiye Cumhuriyeti devleti de isyana katılmayan aşiretlerin subay ve paşalarının kendilerine ve eşlerine emekli maaşı bağlamış ve 1950'li yıllara kadar bu maaşları ödemiştir. Eşlerin ölümüyle birlikte de Hamidiye Alayları devrine ait bütün izler silinmiştir (Aydın, 2001; TSK Tarihi 3/5 1978:223).

4.8. 19. Yüzyıl Yenilik Hareketlerinin Tahlili:

18. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ilk batılılaşma fikirleri, aradan geçen yüz yıl içerisinde olgunlaşmıştı. Zaman zaman kesintiye uğrayan yenileşme hareketleri, tutucu ve gerici çevrelerin engellemelerine rağmen ağır aksak devam etmişti. Yenileşme karşıtlığının, Osmanlı geleneksel yapısı içerisinde kolaylıkla taraftar buluyor olması nedeniyle, girişilen reformların aleyhinde Yeniçerilerden ulemaya, devlet adamlarından halk kitlelerine kadar geniş bir kesim bulunuyordu. Ancak sürekli gelişen batı orduları karşısında ardarda alınan yenilgiler, öncelikle askeri bir yenileşmeyi gerekli kılıyordu. Bu nedenle girişilen yenilik teşebbüslerinin merkezinde askeri kurumlar ve silah teknolojisi yer almaktaydı. Fakat 19. yüzyıla gelindiğinde, artık sadece askeri alanda yapılacak yeniliklerin yeterli olamayacağı ve devletin bütün alanlarında yenileşme ihtiyacının bulunduğu anlaşılmıştı.

II. Mahmut devrinde Avrupa'nın genel siyasi ve diplomatik çevrelerinde Osmanlı Devleti aleyhine şiddetli bir tepki ve düşmanlık ortamı oluşmuştu. Avrupalılar, Osmanlı hükümetini Avrupa medeniyetini kabul etmemek ve Avrupa hukuku dışında kalmakla itham ediyorlardı. Bunun yanı sıra Osmanlı Devletine karşı muhtelif eyaletlerde çıkan isyanları da destekliyorlardı. Mevcut Osmanlı ordusu, isyanlarda başarısız olmuş fakat Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa usulüne göre teşkil ettiği eğitimli ordusu Yunan isyanını bastırmayı başarmıştı. Dönemin yenilikçi Sadrazamı Alemdar Mustafa

Paşa tarafından kurulan Sekban-ı Cedit Ocağı, kapatılan Nizam-ı Cedit ocağının hemen hemen aynısıydı. Fakat bu ocağın ömrü de pek uzun olmamıştı. İsyân çıkaran yeniçeriler hem sadrazamı öldürmüşler, hem de Sekban-ı Cedit ocağını dağıttırılmışlardı. Böylece dönemin ilk yenilik teşebbüsü yine aynı çevrelerin tepkileri sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Ancak Sultan II. Mahmut, devletin ihtiyacı olan yenilikleri yapmak için yeterli bilgi ve iradeye sahip bir hükümdardı. Üstelik bu sefer yenilik teşebbüslerinde çok daha ihtiyatlı hareket ediliyordu. Avrupa usulüne göre teşkil edilen Eşkinci Ocağının kurulmasından önce, Padişah II. Mahmut Şeyhülislamın evinde ileri gelen devlet adamlarının ve yeniçeri ağası ile ocağın önde gelenlerinin katıldığı bir toplantı yaparak onların onaylarını aldı. Toplantıda alınan kararları katılımcılara imzalattıktan sonra Ulemanın da fetvasını alarak toplantı kararlarını halka açıkladı. Üstelik bunu açıklarken İstanbul halkının desteğini almak için, yeni ocağın Kanuni Sultan Süleyman'ın askeri düzenine dönüş amacıyla kurulduğunu ilan etti. Hatta yeni kurulan ocağın Hristiyanlar veya yabancılar tarafından değil, sadece modern askeri yöntemleri bilen müslüman subaylar tarafından eğitileceğini duyurdu. Böylece ortaya çıkabilecek bir yeniçeri ayaklanmasının Şeyhülislam ve ulema tarafında desteklenmesini engellemiş, ayrıca halkın da bu isyana destek vermesinin önüne geçmişti.

Nitekim bir süre sonra patlak veren yeniçeri ayaklanması hiçbir kesim tarafından desteklenmediği gibi, zaten yeniçerilerden bıkmış olan İstanbul halkının da tepkisini çekmiştir. Bu suretle Sultan II. Mahmut, yaklaşık yüz yıldır devletin başına musallat olan bu belalı ocağı ortadan kaldırmış ve yeniliklere giden yolun da önünü açmıştır. Tarihe “Vak'ai Hayriye” adıyla geçen Yeniçeri Ocağının kaldırılması, yalnızca askeri alanda yapılan bir yenilik değil, toplumsal hayatın bütün alanlarında yapılacak yeniliklerin önündeki en önemli engeli kaldıran bir reform niteliğindedir.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Asakiri Mansure-i Muhammediye Ordusu, Hassa birliklerinin teşkil edilmesi ve Askeri meclisin kurulması II. Mahmut döneminin diğer önemli askeri yenilikleridir. Ancak dönemin en önemli yeniliklerinin başında Harp Okulu ve Tıbbiyenin açılmış olması gelmektedir. Hatta Harp Okulunun kuruluşu, sadece dönemin değil Osmanlı modernleşme tarihinin en önemli olayı olarak görülmektedir.

Berkes, “Harbiye’nin kuruluşu, çağdaşlaşma tarihinin belki en önemli olayı oldu diyebiliriz. Bundan sonraki dönemin belli başlı olayları, bu kurumun eğitiminin sağladığı askeri ve düşünsel etkileri; bu müessesenin siyasal gücü elinde tutanlara karşı tutumu; mezunlarının askeri, siyasal kültürel hayatta aldıkları yerler göz önünde tutulmadan anlaşılabilir” demektedir (Berkes, 2004; 174).

Yeni kurulan orduda ocak sistemi kaldırılmış, yükümlülük yöntemine göre halktan derlenen erlerden oluşan birlikler kurulmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla kulluk anlayışı ortadan kalkmış, bu anlayışın yerine Osmanlı Devletinin toplumla devlet arasındaki bağını kuran, halkın çocuklarından oluşturulan Harp Okulu kurulmuştur. Eski Mühendishane genişletilerek, Bahriye Mühendishanesi ayrılmıştır. 1827 yılında ordunun sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için ilk tıp okulu olan “Tıphane-i amire” hemen arkasından da “Cerrahhane” adı altında ikinci bir okul açılmıştır. 1831 yılında Avrupalı Profesör Sade de Galiere tarafından ıslah edilen iki okul, 1838 yılında birleştirilerek asıl Tıbbiye kurulmuştur. (Berkes, 2004) Sultan II. Mahmut 1338 yılında Tıbbiye’nin açılışına katılmış ve burada bir konuşma yapmıştır. Yaptığı konuşmasında reformların uygulanmasında önüne çıkan dil engeline değinen II. Mahmut, bunu ilk defa dile getiren Osmanlı padişahı olmuştur. Padişahın reformlara bakış açısını görme fırsatını bulduğumuz bu konuşma, günümüz Türkçesiyle şöyledir: “Bu okula, insan sağlığının korunması gibi kutsal bir ödeve kendini verecek bir okul olacağı için öncelik verdim. Tıp öğretimi Fransızca olarak yapılacaktır. Bunun neden yabancı dille yapılacağını soracaksınız. Bunu zorunlu kılan güçlükleri bildireyim... Geçmişte bizde de tıp bilimleri üzerine birçok kitap yazılmıştır. Hatta Avrupalılar bu kitapları kendi dillerine çevirerek onlardan çok şey öğrenmişlerdi. Fakat bu kitaplar Arapça yazılmıştır. Birçok yıldan beri İslam okullarında bu kitaplar ilgi konusu olmaktan çıktıkları, bunları bilenlerin sayısı azaldığı için artık kullanılmaz olmuşlardır. Şimdi, tıbbı kendi dilimize çevirmek için yeniden bu kitaplara dönmek, yıllar alacak uzun bir iştir. Bu kitapları kendi dillerine çevirmekle Avrupalılar yüz yıldan fazla bir süreden beri bunlara birçok yeni katkılarda bulunmuşlardır. Bu yüzden tıp üzerine yazılmış Avrupa eserlerine kıyasla bu Arapça eserler artık yetersizdir. Bu eksikliklerin yeni eserlerden alınacak bilgilerle kaldırılabilmesi iddia edilse bile, bunlar çabucak Türkçe’ye çevrilemezler. Çünkü tıp öğrenimi için gerekli olan beş altı yıldan başka Arapça’yı iyice öğrenmek en aşağı on yıl ister. Hâlbuki bir yandan ordumuz ve halkımız

için iyi yetişmiş doktorlara, öte yandan tıp bilimlerinin kendi dilimize kazandırılmasına acele ihtiyacımız vardır. Bu yüzden Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım. Onu sırf bu dilin hatırı için öğrenmeniz değil, tıbbi öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmaktır... Ancak bu yapıldığı zaman kendi ülkemizde tıp, kendi dilimizde okutulur hale gelecektir (Berkes, 2004:186).

Bundan yaklaşık otuz-kırk yıl kadar önce III. Selim döneminde öğrencilere Fransızca öğretilmesine geniş bir kesim tarafından tepki gösterildiği hatırlandığında II. Mahmut'un bu konuşmasının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Üstelik Sultan Mahmut bunu, bilimi daha iyi öğrenmek için zorunluluk olarak görüyor, "Bir gün gelecek şimdi bir Avrupa dilinde ve yabancılardan öğrendiğimiz tıbbı, kendi dilimizde okutacağız ve böyle okutan hocalarımız yetişecektir." diyerek hedefini belirliyordu. Gerçekten de II. Mahmut'un bu öngörüsü çok geçmeden gerçeğe dönüşmüştü. 1866 yılından itibaren tıp okulunun öğretim dili olarak Türkçe, Fransızca'nın yerini almıştır (Berkes, 2004).

Sultan II. Mahmut dönemi, Osmanlı modernleşme tarihinde çok önemli bir dönemi oluşturmaktadır. Zira bu devir, reformların karakteri anlamında kendisinden önceki yenileşme çalışmalarından ayrılmakta ve batılılaşma çabalarında yeni bir çığırın başlangıcını teşkil etmektedir. Turhan'a göre bu dönem "Mecburi veya Güdümlü kültür değişimleri dönemi" olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı devlet adamları artık Garp Medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmiş ve ona teslim olmuştur. İlk defa olarak bu devirde, Avrupa'nın yaşam tarzından, kılık kıyafetine, devlet kurumlarından, protokol kurallarına kadar her şeyi taklit edilerek yenilikler yapılmıştır. Dönemin devlet adamı Halil Paşa "Devleti Aliyyenin yaşaması için Garbı taklitten başka çaresi olmadığını" açıkça söylemiştir (Turhan, 1988:164).

Öncelikle devlet teşkilatını değiştiren II. Mahmut Divan'ı kaldırmış, Avrupa'da ki Bakanlar Kurulu benzeri bir kabine oluşturmuştur. Sadrazam'ı başvekil olarak görevlendiren Sultan Mahmut, Şeyhülislamı da hükümet yönetimi ve planlama kurullarının dışında bırakmıştır. Ayrıca idare, eğitim ve ordu alanlarında yapılacak faaliyetleri yürütmek için sürekli devlet organı olarak çalışacak üç adet meclis kurmuştur. Bunlar; Hükümet Şurası (Dar-ı Şura'yı Bab-ı Ali), Adliye İşleri Yüksek Kurulu (Meclis-i Ahkâm-ı Adliye) ve Askeri Şura Dairesi (Dar-ı Şura-yı Askeri) 'dir. Ayrıca bir tercüme bürosu kurarak bu konuyu gayrimüslimlerin tekelinden kurtarmıştır.

Böylece Berkes tarafından “Mutlakiyetçi aydın monarşi” olarak nitelendirilen, hükümdarın mutlak egemenliği altında merkezi bir bürokrasi monarşisi kurulmuştur (Berkes, 2004:171).

İlköğretimin zorunlu hale getirildiği II. Mahmut döneminde çok sayıda Rüştüye (İlkokul) ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye gibi orta dereceli okullar açılmıştır. Yine ilk kez posta ve karantina servisleri kurulmuş ve nüfus sayımı yapılmıştır. Kılık kıyafet alanında değişiklikler yapılmış ve memurların fes giymeleri zorunlu hale getirilmiştir. Padişah II. Mahmut, Topkapı Sarayını ve haremını bırakarak kendi özel yaşamında da geleneksellikten uzaklaşmıştır. Uzun sakallarını kesen padişahın resimleri devlet dairelerine asılarak, bundan sonrası için yeni bir gelenek başlatılmıştır. İlk kez yurt gezisine çıkan padişah, Rumeli’de Tekirdağ ve bazı illeri teftiş etmiştir. Yine bu dönemde 1831 yılında Takvim-i Vekayi’nin yanı sıra Fransızca olarak Le Moniteur Ottoman adlı bir gazete çıkmaya başlamıştır. Avrupaya eğitim maksadı ile gönderilen 150 kadar öğrenci sadece dönemin değil sonraki devirlerdeki yenilik hareketlerinin de itici gücünü oluşturmuştur (Haksun, 2004:216 ; Yıldız ,1999:15).

Bu dönemde, askeri alanda Asakir-i Mansure ordusunun kurulması, Hassa birliklerinin teşkil edilmesi ve Harp okulunun kurulmasının yanında donanmaya da büyük önem verildiği görülmektedir. Sultan II. Mahmut, bu dönemde Amerika ve Avrupa’da üreilmeye başlanan buharlı gemilerle yakından ilgilenmiş ve İngiltere’ye bir adet buharlı gemi siparişi vermiştir. Mürettebatı ile birlikte İngiltere’den getirilen gemi ile Marmara denizinde bir geziye çıkan II. Mahmut, gemiyi çok beğenmiş ve Osmanlı donanmasına buharlı gemiler temin etmek için arayışa girmiştir. ABD ile bir anlaşma imzalayan II. Mahmut iki buharlı gemi ile birlikte gemi mühendisleri ve ustaları da getirtmiştir. Bu sayede 1835’te Nusretiye Kalyonu, 1837’de “Eser-i Hayır” adı verilen ilk yerli yapım buharlı gemi inşa edilerek denize indirilmiştir. Arkasından 1839 yılında inşa edilen ikinci buharlı gemi “Mesir-i Bahri” denize indirilmiş, böylece Türkiye’ye getirilen Amerikalı uzmanlardan büyük fayda sağlanmıştır (Gülen, 2001:65).

Sultan II. Mahmut kara ordusunda yapmayı düşündüğü reformlar için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan Müslüman uzmanlar istemiş, ancak bu talebi kabul edilmeyerek çeşitli bahanelerle geri çevrilmişti. Bunun üzerine, yabancı uzmanlar getirtmeye karar veren II. Mahmut, Yunan isyanındaki tutumları nedeniyle Fransa ve İngiltere’den

yardım istemek yerine daha iyi ilişkiler içinde bulunduğu Prusya'ya müracaat etmiştir. Bu dönemle birlikte başlayan Osmanlı-Alman yakınlaşması Türk ordusunda görev yapan Alman subayları sayesinde artarak devam etmiş ve 1 nci Dünya Savaşı ile son bulmuştur. II. Mahmut döneminde Osmanlı hizmetine giren Yüzbaşı Moltke ve arkadaşlarının çalışmalarıyla Redif teşkilatı kurulmuştur. Prusya'daki Landor teşkilatı örnek alınarak kurulan bu teşkilat, büyük bir halk kitlesini uzun süre silâh altında tutmadan, askerlik çağında bulunanlardan, mümkün olduğu kadar fazla miktarda eğitim görmüş bir kuvvete sahip olmak amacıyla kurulmuştur. II. Mahmut'un ölümü sonrası ülkelerine dönen Moltke ve arkadaşları yaklaşık dört yıl kaldıkları Osmanlı Devletinden ayrılırken Yzb. Mölbach isimli Alman subayı daha sonra paşalığa yükseltilmek üzere şimdilik İstihkâm Albaylığına yükseltilmiştir. Bu durum müslüman olmayan birisi için Türk ordusunda ilk kez görülen bir uygulamadır (Wallach, 1985:19).

Öte yandan, 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca, Osmanlı'nın toplumsal ve kurumsal yapısındaki yenilenme süreci devam etmektedir. Pek çok yeniliğin birbirini izlediği bu dönemde ayrıca 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ilan edilmiştir. Avrupa devletlerinin baskılarının oldukça arttığı bir dönemde, eski Londra ve Paris elçisi Mustafa Reşit Paşa tarafından açıklanan Gülhane Hatt-ı Hümayun'u yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tanzimat dönemi olarak adlandırılan bu döneme ismini veren Gülhane Hatt-ı Hümayun'u (Tanzimat Fermanı) Topkapı Sarayının Gülhane bahçesinde, padişah ve yabancı devlet adamlarının katıldığı bir törenle 9 Kasım 1839 tarihinde ilan edilmiştir. Gerek ilan ediliş şekli, gerekse içerdiği hükümler itibariyle bir hattı hümayundan çok daha fazla şey ifade eden Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinin iç hukukunun batılı devletlerin etkisiyle yeniden düzenlenmesi girişimidir. Padişah Abdülmecit ve devlet adamlarının Tanzimat Fermanının ilkelerine bağlı kalacağına dair ant içmeleri, fermanın ne kadar önemsendiğinin bir başka göstergesidir. İçerik olarak Fransız Devrimin ortaya koyduğu insan hakları ilkeleri ile büyük oranda benzerlik taşıyan Tanzimat Fermanı, kanunların uygulanmasında gayrimüslimlerle müslümanların eşit tutulacağını beyan etmiştir. Ayrıca Avrupa ülkelerindeki anayasa hükümlerine benzeyen; insanların yasalar karşısında eşit tutulacağı, herkesin can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanacağı, her kişinin mal edinme hakkı bulunduğu ve gücüne göre vergi alınacağı, yasa gereği olmadıkça kimsenin

cezaya çarptırılmayacağı gibi hükümler içermesi nedeniyle Avrupa tarzı bir hukuk reformuna benzemektedir.

Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı kültür hayatında büyük değişiklikler görülmeye başlamıştır. Edebiyat, düşünce ve yazışmada örnek alınan Arap ve Fars dünyası bırakılarak düşünce açısından batıya genel bir yöneliş yaşanmıştır. Çok sayıda çeviri yapılmış, gazete çıkarılmış ve tiyatro eserlerinin ilk örnekleri görülmeye başlanmıştır. Tanzimat öncesi batılılaşma hareketlerinde Avrupalı uzmanlardan yararlanılırken, Tanzimat'ta batıda bulunmuş olan veya batıyı bildiği yabancı dil aracılığı ile tanımayı başarmış olan Türklerden yararlanılmıştır. Ancak Tanzimat öncesi batılılaşma hareketleri Avrupa devletlerinin doğrudan etkisi dışında gelişmişken, Tanzimatla birlikte yabancı devletlerin de yeniliklerle ilgili düşüncelerini içeren nota, program ve planlar vererek batılılaşma hareketlerine müdahale ettiği görülmektedir.

Aslında Tanzimatla başlayan yenilik hareketlerinin en büyük özelliği Avrupa devletleri tarafından yönlendirilmiş olmasıdır. Batılı devletler gözlerini diktiği Osmanlı topraklarına sahip olabilmek için bir yandan onun kendi uygarlığının nimetlerine yönelmesini desteklemiş, diğer taraftan da onu bir kimlik kargaşasına sürükleyecek kültürel ve siyasi propagandayı yürütmüş ve ekonomik olarak kendisine bağlı kılmıştır. Avrupa devletleri tarafından kapitalist dünya sisteminin bir parçası haline gelmesi için yönlendirilen Osmanlı Devleti de, 19.yüzyıl boyunca bir yarı sömürge konumuna gelmiştir. İthal edilen tüketim mallarına yönelik harcama artışları da Osmanlı bürokrasisinin üst kademeleri tarafından körüklenmiş ve devlet maliyesi iyice bozulmuştur. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti, 1855 yılında imzaladığı bir antlaşma ile ilk kez dış borç almış ve bu süreç 1881'de Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasına kadar devam etmiştir.

Tanzimat Fermanının Osmanlı askerlik düzenine de önemli yenilikler getirdiğini görmekteyiz. Bu fermanla askerlik hizmeti, gayri müslümlerde dâhil bütün Osmanlı tebaasını kapsayacak şekilde bir vatandaşlık ödevi haline getirilmiştir. Ayrıca sınırsız olan askerlik süresi bir esasa bağlanarak yeniden düzenlenmiştir. Tanzimat Fermanına dayanarak 1843'te çıkarılan başka bir yasa ile de orduda köklü değişiklikler yapılmıştır: Ocak usulündeki zorunlu askerlik kaldırılarak yerine kura sistemi getirilmiştir. Piyade, Süvari ve İstihkâm birlikleri Fransız talimnamelerine göre düzenlenirken, Topçu

birlikleri ise Prusya sistemine göre yetiştirilmeye başlanmıştır. 1844 yılından itibaren her bölgeden genişliğine ve nüfusuna göre orantılı bir sayıda asker alınmış, her aileden bir kişinin askere alınması kural olarak kabul edilmiştir. Ancak eşitlik ilkesi sadece kâğıt üzerinde kalmış ve gayri müslimler askerliğe alınamamıştır.

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devletinin iç ve dış siyasetinde Avrupa devletlerinin etkisinin arttığı görülmektedir. Hatta batılı devletler Osmanlı bürokrasisindeki atamalarda bile belirleyici rol oynamaya başlamıştır. Kendilerine bağlı kişileri diledikleri gibi üst dereceli görevlere getirirken, menfaatlerine engel olan bir yöneticiyi derhal görevden alabilir hale gelmişlerdi. Zaten fermanla birlikte getirilen yenilikler Anadolu'daki Türk halkına hiçbir kazanç getirmemiş, sadece gayri müslim tebaanın bir takım olanaklar kazanmasını sağlamıştır. Bu devirden itibaren gayri müslimlerin ekonomik güçlerinde olağanüstü artışlar yaşanmış ve buna paralel olarak devlet içindeki siyasi güçleri de büyük oranda artmıştır.

1854 yılında İngiltere ve Fransa ile birlikte Rusya'ya karşı Kırım savaşı'na giren Osmanlı Devleti savaştan galip olarak çıkmasına rağmen hiçbir şey elde edememiştir. Savaştan sonra imzalanan Paris Antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti Avrupa Konseyine katılıyor ve toprakları Avrupa devletlerinin güvencesi altına alınıyordu. Ancak bunun karşılığı olarak Osmanlı Devleti içerisindeki gayrimüslimlerin konumunun, daha da iyileştirilmesi için Islahat Fermanı ilan ediliyordu. Böylece, Paris antlaşmasında ki sözde vaatler karşılığı, Osmanlı Devletinin iç siyasetindeki bütün inisiyatif Avrupa devletlerine bırakılmış oluyordu.

19.yüzyılda ortaya çıkan askeri yenilik hareketlerinin en önemli özelliği, Lale Devrinden beri referans ülke olarak alınan Fransa'nın yerine Almanya'nın geçmiş olmasıdır. Fransa'nın Mısır'a saldırmasıyla başlayan Osmanlı-Fransız ilişkilerindeki bozulma, Fransa'nın Yunan isyanını fiili olarak desteklemesiyle kopma noktasına gelmiştir. Bu nedenle Sultan II. Mahmut, yapacağı askeri yenilikleri uygulamak için Fransa'ya değil Almanya'ya müracaat etmiştir. 1835-1838 yılları arasında Osmanlı hizmetinde görev yapan Moltke ve arkadaşlarından oluşan askeri heyet Almanya'dan gönderilen ilk resmi heyet olma özelliğini taşımaktadır. Genellikle danışman olarak görev yapan bu subayların, Redif teşkilatının geliştirilmesine ve yeni askeri teşkilat yapılanmalarına önemli katkıları olmuştur. Moltke ve arkadaşlarının 1838 yılında

Almanya'ya dönüşünden Kaehler nezaretindeki askeri heyetin gelişi (1882) ve Colmar von der Goltz'un bu heyete katılışına kadar geçen (1883) uzun zaman içinde, etkin ve düzenli bir Alman askeri yardımı söz konusu değildir. Bu süre içinde resmi bir heyet gelmemekle beraber, çok sayıda Alman subayının gayri resmi olarak Osmanlı hizmetinde çalıştıkları görülmektedir.

Bu dönemdeki dikkati çeken olaylardan birisi de Osmanlı Devletine sığınan Polonya'lı subayların çalışmalarıdır. 1838'de Osmanlı hizmetine giren Polonya'lı General Chrzanowski ile başlayan bu çalışmalar, 1849'da Macar ihtilali sonrası Osmanlı Devletine sığınan General Bem, Dembinsky, Wisocki ve Bulharin gibi isimlerle devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı hizmetine giren subayların bir bölümü müslümanlığı kabul etmiş ve Osmanlı ordusunda başkomutanlık, ordu komutanlığı gibi çok yüksek makamlara kadar yükselmiştir. Dinlerini değiştirmeyen çok sayıda subay ise kendi rütbelere karşılık gelen rütbelere alarak Osmanlı ordusunda hizmetlerine devam etmiştir. Diğer yabancı uzmanların aksine Osmanlı Devletini benimseyen Polonya'lı subaylar, Osmanlı ordusunun modernize edilmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Hatta bazıları Türk kültürünü iyice benimsemiş, Osmanlı Devleti uğruna canlarını feda etmekten çekinmemiştir.

1838–1882 yılları arasında münferit olarak Almanya'dan gelerek Osmanlı Devletinin hizmetine giren çok sayıda Alman Subayı bulunduğunu görüyoruz. Bu subayların bir kısmı Müslümanlığı seçerek Osmanlı tabiiyetine geçmiş, bir kısmı da dinlerini değiştirmeyerek bir süre hizmet ettikten sonra memleketlerine geri dönmüştür. Hiçbir resmi görevi olmadan çoğunlukla para kazanmak için gelen Alman subaylarının yanı sıra müslümanlığa geçenlerin bile kendi devletleriyle ilişkilerini kesmeyerek bütün faaliyetleri hakkında hükümetlerine bilgi verdikleri görülmektedir. Dönemi yakından inceleyen Wallach'a göre bu dönemde Osmanlı hizmetinde bulunan Alman subaylarının hiç olmazsa kendi vatanları için yaptıkları en büyük hizmet, Osmanlı ordusuna cephanesiyle birlikte 500 Krupp topu aldirmek olmuştur. (Wallach, 1985:22).

Sultan Abdülaziz döneminde Avrupa silah teknolojisinde yaşanan gelişmeler Osmanlı hizmetindeki Alman subayları sayesinde çok yakından takip edilmiştir. 1841 yılına kadar Osmanlı ve Avrupa ordularında kullanılan çakmaklı tüfeklerin yerini kapsüllü tüfekler almış, kısa bir süre sonra icat edilen milli ve yivli tüfekler sayesinde silahların

etkili menzilleri ise beş kat kadar artmıştı. Almanlar tarafından icat edilen iğneli tüfekler ise dakikada 15–20 kurşun atabiliyordu. Padişah Abdülaziz Osmanlı Ordusunu son sistem silahlarla donatmak için Almanya'ya sipariş vermiş, ayrıca Alman Krupp firmasından çeşitli çaplarda toplar alarak kritik bölgeleri bunlarla teçhiz ettirmişti.

Ayrıca ilk defa bu dönemde subaylara tabanca ve süvarilere de kısa filintalara benzeyen tüfekler verilmiştir. Askeri idadilere mecburi ders olarak Fransızca ve Jimnastik dersleri koyulmuştur. 1866 yılında Serasker Rüştü Paşa'nın girişimiyle bir komisyon kurulmuş ve Viyana Harp Okulu'nda eğitim gören Galip Paşa Harp Okuluna, Huber adındaki İngiliz subayı da Heybeliada'daki Deniz Okuluna müdür olarak atanmıştır. Ancak bu girişimden herhangi bir sonuç alınamamıştır. 1869 yılında Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerliğe getirilmesiyle yeni bir reform girişimi başlamıştır. Osmanlı Ordusu, Nizamiye, Redif ve Müstahfiz olmak üzere üç kısma ayrılmış, Prusya ordu teşkilatı esas alınarak yeni talim usülleri kabul edilmiştir. Yabancı uzmanlardan yararlanarak sık sık manevralar ve harp oyunları düzenlenmiş, İstanbul ve İzmit tersaneleri ıslah edilmiştir. Ayrıca gemilerin zırhla donatılabilmesi için İngiltere'den borç alınmıştır. Bütün bunların sonucunda Osmanlı Ordusu teşkilat ve malzeme yönünden daha kuvvetli bir hale gelmiş, ancak bilgili ve tecrübeli komutan eksikliği giderilememiştir (Karal, 1977:184-185; TSK Tarihi 3/5, 1978:206).

31 Aralık 1876 günü törenle tahta çıkan II. Abdülhamit'in 33 yıl süren saltanat dönemi, Osmanlı Devletinin geleneksel yapısının değişmesi açısından son derece önemli bir dönemdir. En önemli gelişmelerden birisi Sadrazam Mithat Paşa'nın başkanlığında, mülkiye memurları, ulema ve generallerden oluşan 28 kişilik bir kurul tarafından hazırlanan ilk Türk anayasası Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesidir. Böylece Osmanlı Devleti, sadece padişahın keyfine göre yönetilen bir devlet olmaktan çıkmış ve devlet yönetimine parlamento kavramı girmiştir. Kanuni Esasi'ye göre oluşturulan Ayan Meclisi'nin üyelerini Padişah seçerken, Mebusan Meclisi ise halk tarafından seçilen milletvekillerinden oluşturulmuştur. Bu şekilde başlayan I.Meşrutiyet dönemi 13 Şubat 1878'de padişah II. Abdülhamit'in Mebusan Meclisini kapatmasıyla sona ermiştir. Mithat Paşa'yı da sürgüne gönderen II. Abdülhamit, bundan sonra geçen dönem boyunca da kararları tek başına almış ve uygulamıştır.

Bütün saltanat süresi boyunca dış politikada denge siyaseti izleyen II. Abdülhamit'in iç politikadaki en büyük hedefi de ülkenin sınırlarını koruyarak ekonomik ve siyasi açıdan güçlenmesini sağlamaktı. Ancak II. Abdülhamit'e göre parlamenter bir sistemle devletin güçlü kalması olanaksızdı. Siyasi bir muhalefet devletin birliğini bozabilirdi. Bu nedenle kurduğu istihbarat örgütünün de yardımıyla devlet içerisinde kendi yönetimine tehdit oluşturabilecek siyasi ve askeri hareketlerin ortaya çıkmasını sürekli engellemeye çalıştı. Bu nedenle kimi tarihçiler tarafından II. Abdülhamit'in 33 yıllık saltanat dönemi "İstibdat Dönemi" olarak adlandırılmıştır.

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ordusunda yapılan yenilikler çoğunlukla Alman silah teknolojisinin alınması şeklinde cereyan etmiştir. Padişah II. Abdülhamit, ordunun güçlenmesi için yeni top, tüfek ve savaş gemileri alınması gerektiğine inanıyor, fakat subay yetiştirme meselesini pek önemsemiyordu. Hatta politik fikirleri olduğu gerekçesiyle Harp Okulundan mezun olan genç subayları terfi ettirmiyordu. Sürekli, ordunun kendisine karşı bir komplo düzenleyeceği endişesini taşıyan II. Abdülhamit, bu nedenle kendisine sadık olan Alaylı subayları yüksek makamlara getirmiştir. Bu terfiler ordudaki Harbiyeli subayları rahatsız etmiş ve padişaha karşı oluşan muhalefetin güçlenmesini sağlamıştır.

1880 yılında Padişah II. Abdülhamit'in orduyu güçlendirmek için Alman hükümetine müracaat etmesi, Osmanlı ordusu için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1882 yılında İstanbul'a gelen Kaehler başkanlığındaki Alman askeri heyeti, genellikle orduyu modernize etmek için danışmanlık görevlerinde çalışmıştır. Bir süre sonra Kaehler tarafından ayrıntılı bir ıslahat programı hazırlanarak padişaha sunulmuştur. Hazırlanan program teşkil edilen bir komisyon tarafından incelenmiş fakat uygulamaya geçilmemiştir. Aynı dönemde padişahın isteğiyle Almanya'ya eğitim görmek için subaylar gönderilmeye başlanmıştır. Ancak gönderilen subaylar, İstanbul'a döndükten sonra padişah tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Padişah II. Abdülhamit, Alman subaylarının yenilik tekliflerine de güvenmemesine rağmen, dış dünyaya karşı bir dostluk gösterisi yapmak için bu politikayı sürdürmeye devam etmiştir.

Osmanlı hizmetinde görevine devam eden heyetin başkanı Kaehler'in 1885'te ölmesi üzerine bu heyetin başkanlığına Von der Goltz getirilmiştir. Genelkurmay İkinci Başkanlığı görevini de yürüten Goltz, Osmanlı Devleti hizmetinde bulunduğu süre

boyunca Alman hükümetinin ve silah sanayisinin temsilcisi gibi çalışmıştır. Bu süreç içerisinde Osmanlı savunma sistemini Almanya'nın Balkan politikasına uygun bir şekilde teşkilatlandırmak için çaba sarfeden Goltz, dış siyasette denge politikası izleyen padişah II. Abdülhamit'i Almanya tarafına çekmek için büyük gayret göstermiştir. Oldukça zeki bir subay olan Goltz paşa, Osmanlı subayları üzerinde önemli bir Alman hayranlığı yaratmayı başarmıştır. Padişaha sunduğu her reform teklifi sonunda, Alman silah fabrikalarına yeni bir sipariş verilmesini sağlayan Goltz, şüphesiz Almanya için de büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Padişah II. Abdülhamit, bir taraftan Almanya'ya verilen silah siparişlerini onaylarken, diğer taraftan da Almanya olan siyasi münasebetleri geliştirmiştir. 1896 yılında imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması ve Alman imparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'a gelmesi üzerine Anadolu da yapılması planlanan demiryollarını inşa etme hakkı da Alman şirketlerine verilmiştir. Ancak Almanya tercihinin biraz da zorunluluktan ortaya çıktığını söylemeliyiz: Çünkü tam da bu sırada İngiltere Mısır'ı, Fransa'da Tunus'u işgal etmişti. Padişah II. Abdülhamit de siyasi bakımdan daha az tehlikeli gördüğü Almanya'ya yakınlaşarak, devletlerarasındaki emperyalist rekabeti kullanmayı, bu sayede Osmanlı coğrafyasının dağılmasını önlemeyi ummuştur. Zaten son dönemde Avrupa'da yapılan savaşların hepsini kazanan Alman ordusunun da askeri modernizasyon için en iyi tercih olduğu söylenebilir.

Ancak Padişah II. Abdülhamit'in Osmanlı ordusunda kendisine karşı bir komplo düzenleneceğine dair şüpheleri, askeri reformlar için verilen emek ve paraların boşa gitmesine yol açmıştır. Padişah içinde bulunduğu şüpheler nedeniyle, bir taraftan orduyu en modern harp silah ve malzemeleriyle donatmış, diğer taraftan ise atış eğitimi ve tatbikatlar yapılmasına izin vermemiş, donanmayı Haliç'e hapsettirmiş ve cephaneleri depolarda bekletmiştir. Goltz'un mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı ordusunda Almanya'dan para alan bazı subaylar bulunmaktadır. Ayrıca Harp Okulu mezunu subayların çoğunluğunun Alman hayranı olduğu ve hemen hepsinin Abdülhamit karşıtı olduğu da görülmektedir. Fakat ordu içerisindeki bu grup başından beri var mıydı, yoksa Abdülhamit'in politikaları sonucunda mı oluştu, orası pek belli değildir! Ancak, Padişah II. Abdülhamit'in bu konudaki en büyük yanılığının, polisiye tedbirlerle kendisine karşı oluşan muhalefeti engelleyebileceğini ve orduyu sadece

modern silahlar olarak güçlendireceğini düşünmesi olduğunu söyleyebiliriz. Mümtaz Turhan'da II.Abdülhamit'in yenilik hareketleri hakkındaki tutumunu şöyle açıklamaktadır:

“...hakikatte o, ne garplılaşmanın düşmanı, ne de onun taraftarıdır; bu hususta ne yapmış ise, kendisini mecbur hissettiği için yapmıştır. Binaeneleyh şahsına zarar gelmediğinden tahtında duracağından emin bulunabilseydi belki de en hararetli bir yenilik taraftarı olabilirdi” (Turhan, 1988: 181).

Osmanlı modernleşmesi açısından büyük değişimlerin yaşandığı 19.yüzyıl, aslında geleneksel Osmanlı Devlet yapısından modern devlet yapısına dönüşümün sancılarının yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Yapılan yeniliklerde Avrupa devletlerinin doğrudan etkileri bulunmaktadır. Yenileşme konusunda önceden sadece padişah ve bazı devlet adamlarından yenilik talepleri gelirken artık fikir adamlarından talepler gelmeye başlamıştır. Böylece yenilik fikirlerinin tabanı daha da genişlemiştir. Avrupa'ya eğitime gönderilen Harbiye ve Tıbbiyeli gençler modernleşmenin itici gücünü oluşturmuş, batılı müesselerin burada kurulmasına öncülük etmişlerdir. 18.Yüzyıldan itibaren başlamış olan Fransız dil ve kültürünün etkisi bu dönemde de devam etmiş olmakla birlikte özellikle devlet yönetimi ve orduda Alman nüfuzu büyük oranda artmıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüz toplumlarının devlet, siyaset ve yönetim anlayışlarının, sosyal yapılanmalarının geçmişin mirasından etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Bu anlamda toplumlar, önceki nesillerden miras olarak aldıkları kurumların, değerlerin ve davranış biçimlerinin izlerini de taşımaktadır. İşte bu nedenle Cumhuriyet sonrası Türk modernleşme hareketlerinin, Batı ülkelerinin tutumlarının ve ordunun siyasal konumunun anlamlandırılabilmesi için Osmanlı modernleşme hareketlerinde yabancı devletlerin ve ordunun rollerinin iyi bilinmesi gereklidir.

Geleneksel yapısını muhafaza ederek Avrupa'yı titreten Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca herhangi bir değişim ihtiyacı hissetmemiştir. Ancak 17. yüzyıldan itibaren savaş meydanlarında ardı ardına alınan yenilgiler sonucu Osmanlı Devleti de içinde bulunduğu durumu sorgulamaya başlamıştır. Militer bir yapıya sahip olan Osmanlı Devletinin yenilgilere çözüm arayışının verdiği ilk sonuç; sorunun Osmanlı'nın geleneksel yapısının bozulmaya başladığından kaynaklandığı olmuştur. Ancak Lale Devri ile birlikte batının üstünlüğü kabul edilmeye başlanmış ve Avrupa uygarlığından seçilmiş bazı unsurların taklidine ve benimsenmesine doğru ilk adımlar atılmıştır.

Aslında Batının askeri teknolojisinin üstünlüğü konusunda yöneticileri ilk uyaran kişi ulemadan Akhisarlı Hasan El-Kâfi'dir. 1596 Eğri seferinde düşmanın elindeki tüfekler nedeniyle ordunun bozguna uğradığına dikkat çeken Akhisarlı, devletin bu tüfeklerden edinmesini önermiştir. Osmanlı Devleti de sorunlarına çözüm arayışına öncelikle askeri alanda yenilikler yaparak başlamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti için ilk defa karşılaşılan bir olay değildir. Çünkü Osmanlılar, tarih boyunca Hıristiyanlar tarafından icat edilen top, havan ve daha birçok savaş aletini hemen alarak hiçbir tereddüt göstermeden batıya karşı kullanmıştır. Ancak Osmanlıların askeri yenilikler konusunda göstermiş oldukları bu esnekliği diğer yenilikler konusunda gösterdiğini söyleyemeyiz. Mesala matbaanın yaklaşık 250 yıl gecikerek kabul edilmesi bunun en somut örneğidir. Berkes'e göre bunun nedeni; yeniliklerin Osmanlı'nın geleneksel yapısını bozmasından duyulan endişenin getirdiği bir savunma ihtiyacıdır. Osmanlı rejiminin en önemli yanının dinsellikten çok geleneksellik olduğunu vurgulayan Berkes, "Din geleneğin en son sığındığı, en son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden

gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereğiymiş gibi bir nitelik kazanırlar.” demektedir (Berkes,2004: 20).

Lale Devri ‘nde batıya gönderilen elçiler aracılığıyla Avrupa uygarlığını tanımaya başlayan Osmanlı Devlet adamlarında oluşan batı hayranlığı, taklitçiliği doğurmuş ve bu dönemde Fransız mimarisi örnek alınarak saraylar yaptırılmıştır. Saray bahçelerinde, yazları lale eğlenceleri, kışları helva sohbetleri düzenleyen devlet adamları halkla yabancılaşmıştır. Diğer taraftan kahvenin serbest bırakılmasıyla İstanbul kahvehanelerinde de devlet meseleleri tartışılır olmuştur. Artık siyasal bir güç haline gelen yeniçeriler de kahvehanelerde halkla kaynaşarak Lale Devri’nin sonunu getiren ayaklanmanın alt yapısını oluşturmuştur. Sadrazamın kellesine, padişahın saltanatına mal olan ayaklanma sonunda isyancıların döneme ait sarayları, lale bahçelerini ve köşkleri yıkarken, dönemin önemli yeniliklerinden matbaaya, tulumbacılık örgütüne, kâğıt ve kumaş fabrikalarına dokunmaması halkın yeniliklere karşı tutumu açısından son derece önemlidir.

Tarihçi Cevdet Paşa, yıllar sonra yenileşme hareketlerinin başlangıç aşamasındaki yanlışlıkları şu şekilde açıklamıştır ;

“Yeni bir uygarlık yoluna gidilmek, fikirleri doğmuştu. Lakin yapının temeline bakılmayarak, tavanın süslenmesine özenildi. Avrupa’da başlayan fenlerin ve sanatların yayılmasına çalışmak gerekirken, uygarlık nehirlerinin getirdiği çerçöpe, israfa ve sefaletle aldanıldı. Halk yüksek tabakanın bu gidişinden nefret ederek her türlü yenilikten ürkmeye, yeni yöntemlerle yapılan her şeyi kötü görmeye başladı”(Berkes, 2004: 133).

Lale Devri’nden III. Selim dönemine kadar geçen süre içerisinde yenilik hareketlerinin görüldüğü yegâne saha askeri konular olmuştur. Yapılan yenilikler çoğunlukla tekniğe yöneliktir. Yani ordunun ocak sistemi korunarak sadece top, tüfek ve gemi gibi kullanılan araçlar modernleştirilmiştir. Rusya’da yapılan reformların da etkisiyle girişilen askeri ıslahatlarda yabancı uzmanlara da görevler verilmiş, ancak istenilen sonuca ulaşamamıştır. Fransız asıllı Humbaracı Ahmet Paşa, Hendesehane’nin açılması ve Humbaracı ocağının ıslahı başta olmak üzere bazı faydalı yenilikler yapmış, fakat daha çok Fransa lehine casusluk faaliyetlerinde bulunmuştur.

Osmanlı modernleşmesinin geleneksel yöntemlere dönmek ya da batıya yönelmek konusundaki tereddütleri 18. yüzyılın sonuna doğru kaybolmuş ve yenilik hareketlerinin merkezine Fransa koyulmuştur. Başlangıçta dolaylı yollardan ortaya çıkan Fransız etkisi, Humbaracı Ahmet Paşa ve Baron de Tott 'un Osmanlı hizmetinde bulunmasıyla dolaylı olmaktan çıkmış, III. Mustafa döneminde resmi bir hal almıştır. I. Abdülhamit döneminde sadrazam Halil Hamit Paşa tarafından getirtilen Fransız Subaylarıyla bu süreç devam etmiş, 1788 yılında Rusya ve Fransa'nın yakınlaşmasıyla kesintiye uğramış, III. Selim döneminde tekrar resmîyet kazanmıştır.

Sultan III. Selim yaptığı ıslahatlarda Fransa'yı referans olarak almış ve Fransa'dan askeri uzmanlar getirtmiştir. Hatta yeni kurulan Nizam-ı Cedit ocağının askerlerine bile Fransız askeri üniformalarına benzeyen üniformalar giydirilmiştir.

Ancak Fransa'nın amacının Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek olmadığı bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Önceleri Rus tehdidi ve Ortadoğu 'da ki İngiliz çıkarlarına karşı Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü savunurken, sonradan politika değiştirmiş ve Osmanlı Devletinin parçalanması için girişimlerde bulunmuştur. Fransa bir taraftan sözde Nizam-ı Cedit yenilikleri için Osmanlı Devletine yardım ederken, diğer taraftan Mısır'ı işgal etmeye kalkmıştır. Osmanlı hizmetine gönderdiği subaylar ve elçilerin hemen hepsi Türk düşmanıdır ve Fransa'nın çıkarları için çalışmıştır. Bu durum 18. yüzyıl yenilik girişimlerinin yüzeysel kalmasına, taraftar bulamamasına ve nihayet başarısız olmasına yol açan en önemli nedenlerden birisidir.

Bu nedenle, Sultan II. Mahmut döneminde girişilen askeri yenilik hareketlerinde yabancı uzman temin edebilmek için Fransa'ya değil, Almanya'ya müracaat edilmiştir. Bu dönemde yapılan yenilik hareketleri reformların karakteri anlamında kendisinden önceki yenileşme çalışmalarından ayrılmakta ve batılılaşma çabalarında yeni bir çığırın başlangıcını teşkil etmektedir. Mümtaz Turhan tarafından "Mecburi Kültür Değişmeleri Dönemi" olarak nitelendirilen bu dönemde, Osmanlı devlet adamları artık garp medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmiş ve ona teslim olmuştur. İlk defa olarak bu devirde, Avrupa'nın yaşam tarzından kılık kıyafetine, devlet kurumlarından protokol kurallarına kadar her şeyi taklit edilerek yenilikler yapılmıştır. Dönemin devlet adamlarından Halil Paşa "Devleti Aliyyenin yaşaması için Garbı taklitten başka çaresi olmadığını" açıkça söylemiştir (Turhan, 1988:164).

Bu dönemde, devletin diğer kurumları gibi bozularak zaman içinde devlet kulu olmaktan çıkıp siyasal bir güç haline gelen Yeniçeri Ocağının kaldırılması, sadece askeri bir yenilik değil, diğer yeniliklerin yapılmasının da zeminini hazırlayan köklü bir reform niteliğindedir. Ayrıca dönemin en önemli yeniliklerinden olan Harp Okulunun ve Tıbbiyenin kurulması da yalnızca dönemin değil bütün Osmanlı modernleşme tarihinin en önemli olayı olarak görülmektedir. Berkes Harp Okulunun kuruluşu için “bundan sonraki dönemin belli başlı olayları, bu kurumun eğitiminin askeri ve düşünsel etkileri; bu müessesenin siyasal gücü elinde tutanlara karşı tutumu; mezunlarının askeri, siyasal ve kültürel hayatta aldıkları yerler göz önünde tutulmadan anlaşılamaz” demektedir (Berkes,2004:194).

Gerçekten de 19. yüzyılda yapılan yeniliklerde Avrupa’ya eğitime gönderilen Harbiye ve Tıbbiyeli gençler modernleşmenin itici gücünü oluşturmuş ve batılı müesseselerin burada kurulmasına öncülük etmişlerdir.

Ancak gerek Mühendishanelerde, gerek Tıbbiye’de, gerekse Mekteb-i Harbiye’de yapılan bütün iyi niyetli çalışmalara rağmen istenilen seviyede bir eğitim elde edilemediğinden, devamlı ıslahat yapma yoluna gidildiği görülmektedir. Bu da yeni müesseselerin sağlam temeller üzerine kurulmadığını Avrupa ile aradaki farkı hızlı bir şekilde kapatma arzusu ile yanıp tutuşan Osmanlı yöneticilerinin alt yapısı bulunmamasına rağmen bu yola gittiğini göstermektedir. Ayrıca Osmanlı’nın Batı bilimine bakış açısının sadece askeri konularda değil, tıp, astronomi ve idare gibi konularda da aynı yaklaşımla aceleci ve ihtiyaçla sınırlı olduğunu söyleyebiliriz (İhsanoğlu,1996:244). Bu bağlamda

“Batı biliminin bir bütün olarak ele alınmaması ve araştırmaya dayalı bir bilim anlayışı ve zihniyetini oluşturma yönüne gidilmemesi gibi temel bir eksikliğin olmasından dolayı, bu teşebbüsler, Osmanlı’dan bir süre önce veya sonra Batı bilimini aktarmaya teşebbüs eden Rusya ve Japonya gibi bazı devletlerde ulaşılan başarılı noktaya gelememiştir” (İhsanoğlu,1996:248).

Aslında 19. yüzyıl yenilik hareketlerinin en önemli özelliği doğrudan Avrupa devletleri tarafından yönlendirilmiş olmasıdır. Tanzimat öncesi ortaya çıkan batılılaşma hareketleri Avrupa devletlerinin doğrudan etkisi dışında gelişmişken (Dolaylı etki söz konusudur.), Tanzimatla birlikte yabancı devletlerin yeniliklerle ilgili düşüncelerini

içeren nota, program ve planlar vererek batılılaşma hareketlerine müdahale ettiği görülmektedir. Batılı devletler gözlerini diktiği Osmanlı topraklarına sahip olabilmek için bir yandan onun kendi uygarlığının nimetlerine yönelmesini desteklemiş, diğer taraftan da onu bir kimlik kargaşasına sürükleyecek kültürel ve siyasi propagandayı yürüterek ekonomik olarak kendisine bağlı kılmıştır. Avrupa devletleri tarafından kapitalist dünya sisteminin bir parçası haline gelmesi için yönlendirilen Osmanlı Devleti de, 19. yüzyıl boyunca bir yarı sömürge konumuna gelmiştir. İthal edilen tüketim mallarına yönelik harcama artışları da Osmanlı bürokrasisinin üst kademeleri tarafından körüklenmiş ve devlet maliyesi iyice bozulmuştur. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti, 1855 yılında imzaladığı bir antlaşma ile ilk kez dış borç almış ve bu süreç 1881’de Dünyu Umumiye idaresinin kurulmasına kadar devam etmiştir.

Sultan II. Mahmut döneminde Moltke ve arkadaşlarının gelişiyle başlayan Alman Subaylarının çalışmaları, Osmanlı devletinin bir yarı sömürge devlet haline geliş sürecinin en önemli etkenlerinden biri olmuştur. Aslında Alman başbakanı Bismarck ve Von der Goltz’un Osmanlı Devletinin geleceği için kafalarında biçtikleri rol, başından beri bellidir. Buna göre Osmanlı Devleti için en hayırlısı, Afrika ‘da, Ortadoğu’da ve Balkanlar’da bulunan topraklardan çekilmesi olacaktır. Zaten Alman Subayları da Osmanlı hizmetinde buldukları süre boyunca Türk savunma sistemini Almanya’nın Balkan politikasına uygun bir şekilde oluşturmaya çalışmışlardır. Kaehler paşa’nın da dediği gibi; Aslında Alman Subayları için aşağılık insanlarla dolu bu ülkede bulunmalarının tek nedeni Almanya’nın yüksek çıkarlarıdır. Onlarda bu görevi büyük bir başarı ile yerine getirmiş, verdikleri yenilik teklifleriyle Osmanlı Devletini Alman silah sanayisinin en büyük müşterisi haline getirmişlerdir. Askeri alanda başlayan işbirliği Avrupa konjoktürünün de zorlamasıyla ekonomik ve siyasal işbirliğine dönüşmüştür. Yeraltı ve yerüstü kaynaklarını Almanya’ya teslim eden Osmanlı Devleti, bir süre sonra Alman hayranı devlet adamları tarafından yönetilerek I. Dünya savaşına girmiş ancak yok olmaktan kurtulamamıştır.

Sonuç olarak ışık tutmaya çalıştığımız askeri modernleşme serüveninden günümüz Türkiye’si için de bazı çıkarımlar yapmak mümkündür; Hangi dönemde olursa olsun bir askeri yardım, daima politik bir faaliyetin parçasıdır. Bununla beraber bir askeri yardımın destekleyen ve desteklenen ülkeler arasında objektif bir ilişkinin sonucu

ortaya çıktığını söylemek pek mümkün değildir. Destekleyen devlet askeri yardımla politik bir amaç güttüğünden, işin başından beri desteklenen devleti belli bir ölçüde bağımlı hale getirmek niyetindedir. Bunun da en iyi çözümü, askeri yardım yapan ülkenin silah sistemlerinden birinin söz konusu ülkeye sokulmasıdır. Böylece silahların bakım ve korunması, yedek parça ihtiyacı ve teknik eğitimi için yeni talepler gelecek ve yardım askeri sektörden başka sektörlere de sıçrayacaktır. Yeni ihtiyaçlar demek yeni teknisyenler veya yeni uzmanlar getirilmesi demektir. Yani askerlerin peşinden teknisyenler gelir ve onları er geç uzmanlar ve yöneticiler izler. Böylece yabancı askeri yardımın “kartopu süreci” tamamlanmış olur.

Bugün, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin geçmişin izlerini taşımadığını söylemek pek mümkün değildir. 18. yüzyılın başında yönünü batıya çeviren Türkiye'nin cumhuriyet sonrası yönü de batı olmuştur. Siyasal ve kültürel alanlarda yapılan inkılaplarda örnek olarak batı devletleri alınmış, eğitimden hukuka, yönetim biçiminden alfabeye, kıyafetlerden ekonomiye kadar bütün konularda çağın gereklerine göre düzenlemeler yapılmıştır. Bu yenilikler yapılırken hiçbir ülke model olarak alınmamış, yabancı bir heyet görevlendirilmemiştir. Medeniyet ve kültür ayrımı yapılarak devlet kurumları çağın gereklerine göre düzenlenmiş, ancak batı taklitçiliği şiddetle reddedilmiştir. Osmanlılık kavramının yerine Türk Milliyetçiliği koyularak bunun üstünlüğü vurgulanmıştır. Böylece batı karşısında oluşan hayranlık ve aşağılık duygularının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. İstiklal savaşından da başarıyla çıkmış olmanın etkisiyle bağımsız bir milli devlet politikası güdülmüş ve özellikle Avrupa'ya karşı mesafeli durulmuştur.

Bunun yanı sıra yakın Türkiye tarihimizde ve günümüzde 19. Yüzyılda Osmanlı-Batı ilişkilerine benzer gelişmeler olduğunu söylemek mümkündür. 1940 'lardan itibaren tıpkı tarihte olduğu gibi Rus tehdidi karşısında arayışa giren Türkiye, kendisine müttefik olarak Amerika Birleşik Devletlerini seçmiş ve NATO 'ya üye olmuştur. Ordusunu modernize etmek için Amerika Birleşik Devletlerinden silah satın alan Türkiye, bazen de hibe kabul etmiştir. Referans olarak aldığı Amerikan ordusunda kullanılan talimnameleri kullanmış, eğitim görmek üzere Amerika'ya personel göndermiştir. Müttefiki Amerika Birleşik Devletlerine topraklarını açarak üsler kurmasına izin veren Türkiye, dış politikasını da buna göre şekillendirmiştir. Hatta Türk Silahlı

Kuvvetlerinde kullanılan eğitim üniforması bile Amerika'dan alınmıştır. Yani askeri modernleşme açısından yakın zamana kadar izlenen politika, 18 ve 19. yüzyıllarda izlenen politikaya oldukça benzemektedir.

Bu süreç içerisinde değişen, sadece örnek ülkenin adı olmuş ve yabancı bir askeri yardımın doğası gereği birbirine paralel gelişmeler yaşanmıştır.

Ancak 1990'lardan itibaren bu yanıştan dönülerek askeri ihtiyaçların temininde yeni bir usûl izlenmeye başlamıştır. Buna göre, Türk Silahlı Kuvvetlerini dışa bağımlılıktan kurtarmak için savunma sanayisinde faaliyet gösteren şirketler desteklenerek, ordunun ihtiyaçlarına dönük üretim yapmaları konusunda teşvik edilmiştir. Bunun sonucunda Türk ordusu yavaş yavaş dışa bağımlılıktan kurtulmaya başlamış, dünya standartlarında top, havan, obüs, uçaksavar, tüfek, zırhlı araç, roket ve füze gibi harp araç gereçlerini yerli kaynaklardan karşılar hale gelmiştir. Ordu haberleşme sistemi Türk sanayi şirketleri tarafından üretilen cihazlarla millileştirilmiş ve çağın gereklerine uygun hale getirilmiştir. Amerikan askeri talimnameleri yerine milli talimnameler hazırlanmaya başlamış ve ülkemize özgü bir üniforma kabul edilmiştir. Yurt dışından temin edilmesi zorunlu olan silah sistemlerinde ise ilgili yabancı firmaya, teknoloji transferi ve ortak üretim şart koşularak geçmişteki yanıışlara düşülmemeye çalışılmaktadır. Zaten geçen süre içerisinde Türk Ordusu ile Modern Batı orduları arasındaki mesafe süratle kapatılmış hatta bir çok açıdan tekrar öne geçilmiştir.

Öte yandan, askeri modernleşme çalışmalarında yaşanan Osmanlı-batı ilişkilerine benzer bir sürecinde Türkiye-Avrupa ilişkilerinde yaşandığını söyleyebiliriz. Bugünkü Avrupa Birliği müzakere süreci ile Tanzimat ve Islahat Fermanlarının hiçbir benzerliğinin olmadığını söylemek mümkün değildir. Hatta bugün gerek Avrupa'nın Türkiye'ye karşı politikasında, gerek Türkiye'nin Avrupa'ya karşı mahçup tutumunda, gerekse kimi aydınlarımızın kendi milletini hakir görerek Avrupa'ya öykünmesinde geçmişin izlerini gördüğümüzü söyleyebiliriz.

Sonuç olarak bir ülkenin milli gücünü oluşturan bütün unsurları tarihte olduğu gibi bugün de bir bütün olarak dikkate alınmalıdır. Siyasi ve Ekonomik açıdan güçsüz, bilimsel açıdan geri kalmış ve manevi açıdan yıpranmış bir ülkenin, askeri açıdan güçlü olması söz konusu olamaz. Bu anlamda herhangi bir orduyu yalnızca son model silahlarla donatmakta aynı sonucu doğuracaktır. Bu nedenle yapılacak yenilik

alışmalarının başarıya ulaşılabilmesi için ülkenin siyasal, ekonomik, bilimsel ve askeri alanlarında birbirleriyle paralel olarak ve özellikle toplumsal değerler ve gerçeklikler göz önünde tutularak yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Adnan,(2000), **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul
- ARSLANTÜRK, Zeki (1997) **Naima'ya Göre XVII.Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**, Ayışığı Kitabevi, İstanbul
- ATEŞER, Rıfıkı, (2001),**Osmanlı Askeri Gücüne Yeniden Etkinlik Kazandırma Çalışmaları**,7.Askerî Tarih Seminer Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- AYBARS, Ergün, (2000)**Türkiye’de Modernleşme Mücadelelerinde Türk Silahlı Kuvvetleri**, 7.Askerî Tarih Semineri, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- AY, Metin,(2005),**II.Abdülhamid Zamanında Alman Askerî Faliyetleri**
http://balikesir.edu.tr/metinay/abdul_1.htm
21.12.2005
- AYDIN, Mehmet, (2001), **II.Abdülhamid Han’ın Liderlik Sırları**,Okumuş Adam Yayınları,İstanbul
- BAYSUN, Cavit,(1952) **Eski Mühendishanelerin Kuruluşuna ve Bazı Hocalarına Dair**, Yıldız Teknik Okulu Yıllığı,İstanbul
- BERKES, Niyazi, (2004) **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- BEŞİRLİ, (2004) **II.Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları**
http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayı_16/09_besirli.pdf
12.11.2005
- BEYDİLLİ, Kemal, (1983),**18.Yüzyılda Osmanlı Devleti-Prusya Münasebetleri**, İÜEF Yayınları, İstanbul
- CEVİZOĞLU, Hüseyin, (2001), **Osmanlıda Çağ Yakalama Çabaları**, 7.Askerî Tarih Seminer Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- ÇADIRCI, Musa,(2000),**Redif Askerî Teşkilatı**,7.Askerî Tarih Seminer Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- ÇATALTEPE, Sipahi, (1989), **19.yy Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizami Cedit Ordusu** İstanbul Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü Doktora Tezi
- ÇETİN, Birol, (2001), **Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi 1700-1900** Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara
- ÇULCU, Murat, (1990), **Osmanlıda Çağdaşlaşma-Taassup Çatışması** Kastaş Yayınevi, İstanbul
- DAVİSON, Roderic, (1997), **Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1-2)** Papirüs Yayınevi, İstanbul

- DURMUŞ, İlhami, (Temmuz 2005), **Eski Türklerde Askeri Kültür** Silahlı Kuvvetler Dergisi Sayı: 385, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- ESENCAN, Tahsin, (1946), **Türk Topçuluğu ve Kaynakları**, ;Askeri Fabrika Basımevi, Ankara
- ERENDİL, Muzaffer, (1988), **Topçuluk Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- GENCER, Ali İhsan, (2001), **Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- GÜLEN, Nejat, (2001), **Şanlı Bahriye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul
- HAKSUN, Korel, (2004), **Tarihten Notlar (1-2)**, Kastaş Yayınevi, İstanbul
- IŞIK, Hüseyin, (1989), **Osmanlı Ordusunda Reform Çalışmaları ve Sonuçları**, Askeri Tarih Bülteni Sayı:26 Genelkurmay Basımevi, Ankara
- İbn Haldun (Çev.2.Kadiri UGAN) (1997) **Mukaddime I-II, M.E.B. Şark İslam Klasikleri**, İstanbul
- İslam Tarihi**, (1994), 11.Cilt, Esra İletişim, Konya
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1996) **Büyük Cihad’dan Frenk Fodulluğuna**, İletişim Yayınları, İstanbul
- KAHRAMAN, Seyit Ali, (1992),**Ahmet Cevdet Paşa Eserlerinden Seçmeler (1-2)**, Morpa Kültür Yayınları,İstanbul
- KARAL, Enver Ziya, (1983), **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- KARAL, Enver Ziya,(1977),**Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara
- KARAL, Enver Ziya,(1946),**III. Selim Hattı Hümayunları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- KOÇER, Hasan Ali, (1991), **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara
- LEWİS, Bernard, (1996), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Mahmut Şevket Paşa, (1983) **Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti**, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- M.S. B.(Milli Savunma Bakanlığı)(1999),**Osmanlı Ordu Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara
- ORTAYLI, İlber, (2003), **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, Ankara

- ORTAYLI, İlber , (2000), **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim**,
Turhan Kitabevi, Ankara
- ÖZKAN, Abdullah, (2003), **Osmanlı Tarihi (Kuruluş-Yükseliş-Duraklama-Son Yıllar)**,
Boyut Yayıncılık, İstanbul
- ÖZKAYA, Yücel, (2000), **III. Selim Döneminde Kara Ordusunda Yapılan Yenilikler**,
7.Askeri Tarih Seminer Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- ÖZKUL, Osman, (2005), **Gelenek ve Modernite Arasında Ulema**, Bir Harf Yayınevi,
İstanbul
- SERTOĞLU, Mithat, (1958), **Mufassal Osmanlı Tarihi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul
- TEKELİ, Sadık, (2005), **Ateşli Silahlar ve Gelişimi**, Silahlı Kuvvetler Dergisi Sayı: 385
Temmuz Genelkurmay Basımevi, Ankara
- TOTT, Be Baron, (2005), **18. Yüzyılda Türkler**, Elips Yayınevi, İstanbul
- TURHAN, Mümtaz, (1988), **Kültür Değişimleri**, Çamlıca Yayınları, İstanbul
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, (1964), 3. Cilt 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, (1977), 3. Cilt 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, (1982), 3. Cilt 4. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, (1981), 3. Cilt 3. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, (1995), İdari ve Lojistik, Genelkurmay Basımevi,
Ankara
- UCUZSATAR, Necati, (1990), **Tarih Boyunca Türk Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi**,
Genelkurmay Basımevi, Ankara
- ULUÇAY Çağatay ve Enver Kartekin, (1958), **Yüksek Mühendis Okulu**, Berksoy
Matbası, İstanbul
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988), **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu
Ocakları(I-II)** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1978),**Osmanlı Tarihi III.Cilt I.Kısım**,Türk Tarih Kurumu
Basımevi,Ankara
- UZUNÇARŞILI,İsmail Hakkı,(1982),**Osmanlı Tarihi III.Cilt,II.Kısım**,Türk Tarih Kurumu
Basımevi,Ankara
- UZUNÇARŞILI,İsmail Hakkı,(1983),**Osmanlı Tarihi,4.Cilt,1.Kısım**,Türk Tarih Kurumu
Basımevi,Ankara
- ÜNAL, Osman , (2000), **Nizam-ı Cedit ve Sekban-ı Cedit Denemeleri ile Yeniçeri
Ocağının Kaldırılması**,7.Askeri Tarih Seminer Bildirileri, Genelkurmay
Basımevi, Ankara

YILDIZ, Burak, (1999), **Osmanlı Modernleşmesine Fransız Etkisi**, Kırıkkale
Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi

YILMAZ, Veli, (1993), **Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset, İstanbul

YÜCEL, Yaşar ve Ali Sevim, (1995), **Türkiye Tarihi (1-2-3-4)**, Türk Tarih Kurumu
Yayınları, Ankara

WALLACH, Jehuda L. , (1985), **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Genelkurmay
Basımevi, Ankara

ÖZGEÇMİŞ

Ali Rıza ŞİMŞEK, 1976 yılında Ankara'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da, lise öğrenimini Balıkesir'de tamamlayarak, 1994 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümüne girmiştir. 1998 yılında buradan mezun olan Ali Rıza ŞİMŞEK, 2004 yılından beri Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Halen Türk Silahlı Kuvvetlerinde Topçu Subayı olarak görev yapan ŞİMŞEK, evli ve bir çocuk babasıdır.